।। ॐ શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણાય નમઃ ।।



સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ દિવ્યવાણી આધારિત



શ્રી સત્‌પંથ નવનીત

શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠ

॥ ૐ શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણાય નમઃ ॥



સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ દિવ્યવાણી આધારિત



શ્રી સત્પંથ નવનીત

શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠ

॥ ૐ શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણાય નમઃ ॥

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની દિવ્યવાણી આધારિત

શ્રી સત્‌પંથ નવનીત

● પ્રકાશક ●

સત્‌પંથ પ્રકાશન સમિતિ

તીર્થધામ - પ્રેરણાપીઠ

તા. દસક્રોઈ, જિ. અમદાવાદ-૩૮૨૪૨૫

પ્રકાશક : **શ્રી સત્પંથ પ્રકાશન સમિતિ**
શ્રી સત્પંથ તીર્થધામ - પ્રેરણાપીઠ.
તા. દસક્રોઈ, જી. અમદાવાદ - ૩૮૨૪૨૫

શ્રી સત્પંથ નવનીત

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંવત ૨૦૬૬, અષાઢ સુદ-૧૫, તા. ૨૫-૦૭-૨૦૧૦, રવિવાર
પ્રત : ૧૫૦૦

દ્વિતીય આવૃત્તિ : સંવત ૨૦૬૯, અષાઢ સુદ-૧૫, તા. ૨૨-૦૭-૨૦૧૩, સોમવાર
પ્રત : ૧૫૦૦

તૃતીય આવૃત્તિ : સંવત ૨૦૭૯, ભાદરવા સુદ-૫, તા. ૨૦-૦૯-૨૦૨૩, બુધવાર
પ્રત : ૧૦૦૦

મૂલ્ય :

મુદ્રક :

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના

વહાલા ભાવિક ભક્તજનો.....

શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાનની પ્રેરણા, સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની અસીમ કૃપા, પૂ. જગદ્‌ગુરુ શ્રી જ્ઞાનેશ્વરદેવાચાર્યજી મહારાજના આશીર્વાદથી આ શ્રી સત્પંથ જ્ઞાન પ્રકાશનો નાનકડો "શ્રી સત્પંથ નવનીત" પુષ્પકુંજ ગ્રંથ પ્રેમાળ ભાવિક વાચક હરિભક્તોના કરકમળમાં અર્પિત કરતાં અત્યંત આનંદ થઈ રહ્યો છે. આજ સુધી આપણા સત્પંથ સંપ્રદાયના જે કોઈ સાહિત્યો પ્રકાશિત થયાં તેનાથી આ ગ્રંથ કંઈક અલગ સ્વરૂપે તરી આવે છે.

સત્પંથ સંપ્રદાયનાં જ્ઞાન સાહિત્ય અગાદ્ય, અગમ્ય, ગૂઢ એવા જ્ઞાન ભંડારથી ભરેલાં છે. તેને સમજવાં ખૂબ જ કઠિન છે. કારણ કે તેનું લખાણ પાંચસો વર્ષ પૂર્વનું હસ્તલિખિત છે. પૂરી મહેનત, દૃઢ નિશ્ચય અને પરમ શ્રદ્ધાથી ભાવિક અલ્પ શિક્ષિત લોકોનું લેખન કરેલું હોવાથી તેને શુદ્ધ ભાષામાં પરિવર્તિત કરવું અતિ કઠિન હોય છે. ઘણું સાહિત્ય કાવ્યમય હોવાથી તેનું રૂપાંતર કરી સામાન્ય વાચક સમજી શકે તેવો નમ્ર પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

આ ગ્રંથમાં સત્પંથના મૂળ સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયાસ રહ્યો છે. તેમજ સત્પંથ સંપ્રદાયના સદ્‌ભક્તો સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ, સંત સેવક શ્રી ચંદનવીર મહારાજ, સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ વગેરેની સંક્ષિપ્તમાં ચરિત્રાત્કમ જીવન રેખા આલેખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. જે ભાવિક વાચકોને રુચિકર રહેશે.

આજના હળાહળ કલિયુગમાં જ્યાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો ક્ષય થઈ રહ્યો છે ત્યારે આપણા સત્પંથ સંપ્રદાયના માર્ગદર્શક સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અવિદ્યા, માયા અને અજ્ઞાનના નિવારણ માટે મહાન તત્ત્વજ્ઞાન સંપદા આપણા માટે નિર્માણ કરી છે. આપણે ભૌતિક સુખોમાં ગમે તેટલા આળોટતા હોઈએ પરંતુ આત્મિક માનસિક શાંતિ સિવાય બધા

પ્રકારનાં સુખો ક્ષણિક હોય છે. ભૌતિક અથવા લૌકિક સુખથી માનવ જીવનની પૂર્ણતા આવી શક્તી નથી. આત્મિક કે માનસિક સુખથી મનુષ્ય તૃપ્ત બની શ્રેય લાભનું નિર્માણ કરી શકે છે તે આ "શ્રી સત્પંથ નવનીત" ગ્રંથનો મૂળભૂત હેતુ રહેલો છે.

સંસ્કૃતિના વિવિધ સમયે જ્ઞાની અને ધીર પુરુષો દ્વારા લોકોને સાત્ત્વિક જીવન અને પરમ તત્ત્વ વિશે બોધ આપવા જે રચનાઓ રચાઈ તે આપણા ગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ છે. કોઈ ચોક્કસ જાતિ, સંપ્રદાય માટે જ ધર્મગ્રંથોનું જ્ઞાન સંપાદીત નથી બલ્કે તેના પર સર્વનો સમાન અધિકાર છે. ધર્મગ્રંથોનો વિસ્તાર કે ક્ષેત્ર સમગ્ર વિશ્વને સ્પર્શે છે. તે મનુષ્ય માત્રને માટે કલ્યાણકારી અને ઉદ્ધારક સાબિત થાય છે.

આ 'શ્રી સત્પંથ નવનીત' ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં સત્પંથ સંપ્રદાયના મૂળભૂત સાહિત્યમાંથી કઠિન પરિશ્રમ થકી જ્ઞાન સાહિત્યનું સંકલન કરી આ ગ્રંથને સૌ ભાવિક વાચકો સમક્ષ સમર્પિત કરવાનું યથાશક્તિ, યથાબુદ્ધિથી ભગીરથ કર્તવ્ય કર્યું છે જે નવી દિશાની પ્રેરણા આપી સૌને રાહબર બનશે.

આ પવિત્ર ગ્રંથની ગરિમા જળવાય તે માટે તેને પવિત્રતા જળવાય તેવા સ્થળે મૂકવો, ગ્રંથ ફાટી તૂટી ન જાય કે ગંદુ ન થાય તેની કાળજી રાખવી. આપણી આ જ્ઞાન ધર્મ ગ્રંથ સંપત્તિ દરેકના ઘેર હોવી આવશ્યક છે. જેથી ભાવિ પેઢીને પરંપરાગત આ જ્ઞાન સંપદાનો લાભ થતો રહે. આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં કોઈ વ્યાકરણ ભૂલ કે સમજણના અભાવે ભૂલચૂક રહી ગઈ હોય તો આપ સર્વ ભાવિક જ્ઞાનગ્રાહી વાચક બંધુઓની ક્ષમા યાચું છું.

આ ગ્રંથ લખવાના કાર્યમાં સમય તથા શ્રમ કોઈને પણ લાગ્યો હશે અને તેમાં જે કોઈ વિચારો રજૂ થયેલા હશે તે સહુ કોઈનો સહિયારો પુરુષાર્થ છે. આ ગ્રંથ થકી કોઈના પણ વિચારમાં અલ્પ માત્ર પરિવર્તન આવી સત્માર્ગે ચાલવાનો પ્રયાસ કરશે ત્યારે જ અમારો આ પુરુષાર્થ લેખે લાગશે.

જય શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ.....

●●●

: સંપાદક શ્રી :
સત્પંથ પ્રકાશ સમિતિ,
પ્રેરણાપીઠ-પીરાણા.

॥ ગુરુ વંદના ॥

ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુ, ગુરુર્દેવો મહેશ્વર... ।
ગુરુર્સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ, તસ્મૈ શ્રી ગુરુર્વે નમઃ ॥

ધ્યાન મૂલમ્ ગુરુર્મૂર્તિ, પૂજા મૂલમ્ ગુરુર્પદમ્ ।
મંત્રમ્ મૂલમ્ ગુરુર્વાક્ય, મોક્ષ મૂલમ્ ગુરુર્કૃપાય ॥

પદવંદન કરું ગુરુદેવનું, જે સકળ ગુણ ચતુર સુજાણ,
પૂરણ બ્રહ્મ દષ્ટે કરી, અચળ પુરુષ પુરાણ.

પૂજન કરું ગુરુપદનું, જેથી ચૌદ લોક પૂજાય,
શેષ બ્રહ્મા શક્તિ મળી, ગુણ ગુરુજીના ગાય.

કૃપા હોય જો ગુરુદેવની, તો ટળે ચોર્યાશીના તાપ,
જન્મ મરણની આપદા, છુટે આપો આપ.

• • •

॥ ગીતા સંદેશ ॥

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।
અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ।
ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય, સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥

• • •

॥ શ્રી નારાયણ મહાપ્રભુજીની સ્તુતિ ॥

હે વિશ્વ વિધાતા ! તમે અમારું રક્ષણ કરો, તમે જ અમારા નાથ છો. હે નાથ ! આપના નામનું કીર્તન સઘળાં પાપોનો નાશ કરે છે. મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. મનુષ્ય એક પાઈની સહાય કરશે તો તે ઘણી વખત કહેશે કે મેં સહાય કરી છે. પણ પ્રભુ ! આપ તો લાખોના ઢગલા અણધાર્યા કરો છો, છતાંય નિષ્કલંક અને નિર્વિકાર છો. હે વિશ્વ કિરતાર ! શેષ શૈયા પર પોઢનારા, પરમ પિતા પરમાત્મા અમે તમને ત્રિકાળ વંદન કરીએ છીએ. હે ત્રિનેત્રવાળા દેવાધિદેવ મહાદેવ ! અમે આપને ત્રિકાળ વંદન કરીએ છીએ. હે આદ્ય શક્તિ દેવી ! અમે આપને ત્રિકાળ વંદન કરીએ છીએ. હે સદ્‌ગુરુ મહારાજ ! અમે આપને ત્રિકાળ વંદન કરીએ છીએ. હે હજારો હાથવાળા, હજારો ચક્ષુવાળા નિરંજન નાથ ! આપ અમારી રક્ષા કરો. સહસ્ર કોટિ યુગોને ધારણ કરનાર સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને અમે વંદન કરીએ છીએ.

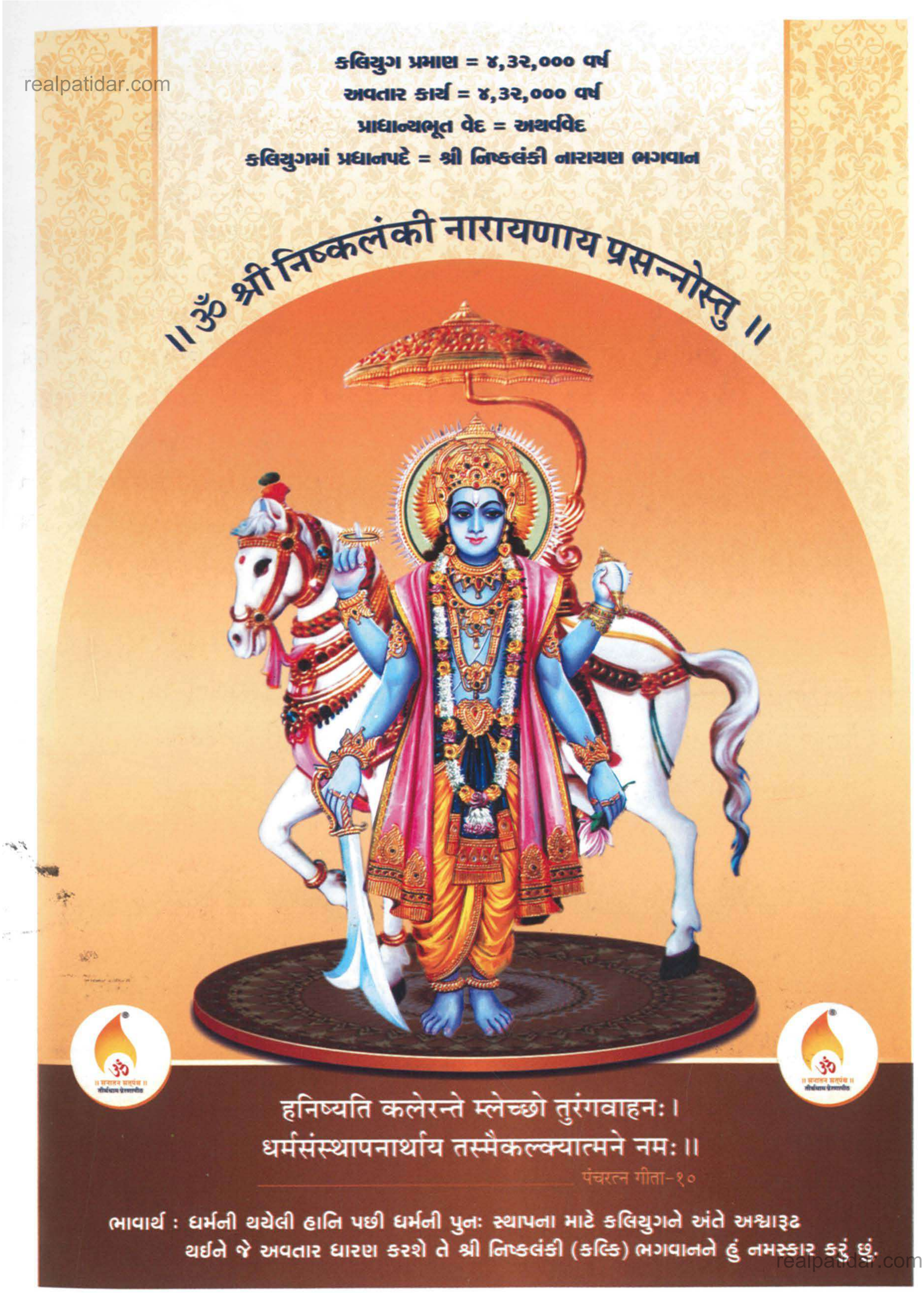
નીલ પર્વત જેટલું કાજળ હોય, મહાસાગર સમાન ખડીઓ હોય, કલ્પવૃક્ષની ડાળીની કલમ હોય, પૃથ્વી જેટલો કાગળ હોય તે લઈને સાક્ષાત્ સરસ્વતી સદાએ કાગળ લખ્યા કરે, તો પણ હે નાથ ! આપના ગુણોને લખ્યાનો પાર ન આવે. હે પ્રભુ ! તમે જ અમારાં માતા-પિતા છો, તમે જ અમારા બંધુ-સખા છો, તમે જ અમારી વિદ્યા છો, તમે જ અમારું દ્રવ્ય છો, હે દેવોના દેવ !

કાયાથી, વાણીથી, મનથી, ઇંદ્રિયથી, બુદ્ધિથી, ચિત્તથી, અહંકારથી, પ્રકૃતિના સ્વભાવથી જે કાંઈ કરીએ છીએ. તે સર્વ હે પરમાત્મા નિરંજન નારાયણ ! આપના ચરણ કમળમાં સમર્પણ કરીએ છીએ હે નાથ ! આપની કૃપા અમારાં સર્વ દુઃખોને શાંત કરે છે. એવા પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા આપને વારંવાર નમન કરીએ છીએ.

• • •

॥ નર નારાયણને વંદન ॥

નારાયણં નિરાકારં, નરવીરં નરોત્તમ્ ।
નૃસિંહં નાગનાથ ચ, તં વંદને નરકાંતમ્ ॥


કલિયુગ પ્રમાણ = ૪,૩૨,૦૦૦ વર્ષ
અવતાર કાર્ય = ૪,૩૨,૦૦૦ વર્ષ
પ્રાધાન્યભૂત વેદ = અથર્વવેદ
કલિયુગમાં પ્રધાનપદે = શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાન
॥ ॐ श्री निष्कलंकी नारायणाय प्रसन्नोस्तु ॥
हनिष्यति कलेरन्ते म्लेच्छो तुरंगवाहनः।
धर्मसंस्थापनार्थाय तस्मैकल्क्यात्मने नमः॥
पंचरत्न गीता-१०
ભાવાર્થ : ધર્મની થયેલી હાનિ પછી ધર્મની પુનઃ સ્થાપના માટે કલિયુગને અંતે અશ્વારૂઢ
થઈને જે અવતાર ધારણ કરશે તે શ્રી નિષ્કલંકી (કલ્કિ) ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું.

"ओम - दर्शन"



त्रय : सुपर्णास्त्रिवृता यदायन्नैकाक्षरमभि संभूय शुक्ताः।
प्रत्यौहन्मृत्युममृतेन साकमन्तर्दधाना दुरितानि विश्वा॥

(अथर्ववेद : कांड-५, सू.-२८, मं-८).

जब समर्थ तीन सुवर्ण तिहरे होकर एक अक्षर में सब प्रकार मिलकर रह रहे हैं। वे अमृत के साथ सब अनिष्टों को मिटाकर मृत्यु को दूर करते है।

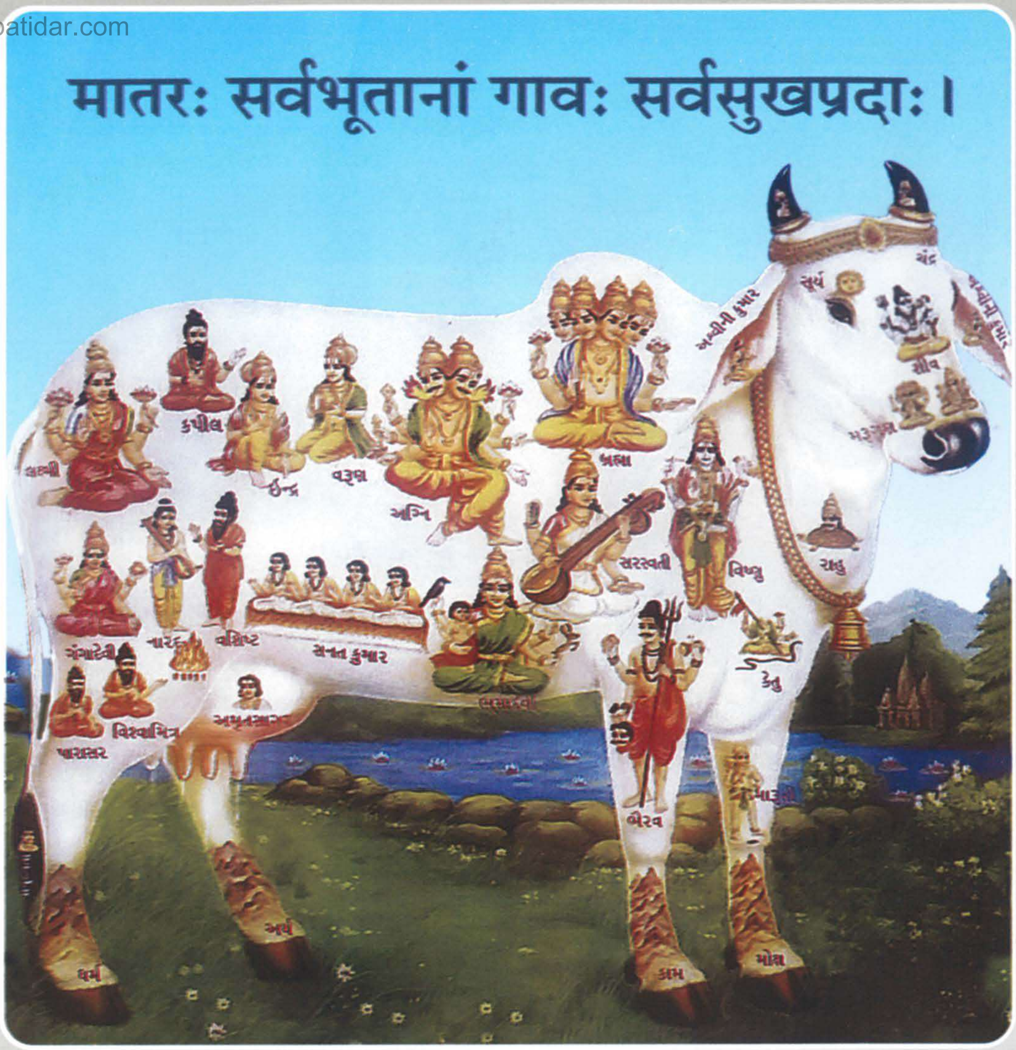
तीन बडी शक्तियां है जो एक अक्षर (ॐ) में रहती है। उस अमृत से सब अनिष्ट दूर होते है और मृत्यु का भी भय नहीं रहता है। एक अक्षर "ओम्" में अ-उ-म्-रूपी तीन महा शक्तियाँ निहित है। ये अकार, उकार व मकार रूपी तीन शक्तियाँ है, जो तीन अक्षर यज्ञोपीवत के तीन सूत्र समभ्तने चाहिए। इन तीनों के संयोग से ओंकार रूपी महानाद उत्पन्न होता है। ये तीन अक्षर-तीन अवस्थाए जाग्रत, स्वप्न व सुषुप्ति के प्रतीक है । जो मानव जीवन में व्याप्त है। ओम्कार नाद से आनन्द की अनुभूति करनी चाहिए और मन की एकाग्रता बढ़ानी चाहिए। स्थिर बुद्धि से कीये गये पुरुषार्थ अनिष्ट से बचातें है और मृत्यु भय नहीं होने देते है।

B



કર્તાયુગેશ્રી મ.ક.વ.શ્રી નરસિંહ
સત્ પંથ ધર્મ ઋગ્વેદે પ્રવર્તતે.
ત્રેતા યુગે શ્રી વા.પ.શ્રી.રામ
સત્ પંથ ધર્મ યજૂર્વેદે પ્રવર્તતે.
દ્વાપર યુગે શ્રી કૃષ્ણ, બુધ્ધ
સત્ પંથ ધર્મ સામવેદે પ્રવર્તતે.
કલિયુગે શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ નમઃ
સત્પંથ ધર્મ અથર્વવેદે પ્રવર્તતે.
શ્રી આદ્યશક્તિ
त्रि देव ज्योति दर्शन
તેત્રીસ કોટી દેવતાઓ
॥ શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ નું આસન ॥
જાંબુદ્વિપે કુવારીકા ક્ષેત્રે
सत्यमेव जयते
ઘટ પાટ
શ્રી૧૧
શ્રી૧૦૮

C



एतद्वं वै विश्वरूपम् सर्वेरूपं गोरूपं ॥२५॥ (अथर्व. : कांड.-९, सू.,-१२, मं.-२५)

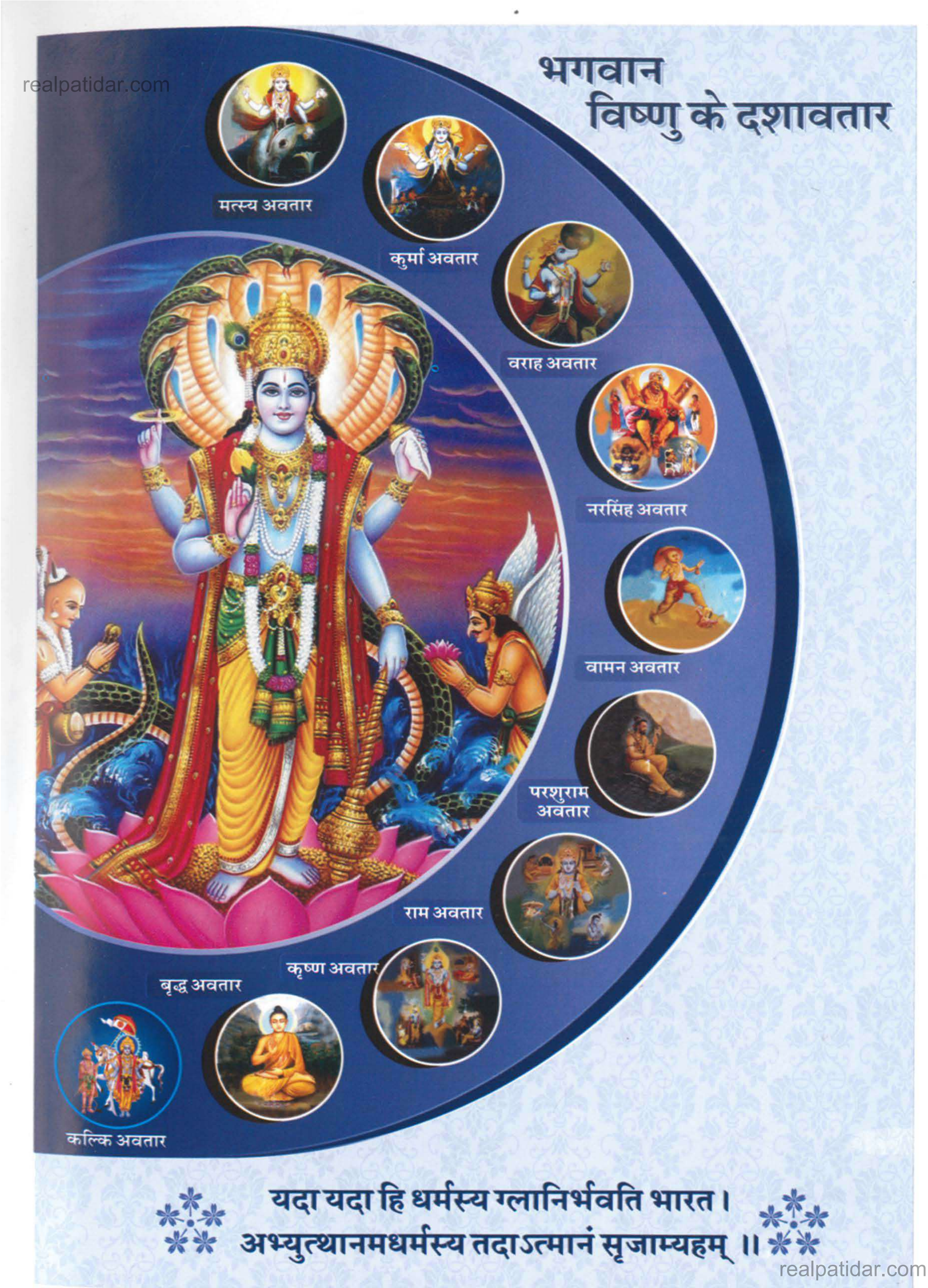
अर्थ : (एतत् वै गोरूपं) यह नि:सन्देह गौ का रूप है, यही (विश्वरूपं सर्वरूपं) गौ का विश्व रूप और सर्व रूप है ॥ ॥२५॥

वशा धौर्वशा पृथिवी वशा विष्णु: प्रजापतिः ।
वशाया दुग्धमपिबन्त्साध्या वसवश्च ये ॥३०॥ (अथर्व. : कांड.-१०, सू.-१०, मं.-३०)

अर्थ : (वशा धौ:) वशा धौ है, (वशा पृथिवी) वशा ही पृथिवी है, (वशा प्रजापति विष्णु:) वशा ही प्रजापालक विष्णु है। (ये साध्या: वसव: च) जो साध्य और वसु है, वे - (वशाया: दुग्ध अपिबन्) वशा गौका दूध पीते हैं ॥३०॥

वशाया दुग्धं पीत्वा साध्या वसवश्च ये ।
ते वै ब्रध्नस्य विष्टपि पयो अस्या उपासते ॥३१॥ (अथर्व. : कांड.-१०, सू.-१०, मं.-३१)

अर्थ : (ये साध्या: वसव: च) जो साध्य और वसु है वे (वशाया: दुग्धं पीत्वा) वशा गौका दुध पीकर पश्चात् (ते वै ब्रध्नस्य विष्टपि) वे स्वर्ग के स्थान में (अस्या: पय: उपासते) विष्णु: इसके दूधकी प्राप्ति करते है ॥३१॥


realpatidar.com
भगवान
विष्णु के दशावतार
मत्स्य अवतार
कुर्मा अवतार
वराह अवतार
नरसिंह अवतार
वामन अवतार
परशुराम अवतार
राम अवतार
कृष्ण अवतार
बृद्ध अवतार
कल्कि अवतार
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥
realpatidar.com

બ્રહ્મ આશિષ



શ્રી સદ્ગુરુ હંસતેજજી મહારાજ

બ્રહ્મ આશીર્વાદ



'શ્રી સત્પંથ નવનીત' સર્વમાં લોકપ્રિય અને ઉપયોગી બને એવી અંતરની બ્રહ્મ અભિલાષા. સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજ સત્પંથ પ્રકાશન સમિતિને આવા ધર્મપ્રવણ સાહિત્ય પ્રકાશનને માટે શક્તિમાન બનાવે એ જ સપ્રેમ બ્રહ્મ આશીર્વાદ.....

પ.પૂ. બ્રહ્મલીન આદ્ય જગદ્ગુરુ સત્પંથાચાર્ય શ્રી કરસનદાસજી મહારાજ

શુભ આશીર્વાદ



પ.પૂ. જગદ્ગુરુ સત્પંથાચાર્ય શ્રી જ્ઞાનેશ્વરદેવાચાર્યજી મહારાજ
તીર્થધામ-પ્રેરણાપીઠ

વહાલા ભાવિક ભક્તજનો.....

વેદ પરમેશ્વરની અમર વાણી છે. વેદ દ્વારા શાસ્ત્રો અને પુરાણો જેવાં ધાર્મિક સાહિત્યોની રચના થઈ. ધાર્મિક સાહિત્યો દ્વારા મનુષ્યને સાંસારિક અને આત્મિક આ બંને પ્રકારનાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ મનુષ્ય માત્રને દુષ્કર્મોથી દૂર રાખી જીવનને શાંત-પવિત્ર બનાવી આત્મ કલ્યાણના સુપથ પર લઈ જાય છે. આપણું મન વ્યાકુળ બને છે ત્યારે ધાર્મિક ગ્રંથો મનને સચેત કરી શ્રેષ્ઠ માર્ગદર્શન આપે છે.

આપણા સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજના દિવ્ય વિચારોથી સર્જીત આ 'શ્રી સત્પંથ નવનીત' ધર્મગ્રંથનું શ્રદ્ધાપૂર્વક વાચન, ચિંતન, મનન કરી કર્તવ્ય પથ પર આગળ વધવાનો નિશ્ચય કરશો તો જરૂર જીવનમાં દિવ્ય શાંતિનો આભાસ થશે.

આ ગ્રંથની તૃતીય આવૃતિ પ્રકાશિત કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ સત્પંથ પ્રકાશન સમિતિએ જે પ્રયાસ કર્યો છે તેને મારા અંતઃકરણપૂર્વક આશિષ પાઠવું છું કે આવા મનુષ્ય આત્મ કલ્યાણ માટેનાં પથદર્શક ધાર્મિક શાસ્ત્રોને સૌના સહિયારા પુરુષાર્થ થકી પ્રકાશમાં લાવી સૌના કલ્યાણમાં સહયોગી બન્યા છે. ભગવાનશ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ આપ સૌનું કલ્યાણ કરો....

शुभेच्छा



ब्रह्मलीन प.पू. आचार्य
श्री जगन्नाथजी महाराज



पू. महामंडलेश्वर स्वामी
श्री जनार्दनहरिजी महाराज

सत्पंथ धर्म वैदिक धर्मके परंपराका तत्त्वोपदेश करने वाला एक महान मार्ग है। युगो युगोसे चले आ रहे इस धर्मको ब्रह्मावतार सद्‌गुरु श्री महाराजने युगके अनुसार परिवर्तीत करके नया रुप दिया है। युग गुरु सद्‌गुरु श्री महाराज वेद और उपनिषदोके तत्त्वज्ञानको जानने वाले ज्ञानी महात्मा थे। सत्पंथमे मुक्तिमार्ग, देवयान मार्गका उपदेश दिया गया है।

ये 'श्री सत्पंथ नवनीत' ग्रंथको संकलित करके प्रकाशित करनेका पुरुषार्थ श्री सत्पंथ प्रकाशन समितिने किया है। यह अभिनंदनीय है, हम आशीर्वाद देते है की ऐसा मानव कल्याणके लिये भविष्यमे भी साहित्य प्रगट करनेकी भगवान श्री निष्कलंकी नारायण उसे शक्ति प्रदान करे।

॥ श्रीमत्परमात्मने नमः ॥

सुमंगलम् स्तुति

१. ॐ नमो श्री निष्कलंकी नारायणाय जनार्दनाय भस्मायुधाय विद्महे दिव्य नेत्राय धीमहि । तन्नोज्वरहरः प्रचोदयात् ॥ ॐ शान्तिः । शान्तिः । शान्तिः ॥

२. परब्रह्म परमात्मा स्तुति :
यं ब्रह्मा वरुणेन्द्र रुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैस्तवैः ।
वैदेस्साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ॥
ध्यानावस्थित तद्‌गतेनमनसा पश्यन्ति यं योगिनो ।
यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥

३.
ॐ कारं बिन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।
कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ॥

બિંદુ સહિત ૐકાર (જે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું સર્વથી ટૂંકુ અને સર્વોપરી નામ છે.) જેનું યોગી પુરુષો નિત્ય ધ્યાન કરે છે અને જે કામ તથા મોક્ષના દાતા છે, તે પરબ્રહ્મ ૐકારને હું નમસ્કાર કરું છું.

४.
नाम संकीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् ।
प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥

જેમના નામનું કીર્તન સઘળાં પાપોનો નાશ કરે છે અને જેમને કરેલા પ્રણામ સર્વ દુઃખોને શાંત કરે છે. તે પરમ શ્રેષ્ઠ શ્રી હરિને હું નમસ્કાર અને પ્રણામ કરું છું.

५. ईश स्तुति :
मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥

६. श्री विष्णु नारायण स्तुति :
शांताकारं भुजगशनयं पद्मनाभं सुरेशम् ।
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ॥
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यम् ।
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

७. **श्री महेश्वर ध्यान** :

वन्दे देव उमापतिं सुरगुरुं वन्दे जगत्कारणं ।
वन्दे पन्नगभूषणं मृगधरं वन्दे पशूनापतिम् ॥
वन्दे सूर्यशशांक वन्हिनयनं वन्दे मुकुन्दप्रियं ।
वन्दे भक्तजनाश्रयंच वरदं वन्दे शिवं शंकरम् ॥

८. **श्रीआद्यशक्ति देवी स्तुति** :

माया कुंडलिनी क्रिया मधुमति कालि कलामालिनी ।
मातंगी विजया जया भगवती देवी शिवाशाम्भवी ॥
शक्तिशंकरवल्लभा त्रिनयना वाग्वाहिनी भैरवी ।
ॐकारि त्रिपुरासुरासुरमयी माता कुमारीश्वरी ॥
नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततंनमः ।
नमः प्रकृत्यै भद्राये नियताः प्रणताः स्मताम् ॥

९. **श्री सद्गुरु ब्रह्मदेव स्तुति** :

ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् ।
द्वन्द्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ॥
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधिसाक्षिभूतं ।
भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥

॥ ॐ श्री सद्‌गुरुवे नमः ॥
॥ ॐ श्री निष्कलंकी नारायण जनार्दनम् ॥

ॐ શ્રી સત્‌પંથ નવનીત ॐ

(સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પ્રેરિત સત્‌પંથનું પ્રમુખ સ્વરૂપ દર્શન)

પ્રકરણ-૧

❖ સત્‌પંથ સંપ્રદાયનો ઉદય ❖

સત્‌પંથ ધર્મને વૈદિક સનાતન કાળથી માનવામાં આવે છે. વેદ અનાદિ અને અપૌરુષેય હોવાથી સત્‌પંથ ધર્મ અનાદિ કાળથી જ આ મહત્તમ પદને પામ્યો છે. આજે દુનિયામાં પ્રચલિત થયેલા મોટા ભાગના બધા જ ધર્મોનો કાળ વૈદિક કાળ પછી જ નિશ્ચિત થયેલો છે. તેથી સત્‌પંથ ધર્મ જેટલો જૂનો ધર્મ આ ધરતી પર બીજો કોઈ નથી. સત્‌પંથ ધર્મ વેદ પ્રેરિત છે અને વેદ અપૌરુષેય હોવાથી સત્‌પંથ ધર્મના પ્રણેતા પ્રવતેક (રાહબર) પ્રાચીન માન્યવર ઋષિમુનિઓને આધ્યાત્મિક અનુભૂતિમાંથી તેમને સ્ફુરેલી આંતરિક પ્રેરણાથી માનવ જીવનને સુખી અને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે જરૂરી સાધનોની જાણકારી તેઓએ માનવ સમાજને આપી, તે સર્વ જાણકારીને ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. વેદ પ્રેરિત માર્ગને વૈદિક ધર્મ, સનાતન ધર્મ, વેદાંત, શ્રુતિસ્મૃત્યૂક્ત ધર્મ અથવા આર્ય ધર્મ કહેવા લાગ્યા. આ સનાતન આર્ય સંસ્કૃતિના મૂળભૂત તત્ત્વોનું અનુકરણ પ્રત્યક્ષ અથવા રૂપાંતર થઈને ઘણું જ થયું છે અને તેથી આ ધર્મને વિવિધતા આવી છે.

કોઈ એક રાજમંદિરને અનેક પ્રવેશ માર્ગો હોય અથવા કોઈ એક વિશાળ વૃક્ષને અનેક શાખા ઉપશાખા હોય તે રીતે ભારતવર્ષમાંના વિશાળ હિંદુ ધર્મમાંથી અનેક ધર્મ પંથ નિર્માણ થયા.

કોઈ પણ ધર્મ હોય તો પણ તેમાં ભિન્ન ભિન્ન એવા ધર્મ પંથ નિર્માણ થતા જ હોય છે. કારણ કે સાધુ-સંત, મહાત્માઓ કે તપસ્વીઓ આત્મોન્નતિના બળ પર પરમોચ્ચ પદને પહોંચેલા હોય છે. પરંતુ ચીલાચાલુ ધર્મ માર્ગથી સંસારનો અનુભવ લેતા લેતા મંદ ગતિને ક્યારેય અનુસરતા નથી. એવા સાધુ-સંતો પાસે સામાન્ય જન અનેક ચમત્કાર જોતા હોય છે અને આ ચમત્કારોથી તેમના પ્રત્યે ભક્તિ નિર્માણ થાય છે અને તે મહાત્માને અને તેઓએ અનુસરેલ પરમાર્થ માર્ગને અનુસરે છે. સિવાય જે સુલભ માર્ગથી પોતાનું જીવન સફળ થયું તે માર્ગનું જ અનુસરણ લોકોએ કરવું એવી તેમની સદિચ્છા હોય છે. તે જ ઉદ્દેશથી નવા નવા ધર્મપંથોનો ઉદય થતો રહે છે.

દુનિયામાં અનેક મહાપુરુષો થઈ ગયા છે. દરેકે પોતાનું જીવન એક વિશિષ્ઠ ધ્યેયને સમર્પિત કરેલું હોય છે. સાધુ-સંતો પણ પોતાનું જીવન ધર્મના કાર્ય માટે સમર્પિત કરતા હોય છે. પોતાના જીવનમાં અનેક કષ્ટમય સાધના કરીને તેઓ પોતાની આત્મોન્નતિ કરી લેતા હોય છે. તે પછી ચૈતન્યમય બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ તેમને પોતાનું જીવન કૃતાર્થ થયેલું જણાય છે. પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ આ અમૂલ્ય શાંતિનો લાભ અન્ય સામાન્ય લોકોને આપવાના ઉદ્દેશથી તેઓ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કરે છે અથવા લોકો તેમના પ્રત્યે આપોઆપ આકર્ષિત થઈ જાય છે. તેમના નિર્મળ આચાર-વિચારોનો લોકો પર પ્રભાવ પડે છે અને લોકો તેમની ભક્તિ કરવા લાગે છે. સામાન્ય લોકો ચમત્કાર જોઈને પ્રભાવિત થતા હોય છે અને આ સાધુ-સંતોના માર્ગનું આચરણ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરી લે છે. આવા જુદા જુદા સંતોના ભક્ત સમૂહથી જુદા જુદા પંથ નિર્માણ થતા હોય છે.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ વ્યવસ્થા વિખેરાઈ જવાનું કારણ ભારતમાં જ અનેક સંપ્રદાયો નિર્માણ થયા છે. કાલ પ્રવાહ સાથે ધર્મની પુરાતન ઘડી વિખેરાઈ જાય છે. ધર્મના ઉન્મુખ મહાત્માઓ તેમના જીવનની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કરે છે અને આ પ્રયત્નને જ આગળ જતાં સંપ્રદાયનું સ્વરૂપ આવે છે અને તેથી તમામ સંપ્રદાયો એક જ વૃક્ષમાંથી નીકળેલી શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ છે. આ વૃક્ષનું મૂળ સનાતન વૈદિક ધર્મ જ છે. પરંતુ દરેક મનુષ્ય પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય છે. આ વૃત્તિમાં જ તેનો વિકાસ થાય છે. જે પ્રમાણે ફૂલો અને ફળો વૃક્ષની શાખા ઉપશાખાઓ પર આવતાં હોય છે, વૃક્ષનું મૂળ ફક્ત ફૂલો -ફળોનું પોષણ કરવાનું કાર્ય કરે છે. તે પ્રમાણે જ ધર્મ પ્રચાર સંપ્રદાય સ્વરૂપથી જ વિસ્તાર

પામે છે. પરંતુ કોઈ સંપ્રદાય મૂળ ઉપર જ પ્રહાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનો પોતાનો જ નાશ થાય છે.

આજે દુનિયામાં ઘણા ધર્મ-પંથ-સંપ્રદાય પ્રચલિત છે. સનાતન ધર્મ, જૈન, બૌદ્ધ, ઈસ્લામ, ખ્રિસ્તી, કૅથોલિક, યહુદી વગેરે અનેકાનેક ધર્મ-વૈષ્ણવ, શૈવ, શાક્ત્ય, બ્રાહ્મય વગેરે અનેક દેવતાઓની ઉપાસના પરથી પંથ નિર્માણ થયા. તે દરેક પંથમાંથી અનેક ઉપપંથ જેવા કે વારકરી, નાથ, મહાનુભાવ, સ્વામીનારાયણ, પ્રણામી વગેરે નિર્માણ થયા. દરેકે અલગ અલગ સાધનોથી ઈશ્વરોપાસના કરવાનું ધ્યેય નક્કી કરી સાધનાઓ કરી. આ ઉપપંથો અલગ અલગ સંપ્રદાયના રૂપમાં પ્રચલીત થયા. 'સત્પંથ' એક વિશેષ રૂપે અલગ સ્વરૂપનો સંપ્રદાય છે. ભાગવત ધર્મમાંના વૈષ્ણવ માર્ગની ઉપાસનાને જણાવનારો આ સંપ્રદાય છે. પરંતુ તેને વિશિષ્ઠ સ્વરૂપ કેમ પ્રાપ્ત થયું તે આપણે જોવાનું છે.

સત્પંથ ધર્મના પ્રવર્તક તેના નિર્મિતો વિષે માહિતી આપતાં કહે છે કે;- આ સત્પંથ ધર્મ આજકાલનો કે સો, પાંચસો, હજાર વર્ષનો નથી પરંતુ અનાદિ કાળથી છે. મેં નવું કંઈ જ કહ્યું નથી, માત્ર મૂળ સનાતન યુગ ધર્મને જ પ્રકાશિતકર્યો છે.

આદ્ય નિરંજન નારાયણ અવતરીયા, તેનું સ્થાનક છે એરા ખંડ માંહે,
સદ્‌ગુરુજીયે સોહી દેખાડીયા, તે સેવીયા નવે ખંડ માંહે.

તે તેજ માંહેથી તેજ પ્રગટયા, તેનો વાસો છે તેજ માંહે,
તેમણે આ સત્પંથ સર્જન કીધા, અલખ નિરંજન સ્વામી રાયે.
(ઋષિવર ચેતામણિ)

સત્પંથ જુગા જુગે આવીયા, કી ભાઈ યુગા યુગે આવીયા,
તો સત્ માર્ગ દેખાડયા, લોભી રે તમે માયામાં કાં રહ્યા.
(સદ્‌ગુરુ વાણી)

तीस पहिले एक ज्योत जो होती, तीस आगल चंद्र सूर्य नहीं होता ।
तीस पहिले सत्पंथ निपाया, आप शरीर सत्गुरु कीया ।।
(सद्गुरु वाणी)

ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓ, પૃથ્વી જ્યારે ન હતા, ત્યારે એક અવિનાશી સત્- ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ પોતાના જ સ્વરૂપમાં ધ્યાનમાં મગ્ન, અનંત તેજોરાશિ ચૈતન્ય રૂપ પ્રકાશથી વિલસતું હતું. તેને જ સંકલ્પ માત્રથી અનાદિ પ્રકૃતિ, સર્જનાત્મક માયા શક્તિ નિર્માણ કરી. તે માયા દ્વારા પંચમહાભૂતો, પંચ પ્રાણ, પંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો, પંચ કર્મેંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર મહત્ત્વાદિ પ્રકૃતિ નિર્માણ થઈ. તે જ પ્રકૃતિથી સમષ્ટિ એટલે સૃષ્ટિ અને સૃષ્ટિ એટલે પ્રાણીમાત્રનો પિંડ તૈયાર થયો. આ પ્રકારે તમામ જડ વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ એકમેવ સત્-ચિત્-અવિનાશી બ્રહ્મ થકી થઈ છે. ઉપનિષદોમાં જીવ અને બ્રહ્મનો સંબંધ એવો દર્શાવેલો છે કે, -

तदेतत्सत्यं यथा सुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिङ्गाः, सहस्त्रशः, प्रभवन्ते सरूपाः ।
तथाक्षराद्विविधाः सोम्य भावाः प्रजायन्ते तत्र चैवापियन्ति ॥
मुंडक. २/१/१

सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाः ।
......एतदात्म्यमिदं सर्वं सत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि ॥
छान्दोग्य. ६/८/४.

જે પ્રમાણે બળતા અગ્નિમાંથી તેના સમાન રૂપના હજારો અગ્નિ શિખા નીકળતી હોય, તે પ્રમાણે હે સૌમ્ય ! અવિનાશી બ્રહ્મથી નાના પ્રકારના જીવો નિર્માણ થતા હોય છે અને તેમાં જ તે લીન થતા હોય છે. હે સૌમ્ય ! આ સર્વ પ્રજા સત્ રૂપ કારણથી નિર્માણ થઈ સત્માં જ નિવાસ કરે છે અને અંતે સત્માં જ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. આ સર્વ બ્રહ્મ રૂપ છે. તે બ્રહ્મ જ સત્ય છે, તે બ્રહ્મ જ આત્મા છે અને તે બ્રહ્મ તું પણ છે.

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् ॥
छान्दोग्य. ६/२/१.

હે સૌમ્ય ! પ્રારંભમાં આ એક માત્ર અદ્વિતીય સત્ જ હતું. સર્વનું મૂળ કારણ સત્ જ છે. તે જ પરમ આશ્રય અને અધિષ્ઠાન છે. જે પ્રમાણે અત્યંત સૂક્ષ્મ વટબીજ બહુ વિશાળ વટવૃક્ષનો આધાર છે તે પ્રમાણે સૂક્ષ્મ સત્ આત્મા આ સમસ્ત સ્થૂળ જગતનો આધાર છે. એવા તે અવિનાશી સૂક્ષ્મ મહાન સત્ને જાણવાનો જે માર્ગ તેને જ સદ્ગુરુ હંસતેજજી શ્રી મહારાજે

સત્પંથ તરીકે સ્વીકાર કરી ઉપદેશ કર્યો છે.

सत्पंथ धर्म सो कहीये, जेणे ओळख्या परब्रह्म तेज रे ।
परब्रह्म विष्णुने ओळख्या, ते तो अमर हुवा ततखेव रे ॥
- सद्गुरु वाणी

પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સ્વરૂપની જાણકારી બાદ જે વ્યક્તિ તેના ધ્યાન ચિંતનથી એકરૂપ થઈ જાય છે તે જ મુક્ત થાય છે.

यं यं वाऽपि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥
- भगवद्गीता ८/६.

જે મનુષ્ય અંત કાળે જે જે અભિલાષાનું સ્મરણ કરી દેહનો ત્યાગ કરે છે, તે તે અભિલાષાને જ તે પ્રાપ્ત થાય છે.

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥
- भगवद्गीता ८/५.

જે મનુષ્ય અંત કાળે મારું જ એટલે કે સત્ રૂપ પરમાત્માનું જ ચિંતન કરી આ દેહ છોડી જાય છે, તે મારા (પરમાત્માના) સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં કોઈ શંકા નથી.

તેથી સત્ સાધક કેવળ માત્ર સત્‌ની જ ઉપાસના કરીને તેવા સત્ પદ - અવિનાશી એવા મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત થઈ શકશે. પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમેશ્વરની નિષ્કામ ભાવનાથી ઉપાસના કરતા મુમુક્ષુજન સીધા આ મોક્ષધામ પહોંચી જાય છે. યોગવાણી શાસ્ત્રમાં યોગીજનોને ઉપદેશ કરતાં સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજે તેમને જણાવેલ છે કેઃ-

આદ ઉનાદે જો અલખે સરજયા, ત્રણ મૂરત ત્યારે સરજી,
ત્રણ મૂરત એક જયોતશું ખેલે, તેણે આદ ઉનાદ લેજો જોઈ,
રે યોગેશ્વરો ! તો યોગના મર્મ કોઈ ના જાણે...

સત્પંથ મધ્યે સત્ગુરુ આવીયા, તો સત્‌ને સંતોષ બેઉ લાવીયા,
ધર્મ પ્રબોધીને પાપ પ્રજાળીયા, તો સૃષ્ટિના ગુરુ કેવાયા.
રે યોગેશ્વરો....

સત્પંથ પાળીને પાવળ પીધાં, તે ચારે ખાણીથી છુટા,
દુનિયાના લોક તો દુનિયાશું લાગા, તે સત્પંથ માંહેથી ત્રૂટા.
રે યોગેશ્વરો....

ઋષિવર તે જે રતનને પિછાણે, અને કંચન કામિનીને તજે,
સત્પંથ માંહે ધ્યાન ધરીને, અલખ પુરૂષને ભજે.
રે યોગેશ્વરો....

વિષ્ણુને ઓળખીને પાત્રને પૂજે, તો દુનિયાની તજે આશા,
આદ પુરૂષનું ધ્યાન જ રાખે, જેણે હોયે અમરાપુરી વાસા.
રે યોગેશ્વરો....

આદ પુરૂષ જોને સત્પંથમાં આવ્યા, એ યોગી સો ઋષિવર પાયા,
કહેત સદ્ગુરુ સુણો રે તમે યોગી, અમને ભેટે અમર થાયે કાયા.
રે યોગેશ્વરો....

પૂર્ણ પુરૂષ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ જે સાધનોથી થઈ શકે છે તે પૈકી પ્રમુખ સાધન એટલે આત્મ શુદ્ધિ હોય, આત્મ શુદ્ધિ ન હોય તે સાધકને તેની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી.

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् ।
अन्तः शरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥
मुंडक. ३/१/५

દરેકના શરીરમાં એટલે હૃદયમાં બિરાજમાન રહેલા પરમ વિશુદ્ધ પ્રકાશમય, જ્ઞાન સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને સર્વ પ્રકારના દોષોથી રહિત પ્રયત્નશીલ સત્સાધક જ જાણી શકે છે. સદૈવ સત્ય ભાષણ, તપશ્ચર્યા, સંયમ, સ્વાર્થ ત્યાગ કરનારા અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારો, યથાર્થ જ્ઞાનથી જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ સદ્ગુણ વિના જે ભોગમાં આસક્ત રહે છે, પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે જે મિથ્યા ભાષણ કરે છે અને ભોગ વિલાસમાં આસક્ત થઈને બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કરે છે, તે સ્વાર્થ પરાયણ અવિવેકી માણસ એ પરમાત્માનો અનુભવ કરી શકતો નથી. કારણ કે તે માણસ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા જ કરતો નથી.

સત્પંથ સંપ્રદાયનો ઉદય

सत्यमेव जयति नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः ।
येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥
मुंडक. ३/१/६

સત્યને જ વિજય મળે છે, અસત્યને નહીં. પરમાત્મા સત્ય સ્વરૂપ છે, તેથી તેની પ્રાપ્તિ માટે માણસે સત્યની જ આશ ધરવી. બુદ્ધિમાન માણસ સત્ય ભાષણ અને સદાચારને જ સર્વ શ્રેષ્ઠ માને છે, અસત્યને નહીં. કારણ કે જેની ભોગવાસના નષ્ટ થયેલી છે એવું પૂર્ણ કામ વિતરાગ ઋષિમુનિઓ જે માર્ગનું આચરણ કરીને તે પરમ નિધાન પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી લે છે તે જ આ દેવયાન માર્ગ, અચ્યુત પથ કે નિર્વાણ પદનો માર્ગ છે. તે જ આ સત્પંથ ધર્મ છે.

સત્પંથ આપણા સત્ કરી સેવો, સત્ગુરુ આદ્ય બ્રહ્માને આદેશે હો,
સત્પંથમાં આવીને જે કોઈ ભૂલ્યા, તો જાશે ઘોર અંધારા હો.
- સદ્ગુરુ વાણી.

અસત્ય-અજ્ઞાનયુક્ત માર્ગનો ત્યાગ કરીને જીવાત્માએ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ લેવો જોઈએ. પ્રાચીન સમયથી ઋષિમુનિઓ અને સત્સાધકગણ આ માર્ગનું જ આચરણ કરી પરબ્રહ્મ સ્વરૂપમાં લીન થયા છે. આ જ માર્ગનું આચરણ કરી તપસ્વી, યોગી, સત્પુરુષોએ પોતાના જીવનનું અંતિમ સાધ્ય સાધીને બ્રહ્મરૂપ થયા છે. એ જ આ અનુભવનો માર્ગ સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સદ્ભક્તોને દિગ્દર્શિત કરેલો છે. તેઓ કહે છે :-

સત્પંથ સદાય છે રે ઉત્તમ, સત્પંથ વિના મોક્ષ કોઈ ના થાય,
અમે બ્રહ્માને અમે મહેશ્વર, અમે નિરંજનની કળાએ મળ્યા,
રે યોગેશ્વરો, જેણે સરજ્યા તેણે સેવો.

એક આત્મારામ ગુરુને, મારું મન પ્રધાન,
કુળદેવી અમારી માતા અને, નિરંજન અમારા તાત,
ૐ કાર દેવને કાયાપુરી નગરી, એણી સેવાયે ખેલો સાક્ષાત્.
રે યોગેશ્વરો, જેણે સરજ્યા તેણે સેવો.
- યોગવાણી.

'अहं ब्रह्माऽस्मि,' 'शिवः केवलोऽहम्', મારો આત્મા એ જ ગુરુ, મન એ જ પ્રધાન, શક્તિ એ જ મારી માતા અને નિરંજન એ જ પિતા, ૐ પ્રણવ બ્રહ્મ એ જ મારો દેવ,

એવી આ મારી કાયાપુરી નગરીમાં કેવળ પ્રારબ્ધ કર્મની રમત રમવા માટે હું આ દુનિયામાં આવેલો છું. પરંતુ આ દુનિયાના વ્યવહારથી પર મારી સ્થિતિ છે. આ સ્વરૂપ સ્થિતિને યોગીઓએ જોવી જોઈએ અને આ માર્ગનું આચરણ કરી મુક્ત થાવ, એ જ માર્ગ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે દિગ્દર્શિત કરેલો છે.

અવધૂત સત્ય અમારા ગુરુ ભણીયે, બ્રહ્મ અમારા રે જ્ઞાન,
ત્રિલોક અમારા સ્થાનક ભણીયે, વિષ્ણુ અમારા ધ્યાન.
સુણો રે યોગી સુણો રે અવધૂત, તે જ ભેદકા કહું વિચારી,
કહે સદ્‌ગુરુ મહારાજ એવો પંથ પ્રગટાવ્યો, સત્પંથ લઈ જંબુદ્વીપમાં આવ્યા.
બ્રહ્મપણું ભેદીને બ્રહ્મકળા કીધી, ત્યારે યોગી એ યુક્તિ જાણી,
કહે સદ્‌ગુરુ ચરણે લાગ્યા, અંતે સદ્‌ગુરુ બોલ્યા વાણી.
અમે સદ્‌ગુરુ બ્રહ્માનાં આસન પૂજીએ, અને કળા રે સેવું તમારી,
અથર્વવેદના વાયકે અમે ભાખ્યું, અને સત્પંથ સેવું વિચારી.

❋ ❋ ❋

તન મન વારોને વિષયા વારો, સોહી આવે અમરાપુરના વાસા,
અમે ધર્મ તપાસીને ઘટપાટ સ્થાપ્યો, ત્યાં બાંધી જીવોની આશા.
રે યોગેશ્વરો ! સદ્‌ગુરુ બ્રહ્મા વિના મોક્ષ ના હોવે.
- યોગવાણી

❋ ❋ ❋

એવા અનેક પ્રમાણોથી પુરવાર થાય છે કે, સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે આ સત્પંથ સનાતન વૈદિક ધર્મનું જ અને મુક્તિ માર્ગનું જ માર્ગદર્શન કરેલું છે. તેઓએ જે યોગમાર્ગની પોતાના સદ્‌ભક્તોને શિખામણ આપી છે તે અપ્રતિમ છે. માણસે ગૃહસ્થાશ્રમ સંભાળી આ યોગમાર્ગનું આચરણ કરી જીવન નૌકા ભવસાગરના પેલે પાર લઈ જવી જોઈએ. આ જીવન નૌકા સદ્‌ગુરુને નાવિક બનાવવાથી જ પાર થઈ શકશે. અન્યથા ષટ્‌વિકારોના આ વર્તનમાં ક્યારે ભમ્મર ખાઈ ને નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઈ જવાશે તેની ખબર પણ પડશે નહીં.

સત્પંથ સંપ્રદાયનો ઉદય

संसार तो सागर है, माया मोह महाजाल ।
सत्की नावे बेठीया, ते उतरी गया पार ।।

नाव कीजे हरि नामकी, सत्का तो भरीये भार ।
पवन जो चाले प्रेमका, तो सत्गुरु उतारे पार ।।
- सद्गुरु वाणी

સત્પંથના આચરણથી અને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની કૃપા દૃષ્ટિથી સત્સાધક પંચકોષોનું આવરણ ભેદીને પરમાનંદ સ્વરૂપમાં વિલીન થઈ જાય છે. અર્થાત્ સત્પંથનું આચરણ કરવું ઘણું જ મુશ્કેલ ભરેલું છે.

મોક્ષ માર્ગ દોહેલા, ચલના ખંડા ધાર,
શૂલી ઉપર ખેલના, કોઈ ખેલે ખેલનહાર.

ઈયળ-ભ્રમરી પઠંતરો, લઈ મંદરમાં જાય,
ભ્રમરી ચટકો ઈયળ ખમે, તો આપ સમાના થાય.
-અમૃતવાણી.

ઈયળ-ભ્રમરીના દૃષ્ટાંતથી સદ્‌ગુરુ શ્રીહંસતેજજી મહારાજે સત્પંથ સંપ્રદાયમાં મોક્ષમાર્ગનું આચરણ કેવી રીતે કરવું એ સ્પષ્ટ કહેલું છે. તન મનની ઉચ્છૃંખલ વૃત્તિ ભૂલી જઈ સતત એકાગ્રતાથી માત્ર ઈશ્વરનું જ ધ્યાન ધરવાથી સાધક ત્વરીત તદ્રુપ થઈ શકે છે. બ્રહ્માકાર વૃત્તિ બ્રહ્મને ન જાણતાં કેવી રીતે થઈ શકે ? તે બ્રહ્મને જાણવા માટે જ્ઞાન રૂપ સાધનોની જરૂર રહે છે, તે 'સત્' જ્ઞાન અનુભવી ગુરુ વગર થવાનું કદાપી શક્ય નથી. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન અને આત્મચિંતન એ જ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું સાધન છે. સત્પંથ માર્ગનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે એક ભજનમાં કહેલું છે કે :-

સત્પંથનું મૂળ સત્ છે, અને જીભ્યા હેત પ્રીત,
નાસિકા તે ગુરુ નરનું નામ છે, ક્ષમા દયા બે *આશિષ.

દેવને સુગુણ સુરતા શ્રવણ છે, જપ તપ છે બે પ્રાણ,
ધરમ દેવની દેહી છે, ચાર પાવ છે પરમાણ.

જ્ઞાન દેવનું મન છે, અને વલણ વિવેક વિચાર,
સંતોષ દેવનું સ્વરૂપ છે, અને *પુણ્ય દેવનો આહાર.

દેવને આકાશ મંડળ મુખ છે, અને પાતાળ છે દેવના પાયે,
દેવને કાળ નહીં નિદ્રા નહીં, મહાઋષિ દેવને ધાયે.

વીર મન પુષ્પથી પૂજા કરે, સત્‌ગુરુ મુખ પ્રસન્ન થાયે,
તમે સતિયા લોક સેવજો, આવાગમનના ભય જાયે.

સત્‌પંથની સેવા કરતાં, હોવે તારણ ભવ સંસાર,
નારાયણના નામથી બહુ ઉતર્યા, તેની ગણત્રી નાવે પાર.

જ્યાં કલશ પાયે રે સ્થાપના, *આગત્‌ગંગા કરો અમૃતપાન,
આ ગુરુ નરના ચરણ થકી પ્રાછત હરે, અને ઉપજે તે પ્રાણ સમાન.

આગત્‌ગંગામાં તમે હેતે મળો, અને રાખો હરિશું રે ધ્યાન,
માંહે મોહના મેલ મેલો, અને એક એકનું ઈચ્છો માન.

એવા રે મન આરાધ કરતા, થાય હરિનુ જ્ઞાન,
મનુષ્ય દેહ જેણે મળ્યા, તેણે હોઈ નવ નિધ.

ગુરુ મળે તો ફેરા ટળે, નિરંજન જપતા ઉતરીયે પેલે પાર,
સુખે અમરાપુરી પામશો, સહી જાણજો નિરધાર.

સત્‌પંથની શોભા ઘણી, દિન દિન અદક જો થાય,
સદ્‌ગુરુ વચન બોલીયા, તમે જોઈ લેજો રે જાણ.

- સદ્‌ગુરુ વાણી

સત્‌પંથનું મૂળ સ્થાન - સત્‌ (નિર્ગુણ નિરાકાર પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ) છે. આ સત્‌ના આધારથી જ આ અખિલ બ્રહ્માંડ નિર્માણ થયું છે. સત્‌ એ ત્રિકાલાબાધિત નિરૂપમેય માત્ર અદ્વિતીય બ્રહ્મ કહેવાય. તે સગુણ સાકાર - નિર્ગુણ નિરાકાર ઈશ્વરની નારાયણ રૂપની મૂર્તિ કલ્પવામાં આવે તો સત્‌ આ તેનું શિર કમલ એટલે કે તાલુસ્થાન કહેવાય છે. તેની જીભ હેત-સ્નેહભાવ અને પ્રેમ, નિર્વિષયી - નિરીચ્છ પ્રેમ કહેવાય. સદ્‌ગુરુનું સ્મરણ, ધ્યાન ચિંતન જ તે સત્‌ નારાયણનું નાક હોય. ક્ષમા અને દયા તેની બે આંખ છે. સદ્‌ગુણ અને ધારણા તેના

*દત્ત = પૂર્વ જન્મમાં કરેલું પુણ્યદાન. *આગત્‌ગંગા = વારિયજ્ઞમાં ઉપસ્થિત જન સમુદાય

બે કાન કહેવાય. જપ એટલે કે નામ સ્મરણ-નામ ચિંતન અને તપ એટલે સંયમ એ તેના શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ કહેવાય. સચ્ચિદાનંદ નારાયણનો દેહ એટલે ધર્મ કહેવાય. દાન (નિરહંકાર બુદ્ધિથી ત્યાગ), દયા (પ્રાણીમાત્રનું ભરણપોષણ અને સંરક્ષણ કરવું), તપશ્ચર્યા (ઈંદ્રિયદમન અને આત્મનિગ્રહ કરવું) અને શુચીભૂતતા (અંતર્બાહ્ય પાવિત્ર્ય) આ તે ધર્મ રૂપ ઈશ્વરના ચાર પગ છે. તે દેવનું મન જ્ઞાન વિજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન કહેવાય. વિવેક અને વિચાર એ દેવની વૃત્તિ છે. સંતોષ એ દેવનું સ્વરૂપ છે, દેહાત્મ બુદ્ધિનો ત્યાગ એ જ દાન આ દેવનો આહાર છે. આકાશમંડળ દેવનું મુખ છે તો પાતાળ પગ (આકાશમાં પાતાળમાં તે પરમેશ્વર જ ભરીને રહેલો છે) કહેવાય છે. દેવને કાળ (જન્મ, જરા, મૃત્યુ-વ્યાધિ), નિદ્રા વગેરે કશું જ નથી. મન પુષ્પથી તેની માનસિક પૂજા કરવી જોઈએ જેથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થઈ દર્શન આપશે. જેથી તમારા જન્મમરણનાં બંધ તૂટી જશે અને તમે અવિનાશી પરમ સુખમાં સત્ ચિત્ આનંદ સ્વરૂપમાં નિમગ્ન થશો. **આ પ્રકારનો દિવ્ય અવિનાશી એવો આ સત્‌પંથ માર્ગ છે.** આ માર્ગ પર જીવન વ્યતીત કરતાં કરતાં જીવાત્મા ભવસાગર પાર કરે છે. આજ પર્યંત અનેકાનેક સદ્‌ભક્ત આ જ મૂળ સનાતન સત્‌પંથ ધર્મનું આચરણ કરી મોક્ષ અને મુક્તિ પામ્યા છે. આના માટે સદ્‌ભક્તો, જ્યાં કલશ સ્થાપિત કરી અને તેની પૂજા અર્ચના માટે જ્ઞાનગંગા (આગત્‌ગંગા) એકત્ર થઈ હોય, સત્સંગ થતો હોય ત્યાં ચરણામૃત-વચનામૃતનું પાન કરો, કારણ તેનાથી સર્વ પાપો પ્રાયશ્ચિત થકી નાશ પામવાથી જીવાત્માના ચિત્તમાં નિર્મળ વિશુદ્ધ આત્મજ્ઞાન જાગૃત થાય છે. તે યોગથી તેઓ અપાર અપરિમિત એવું અમરપદનું સુખ પ્રાપ્ત કરી લે છે, તે જીવાત્મા અજર અમર એવા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ મોક્ષ સુખ અનુભવે છે. આ પ્રકારનો આ અમરપદ પ્રાપ્તિનો મુક્તિનો માર્ગ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સત્‌પંથ અનુયાયીઓને દર્શાવેલ છે, તેઓએ એક પદમાં કહ્યું છે કેઃ-

આ સત્‌પંથ સેવો સત્ ભાવશું, અને મળીયા તે સદ્‌ગુરુ (મહારાજ),
જેણે દર્શન કીધાં ગત્ તીર્થનાં, તેના વૈકુંઠ પોતા જીવાત્મા.
- સદ્‌ગુરુ વાણી

જીવન મુક્તિનો લાભ ન મળે ત્યાં સુધી જીવાત્મા અમર થતો નથી અને આત્મજ્ઞાનની પૂર્ણ અનુભૂતિ ન થાય ત્યાં સુધી જીવાત્મા જીવન મુક્ત થતો નથી. જીવન મુક્તિનો લાભ મેળવનારા મુમુક્ષુને અપરિમિત જ્ઞાન સાધના, સત્સંગ, ગુરુ સેવા કરવી પડે છે. મન ઉન્મન કરી પ્રેમધન ઈશ્વરના સ્વરૂપમાં જોડવું પડે છે. બુદ્ધિ સ્થિર કરી સતત આત્મચિંતન, વૈરાગ્ય વિચાર જાગૃત રાખવા પડે છે ત્યારે જ જીવાત્માનું મન શાંત અને સ્થિર થાય છે અને તેઓ

મોક્ષ સાધનાનું એક પછી એક પગથિયું ચઢી મોક્ષ મંદિર પહોંચે છે.

એવા આ દિવ્ય અમરત્વના માર્ગમાં મૂર્તિપૂજા, પ્રતિકોપાસના અન્યોન્ય દેવદેવતાઓની ઉપાસના, સાધારણ કર્મકાંડ આ બધું ગૌણ માનેલું છે. આ સર્વ સાધના સત્પંથમાં નથી એવું નથી, પરંતુ તેને ગૌણ માનવામાં આવેલ હોવાથી પ્રધાનભૂત નથી. કેટલાક લોકો આ અનુસંધાનથી સત્પંથ વિષે ગેરસમજ કરે છે. કેટલાક લોકો સત્પંથ શાસ્ત્રમાંના અવતરણો (ઉદાહરણો) લઈને જ સત્પંથ પ્રવર્તક સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને મૂર્તિપૂજા માન્ય નથી એવું પ્રતિપાદન કરે છે. ઉદાહરણ :

'જુવો જુવો પંડિતો વેદ પુરાણ,
કીયે અવતાર હરિ હોતે પાષાણ.'

વગેરે પદોનું સ્પષ્ટ શબ્દશઃ અર્થ એવો થાય છે કે, સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજને મૂર્તિપૂજા અભિપ્રેત નથી. પરંતુ વસ્તુતઃ જે મહાત્માએ પોતાના જ્ઞાનપદ સંગ્રહમાં આ પદો કહેલાં છે તેમાં જ તેઓએ કહેલું છે કે :-

ઈષ્ટ દેવની પૂજા કરવી રહી, આત્મા પૂજા કરવી સહી,
કુંભ કલશ તમે સાચો કરી પૂજો, તે સોળ કળા છે ઘટ માંહી.

આવા શૂન મંડલ માંહે શોધો, પણ નિરંજનને પૂજે પાપ જાયે,
જોગ કમાવો તમે જોગી જોઈ, ધરણી કરણી જીવને સાથે થાયે.

અડસઠ તીર્થ પર્વતને નીર, અને તાહાં નિવેડા નહીં થાયે,
કહેત સદ્ગુરુ સુનો મારા જોગી, ગુરુ મળે તો સાંસા ટળે.

સો ક્રિયાની તમને જનોઈ આપી, બ્રહ્મ જાણો બ્રાહ્મણ થાવો,
માત્ર તીર્થે ન્હાયા તો પાપ ન જાયે, આ માર્ગ કોને બતાવ્યો.

આત્મજ્ઞાન તે મુક્તિનો ભેદ, પણ સ્વર્ગ મૃત્યુની આશા જેણે,
નિર્મળ મને પાળો ગુરુનાં વચન, હેતે પ્રીતે હાંસલ હોશે તેણે.

-યોગવાણી

પિંડ પખાળી હૃદયે જો મેલા, ચોખા કેમ કરી થાયે,
જળથી સેવેને નિરંજન પૂજે, કયા કારણ બીજે ધ્યાવે.

સત્ છોડીને અસત્ પૂજાવે, તે પાખંડે મૂળ ગુમાવે,
કહેત સદ્ગુરુ સાંભળો મુનિવર, રખેશર અમરાપુરી જાવે.

બ્રહ્મ હોઈને બ્રહ્મ ના જાણે, તો ક્રિયા ભ્રષ્ટના મેળા રે,
ગાયત્રીનો જાપ તો જાણે, બ્રહ્મવર ચેતો સવેળા રે.

આવો મારાં ભાઈ તમે આગત્માં મળો, અડસઠ તીરથનો છે મહિમા સાર,
અહીં બેઠા ગુરુ મુખી દેવને દ્વાર, પંચ નિવારો હરિ વેદ વિચાર.

સત્ગુરુ બ્રહ્મા જ્ઞાન સંભળાવીયા, તમે સાંભળો મુનિવર ભાઈ,
પ્રગટ વેળાએ આવી મળો, તો સાચી તમારી કમાઈ.

પ્રગટ ઠામ જેણે કહીયે, ભાઈ ઘટપાટની વેળા થાયે,
દેવ તેત્રીસ કરોડ આવી મળે, તો સ્વામી વાસ પૂરે ત્યાંયે.

હૃદય માંહે પ્રભુજી બેઠા, તે નારાયણને પૂજો,
મારું તારું મેલીને છાંડો, વાદ ન કરશો વીરા રે.

આત્મારામ તમે અવિગત સેવો, સર્વ હી ભૂત નિવાસી હો,
સહેજ તણા પરમારથ જાણો, તો કાહે કયાં ચાલો વનવાસી હો.

જપ તપ તીરથ વ્રત ઉપવાસી, મૂળ ન જાણે સો અંધા હો,
મદ મત્સર અહંકાર ન મૂકે, પ્રથમી પાખંડ ધંધા હો.

પિંડ પખાલી દાહી દિશા નિહાળી, મિથ્યા વાદ ન મૂકે હો,
વેદ સત્ગુરુ મુખે ભેદ ન જાણે, તો એક હી અર્થ ન સૂઝે હો.

જોગી જુગત ના જાણે જોગ વખાણે, બેઠા હી લોચન તાને હો,
ગગનનાથ ગુરુ ભેદ ન જાણે, તો શીંગી સૂર તાને હો.

આપ ન સૂઝે ન કાહે શિર લોચે, સચ્ચિદ્ જ્ઞાન ના જાણે હો,
હૃદયે દયા નહીં કર્મ વખાણે, મનસા કર્મે લાગ્યા હો.

ત્રિગુણ ટાળો ને પંચ નિવારો, તો શૂન મંડલ માંહે વાસા હો,
કહેત સદ્‌ગુરુ નિર્મળ સેવો, તો જ્યોત બિંબ પ્રકાશા હો.
આ દલ પ્યારમે રાચા રે ભાઈ, ગુરુ કે શબ્દસે રાચા રે ભાઈ,
અબ મૈં સમજા રે ભાઈ, ગુરુ કે શબ્દ સે રાચા રે ભાઈ.
તીરથ ના જાઉં ને ડૂબકી ના ખાઉં, ના ડાલું ઉપર પાણી,
દેવલ ભીતર લાગી છે ટાલી, જહાં મેરી સુરતા સમાઈ.
ઘંટા બજાઉં ના પાતી ચઢાઉં, ના ફેરું હાથમે માલા,
આસન માંડીને જુગતસે બેસું, ચારે દિશ કરું અજવાલા.
શોધી શોધી શોધીને થાક્યા, જબ માર્ગ લીયા વિસરામા,
ઉલટ ભેદકી સૂઝ જો લાગી, કોટિ કલ્પ અહીં રામા.
નેમ હી થાકે પ્રેમ હી થાકે, થાકે લોક બઢાઈ,
કહેત સદ્‌ગુરુ સુનો મોરા ભાઈ, અટલ પદવો પાઈ.

- સદ્‌ગુરુ વાણી.

ઉપર પ્રકાશિત કરેલ સર્વ પદો પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ કરેલો નથી. સંત રામદાસ, સંત કબીર, સંત જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ, સંત તુકારામ મહારાજ વગેરે અનેક સંતોએ ઘણા વખત પોતાની વાણીમાં મૂર્તિપૂજા અંગે સખત ટીકા કરેલ છે. એનો અર્થ એવો નથી કે તેઓએ મૂર્તિપૂજા અંગે નિષેધ કરેલો છે. પરંતુ સમાજમાં મૂર્તિપૂજા અંગે અથવા પ્રતિકોપાસનામાં જે અવાસ્તવ આડંબર દર્શાવવામાં આવે છે, તેનાથી સાચી યોગ ક્રિયાથી કે ઈશ્વરના અનુસંધાનથી સત્‌સાધક વિમુખ થાય છે અને એવા સત્‌સાધકની બહુજન સમાજમાં કનડગત થાય છે. તેથી ઈશ્વર ભક્તિનું એવું આડંબર કે સ્તોમ (દંભ, પ્રશંસા) ન દર્શાવતાં મનોમન ભગવાનના દર્શનની સાધના કરો. મૂર્તિ પૂજાના સમયે કોઈ પણ ઉપાસક પોતાની પૂજા નૈવેદ્ય વગેરે ઉપચાર આ પથ્થરને કે ધાતુને અર્પણ કરે છે એવું સમજતો નથી, પરંતુ આ ઈશ્વરના સ્વરૂપને હું આ બધું અર્પણ કરી રહ્યો છું, આ જ ભાવના શ્રદ્ધાથી તમામ ઉપચાર અર્પણ કરે છે, એટલે કે તે મૂર્તિની જગ્યાએ ઉપાસકને ઈશ્વરી ભાવના ધારણ કરવી પડે. અજ્ઞાની લોકો માત્ર અજ્ઞાનથી મૂર્તિ એ જ દેવ અને મૂર્તિ એ જ આપણું સર્વસ્વ માને છે અને અંત સુધીમાં અંધશ્રદ્ધાથી બદ્ધ થઈ પોતાની ભાવનાઓની - મનની ઉન્નતિ કરી

શકતો નથી. તેથી તેને આત્મજ્ઞાન, આત્માનુભૂતિ થતી નથી, તેનો આત્મવિકાસ થઈ શક્તો નથી અને તેના વિચારો ટૂંકા અને સંકુચિત બનતા જાય છે. બીજાના દ્વેષ, મત્સર, તિરસ્કાર, નિંદા વગેરે દુર્ગુણોના ભોગ બને છે, તેથી મૂર્તિપૂજાનું તત્ત્વ રહસ્ય સમજવું જોઈએ. આત્મજ્ઞાનથી આત્મમય બની પરમાત્માને પામવા માટે મૂર્તિપૂજાથી વિશેષ જે કંઈક કરવાનું છે તેના માટે સદ્‌ગુરુશ્રીએ સૂચન કર્યું છે.

મૂર્તિ પૂજા એટલે મૂર્તિને દેવ માની તેની પૂજા - ઉપાસના કરવી તે. મૂર્તિ એટલે પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમંત વ્યક્ત સ્વરૂપ. ભગવાનના દર્શનીય અને અદર્શનીય એવા સ્વરૂપો છે. વ્યક્ત એટલે કે જે આંખોથી જોઈ શકાય છે, આકારમાં આવે છે, પ્રકટ થઈ શકે છે અને પ્રત્યક્ષ રૂપથી દર્શન આપે છે એવું સ્વરૂપ. અર્થાત્ એવું ભગવાનનું ચૈતન્યમય દર્શનીય સ્વરૂપ એટલે કે એની વિભૂતિઓ જ હોય. મૂર્તિ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ પ્રગટ અથવા દર્શનીય સ્વરૂપ કહી શકાતું નથી. એટલે મૂર્તિ આ ભગવાનનું ચૈતન્ય સ્વરૂપ નથી પણ મૂર્તિમંત દર્શનીય સ્વરૂપ કલ્પવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ ભગવાનનું વ્યક્ત ચૈતન્ય સ્વરૂપ એટલે તેનું અવતાર પાત્ર છે. સમયે સમયે અધર્મનો ઉચ્છેદ, ધર્મની સ્થાપના, સૃષ્ટિનું પાલન અને દુષ્ટોનો (ધર્મ વિઘાતક એવા દુર્જનોનો) સંહાર કરવા માટે અને મૂળ સત્ ધર્મમાં દુર્જનોને લીધે આવેલી વિસંગતા દૂર કરી સત્‌ધર્મ સ્થાપવા માટે શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનના જે ગુપ્ત કે પ્રકટ અવતાર થતા હોય છે, તે જાણીને તે જ વ્યક્ત સગુણ સાકાર અવતાર પાત્રની પૂજા, ધ્યાન, સેવા, સ્મરણ કરવું એ જ ખરેખર મૂર્તિ પૂજા હોય, પરંતુ એવા અવતારી પુરુષ દર્શનીય રૂપમાં હોય કે તેની સમજણ પડવી ઘણી જ કઠિન હોય છે, તેથી તેનું માર્ગદર્શન કરનારા સંત, મહાત્મા, સત્‌પુરુષ, અનુભવી ગુરુ, સદ્‌ગુરુઓની શરણાગતી સિવાય તેઓ તેમનું સ્થાન દર્શાવી શકશે નહિ. **"સદ્‌ગુરુ વિના સાંપડે ના સોય। ધરાવે તે પાય આધી આધી॥"** આ માટે જ સંત પુરુષો કહેતા હોય છે.

"गुरु गोविंद दोनो खडे, कीसे लागु पाय ।
बलिहारी उस गुरुदेवकी, जिन्हे गोविन्द दियो बताय ॥"

ગોવિંદની - ભગવાનની ઓળખાણ અથવા પ્રાપ્તિ સહેલાઈથી થઈ શકતી નથી. ગુરુ, સંત કે મહાત્માઓના અનુગ્રહથી જ ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. શાસ્ત્ર જ્ઞાન શ્રવણ, ગુરુ ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને આત્માના ભાવથી જ ઈશ્વર દર્શન આપે છે, એટલે ગુરુએ દર્શાવેલા માર્ગમાં મૂર્તિ પૂજાને ઓછું મહત્વ અપાય છે અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન તેમજ યોગને વિશેષ મહત્ત્વ અપાય છે.

સત્‌પંથ ધર્મમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પ્રબોધેલ ૐ પ્રણવ બ્રહ્મનું સ્મરણ - ચિંતન, જ્યોતિનું ધ્યાન, કળશ પૂજન અને દશ અવતાર ઉપાસના આ પ્રમુખ તત્ત્વોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવેલું છે.

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्य चरन्ति तत्ते पदं संङ्ग्रहेण प्रवक्ष्ये ।
- गीता. ८/११

❋ ❋ ❋

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥
- गीता ८/१३

વેદવેત્તા પુરુષ જે સચ્ચિદાનંદ ઘન સ્વરૂપ પરમ પદને અક્ષર અવિનાશી કહે છે, વિરક્ત અને યત્નશીલ યતિ જેમાં પ્રવેશ કરે છે અને જેની ઈચ્છા કરનારા (મુમુક્ષ) બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું આચરણ કરે છે તે પદ સંક્ષેપમાં એવું છે કે - "સર્વ ઈંદ્રિયો દ્વારા મનને રોકીને હૃદયમાં સ્થિર કરી, પ્રાણ મસ્તકમાં સ્થાપન કરી અને મારું સ્મરણ કરી જે દેહ છોડે છે તેને ઉત્તમ ગતિ મળે છે."

ૐ કાર મધ્યે ધ્યાન જો ધરીયા, અને ધૂંધૂકાર રચીયા,
ધ્યાન માંહેથી જોગ જો સરજ્યા, જોગમાંથી નીપની કાયા.
રે જોગેશ્વરો, તો જોગની જુગતી અનેરી.

આદે ઉનાદે અહુંકાર ઉપજયા, તારે શબ્દમાં સર્વે સમાયા,
આદેથી ઉપના તે અંતે સમાયા, તેજ મધ્યે બાંધી કાયા.
રે જોગેશ્વરો, તો જોગના મરમ ના જાણે કોઈ.
- યોગ વાણી.

❋ ❋ ❋

સત્ શબ્દ હે ગુરુ હમારા, તાકો લીખે ન યે સંસારા ॥
સત્ શબ્દ કા કરો વિચારા, ૐ સોહં કરોજી વારંવારા ॥
પ્રથમ ધ્યાન રસનાસું કીજે, નિસ દિન ૐ સોહં ભણી લીજે ॥
- બ્રહ્મપ્રકાશ

સત્પંથ સંપ્રદાયનો ઉદય

ૐ પ્રણવ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સ્વયં જ્યોતિ રૂપ હોવાથી અને આત્મ જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનનું ધ્યાન કરવાનું માધ્યમ જ્યોતિ, તેજ, સૂર્ય, તારાઓ જેવા હોવાથી જ્યોતિનું ધ્યાન સત્પંથ ધર્મમાં મુખ્યતઃ કરેલું છે.

हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ।
यच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः ॥
- मुंडक. २/२/९

❋ ❋ ❋

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।
तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥
- मुंडक. २/२/१०

❋ ❋ ❋

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् ।
अन्तःशरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥
- मुंडक. ३/१/५

❋ ❋ ❋

જ્યોતિ સ્વરૂપે જાણીયે, આદબુંદ પિંડ કેવાય રે,
નિરાકાર રૂપે તો પોતે છે, તે તો અકળ કહાવ્યા નવ જાય રે.

ઝવેરી હોવે તો પારખે, અને હીરા ચઉટે બાજાર,
મુનિવર હોવે તો પારખે, જ્ઞાનની સુરતી લગાય રે.
- સદ્‌ગુરુ વાણી.

તે નિર્મળ અવયવ વિનાની પરબ્રહ્મ પ્રકાશમય પરમકોષમાં પરમધામમાં બિરાજમાન છે. તે સર્વમાં વિશુદ્ધ સર્વ જ્યોતિની પણ જ્યોતિ છે. આત્મજ્ઞાની જ ફક્ત તેને ઓળખે છે. ત્યાં તે બ્રહ્મને સૂર્ય પ્રકાશી શકતો નથી. ચંદ્ર, તારાઓ અથવા વિજળી પણ તેના પર પ્રકાશ કરી શકતી નથી, તો પછી અગ્નિનો સવાલ ક્યાં ? કારણ કે તે બ્રહ્મના પ્રકાશથી જ સંપૂર્ણ જગત પ્રકાશમય થતું હોય છે. આ શરીરમાં રહેલા હૃદયમાં બિરાજમાન જ્યોતિ સ્વરૂપ પરમ

વિશુદ્ધ પરમાત્મા નિઃસંદેહ સત્ય ભાષણ, તપ અને બ્રહ્મચર્યપૂર્વક યથાર્થ જ્ઞાનથી જ હંમેશાં પ્રાપ્ત થનારા છે. તેને સર્વ પ્રકારના દોષ વિનાના યત્નશીલ સાધક જ જોઈ શકે છે.

ૐ પ્રણવ બ્રહ્મના ચિંતન સાથે જ્યોતિ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરવું, તે સત્‌પંથ સંપ્રદાયમાં પ્રાધાન્ય ગણવામાં આવે છે. સત્‌પંથ ઘટપાટ પૂજા વિધિના સમયે શુદ્ધ ઘીની પંચ જ્યોતિ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, આદ્યનારાયણ, આદ્ય શક્તિના પ્રતિકાત્મક રીતે પ્રગટાવી તેમનું એકરૂપતાથી ધ્યાન કરવું, આ નિર્ગુણ નિરાકારની ઉપાસના કહેવામાં આવેલી આ ધર્મની મહત્ત્વની ઉપાસના - સાધના છે. સત્‌પંથ સંપ્રદાયમાં કળશ ઘટપાટ પૂજા પણ એક ઉપાસના પદ્ધતિ છે. આ વિષે હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણેનો મંત્ર આપવામાં આવેલ છે.

कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः ।
मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा, मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥

कुक्षौ तुं सागरा सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा ।
ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥

अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्चिताः ।
अत्र गायत्री सावित्री शांतिपुष्टिकरी तथा ॥

आयान्तु देवपूजार्थ दुरितक्षयकारकाः ।
गंगे च यमुने चैव गोदावरी सरस्वती ॥

नर्मदे सिंधु कावेरी जलेऽस्मिन्सभिधि कुरू ।
वरुणाय नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पं समर्पयामि ॥

કળશ પૂજા એટલે સર્વ દેવતાઓની ઉપાસનાનું સાધન કહેવાય. મંત્રોપચારોથી સર્વ દેવદેવતાઓને આહ્‌વાન, પૂજન, અર્ચન, વંદન કરી નૈવેદ્ય સમર્પણ કરીને તેનું ધ્યાન ચિંતન સ્મરણ કરવામાં આવે છે. અર્થાત મૂર્તિ પૂજા મુજબ આ કળશ પૂજન પ્રતિકોપાસના જ છે, પરંતુ તે દ્વારા કોઈ પણ ઈચ્છા કરેલ દેવતા સ્વરૂપની આરાધના કરી ઈચ્છિત હેતુ પૂર્ણ કરી શકાય છે. અનાદિ કાળથી આ કળશ પૂજન યજ્ઞવિધિ ચાલતી આવેલ છે. કળશ ઘટપાટ પૂજા એટલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, આદ્યશક્તિ અને આદ્યનારાયણ આ સત્‌પંથ પંચાયતન દેવની પૂજા એવો સત્‌પંથ ધર્મનો સંકેત છે. તે અંગે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ કહે છે :-

સંસાર સાગર ભૂલી નવ જાવો, ઘટ પૂજોને ઘટ તીરથ ન્હાવો.
એણે ઘટે બ્રહ્માને એણે ઘટે વિષ્ણુ, એણે ઘટે દેવ મહેશ્વર સોયે.
એણે ઘટે જ્યોતિ એણે ઘટે જુક્તિ, એણે ઘટે પ્રાણી પામે મોક્ષ મુક્તિ.
- સદ્‌ગુરુ વાણી.

આવ્યા રે નારાયણ દેવ, આ ઘટ સ્વામી.
આવ્યા રે નિષ્કલંકી દેવ, આ ઘટ સ્વામી.
આજકાલ વારા પુરુષ, તમે સેવો રે સારંગધર,
સેવો તમે પાત્ર નિષ્કલંકી રે ભાઈ, દુઃખીયાના તારણહાર.
- સદ્‌ગુરુ વાણી.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે યુગધર્માનુસાર અલગ અલગ યુગમાં અલગ અલગ ઉપાસના પદ્ધતિઓ કહેલ છે. 'મૂળ સ્તંભ' આ ઘણા જ પ્રાચીન ગ્રંથમાં પણ યુગ ધર્મની માહિતી આપવામાં આવી છે. તેની સાથે સરખાવતાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે દર્શાવેલ યુગ ધર્મ પરંપરા પ્રમાણે મળતો આવે છે એવું જણાય છે.

સત્યયુગનો યુગધર્મ :- યુગપુરુષ બ્રહ્મદેવ. ઋગ્વેદ પ્રાધાન્યભૂત. ઉત્તર દિશા ધ્યાનગમ્ય. સુવર્ણના ઘટ-પાટની કળશ પૂજા ઉપાસના. અવતાર ચાર - મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, નરસિંહ. પ્રત્યેક અવતારની કાલ મર્યાદા - ચાર લાખ બત્રીસ હજાર વર્ષ. જેથી સત્તર લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર વર્ષ સત્યયુગનું પ્રમાણ. પ્રાધાન્યભૂત અવતાર-નરસિંહ એટલે નરસિંહ મૃત્યુંજય ગાયત્રી મંત્રનો જાપ યુગતારક મંત્ર. ભક્ત ચાર - રૂખ્માગદ, અંબરીષ, ધ્રુવ અને પ્રહ્‌લાદ. વ્રત-ગુરુવાર. એકાદશીના દિવસે યુગ આરંભ થયેલ હોવાથી તે યુગ તિથિ ગણવામાં આવી. દાનનો પ્રકાર-હાથીદાન (હાથીના કિંમતનું દાન). શરીરમાં વાયુ તત્ત્વનો પ્રાદુર્ભાવ વધુ એટલે વન દાગ પ્રાધાન્યભૂત. ક્ષેત્ર-હંસપુર. દ્વારામતી - અવતાર કાર્યનું ક્ષેત્ર. મનુષ્ય શરીરનું પ્રમાણ એકવીસ હાથની ઊંચાઈ, ગાયના દૂધનું વિપુલ પ્રમાણ, તે પર આશ્રમ ધર્મ વ્યવસ્થાનો નિર્વાહ. ધર્મનીતિ નિયમોનું પ્રમાણ સેંકડે (સોએ) સાડા સત્તાણું ભાગ અને પાપ કર્મનું પ્રમાણે સેંકડે (સોએ) અઢી ભાગ એવું હતું.

ત્રેતાયુગનો યુગધર્મ :- યુગપુરુષ વશિષ્ઠ મુનિ. પ્રાધાન્યભૂત વેદ-યજુર્વેદ. પૂર્વ દિશા પૂજનીય- ધ્યાન કર્મ માટે શ્રેષ્ઠ, રૂપાના ઘટ-પાટની કળશપૂજા ઉપાસના. અવતાર પાત્ર ત્રણ- વામન, પરશુરામ અને શ્રીરામ. પ્રાધાન્યભૂત અવતાર શ્રીરામ. જેથી રામતારક ગાયત્રીમંત્ર, આ મુક્તિનો જાપ. પ્રત્યેક અવતારનું કાર્ય ચાર લાખ બત્રીસ હજાર વર્ષ એટલે ત્રેતાયુગનું પ્રમાણ - બાર લાખ છન્નું હજાર વર્ષ. સદ્‌ભક્ત-કમલધ્વજ, કમલાપતિ અને હરિશ્ચંદ્ર હતા. રવિવાર ચતુર્દશીના રોજ યુગની શરૂઆત, જેથી તે ત્રેતાયુગની યુગ તિથિ છે. શરીર રચનામાં જલ તત્ત્વ વધુ એટલે જલ દાગ પ્રાધાન્યભૂત. ક્ષેત્ર-મહાપુર, બગપુર - આ અવતાર કાર્યનું ક્ષેત્ર. મનુષ્ય શરીરનું પ્રમાણ ચૌદ હાથ ઊંચું. દાન કર્મ અશ્વને ગણવામાં આવતું હતું. આશ્રમ ધર્મ વ્યવસ્થા ગાયો પર ચાલતો હતો. ધર્મ નીતિ નિયમ પાલનનું પ્રમાણ સેંકડે (સોએ) પંચોત્તેર અને પાપાચારનું પ્રમાણ સેંકડે (સોએ) પચ્ચીસ હતું.

દ્વાપરયુગનો યુગધર્મ :- પ્રાધાન્યભૂત વેદ-સામવેદ, યુગપુરુષ-વેદ મૂર્તિ વ્યાસ. દક્ષિણ દિશા પૂજનીય. તાંબાના ઘટ-પાટની કળશ પૂજા ઉપાસના. અવતાર પાત્ર બે - શ્રીકૃષ્ણ અને બૌદ્ધ. પ્રાધાન્યભૂત અવતાર શ્રીકૃષ્ણ એટલે શ્રીકૃષ્ણનો તારક ગાયત્રી મંત્ર મુક્તિનો જાપ. દરેક અવતારનું કાર્ય - ચાર લાખ બત્રીસ હજાર વર્ષ એટલે યુગનું પ્રમાણ આઠ લાખ ચોસઠ હજાર વર્ષ. સદ્‌ભક્ત પાંડવ-યુધિષ્ઠિર, સોમવાર અમાસના દિવસે યુગની શરૂઆત એટલે સોમવતી અમાસ યુગ તિથિનું વ્રત. વિપુલ દુધાળ ગાયો આ દાનનું પ્રમાણ. આશ્રમ ધર્મ અન્ન ધાન્ય અને દૂધ ઉપર ચાલતો હતો. શરીર રચનામાં અગ્નિ તત્ત્વ વધુ એટલે અગ્નિ દાગ પ્રાધાન્યભૂત. મનુષ્ય શરીરનું પ્રમાણ સાત હાથ ઊંચું. ધર્મ નીતિ નિયમોનું અને પાપનું પ્રમાણ અર્ધુ-અર્ધુ એટલે સેંકડે (સોએ) પચાસ-પચાસ એવું હતું. ક્ષેત્ર - શામપુર (ગોકુળ), કુરુક્ષેત્ર - આ અવતાર કાર્યનું ક્ષેત્ર હતું.

કલિયુગનો યુગધર્મ :- પ્રાધાન્યભૂત વેદ અથર્વવેદ, પશ્ચિમ દિશા પૂજનીય-ધ્યાન કરવા માટે શ્રેષ્ઠ. માટીના ઘટ-પાટની કળશ પૂજા ઉપાસના. અવતાર પાત્ર એક જ શ્રી કલ્કિ - નિષ્કલંકી નારાયણ. તેનું પ્રમાણ ચાર લાખ બત્રીસ હજાર વર્ષ એટલે યુગનું પ્રમાણ પણ તેટલું જ. સદ્‌ભક્ત કમળાકુંવર. કાર્ય ક્ષેત્ર કુંવારિકા ભૂમિ. શુક્રવારે સુદ બીજના દિવસે યુગની શરૂઆત એટલે તે યુગ તિથિ. દાનનું પ્રમાણ અજીવા અને આયુધ લોઢાનું. શરીર રચનામાં વાયુતત્ત્વ, જલ તત્ત્વ, અગ્નિ તત્ત્વ અને ભૂમિ તત્ત્વ સંપ્રમાણ એટલે વાયુદાગ,

જલદાગ, અગ્નિદાગ અને ભૂમિદાગ આ ચારે દાગ પ્રમાણભૂત. ક્ષેત્ર-હેમપુર, ભરતખંડ-કુંવારિકા ક્ષેત્ર આ અવતારનું કાર્યક્ષેત્ર. મનુષ્ય શરીરનું પ્રમાણ સાડા ત્રણ હાથ ઊંચાઈ. ધર્મ નીતિનું પ્રમાણ સેંકડે (સોએ) અઢી અને પાપ કર્મનું પ્રમાણ સેંકડે (સોએ) સાડા સત્તાણું એવું છે.

એવા પ્રકારનો યુગ ધર્મ સત્પંથ સંપ્રદાયના ધર્મ સાહિત્યમાં સત્પંથ માર્ગ પ્રવર્તક સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે દર્શાવેલો છે. તેનું ટૂંકમાં સમર્થન નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે સમજવું.

ભરતખંડ જંબુદ્વીપમાં કુંવારિકા ક્ષેત્રના પશ્ચિમ દિશા તરફ રહેલા શ્વેત દ્વીપ અથવા સહસ્ત્ર દ્વીપમાં ભગવાન શ્રી વિષ્ણુ નારાયણનું શેષ શૈયા ઉપર વાસ્તવ્ય સ્થાન છે એવું આપણા વિષ્ણુપુરાણ, માર્કન્ડેયપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તકપુરાણ વગેરે અનેક હિંદુ ધર્મ ગ્રંથોમાં ગ્રંથીત કરેલું છે. કલિયુગમાં પ્રાધાન્યભૂત અવતાર એ તે જ શેષશૈયા વિષ્ણુ નારાયણનો હોવાથી અને તે હજી સુધી પ્રકટ ન થયેલ હોવાથી, તેના આગમન માટે પશ્ચિમ તરફ મુખ કરીને કલિતારક શ્રી નિષ્કલંકી ગાયત્રી મંત્રનો જાપ કરવો એવી સત્પંથ પ્રવર્તકોની આજ્ઞા છે. કલિયુગમાં ઘેરાયેલા ઘોર અજ્ઞાન અંધકારમય સ્થિતિમાંથી પાર જવા માટે સોળ કળાઓથી યુક્ત એવા ભગવાનના ષોડશાક્ષર મંત્રનો જાપ કરવો એવું કલિસંતરણોપનિષદમાં પણ કહેલું છે. સત્પંથ સંપ્રદાયમાંનો ષોડશાક્ષર મંત્ર "॥ ॐ **श्री निष्कलंकी नारायणाय नमः ॥**" એવો છે અને ગાયત્રી મંત્ર '**ॐ नमो श्री निष्कलंकी नारायण जनार्दनाय, भस्मायुधाय विद्महे दिव्यनेत्राय धीमहि तन्नोज्वरहः प्रचोदयात् ॐ शान्ति शान्ति शान्ति ।**' એવો છે. આ ષોડશાક્ષર મંત્રથી અને ગાયત્રી મંત્રના ધ્યાન ચિંતન અને જાપથી ષોડશકલાથી યુક્ત એવા જીવાત્માને પરમાત્મા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું પ્રશ્નોપનિષદ્ (૬/૪), મુંડકોપનિષદ્ (૩/૨/૭), શ્વેતા શ્વરોપનિષદ (૫/૧૪) વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં કહેલું છે. એ જ સત્પંથ પ્રવર્તકોએ ઉપદેશ કહેલું છે. શ્વેત દ્વીપ અથવા સહસ્ત્ર દ્વીપ ભૂમંડલના સપાટી ઉપર ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશ શ્વેત બરફથી આચ્છાદિત પ્રદેશ (થાઉજંડલેંડ તરીકે) સહસ્ત્રદ્વીપ પ્રદેશ પ્રસિદ્ધ છે. નારદ સનકાદિ ઋષિઓનું આ વાસ્તવ્ય સ્થાન છે એવો ઉલ્લેખ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ છે અને આ પ્રદેશ જંબુદ્વીપના પશ્ચિમ તરફ હોવાથી મોટાભાગના મંદિરોમાં મૂર્તિની સ્થાપના પૂર્વાભિમુખ હોય છે અને પૂજા કરનારનું મુખ પશ્ચિમ તરફ જ હોય એવું ધ્યાનમાં આવે છે.

શુક્રવાર શુદ્ધ (સુદ) બીજ એટલે ચંદ્રદર્શન. આ કલિયુગનું યુગ તિથિનું વ્રત છે. તેને અજવાળી મહાબીજ પણ કહેવામાં આવે છે. શુક્રવાર-સુદ બીજના દિવસે કલિયુગની પ્રત્યક્ષ

શરૂઆત થઈ. તેથી ચંદ્રદર્શન અને શુક્રવાર હોય તે દિવસે ઉપવાસ વ્રત કરી દાન ધર્મ કરવું, એવી સત્પંથ પ્રવર્તકોની આજ્ઞા છે. શુક્રવાર આ ઘણા જ માનવ સમાજોના 'દેવોનો' દિવસ ગણવામાં આવે છે. આ ચંદ્રદર્શનનું વ્રત હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં 'બાલેન્દુ વ્રત' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ ચંદ્રદર્શન, સહસ્ત્ર ચંદ્રદર્શન વ્રત વિષે પંચાંગમાં વિસ્તૃત માહિતી આપેલી હોય છે.

શુદ્ધ (સુદ) બીજનો ચંદ્ર કર્તૃત્વનો પ્રતિક છે. શુદ્ધ (સુદ) બીજની ચંદ્રકલા મુજબ આપણા જીવન કલાનો પણ ઉત્તરોત્તર વિકાસ થાય છે. તે માટે બીજના ચંદ્રનું દર્શન કરવું. ભારતીય સંસ્કૃતિ ઉદારપણું અને કર્તૃત્વની પૂજક છે. ચંદ્ર શુદ્ધ (સુદ) પક્ષમાં કમાવે છે અને વધ (વદ) પક્ષમાં પોતાની કળાઓનું દાન કરે છે. અમાસના દિવસે તે ખાલી થઈ જાય છે અને શુદ્ધ (સુદ) બીજથી પાછો કળા કમાવવાના ઉદ્યોગને લાગી જાય છે. એવા આ વિશ્વજીત યજ્ઞ કરનારા કર્મયોગીને જેણે સમસ્ત વિશ્વનું વૈભવ પ્રાપ્ત થયું છે પરંતુ તેમણે સમસ્ત વિશ્વના કલ્યાણ માટે તે વૈભવનું દાન કર્યુ છે એવા આ કર્મયોગીને ભગવાન શિવે પોતાના માથા પર ધારણ કર્યો છે. શુદ્ધ (સુદ) બીજના ચંદ્રનું દર્શન કરી લોકો કૃતાર્થ થઈ જાય છે. તેનું દર્શન પવિત્ર, મંગળમય, પાવનકારી અને અમૃતોપમ છે. ચંદ્રના કિરણો અમૃતનો સ્ત્રાવ કરે છે તેથી તેનું દર્શન પુષ્ટિમય અને તુષ્ટિદાયક છે. ઔષધીની વનસ્પતિમાં તેનું અમૃત રેડાય છે. તેના સેવનથી મનુષ્ય, પશુઓ પુષ્ટ અને તુષ્ટ થાય છે, તો પછી પ્રત્યક્ષ તેના દર્શનથી કેમ ન થાય ? તેથી દર માસના ચંદ્રદર્શનને અને શુક્રવારના ચંદ્રના દર્શનને સત્પંથ પ્રવર્તકોએ ખાસ મહત્ત્વ આપ્યું છે. શુક્રવાર અથવા ચંદ્ર આ દુનિયાના કોઈ અમુક સમાજ માટે કે ધર્મ-પંથ માટે ભગવાને નિર્માણ કરેલા નથી પરંતુ અખિલ વિશ્વ પ્રાણીમાત્ર માટે તેની નિર્મિતી છે.

યુગધર્મને અનુસરીને સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અથર્વવેદને પ્રાધાન્ય આપેલ છે. અર્થાત્ સત્પંથ ઘટ-પાટ, કળશ પૂજાવિધિ મંત્રો અથર્વવેદના અનુરોધ મુજબ તૈયાર કરેલા છે એવો ઉલ્લેખ સત્પંથ સાહિત્યમાં દેખાય છે. અથર્વવેદ અને તેના ઉપનિષદોને આધાર માની સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજે આ સત્પંથ સંપ્રદાય દિગ્દર્શિત કરેલો છે. સદ્ગુરુ શ્રીહંસતેજજી મહારાજના મન ચિત્તવરણી (ચિંતામણિ), ગુરુવાણી, યોગવાણી જેવા તત્ત્વગ્રંથો પરથી આ સ્પષ્ટ જણાય છે.

ચાર વેદ ચારે મુખેથી બોલીયા, આદ્ય સત્ગુરુ બ્રહ્મા તે સરવે આયે,
એ જ્ઞાન તો શ્રીનારાયણે આપીયાં, જે છે સર્વે વેદ માંહે.

તે આદ્ય બ્રહ્માના મુખ માંહેથી ઉપજ્યા, તે તો પરવરીયા પૃથ્વીની માંહે,
ઋગ્વેદ યજુર્વેદ સામવેદ કહીયે, અને તેની માંય છે અથર્વવેદ માંહે.

અથર્વવેદ માંહેથી કાઢી કરી, તે તો આપી સત્પંથીયોને આજ,
રહેણી રાખો તમે નિશ્ચે કરી, તો સરસે આપણા જીવનાં કાજ.

- ઋષિવર ચેતામણિ.

સત્પંથ સેવો મારા મુનિવરો, તો પામીયે મુક્તિના દર્શન,
આજ કલજુગ સંઘે મત ભૂલજો, હરિને માનસ રૂપે અવતાર.

અથર્વવેદ ભણે મારા મુનિવરો, તમે સતશું જાગો મારા વીર,
બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર જેણે જાણીયા, આજ કલિમાં સાચા સદ્ગુરુ ધીર.

ભાઈ અમર કાયા કીજિયે, અને હેતે વરસે મેહ,
અથર્વવેદ માંહે એમ ભાખ્યા, હવે જુગનો આવ્યો છેહ.

- સદ્ગુરુ વાણી.

* * *

અનંત રૂપે ચૌદ ભુવનના ભૂપ, વેદ પરમાણો રૂપ ખોલો.
અથર્વવેદની જુગતી જાણી, એણી જુગતીયે જોગને સાધો.
રે જોગેશ્વરો, નિરંજન મળે તો જોગને કાઢે.

- યોગવાણી.

* * *

અથર્વવેદ માંહે ભાંખ્યા, અને મુનિવર કીજે ઉત્તમ કામ,
જો મન મુંડન કીજીયે, તો વૈકુંઠમાં પામીયે ઠામ.

નાભિ કમલથી શ્વાસ ઊઠે, શ્વાસ ઉશ્વાસ હોય રે,
શ્વાસે શ્વાસે હરિને જપીએ, તો અમર હોયે સોય રે.

ત્રિવેણી ત્રિપુટીમાં ન્હાઈએ, અને પૂરા સંગમ હોય રે,
ચાંદો સૂરજ બે દીપ કહીયે, તો જ્યોતમાં જ્યોત સમાય રે.

સુરત લગાડીને સ્મરીએ, અને પૂરા ગુરુને સાથ રે,
અજપા જાપને જપીએ રે, તો પાપ સઘલાં જાય રે.

કહેત સદ્‌ગુરુ સુનો મુનિવરો રે, તમે સાચું જાણો નિર્ધાર,
અથર્વવેદમાં એમ ભાંખ્યા, આગળ નથી અગીયારમો અવતાર રે.

- સદ્‌ગુરુ વાણી

અમર થવા તો જપવો અજપા જાપ, અથર્વવેદના સુક્ત ભણી ઉતારવાં પાપ.

આ અને એવા અનેક અવતરણો પરથી પ્રમાણિત થાય છે કે સત્‌પંથ પ્રવર્તક સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અથર્વવેદ અને તેના જ્ઞાનગમ્ય ઉપનિષદ ગ્રંથ આધારભૂત ગણેલા છે. **"અથર્વવેદમાં અને ઉપનિષદોમાં સત્‌પંથનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન હોવા છતાં પણ દેવયાન માર્ગ, આત્મજ્ઞાન યોગમાર્ગ અથવા મુક્તિમાર્ગનો ઉલ્લેખ તો સ્પષ્ટ જ જણાય છે. અર્થાત્ તે માર્ગનું અવલંબન કરીને ચોર્યાસી લાખના ફેરા મટાડી જીવાત્મા સ્વયં પ્રકાશ આત્મ સ્વરૂપને ઓળખી શકે છે અને સ્મરણ ચિંતન ધ્યાનથી તે સ્વરૂપમાં લીન થઈ શકે છે."** આ બ્રહ્મ વિદ્યાની ક્રિયા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સત્‌પંથ જ્ઞાન સાહિત્યમાં નિવેદન કરેલી છે. એવો બ્રહ્મ વિદ્યાથી ઓતપ્રોત ભરેલો આ અથર્વવેદ યુગ ધર્માનુસાર કલિયુગમાં પ્રમુખ છે. તેમાંનો કુંભ-કળશ, ઘટ-પાટ એટલે વરુણયજ્ઞ-જળયજ્ઞ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સ્વીકારી તે દ્વારા મૂળ સત્ ચિત્ આનંદઘન ઈશ્વરની ઉપાસના અને અન્યોન્ય દેવતાઓનું પૂજન, અર્ચન, નમન, નૈવેદ્ય, સમર્પણ, વંદન અને તે દ્વારા તેની કૃપા આશીર્વાદ ગ્રહણ કરવાનું સાધન સત્‌પંથ પૂજા વિધિ દ્વારા માર્ગદર્શિત કરેલું છે. નિત્ય નૈમિતિક અને કામ્ય કર્મો કરીને નિષ્કર્મ થઈને છેલ્લે આત્મજ્ઞાન શ્રવણ, સત્સંગ, જ્ઞાનચર્ચા, મનન, નિદિધ્યાસન વગેરે સાધનોથી મન શાંત સ્થિર કરી ભગવાનના નિર્ગુણ નિરાકાર સત્ ચિત્ સ્વરૂપનું ધ્યાન ચિંતન કરતાં કરતાં પોતાની તમામ વૃત્તિઓનો - કામનાઓનો લય તેમાં કરવાની યોગિક ક્રિયાઓનો આ વેદના આધારે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ઉપદેશ પ્રબોધેલ છે.

अष्टचक्रा नवद्वारा देवानां पूरयोध्या ।
तस्यां हिरण्ययः कोशः स्वर्गो ज्योतिषावृतः ॥

- अथर्ववेद. १०/२/३१

आत्मानं रथिनं विद्धि, शरीरं रथमेव तुं ।
बुद्धिं तु सारथिं विद्धि, मन प्रग्रहमेव च ॥

इंद्रियाणि हयानाहुर्विषयास्तेषु गोचरान् ।
आत्मेन्द्रियमनोयुक्त भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
- **कठोपनिषद्. १/३/३-४**

શ્રી સત્પંથ જ્ઞાનપદ સાહિત્યના એક પદમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ કહે છે :-

મુંડ કમંડલ કો હી સ્થિર કરી રાખો, નાભિ કમલથી જગાવો.
સત્‌ગુરુ શબ્દકા માંહે બાજાં બજાઈએ, સુરતા સુહાગ ચઢાઈએ.
મુખ વિના ગાઈયે શ્રવણ વિના સુણીયે, બીન કરતાલ બજાઈએ.
ઝાંઝ પખવાજ મૃદંગ બાજે, બીન રસના ગુણ ગાઈએ.
ઈડા પિંગલા સુષુમ્ના નાડી, ત્રિવેણી તીરથ પર રહીએ.

ભ્રમર ગુફા ઉપર તખત બિરાજે, બાજાં નિશાણ બજાઈયે.
કહેત સદ્‌ગુરુ સુણો મોરા ભાઈ, એમ કરી દર્શન પાઈયે.

❋ ❋ ❋

ગુરુવાણીના એક જ્ઞાન પદમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે આ યોગ અંગેના ક્રિયા વિષે ક્રમશઃ વિવેચન કરેલું છે, તેઓ કહે છે :-

આદ ઉનાદના નાથ રે, સ્વામી તમે છો કરતાર.
ભરતખંડ જંબુદ્વીપ માંહે, દસમા છો નિષ્કલંકી રૂપ.

સત્‌ગુરુ કેરા હાટમાં, જડી જ્ઞાન શબ્દ કેરી જડ.
જ્ઞાન દીપક સમારીયે, સત્‌ગુરુ દેખાડશે અમર ભેદ.

અમરપદ ગુરુ ગમ જડી, ત્યાં તો પાપ તે પરલે જાય રે.
પાંચ તત્ત્વની રચના બની, તારે ત્રણ જગ કર્યા પ્રકાશ.

પાંચ હી રસને વારીયે, તેના રૂપ છે સહસ્ર પચાસ.
નાભિ કમલથી ઉપજે, તાહાં ગૈબી તે ગર્જના થાય.

શૂન શિખરમાં સુરતા ધરી, ત્યાં થાયે છે અજપા જાપ.
ઈડા પિંગલા સંગમ માંહે, ત્યાં સુષુમ્ના વહે અતિ સાર.

અસીમ બાજાં ત્યાં ગડગડે, ત્યાં વરતાયે જયજયકાર.
બંક નાલના ઘાટ માંહે, ત્યાં અસીમ થાયે પ્રકાશ.

આ ઘેરથી અમી ઉતરે, ત્યાં પીયે હરિજન વિરલા કોય.
સુરત પ્રકાશની જુગતિ ભણી, પરિબ્રહ્મા છે પોતાને પાસ.

અખંડ જ્યોત ત્યાં ઝગમગે, એ તો અલખ પુરુષ કેરા મેલ.
અલખ નિરંજનને સેવીયે, તાહે જનમ મરણનો ભય જાયે.
કહેત સદ્‌ગુરુ સુણો મોરા ભાઈ, તમે ગાવો શીખો સાંભળો ભાઈ.

આ પદો પરથી અને એવા જ સ્વરૂપનું વર્ણન જેમાં છે તે શ્રી નિષ્કલંકી ગીતા, ચિદ્‌વિચાર, શ્રી દેવી નારાયણ સંવાદ, બ્રહ્મપ્રકાશ, સદ્‌ગુરુ વાણી વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં કથન કરેલા આ યોગ માર્ગ અથવા બ્રહ્મ વિદ્યા પ્રાપ્તિનો માર્ગ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અથર્વવેદનો આધાર લઈને જ કથન કરેલો છે. જેથી તેઓએ અથર્વવેદ અને તેના ઉપનિષદોને પ્રમુખ માનીને સત્‌પંથનું જ્ઞાન આપતાં તેઓ સૂચવે છે કે :-

સૂધ બુદ્ધે રાચો હો મુનિવરો, દિલથી મેલ જ થાયે દૂર,
હૃદયથી જો મેલ દૂર થાયે, તો સ્વામીજી હોવે હજૂર.

*** *** ***

સ્વામીએ દયા સારું તને સર્જિયો, કાયે ભૂલો વારોવાર,
મનુષ્ય દેહી ફરી નહીં મળે, તમે ચેતીને ચાલો ગમાર.

ભાઈ જેના દિલમાં દયા નહીં, તેના દિલમાં નાખો ધૂલ,
તે તો ફૂટી હાંડી તોલ છે, તેનું કોડી ના આવે મૂલ.

જેના હૃદયમાં ક્ષમા આવશે, તેણે જાણો અરીસા પ્રમાણ,
અરીસામાં જેમ પ્રકાશ છે, તેમ સ્વામી ભીતર તુંજ રે જાણ.

ભાઈ સત્પંથે સાચા ચાલશો, તેના જીવ અમરાપુરમાં જાયે,
અમરાપુર તમે એમ પામશો, જો જીવતા મૃતક થાયે.

ભાઈ કાચી કાયા છે તારી કારમી, તેણે જાતાં નહીં લાગે વાર,
જેમ સપનાંતરનું પેખણું, તેવો છે રે આ સંસાર.

અંધ ભાવે તેણે કાહી ના સૂઝે, એ સ્વામી છે તુજ પાસ,
કામ ક્રોધ મત્સર પરહરો, અને થાવો સદ્ગુરુજીના દાસ.

શ્રી સદ્ગુરુ એમ બોલીયા, સાંભળો મુનિવર એ જ્ઞાન,
સદ્ગુરુના કહ્યા જે કોઈ માનશે, તેના થાશે એકોત્તરસોનાં કામ.

- સદ્ગુરુ વાણી.

સૂધ (સમજપૂર્વકની) બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી કર્મો કરવાં, હૃદય નિર્મળ પવિત્ર રાખવું. આંતરબાહ્ય મલીનતાનો ત્યાગ કરવો, દયામય અંતઃકરણનું અવલંબન કરવું, સદ્વિચાર સતત જાગૃત રાખી અમૂલ્ય માનવ જન્મને સાર્થક કરવો. દયા, ક્ષમા, યથાશક્તિ દાન અને યથાલાભ સંતોષથી પોતાનું અંતઃકરણ અરીસા માફક નિર્મળ સ્વચ્છ કરી આત્મ પ્રકાશ તેમાં જોવો. સત્પંથ સત્ય ધર્મનું આચરણ કરી જીવન મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી અને તે યોગે અમરપદનું - આત્માનંદનું સુખ અનુભવવું જોઈએ. શરીર નાશવંત છે. જીવન એ દીર્ઘ સ્વપ્ન છે. જગત આ એક દીર્ઘ નાટય છે. આપણે બધાંએ તેમાં પોતપોતાની ભૂમિકાઓ ભજવવાની છે. નટ જે પ્રમાણે પોતાનું સ્વત્ત્વ કાયમ રાખી અલિપ્ત રહી નાટક ભજવે છે તે પ્રમાણે આ સંસાર મોહજાળમાંથી આપણે બધાં કર્મો કરી અલિપ્ત રહેવાનું છે. તે માટે અવિદ્યા-અજ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો, જ્ઞાન દૃષ્ટિનો આધાર લઈ કામ, ક્રોધ, આળસને આશરો ન આપવો. સદૈવ સદ્ગુરુ જેવા અનુભવી ગુરુના આશ્રિત થઈને રહો. તેમનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરી આ જ્ઞાન આત્મ સાક્ષાત્કાર કરો. તે યોગે આપણે પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો અને આપણી સાથે એકસો એક પેઢીનો પણ ઉદ્ધાર થશે. આ પ્રકારનો અમરપદનો અમર માર્ગ અસ્થિર - ચંચલ એવા મનને સ્થિર કરનારો, સાધનાની જાણકારી આપનાર અથર્વવેદ પરથી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ઉપદેશ કરેલો છે.

કલિયુગના યુગધર્મની જાણકારી આપતાં સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ઘટ-પાટ સ્થાપનાના એક મંત્રમાં કહ્યું છે કે :-

સ્વામી તમે ૐકાર માંહે આપોઆપ, શક્તિ રૂપી જપાવ્યો જાપ.
શક્તિ રૂપી રચ્યો સંસાર, શક્તિ વેદ ઉત્તમ આચાર.
હેઠે શક્તિને ઉપર કલા, પાંચ દેવ તો સભરે ભર્યા.
આસન શક્તિ દિવ્ય તેજ, દિવ્ય તેજે સર્જ્યા નિરંજન હેત.
શ્રેષ્ઠ શક્તિ પંચતત્ત્વ સહી, પંચતત્ત્વ વિના ન ઉપજ્યા કોઈ.
પંચતત્ત્વ ઘટ ને પંચતત્ત્વ પાટ, પંચતત્ત્વ મોક્ષ મુક્તિની વાટ.

આ સર્વ વિવેચનો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે માર્ગદર્શિત કરેલો સત્પંથ અનાદિ કાળથી પ્રચલિત છે. યુગધર્માનુસાર તેના બાહ્ય સ્વરૂપમાં બદલાવ થયેલો છે પરંતુ અંતરંગ સ્વરૂપથી મૂળ સનાતન વૈદિક ધર્મનો જ એક ભાગ છે. દેશ કાળ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર ધર્મનું બાહ્યાંગ બદલાતું હોય છે. સત્પંથમાં નિર્ગુણ નિરાકારની ઉપાસના, ૐ પ્રણવ બ્રહ્મનું સ્મરણ ચિંતન, જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનનું ધ્યાન, ઘટ-પાટની કળશ-પૂજા ઉપાસના, દશાવતારની ઉપાસના, શુક્રવાર ચંદ્રદર્શન વ્રતનો ઉપવાસ કરવો વગેરે અનેક પ્રથાઓનું મૂલતઃ ગેરસમજ થઈ હોવાથી અને લોકોએ સત્પંથ સંપ્રદાયના અનુયાયી પર કરેલા અત્યાચારથી આ ધર્મનો જોઈએ તેઓ પ્રચાર થઈ શક્યો નથી.

સત્પંથ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓમાં લેઉવા - કડવા - પાટીદાર, મરાઠા, ગુર્જર, રાજપૂત, ભાવસાર, સાળી, માળી, બારીયા, કંસારા, સોની, રાણા, કાછીયા, કોળી, રબારી વગેરે અનેક જાતિ ઉપજાતિઓનો સમાવેશ છે. કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, ભાવનગર, ખંભાત, ઉત્તર ગુજરાત, દક્ષિણ ગુજરાત, સુરત કાંઠા વિભાગ, મહારાષ્ટ્રમાંના જલગાંવ, ધુલીયા (પૂર્વ અને પશ્ચિમ ખાનદેશ), મધ્યપ્રદેશમાંનો નિમાડ વિભાગ, વિદર્ભમાં આકોટ - અંજન વગેરે ભાગોમાં આ પંથના અનુયાયીઓ મોટી સંખ્યામાં છે.

સત્પંથ - સત્ + પથ = સત્ પદ, પ્રત્યે પહોંચવાનો માર્ગ, એવી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે દર્શાવેલ છે. તેઓ કહે છે કે :-

"પંથી રે કોઈ ખોટા નથી, ચાંદરણ માર્ગે નયને જોયે."

કોઈ પણ માર્ગ ખોટો અથવા બિનઉપયોગી નથી. સત્પંથના તત્ત્વ રૂપી પ્રકાશ પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરી જુઓ, આ પ્રકાશનો અનુભવ કરી જુઓ. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમના

ભજનો દ્વારા અત્યંત સરલ ભાષામાં અને વ્યવહારિક દૃષ્ટાંતો આપી લોકોને બ્રહ્મજ્ઞાનનો - આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો છે. તેમના ઉપદેશમાં સત્ય અને શુદ્ધ નીતિનો જ સમાવેશ થયેલો છે. તેથી આ પંથને સત્પંથ કહેવાય છે. સત્પંથી હરિભક્તોને શુદ્ધ, પવિત્ર આચરણ કરી વ્રતનું પાલન કરવું, ઘટ-પાટ પૂજા યજ્ઞવિધિનું આચરણ કરવું, માદક પદાર્થોને ત્યાજ્ય કરવો, અભક્ષ્ય ભક્ષણ અને અપેયપાનથી તેઓએ અલિપ્ત રહેવું. ધર્માચાર પાળવો અને સ્પર્શાસ્પર્શનો સૂક્ષ્મ વિવેક રાખવો, પરમેશ્વર એક છે, પરમેશ્વરનો જ્યાં નિશ્ચય કરશો ત્યાં જ તે તમને પ્રાપ્ત થશે એવું સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું કહેવું છે.

સત્પંથ સંપ્રદાયનું સાહિત્ય જોવા જઈએ તો તેમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના જ્ઞાન પદ સંગ્રહમાં અત્યંત ઉચ્ચ કોટિનું તત્ત્વ જ્ઞાન જણાય છે. એકંદરે નિરીક્ષણ કરતાં આ અથર્વવેદના આધારે નિર્માણ થયેલું છે. માનવ જીવનનું ધ્યેય એટલે આત્મ સાક્ષાત્કાર, પોતે જ પોતાને ઓળખવું આ હોય છે. એક પદમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ કહે છે :-

સતૂપંથ ધરમ સો કહીયે, જેણે ઓળખ્યા સતૂગુરુ દેવ રે,
પરબ્રહ્મ વિષ્ણુને ઓળખ્યા, તે તો અમર થવા તતખેવ રે.

સત્‌ગુરુ રૂપ પ્રકાશનો એટલે સત્‌નો જેણે અનુભવ કર્યો તે જ ખરો સત્પંથી કહી શકાય. સત્પંથ એ જ્ઞાનના અનુભૂતિનો માર્ગ છે, તેથી તે તત્ત્વ સમજવાં અત્યંત કઠિન હોય છે. સર્વ સામાન્ય વ્યક્તિ સંસારના સુખોપભોગના દૃષ્ટિકોણથી ધર્મ તરફ જોતો હોય છે. ભિન્નભિન્ન કામના, વાસના, હેતુ મનમાં રાખી અને ધર્મ કૃત્ય કરે છે. આ કર્મો સકામ હોય છે. તેમનું ફળ પણ મળે છે, પરંતુ કર્મ વાસનાઓથી બદ્ધ થયેલા જીવાત્મા માત્ર આ કર્મકાંડમાં જ આખર સુધી અટકી રહે છે. તે રસ્તો છોડી સામે જઈ શકતો નથી તેથી જ્ઞાનની સાચી અનુભૂતિથી તેઓ પરાઙ્મુખ રહે છે. સત્પંથ ધર્મના પ્રવર્તક નિષ્કામ કર્મ આચરણ અંગે અને અભિમાન છોડી લોકોનું કાર્ય કરવા ઉપર વિશેષ મહત્ત્વ આપે છે. વૈરાગ્ય વિચાર સતત ચિત્તમાં સ્મરણ કરી જીવન જીવવું. જન્મ સફળ થવા માટે જીવનમાં હંમેશાં સાવધાની રાખો. જીવન ક્ષણભંગૂર જાણીને સદાચારથી વર્તો. એ જ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો ઉપદેશ છે. માનવ જીવનની સફળતા માટે જ તેઓએ આ સત્પંથ માર્ગ માર્ગદર્શિત કરેલો છે.



પ્રકરણ - ૨

✧ સત્‌પંથ સંપ્રદાયનું જ્ઞાન સાહિત્ય ✧

કોઈ પણ ધર્મ, પંથ અથવા માર્ગ હોય તેનો મૂળ પાયો કહીયે તો તેનું જ્ઞાન સાહિત્ય હોય છે. જે જે પંથના અથવા માર્ગના સંસ્થાપકોએ, માર્ગદર્શકોએ તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ જે પ્રણાલિકાઓ અનુયાયીઓને સંબોધન કરી ઉપદેશ આપેલ હોય છે તે તે પંથના અથવા માર્ગના સાહિત્ય રૂપે અસ્તિત્વમાં રહે છે. કોઈપણ માર્ગને તત્ત્વજ્ઞાનની બેઠક ન હોય તો તેનું કંઈ પણ મૂલ્ય અથવા સ્થિરતા રહેતી નથી. **સાહિત્ય એ તે માર્ગનો આત્મા છે.** સંત મહાત્માઓનાં ચરિત્ર અથવા તેમના પૂર્વજ - વંશજોના ઈતિહાસને સાહિત્ય કહી શકાય નહીં. કોઈ એક મહાન અલૌકિક દિવ્ય શક્તિના મહાત્માએ પોતાના અનુયાયીઓને પોતાની અનુભૂતિથી ઈશ્વર દર્શન - આત્મસાક્ષાત્કાર વિષે કરેલા ઉપદેશનો સાહિત્યમાં સમાવેશ થઈ શકે, પરંતુ તે મહાત્મા સ્થૂલ રૂપથી આ દુનિયામાંથી પાર નીકળી ગયેલા હોય તો એવા સમયે તેમનું સાહિત્ય જ તેમના રૂપનું કાર્ય કરતું હોય છે. મહાપુરુષ પોતે આ ઉપાધિથી અલગ રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમને પોતાના નામની અથવા કીર્તિની આસક્તિ હોતી નથી એટલે તેઓ કોઈ તત્ત્વ જ્ઞાન ગ્રંથ લખવાના પ્રયત્ન કરતા નથી. તેમના મુખેથી જે વાણી નીકળતી હોય છે તે જ એક મહાન ગ્રંથ બની જાય છે અને એવા તત્ત્વ રૂપ અમૃતનો વર્ષા વારંવાર થઈ શકતો નથી, જ્યારે એ મહાપુરુષ બ્રહ્માનુભૂતિમાં મગ્ન થાય છે ત્યારે જ તેમના મુખેથી જ્ઞાનામૃત છુટે છે. સદ્‌ભક્ત અનુયાયીઓ આ જ્ઞાનામૃત પ્રવાહ વહીને નષ્ટ ન થાય તે માટે અથવા અસ્મરણ ન થાય તે માટે પોતાની જ્ઞાનશક્તિના બળથી જે શક્ય હશે તે પ્રમાણે

જ્ઞાનામૃતનો સંચય કરે છે. આગળ જતાં તે સાહિત્ય રૂપથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. પ્રાથમિક અવસ્થામાં તે સાહિત્ય હસ્ત લિખિત જ હોય છે, પછીથી વિદ્વાન બુદ્ધિમંતોના પ્રયત્નોથી તેને સાજ શૃંગાર, અલંકાર, સમાસ, કાવ્યના રૂપથી સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને આ ગુણોથી તેને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્‌પંથ જ્ઞાન સાહિત્યના બાબતે પણ એવું જ થયું છે. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અને તેમના જીવન વૃત્તાંત પરથી જણાય છે કે તેઓને આ આત્મજ્ઞાનનો વારસો અંતર્જ્ઞાનથી મળેલ હતો. કોઈ દેહધારી ગુરુ પાસેથી અનુગ્રહથી પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમને સાધનાનો અભ્યાસ કરી આ આત્મજ્ઞાન તેઓએ પ્રાપ્ત કર્યાનો ઉલ્લેખ તેમના ચરિત્રમાં નથી, પરંતુ દૈવી શક્તિનો પ્રવાહ તેમનામાં વહેતો રહેલો ઉપલબ્ધ ઈતિહાસ પરથી જાણી શકાય છે. તેને 'દૈવીકળા' એવું કહેલું છે. એને યોગશાસ્ત્રમાં શક્તિપાત કરવાની ક્રિયા કહે છે. એવા પ્રકારની દૈવીકળા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને યુગયુગાંતરથી જ પ્રાપ્ત થયાનો ઉલ્લેખ તેમના ચરિત્રમાં છે. તે પ્રાપ્ત થતાં અગાઉ પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું ઉપદેશ કાર્ય ચાલુ જ હતું. આ પરથી તદ્દન બાલ્યવસ્થાથી જ તેમને વેદ ગતિનું જન્મજાત જ્ઞાન હતું એટલે કે તેઓ યોગનિષ્ઠ મહાત્મા પુરુષ જ હતા અને કોઈ બાકી રહેલો યોગ પૂર્ણ કરવા માટે અથવા લોકસેવા માટે ઈશ્વરથી પ્રેરિત જીવન મુક્ત મહાત્મા પુરુષ આ પૃથ્વી પર અવતરિત થયા હોવા જોઈએ એમ જણાય છે, એમની બુદ્ધિમત્તા અને જ્ઞાનાધિકાર ઘણા જ મોટા હતા.

સત્‌પંથ જ્ઞાન સાહિત્યનું સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો તેના મુખ્યત : ત્રણ ભાગ લગભગ ક્રમશઃ જણાઈ આવે છે.

(૧) **શ્રી સત્‌પંથ યજ્ઞવિધિ :- ઘટ-પાટ મહાપૂજા વારિયજ્ઞ, પૂજાવિધિ :** આ એક સ્વતંત્ર વિભાગ થઈ શકે છે જેમાં સત્‌પંથની સ્વતંત્ર અલગ અથર્વવેદ ઉપર આધારિત કર્મકાંડની રીતો આપણે જોઈ શકીએ છીએ. એમાં મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. નિત્ય પૂજાવિધિ, ૨. નૈમિત્તિક પૂજાવિધિ, ૩. કામ્ય પૂજાવિધિ. પૂજામાં કળશ પૂજા અને ઘૃત જ્યોતિ આ મુખ્ય વાતો છે. આ સિવાય પૂજા થઈ શકતી નથી અને નૈવેદ્ય વગર પૂજાનો અંત થતો નથી. નૈવેદ્યમાં ફળો અને શીરો આ આવશ્યક હોય છે. ક્વચિત ચોખા, દૂધ અને ખાંડનો પણ નૈવેદ્ય બનાવવામાં આવે છે.

(૨) **સ્માર્ત સાહિત્ય :** સત્‌પંથના સાહિત્યમાં ખાસ કરીને પુરાણોની કથાઓમાંથી ફક્ત રામાયણ અને મહાભારતનો મુખ્ય ઉલ્લેખ જણાઈ આવે છે અને શ્રીમદ્

ભાગવત્મ્ય વર્ણન કરેલા દશાવતારનો આધાર લઈ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે કરેલો ઉપદેશ જણાઈ આવે છે. ધ્રુવ, પ્રહ્‌લાદ, હરિશ્ચંદ્ર, પાંડવ વગેરે સદ્‌ભક્તોના ચારિત્ર્ય પર આધારીત અમુક કાવ્યાત્મક સાહિત્ય છે. તેમજ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે શિક્ષાપત્રીના પુસ્તકમાં રોજના જીવનક્રમ માટે આચાર શુદ્ધ રાખવા માટે સો નિયમો પ્રબોધેલા છે. સત્પંથીજનોએ એનું રોજ નિયમથી નિત્ય પઠન કરવું જરૂરી છે. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પછી તેમનું ચરિત્ર અને ચમત્કાર એનો એક સ્વતંત્ર વિભાગ સત્પંથી લોકોમાં વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી તે પર રચાયેલાં ભજનો લોકો અત્યંત શ્રદ્ધાથી અને આદરથી બોલે છે.

(૩) **સત્પંથ જ્ઞાન સાહિત્ય પરિચય :** સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું જ્ઞાનપદ સંગ્રહ છે, તે ભજન રૂપી છે. પરંતુ એમાં ફક્ત શુદ્ધ બ્રહ્મ જ્ઞાન અને યોગ જ્ઞાન જોવામાં આવે છે. વેદમાં ઉપનિષદાદિ વિનિર્ગત ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ કરેલું તત્ત્વજ્ઞાન કાવ્ય રૂપથી એમાં સમાવિષ્ટ થયેલું છે. તેમાં પૂજા અથવા સ્માર્ત-સાહિત્ય એનો ઉલ્લેખ દેખાતો નથી. કોઈક ઠેકાણે નહિ જેવો ઉલ્લેખ છે. જ્ઞાનપદ સાહિત્યમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અન્ય વાતો કરતાં પોતાના (મનુષ્યના) આત્માને મહત્ત્વ આપવાનો અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો બોધ જણાઈ આવે છે.

ઉપર જણાવેલ ત્રણે પ્રકારો એકબીજાથી તદ્દન સ્વતંત્ર છે, છતાં પણ સત્પંથી લોકોના ધાર્મિક જીવનમાં તે એકબીજામાં એટલાં સહજતાથી વણાઈ ગયેલાં છે કે જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મ એનો સ્વતંત્ર વિચાર આ લોકોએ કરી જોયો હોય એવો આજ સુધી તેમના સાહિત્યમાં ઉલ્લેખ પણ જણાઈ આવતો નથી.

સત્પંથ આ એક ગુરુ ઉપદેશ છે અને તે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણો અને ઉપનિષદોમાંના તત્ત્વને ધ્યાનમાં રાખી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે કરેલો છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, ભાગવત્, રામાયણ, મહાભારત, યોગવાશિષ્ઠય વગેરે ગ્રંથોને સત્પંથી લોકો પવિત્ર માને છે. શ્રીમદ્ ભાગવત્‌ના દ્વાદશ સ્કંધની એક હસ્તલિખિત પ્રત ૩૦૦ વરસ પહેલાંની સત્પંથી લોકોના પવિત્ર ગ્રંથમાં સમાવિષ્ઠ થઈ. સત્પંથના વિશિષ્ઠ જે ગ્રંથો છે તેમાં પ્રથમ વિષય એટલે સત્પંથ એ વૈદિક ધર્મને અનુસરે છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. આ ગ્રંથો આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે છે-

(૧) મૂળબંધ (૨) સત્વચન (૩) શ્રીમદ્ ભગવત્ દશાવતાર (૪) મુનિવર ચેતાવણી (૫) ઋષિવર ચેતાવણી, (૬) મન ચિંતામણિ (૭) સંતવાણી (૮) યોગવાણી (૯) સદ્ગુરુવાણી (૧૦) આગમવાણી (૧૧) શિક્ષાપત્રી (૧૨) અમૃતવાણી (૧૩) ઘટ-પાટ કળશ પૂજાવિધિ - યજ્ઞવિધિ (૧૪) મન ચિત્તવરણી (૧૫) સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ જીવન વૃત્તાંત (૧૬) સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સુબોધ (૧૭) પ્રેમપાઠ (૧૮) સત્પંથ ધર્મ દર્શન (૧૯) નિત્ય પ્રાર્થના પાઠ (૨૦) ઉત્તમ અમૃતધારા પાઠ.

આ ગ્રંથોમાં ખાસ કરીને જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે તેનો સાર આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે છે.

૧. મૂળબંધ :-

ખંડ - ૧ : "દશ ધૂંધૂકાર" (ભાષા-સંસ્કૃત મિશ્ર ગુજરાતી) : એમાં સત્તર સ્તબકો છે. પ્રથમ સાત સ્તબકોમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માના નિર્ગુણ નિરાકાર નિરંજન સ્વરૂપનું વર્ણન કરેલું છે. તે સ્વયં જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાને સંકલ્પ માત્રથી અનંતકાળમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો ધારણ કરી પોતાની પ્રકૃતિ સાથે અનંત લીલા - ક્રીડા કર્યાનું સુરેખ વર્ણન ટૂંકમાં કરેલું છે. ગુજરાતી શબ્દોને જ સંસ્કૃત રૂપ આપી અનુપ્રાસ તૈયાર કરેલી એવી મધુર પણ કઠિન ભાષા આ ગ્રંથની છે. મોટા ભાગે આખો ગ્રંથ દ્વિરુક્તિથી ભરેલો છે. આઠમા સ્તબકથી માંડી ક્રમશઃ દસ ધૂંધૂકારની નિર્મિતી જણાવેલી છે. તે પૈકી પ્રથમ અનંત ધૂંધૂકાર, બીજું નીલ ધૂંધૂકાર, ત્રીજું કલપ ધૂંધૂકાર, ચોથું શેષ ધૂંધૂકાર, પાંચમું મહા ધૂંધૂકાર, છઠ્ઠું શંખ ધૂંધૂકાર, સાતમું દ્વીપ ધૂંધૂકાર, આઠમું અરબ ધૂંધૂકાર, નવમું નરબ ધૂંધૂકાર અને દસમું તેજ ધૂંધૂકાર. એવા પ્રકારના દશ ધૂંધૂકારોમાં પ્રકૃતિના ઈચ્છાનુરૂપ ઉત્પત્તિ અને જગતની રૂપરેખા થઈ. નારાયણે જ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો સ્વસંકલ્પથી નિર્માણ કરી આ જગતમાં અનંત ચૈતન્ય મૂર્તસ્વરૂપથી તેઓ જ તમામ ક્રીડાઓ કરી રહેલ છે તેનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે.

ખંડ - ૨ : "દેવી નારાયણ સંવાદ" (ભાષા-સંસ્કૃત મિશ્ર ગુજરાતી) : મૂળબંધના આ બીજા ખંડમાં શ્રી શક્તિ દેવી અને શ્રી નારાયણના સંવાદ રૂપથી પુરુષ, પ્રકૃતિ, મહતત્ત્વ, અહંકાર વગેરે આ તત્ત્વોની પિંડમાં નિર્મિતીનું વર્ણન છે. બ્રહ્માંડમાં માનવ, દાનવ, દૈવ્યકુળ, નાગકુળ, વનસ્પતિ આદિ ચેતન સૃષ્ટિની નિર્મિતી,

ચોવીસ દેશોની રચના, તેમાં નિર્માણ થયેલા માનવ પ્રાણીમાત્રનું વર્ણન, આહાર-વિહાર-વ્યવહારની રૂપરેખા આપેલ છે. તે પછી આ સૃષ્ટિની કાલગણના, ચાર કલ્પોની રચના, ચાર યુગોની રચના, ચાર ખાણી, ચાર વાણી, વર્ણાશ્રમ ધર્મની રચના, સત્‌ધર્મની - મુક્તિમાર્ગની રચના, ધર્મના ઉપાંગોની રચના, દશાવતારોનું વર્ણન અને કાર્ય, જીવની નિર્મિતી, ત્રિગુણનું કાર્ય, ચતુર્મૂર્ત સ્વરૂપની ઈશ્વરી લીલા, જગતની ઉત્પત્તિ અને પ્રાણીમાત્રનો જપ, પૂજા, ધ્યાન સેવાથી લય કેવો થાય છે તેનું વર્ણન એમાં છે. સ્વર્ગના સુખની પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ પ્રાપ્તિના માર્ગ ભિન્ન હોવાથી મોક્ષ પ્રાપ્તિનાં સાધનો, શક્તિની મહત્તા વગેરે વિષયોનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે.

ખંડ - ૩ : "શ્રી દેવી-નારાયણ સંવાદ" - 'ગર્ભગોળ' (ભાષા- ગુજરાતી) **:** આ ખંડમાં પિંડની નિર્મિતી અંગેનું વર્ણન છે અને ૐકાર સ્વરૂપની રચના, જીવ પિંડની રચના, માતાના અને પિતાના ગુણ, પ્રકૃતિના ગુણ વગેરેનું વર્ણન કરેલું છે. પિંડથી બ્રહ્માંડ તત્ત્વની રચના દર્શાવી છે અને બોતેર કોઠા, ચૌદ ભુવનો, સાત સમુદ્ર, નદીઓ, પર્વતો, વનો, વેદ વિદ્યા, શાસ્ત્રો વગેરે સર્વ આ પિંડમાં ભગવાને નિર્માણ કરેલાં છે. કસ્તૂરી મૃગના નાભિમાં રહેલી કસ્તૂરી પ્રમાણે સર્વ કયા પિંડમાં છે. આ ઈશ્વર શોધનમાં - ઈશ્વરદર્શન માટે જીવાત્મા બહાર ધક્કા ખાય છે અને ઈશ્વર દર્શન સિવાય નાશ પામે છે. આગળ પંચીકરણનું વર્ણન કરેલ છે. ત્યારબાદ ષડ્‌ચક્ર વર્ણન, ષડ્‌દર્શન સ્વરૂપ વર્ણન ગુરુ શિષ્યના સંવાદ રૂપથી કરેલ છે. તે પછી બ્રહ્મ, માયા, જીવ, પંચકોશ, કર્મ, ભક્તિ, જ્ઞાન, વિવેક, વૈરાગ્ય, દમ, શમ, મુમુક્ષુત્વ, મુક્તિના સાધનોનું વર્ણન કરી ષડ્‌ધર્મ અષ્ટાંગ યોગ સાધનાનું વર્ણન કરેલું છે. જ્યારે જીવાત્મા પિંડ છોડી જાય છે ત્યારે તેનાં ચિહ્‌નો, મનુષ્યનાં ત્રીસ ધર્મ લક્ષણોનું વર્ણન કરી પછી ગર્ભ ગોળ અંગે શિવ-પાર્વતી સંવાદ રૂપથી તત્ત્વોનું વર્ણન કહેલું છે.

ખંડ - ૪ : "નિષ્કલંકી ગીતા" - 'દેહીશોધન' - 'ચિત્ત વિચાર' (ભાષા - **ગુજરાતી) :** ગુરુ-શિષ્ય સંવાદ રૂપથી આ ગ્રંથમાં ચતુર્શૂન્ય નિરૂપણ, ચતુર્દેહ નિરૂપણ, પંચમહાભૂતોનું પંચીકરણ, ષડ્‌ચક્ર દર્શન ભેદન અને બ્રહ્મચક્ર દર્શનનું વર્ણન, ચતુર્મુદ્રા, ચતુર્મુક્તિ, આત્મતત્ત્વ નિરૂપણ, હઠયોગ સાધન, દિવ્ય માર્ગ કથન, નવવિદ્યા ભક્તિ નિરૂપણ, અષ્ટસિદ્ધિ - નવનિધિનું વર્ણન, લિંગ દેહની છત્રીસ કલાઓનું વર્ણન, ગાયત્રીપદ

નિરૂપણ એવા અનેક વિષયોનું સંક્ષેપથી વિવરણ ચોવીસ પ્રકરણમાં કરેલું છે. ઘણી જગ્યાએ મૂળ ભાષામાં લખાણ હોવાથી થોડા પ્રમાણમાં કઠિન જણાય છે.

ખંડ - ૫ : "શિષ્યપુરાણ" (ભાષા - ગુજરાતી) : ગુરુ શિષ્ય સંવાદ રૂપથી આ ખંડમાં જીવ, બ્રહ્મ, માયા, ગુણતત્ત્વ નિરૂપણ, જીવન મુક્તિનું લક્ષણ, વિદેહ મુક્તિના લક્ષણનું વર્ણન કર્યા પછી દુનિયાના પાખંડીઓનો વ્યવહાર, ધૂર્તપણાનું લક્ષણ જણાવી લોકોને સાચી મુક્તિથી પરાવૃત્ત કરવા માટે અનેક ચમત્કાર કરી દર્શાવનારાઓ અને લોકોને ભ્રાંતિમાં નાખનારાઓને ખરાબ ફળ મળે છે તેનું વર્ણન. જગતને માયાજાળથી સાવધ રહેવાનું શિક્ષણ આપ્યું છે. અનેક સિદ્ધિ, સાધના કરી ભાવિક ભોળા લોકોને ફસાવી ખોટા માર્ગે જવાના પ્રકારોથી સાવધ રહેવા સૂચવ્યું છે.

ખંડ - ૬ : "વિરાટ સ્વરૂપ" (ભાષા - ગુજરાતી) : આમાં બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ અને રચના એનું વર્ણન છે. પ્રથમ સપ્ત પાતાળની રચના, પછી કૃતક ત્રૈલોક્ય જેમાં મૃત્યુલોક, ભૂલોકનું વર્ણન છે અને તેમાં સપ્ત દ્વીપ, નવ ખંડ પૃથ્વીની રચના વર્ણવેલી છે. તદ્ઉપરાંત નરક લોકની રચના, એકવીસ સ્વર્ગ, ભુર્લોક-પિતૃલોક તેમાં ઈંદ્રભુવન-અમરાવતીપુરી, સંયમિનીપુરી-યમપુરી, બાવન યમઘાંટીનું વર્ણન, ઈંદ્રપુરી, રુદ્રપુરી, બ્રહ્મપુરી, વિષ્ણુપુરી, માયાપુરી, ક્ષીરસાગર, શિવપુરી, સ્વર્ગલોક તેમાં સૂર્યમંડળ, ચંદ્રમંડળ, તારામંડળ-નક્ષત્રમંડળ, ગ્રહ-જ્યોતિમંડળ, શિશુમારચક્ર, ધ્રુવમંડળ, કૈલાસ સ્વર્ગ - કૈલાસપુરી, પુણ્યસ્વર્ગ - વસંતપુરી, ગણસ્વર્ગ-કૃષ્ણપુરી, ગંધર્વસ્વર્ગ- સુભહાગપુરી, માલતંત સ્વર્ગ, ઊંચ સ્વર્ગ, રેવત સ્વર્ગ, નીલ સ્વર્ગ, રુદ્રમંડળ, મહર્લોક (કૃતકાકૃતક લોક), અમરાપુરી મંડળ, જનલોક (અકૃતકત્રૈલોક્ય), તપોમંડળ-તપોલોક, તેજોમંડળ-સત્યલોક અને નિજધામ-નિરંજનપદ-મોક્ષપદ આ સર્વનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે. છેલ્લે વાયુની સાત શાખાઓનું વર્ણન આવેલ છે.

ખંડ - ૭ : "યુગસૃષ્ટિનું મંડાણ" (ભાષા - ગુજરાતી) : વિશ્વની રચના કરવા માટે લાગેલા કાળનું - યુગનું વર્ણન. એમાં અઠ્ઠાવીસ પ્રકરણો છે અને અઠ્ઠાવીસ યુગોમાં ભગવાને આ વિશ્વની રચના કેવી રીતે કરી એનું સવિસ્તાર વર્ણન આ ગ્રંથમાં કહેલ છે.

ખંડ - ૮ : "જડબંધ" (ભાષા - ગુજરાતી) : આ ગ્રંથમાં પૃથ્વીની જડ કેવી રીતે બંધાઈ એટલે કે પંચમહાભૂતોથી પૃથ્વીની-સ્થૂલ રૂપની રચના કેવી રીતે થઈ તેનું વર્ણન, આદ્ય કળશ ઘટ-પાટ સ્થાપના અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, ત્રિગુણાત્મક ત્રણ દેવોની નિર્મિતી, ધર્મની ઉત્પત્તિ, ચાર ખાણીની ઉત્પત્તિ, દશરાયણ, દેવગુણ, લીલવગુણ, શ્વેતવેરા આ ચાર કલ્પોનાં મંડાણ અને કરણ કલ્પોનાં મંડાણ. શ્વેતવેરા કલ્પના - સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગનું મંડાણ એનું વર્ણન છે અને ચાર યુગોના ચાર વેદોના ગાયત્રી મંત્રોનું વર્ણન એમાં કહેલું છે.

એવા પ્રકારનો આ મૂળબંધ આઠ ખંડોમાં આલેખાયેલો છે.

૨. **સત્વચન :- (ગુજરાતી - હિંદી મિશ્ર ભાષાઓથી બદ્ધ) :**

આ ગ્રંથમાં કાવ્ય રૂપમાં શ્લોક છે અને ભગવાનના નિરંજન સ્વરૂપનું, તેના પ્રાપ્તિના સાધનોનું વર્ણન આવેલ છે. પરિમીત રૂપથી પંચ વિષય સેવન અને ષડ્રિપુ (છ દુર્ગુણો રૂપી શત્રુ)નો ત્યાગ આ પૌરાણિક દૃષ્ટાંતથી વર્ણન કરેલ છે. તેના બીજા ભાગમાં મુનિવરોને સદાચારનો સદુપદેશ કરેલ છે. માનવ જન્મનું મહત્ત્વ અને સાફલ્ય આ વિષે ઉપદેશ કરેલો છે અને આત્મજ્ઞાનથી જ મોક્ષ મળી શકે છે તેનો અનુભવ પોતે જ લઈ પ્રાપ્ત થાય છે, આ સદુપદેશ આ ગ્રંથમાં સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સમજાવી દીધો છે.

3. **શ્રીમદ્ ભગવદ્ દશાવતાર :- (ભાષા - ગુજરાતી) :**

આમાં ભગવાનના દશ અવતાર લીલાઓનું વર્ણન છે અને ભગવાનને દશ અવતાર લેવાનું પ્રયોજન શું ? એનું સુરેખ વર્ણન કરેલ છે. ભગવાનના ચરિત્ર સાથે જ સદ્ભક્તોનું જીવન દર્શન પણ સદ્ગુરુએ દર્શાવેલું છે. દુષ્ટોનું નિર્દલન, સૃષ્ટિનું પાલન, સંરક્ષણ અને ધર્મની સ્થાપના કરવા ભગવાને જે અવતાર લીધા તેની રચના વગેરે......

		ભગવાનના અવતાર -		અસુર	-	સદ્ભક્ત
૧	:	મત્સ્ય અવતાર	-	શંખાસુર	-	સદ્ભક્ત રૂખ્માગદ
૨	:	કૂર્મ અવતાર	-	મધુકૈટભ	-	સદ્ભક્ત અંબરીષ
૩	:	વરાહ અવતાર	-	મયુરધ્વજ	-	સદ્ભક્ત ધ્રુવ

૪	: નરસિંહ અવતાર	- હિરણ્યકશ્યપુ	-	સદ્‌ભક્ત પ્રહ્‌લાદ
૫	: વામન અવતાર	- દાનવેન્દ્ર બલિરાજા	-	સદ્‌ભક્ત કમળધ્વજ
૬	: પરશુરામ અવતાર	- સહસ્ત્રાર્જુન	-	સદ્‌ભક્ત કમળાપતિ
૭	: શ્રીરામ અવતાર	- રાક્ષસરાજ રાવણ	-	સદ્‌ભક્ત હરિશ્ચંદ્ર
૮	: શ્રીકૃષ્ણ અવતાર	- કંસાસુર	-	સદ્‌ભક્ત પાંડવ
૯	: શ્રી બૌદ્ધ અવતાર	- દુર્યોધન	-	સદ્‌ભક્ત યુધિષ્ઠિર
૧૦	: શ્રી નિષ્કલંકી અવતાર	- કાલિંગો	-	સદ્‌ભક્ત કમળાકુંવર

આમાં ભક્ત ધ્રુવ આખ્યાન, હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાન અને પાંડવોનું આખ્યાન - સ્વર્ગારોહણ, આ આખ્યાનોનો સમાવેશ થયેલ છે.

૪. મુનિવર ચેતાવણી :- (ભાષા - ગુજરાતી) :

આ ગ્રંથમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે મુનિવરને સંબોધીને જ્ઞાનોપદેશ કરેલ છે. મનુષ્ય પ્રાણીના બાળ, તારુણ્ય, પ્રૌઢ, વાર્ધક્ય (વુદ્ધ) આ અવસ્થાઓને યુક્ત એવું કર્માચરણ માણસે કરવું જોઈએ. દેહાભિમાન ન રાખતાં પરમાર્થ સેવન કરવું, કાયા રૂપી ખેતીનું ખેડાણ ઉત્તમ પ્રકારે કરવું, કારણ તેમાંથી જ આપણને આત્માનુભવ રૂપી આવક મેળવવાની છે. સાચો મુનિવર વાનપ્રસ્થી કોણ ? તેનાં લક્ષણો સદ્‌ભક્તોના દૃષ્ટાંતોથી ઉપદેશ કરેલો છે. સાચો બ્રાહ્મણ કોણ ? ક્ષત્રિય, વૈશ્યના ધર્મનાં લક્ષણો શું ? માનવ દેહની નશ્વરતા જાણી પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિમાં જીવન સફળ કરવું. કાચા માટલાના દૃષ્ટાંત દ્વારા, નાવના દૃષ્ટાંત દ્વારા, મૃદંગના ઉદાહરણ દ્વારા આ તત્ત્વ સમજાવ્યું છે. પંચેંદ્રિયદમન, જપ, તપ, તીર્થ, વ્રત, ઉપવાસ આદિ કર્માચરણથી ચિત્ત શુદ્ધ કરી ભગવત્‌ની પ્રીતિનું જોડાણ થઈ શકે છે પણ આખર સુધી તે જ સાધનો સાથે પ્રવૃત રહેવાથી આત્મ સાધના ક્યારે થશે ? તે માટે પવિત્ર નિષ્કામ બુદ્ધિથી આ કર્મો કરી આત્મ પ્રાપ્તિ કરો એવું સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે આ ગ્રંથમાં પ્રતિપ્રાદિત કર્યું છે.

૫. ઋષિવર ચેતાવણી :- (ભાષા - ગુજરાતી) :

સત્‌પંથી ગૃહસ્થાશ્રમી અનુયાયીઓને પોતાનો સંસાર ઉત્તમ રીતથી કરવો

અને પરમાર્થ સાધન કરવા જે ત્યાગ બુદ્ધિથી કર્માચરણ કરવું તેનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે એ ઉત્તમ પ્રકારે કરેલું છે. દાન, દયા, તપશ્ચર્યા, શુચીભૂતતા (પવિત્રતા) આ ધર્મનું સ્વરૂપ છે, તેને અનુસરીને માણસે પોતાનું જીવન વ્યતિત કરવું, તો જ તેમનો જન્મ સાર્થક થાય છે અને જે એવું આચરણ કરી શકતો નથી - શુદ્ધ વિચાર, વિવેકથી વર્તન રાખી શકતો નથી તેને વારંવાર જન્મ મરણના ચારે ખાણીના ફેરા ખાવા પડે છે.

૬. મનહર જ્ઞાન (મન ચિંતામણિ) :- (ગુજરાતી કાવ્યાત્મક પંચકડી શ્લોક) :

આ નાનકડા ગ્રંથમાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે માનવ મનને સદુપદેશ કરી વિષય, વૈરાગ્ય વિષે વર્ણન કરેલું છે. માનવ મન અસ્થિર, ચંચલ, વિષયાનુવર્તી છે તેને સ્થિર, શાંત અને સંતોષી બનાવી પ્રભુ સાથે લીન કરવું, આ અંગે ઉપદેશ છે.

૭. સંતવાણી :- (ગુજરાતી - હિંદી મિશ્ર કાવ્યાત્મક પંચકડી શ્લોક) :

ભગવાનની પ્રાપ્તિ માટે જે નવ વિદ્યા (નવધા ભક્તિ) કહેલી છે, આર્ત અર્થાર્થી, જિજ્ઞાસુ, જ્ઞાની, મુમુક્ષુ સદ્‌ભક્તો આ નવ પ્રકારની ભક્તિ કરી પરમ પદ પામી મુક્તિ પામ્યા છે એવી પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિનું યથાર્થ વર્ણન આ ગ્રંથમાં કહેલું છે. પ્રેમ ભક્તિની સાથે વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આમાં કહેલો છે.

૮. યોગવાણી :- (ગુજરાતી ભજન સંગ્રહ) :

એમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે યોગી લોકોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ સાધના વિષે અને અષ્ટાંગ યોગ સાધનાનું મહાત્મ્ય વર્ણન કહેલ છે.

૯. સદ્‌ગુરુવાણી :- (ગુજરાતી ભજન સંગ્રહ) :

એમાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે વેદાંત સિદ્ધાંત તત્ત્વોનો કાવ્ય રૂપથી સદ્‌ભક્તોને ઉપદેશ કહેલો છે. ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, મુક્તિ એનો વિચાર તે વ્યતિરિક્ત ધ્યાનયોગ, જપયોગ, લયયોગ, પ્રેમયોગ સાધ્ય કરી કેવી રીતે ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરવી અને માનવ જન્મનું કલ્યાણ કરવું એનું વર્ણન આ ભજનાવલીના રૂપમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે કહેલ છે.

૧૦. આગમવાણી :- (ગુજરાતી ભજન સંગ્રહ) :

એમાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે આગમ-અગમ્યવાણીનું વર્ણન કહેલું છે. ભગવાનના ભવિષ્યમાં થનાર અવતાર અને તેનું સ્વરૂપ દર્શન, અવતાર કાર્ય અને સદ્‌ભક્તોનો ઉદ્ધાર, દુષ્ટ દુર્જનોનો સંહાર, ધર્મની સંસ્થાપના કરવા માટે જે શ્રી કલ્કિ-નિષ્કલંકી અવતાર થવાનો છે તેનું માર્ગદર્શન આ ગ્રંથમાં ભજનો દ્વારા સદ્‌ગુરુએ કરેલું છે. અવતાર કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ થનાર સૃષ્ટિ લયનું પણ વર્ણન અત્યંત સંક્ષેપથી સુંદરતાથી કરવામાં આવેલ છે.

૧૧. શિક્ષાપત્રી :- (ભાષા ગુજરાતી) :

એમાં માનવ માત્રનાં કર્તવ્યો, તેમનાં જીવનકાર્ય કેવાં હોવાં જોઈએ, આપણી શારીરિક શુદ્ધિ કેવી રીતે રાખવી, માનસિક પવિત્રતા કેવી રીતે રાખવી, આત્મિક ઉન્નતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી, મનુષ્યનો આહાર, વિહાર, વ્યવહાર, દિનચર્યા વગેરે કેવાં હોવાં જોઈએ એટલે કે આદર્શ માનવ કેવો હોય એ વિષે શાસ્ત્રશુદ્ધ નિયમાવલી જે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે કહેલી છે તે આ શિક્ષાપત્રી ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ કરેલી છે. દરેક દીક્ષા લીધેલ સત્‌પંથીને આ નીતિ નિયમોનું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે. તે પ્રમાણે જ નિત્યપાઠ પ્રમાણે દરરોજ વાંચન કરવું અને તે નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે. તો જ સત્‌પંથની દીક્ષા લીધાનું શ્રેય છે, નહીં તો **'ધર્મ લીયા તો શું થયા, ગુરુશું ના લાગા રંગ, જેમ પાણીમાં પથ્થર વસે, તેના નીરે ના ભીજે અંગ.'** એવા પ્રકારની સ્થિતિ થાય તો તે ધર્મ સ્વીકારનો કોઈ જ અર્થ રહેતો નથી. જેમ પવિત્ર બંધનથી પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે એકનિષ્ઠાથી રહી શકે છે, તે જ પવિત્ર બંધનથી સત્ શિષ્યે - સદ્‌ભક્તે પોતાના જ્ઞાનોપદેશક ગુરુ સાથે એકનિષ્ઠાથી રહેવું જોઈએ તો જ તેનું જીવન સફળ થતું હોય છે, ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિથી જ જીવાત્મા મુક્ત થાય છે.

૧૨. અમૃતવાણી :- (સદ્‌ગુરુના શ્લોક - ગુજરાતી દોહા) :

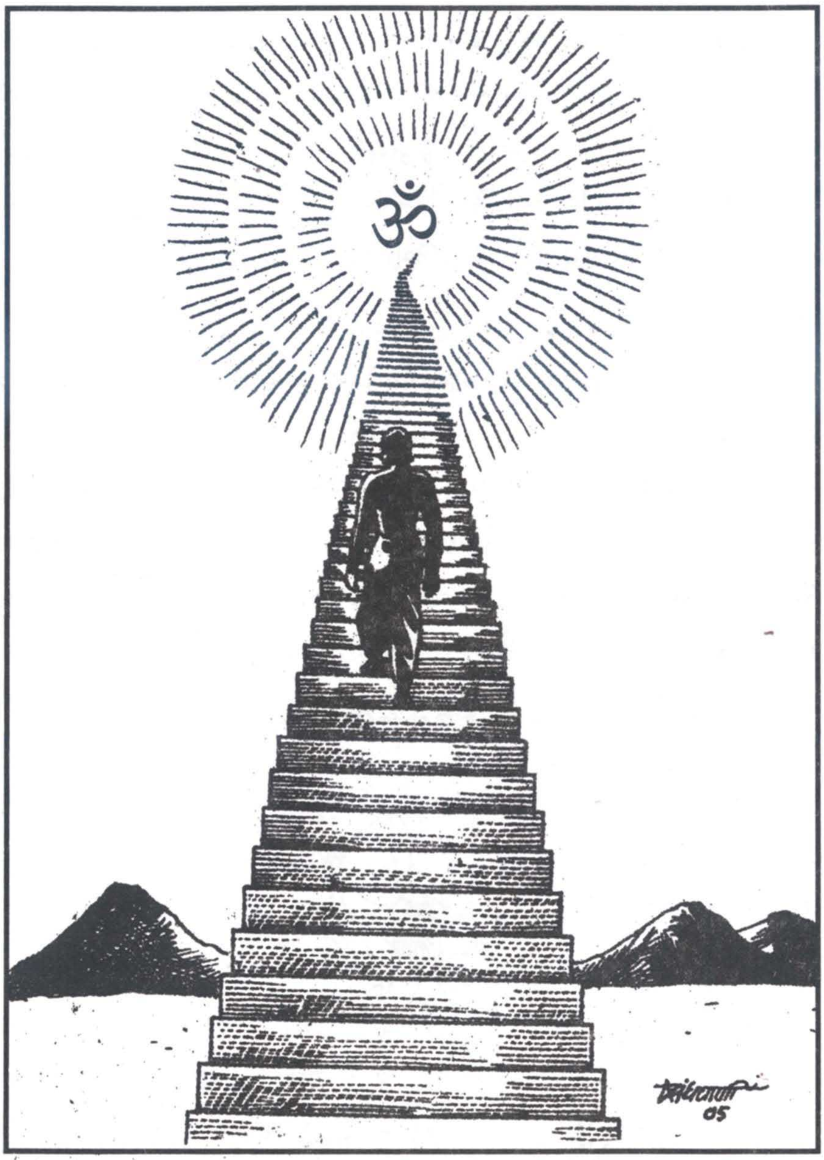
એમાં જ્ઞાનોપદેશ પર, વ્યવહારયુક્ત એવા શ્લોક અથવા દોહામાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે ઉપદેશ કરેલો છે.

૧૩. યજ્ઞવિધિઃ ઘટ-પાટ કળશ-પૂજા વારિયજ્ઞ :- (ભાષા ગુજરાતી) :

આ મંત્ર સાહિત્ય કુંભ કળશ ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ પૂજા વિધિનું છે. આ પૂજા વિધિ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે માનવ જીવનની ઉન્નતિ માટે દૈવી સાધના કરી દૈવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે કહેલ છે. તેમજ મૃત જીવાત્માને મુક્તિ અને શાંતિ મળે તેમજ વાસનાઓ, ઈચ્છાઓ કે કામનાઓમાંથી મુક્ત થાય તે માટે એક સ્વતંત્ર પિંડ શ્રાદ્ધ ઉઠાસણ વિધિની ક્રિયા સત્‌પંથ પ્રવર્તક સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે દર્શાવેલી છે તેનો સમાવેશ યજ્ઞવિધિમાં કરવામાં આવેલ છે.

આ પ્રકારનો સત્‌પંથ જ્ઞાન સાહિત્યનો આ અલ્પ પરિચય છે. આ સંપૂર્ણ સાહિત્યનો સમગ્ર અભ્યાસ કરીને પૂર્ણતાથી સમજવામાં આવે છે કે સત્‌પંથ પ્રવર્તક સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે આપેલ સદ્‌બોધ માનવ માત્રના કલ્યાણ માટે અને આત્મોન્નતિ માટે જ છે, કંઈ પણ નવું શોધીને વાદવિવાદ કરવા માટે નથી. તેમની રહેણી અને કૃતિ વેદાંતની જ છે. તેમની રહેણી જ્ઞાન દૃષ્ટિ સંકુચિત નહિ પરંતુ વિશાળ છે. આ સર્વ સાહિત્ય હસ્તલિખીત છે. પરંપરાગત ઉતારાઓ કરી આજ પર્યંત તે ટકાવી રાખવામાં આવેલ છે. ધીમે ધીમે તેમાંનું અમુક સાહિત્ય પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે.




ॐ

પ્રકરણ - 3

❖ સત્પંથ સંપ્રદાયમાં કર્મકાંડ ❖

કર્મકાંડ એ કોઈપણ સંપ્રદાય કે ધર્મનું પ્રથમ પગથિયું છે. ઉપાસનાનો આધાર લઈ મનુષ્ય પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ તરફ જતો હોય છે. ભારત દેશમાં અનેક પંથ પ્રચલિત છે. જો કે તેમનું મૂળ એક જ છે, તેમ છતાં વિભિન્ન નામ રૂપથી પ્રચારમાં આવેલા છે. જે પ્રમાણે વૃક્ષનું થડ એક જ હોય છે અને તેમાંથી અલગ અલગ શાખાઓ નીકળતી હોય છે. દરેક શાખાનું થડમાં જ પોતાનું મૂળ સ્થાન હોય છે પણ અલગ રીતે આપણી દૃષ્ટિમાં આવે છે. આ નિયમને અનુસરીને મૂળ સનાતન ધર્મનાં તત્ત્વો એક જ હોવા છતાં બહુજન સમાજને તે સુગમ કરી સમજાવવા માટે અનેક મહાપુરુષો શાખાના રૂપથી આ મૂળમાંથી પ્રકટ થતા હોય છે, તેને જ આપણે પંથ એવું નામ આપીએ છીએ. દરેક પંથમાં જીવનના આચાર અને વિચારની ઉન્નતિ માટે ઉપાસના અને કર્મકાંડનો આધાર લેવામાં આવે છે અને તે મારફત લોકોને તત્ત્વજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. સત્પંથમાં પણ સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવા માટે અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારને કર્મકાંડ વિધિ કહેવામાં આવેલ છે. સત્પંથી લોક વેદ પ્રણિત વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળે છે. ચતુર્વેદ, ઉપનિષદો અને દશાવતારના પ્રમાણને માને છે. વિષ્ણુ ભગવાનનો દસમો અવતાર જે હવે પ્રકટ થનાર છે તે દશમ કલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાન, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, આદ્યશક્તિ અને આદ્ય નારાયણ આ તેમના ઈષ્ટ દેવતાઓ છે. ઘટ-પાટ, વારિયજ્ઞ અને અખંડ જ્યોતિની તેઓ પૂજા કરી તે દ્વારા પરમાત્માની આરાધના કરે છે.

પ્રથમ પૂજા સ્થાનને ધૂપ-અગરબત્તી વગેરે સુગંધી પદાર્થો દ્વારા શુદ્ધ અને પવિત્ર કરવામાં આવે છે. પૂજા વારિયજ્ઞ વિધિના સમયે શુદ્ધ ઘૃત (ઘી)ની ત્રણ જ્યોતિઓ પ્રગટાવવામાં આવે છે. ત્રિગુણાત્મક દેવતાઓના પ્રતિક તરીકે આ જ્યોતિઓની સ્થાપના થાય છે. દસમ કલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાનના સિંહાસન અને ઘટપાટની સ્થાપના મંત્રોપચારથી કરવામાં આવે છે. દરેક વારિયજ્ઞ પૂજાવિધિની ક્રિયા સમયે તેને અનુસરીને મંત્ર બોલવામાં આવે છે. કળશને ઈશ્વરના પ્રતિક તરીકે સ્થાપી તેની કેશર, કસ્તુરી, ફૂલ, ચંદન, અત્તર વગેરે સુગંધી દ્રવ્યોથી તેની યથા વિધિ પૂજા કરવામાં આવે છે. તેમાં મંત્રોપચારથી શુદ્ધ જળ ભરીને અક્ષત વગેરે સ્થાપી અને તેના ચરણામૃતની સહાયથી તીર્થ (અમીરસ - અમૃત) તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ કળશના પ્રત્યે - કળશમાંના તીર્થ જળમાં સર્વ દેવદેવતાઓના મંત્રોપચારથી અને તે દેવદેવતાઓના નામોચ્ચારથી નમન કરી આહ્વાન કરવામાં આવે છે. એટલે કે કળશમાંનું તીર્થ સર્વ દેવદેવતાઓના આશીર્વાદ યુક્ત પવિત્ર બને છે. શુદ્ધ ઘી, ખાંડ, રવો, દૂધ, ચોખા, ગોળ, સૂકો મેવો, પંચ મેવો, મિષ્ટાન્ન અને ફળોના સહાયથી કરેલા નૈવેદ્યના પાંચ ભાગ કરી પ્રથમ ભગવાન વિષ્ણુના નૈવેદ્યનો અને પછી અનુક્રમે બ્રહ્મા, મહેશ, આદ્યશક્તિ, સર્વ દેવો અને અક્ષયપાત્ર (અન્નપૂર્ણા) આ દેવતાઓના નૈવેદ્યના મંત્રો થાય છે. સર્વ સામાન્ય રીતે હંમેશાં નિત્ય આ રીતે પૂજાવિધિ હોય છે. તીર્થ પ્રસાદના સેવનથી મનુષ્ય ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થાય છે અને તેનું જીવન સુખ સંતોષથી યુક્ત બને છે એવી સામાન્ય રીતે સમજ રહેલી છે. માનવ જીવનની અમુક મુખ્ય કષ્ટ નિવારણ ઘટનાઓનો આ પૂજાવિધિમાં સમાવેશ રહેલ છે.

સ્થૂલ રૂપે જોતાં સત્પંથ ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ પૂજાવિધિમાં ત્રણ પ્રમુખ કર્મકાંડનો સમાવેશ થતો હોય છે. (૧) નિત્ય કર્મ, (૨) નૈમિત્તિક કર્મ, (૩) કામ્ય કર્મ.

(૧) નિત્ય કર્મ :-

નિત્ય કર્મમાં નિયમિત રીતે સવારે ચાર વાગે મંદિરમાં શુદ્ધ ઘીની જ્યોતિ પ્રગટાવી મંત્રોચ્ચારથી ઉદ્ધૂપ સર્વ જગ્યાએ ફેરવી વાતાવરણ નિર્મળ શુદ્ધ અને પવિત્ર કરવામાં આવે છે. જ્યોતિને, કળશને, સદ્ગુરુ ચરણપાદુકાઓને અને વેદોપનિષદાદિ પવિત્ર ગ્રંથોને ઉદ્ધૂપ કરી પુષ્પ, ફૂલહાર, અત્તર-ચંદન વગેરે વિધિ-વિધાનથી પૂજન કરી વંદન કરવામાં આવે છે. નગારાં-દુદુંભિ અને ઘંટનાદ કરી દશાવતાર અને સદ્ગુરુની આરતી કરવામાં આવે છે, તે પછી ગુરુમંત્ર જપ અને ધ્યાન કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ પવિત્ર ચરણામૃતનું

આચમન લેવામાં આવે છે. આ રીતે સત્પંથ મંદિરોમાં કાયમ સવારમાં સેવા પૂજા થાય છે. તેવી જ રીતે દરેક સત્પંથ ધર્મના અનુયાયીઓ નિત્ય સવારમાં ઘીની જ્યોતિ પ્રગટાવી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની અને દસમ્ કતલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાન અને દશાવતારોના પ્રતિકોને ઉદ્‌ધૂપ કરી ફૂલો અથવા ફૂલહાર ચઢાવી પૂજા કરી અને મંત્ર જાપ કરે છે. કેટલાક લોકો નિત્યપાઠ અને આરતી કરે છે. સવાર-બપોર-સાંજના જમતી વખતે અન્ન બ્રહ્માર્પણ કરવાનો મંત્ર કરી જમે છે. જે ભગવાનની કૃપાથી આ અન્ન પ્રાપ્ત થયું છે અને જેનાથી આપણું પાલન પોષણ થાય છે તે અન્ન બ્રહ્મ રૂપ છે. તે માટે ઈશ્વર સ્વરૂપ એવા અન્નને નમસ્કાર કરી ભગવાનનું નામ સ્મરણ, ચિંતન, ધ્યાન કરીને તે ગ્રહણ કરવું, તેવી દરેક સત્પંથ ધર્મના અનુયાયીઓની માન્યતા છે.

સંધ્યા કાળે મંદિરમાં ઘીની જ્યોતિ પ્રગટાવી ઉદ્‌ધૂપ કરી નગારાં-દુદુંભિ અને ઘંટનાદ કરી દશાવતારોની આરતી બોલવામાં આવે છે અને મંત્ર જાપ થાય છે. દરેક ગુરુવારે રાત્રે પૂજા અથવા ભજન સત્સંગ કરવામાં આવે છે. ઘેર ઘેર લોકો જ્યોતિ પ્રગટાવી અગરબત્તી કરી આરતી બોલે છે. દરરોજ મધ્યાહ્નને તેમજ મધ્ય રાત્રે મનોમન ઈશ્વરનું ધ્યાન, સ્મરણ, ચિંતન અને નામ સ્મરણ કરે છે. આ પ્રકારે સત્પંથ ધર્મમાં આ ચાર સમયની સંધ્યાઓને નિત્ય કર્મમાં ગણવામાં આવે છે. સત્પંથ ધર્મના નિયમ પ્રમાણે સત્પંથની દીક્ષા લીધા બાદ - કંઠી બાંધી દીધા બાદ તે વ્યક્તિએ સત્પંથ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ જે ચાર સંધ્યા કરી ભજન - પૂજન - સત્સંગ કરે છે એ જ સાચો સત્પંથી ગણાય છે.

(૨) નૈમિત્તિક કર્મ :

(અ) જન્મ નિમિત્તથી

(બ) મંત્રદીક્ષાગ્રહણ નિમિત્તથી

(ક) લગ્ન નિમિત્તથી

(ડ) વ્રતોપવાસ નિમિત્તથી

(ઇ) દૂધ દહીં શુદ્ધિ નિમિત્તથી

(ઈ) ઉત્તરકાર્ય-મૃતસંસ્કાર પિંડ દાન શ્રાદ્ધ નિમિત્તથી

(અ) **જન્મ નિમિત્તથી :-** (લાઈ સૂતક) જનનશૌચ સ્ત્રી અને પુરુષે સંતાનના જન્મ પછી સવા મહિના (લગભગ ચાલીસ દિવસ) પછી દેવદર્શન કરવાની આ વિધિ છે. જનનશૌચ હોવાથી ગોત્રજોએ અગીયાર દિવસ પર્યંત જનનશૌચ સૂતક પાળવું. સંતાનના માતાપિતાએ ચાલીસ દિવસ પર્યંત જનનશૌચ પાળી તે પછી સ્નાનાદિથી શારીરિક શુદ્ધિ કરી મંદિરમાં જઈ વિધિયુક્ત પૂજા કરવી. જન્મ થયેલ બાળક અને તેના માતા-પિતાને મંત્રોચ્ચાર દ્વારા તીર્થ જળ લઈ પવિત્ર કરવામાં આવે છે. નામકરણ વિધિ સામાજીક પદ્ધતિથી કરવામાં આવે છે, તે માટે મંદિરમાં વિધિ કરવાની જરૂર હોતી નથી. મૂળ નક્ષત્ર પર જન્મ થયેલ બાળકની શાંતિ માટે મંદિરમાં પૂજાવિધિ કરવામાં આવે છે, તેને જન્મ શાંતિ અથવા મૂળ શાંતિ કહે છે. જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ યોગ સદોષ હોય તો તે બાળકને તકલીફ રહે છે, તે માટે બાળકને તેના નામની સ્વતંત્ર પૂજાવિધિ કરી તેના દોષ દૂર કરવામાં આવે છે.

(બ) **મંત્ર દીક્ષાગ્રહણ નિમિત્તથી :-** બાળકો સમજતાં થાય એટલે કે વીસ વર્ષનાં થયા બાદ તેને પૂજાવિધિથી ગુરુમંત્ર-દીક્ષા આપવામાં આવે છે, તેને કંઠી બંધન પણ કહેવામાં આવે છે. તે નિમિત્તે પૂજાવિધિ કરી તીર્થજળથી યુક્ત સુગંધી ફૂલ દીક્ષા લેનારના જોડેલા હાથના કાંડા પરથી ફેરવવામાં આવે છે, પછી તેને મંત્રોચ્ચારથી શુદ્ધ અને પવિત્ર કરી ગુરુ દ્વારા ગુરુ મંત્ર આપવામાં આવે છે. તે જ તારકમંત્રનું આજીવન સ્મરણ તેને કરવું પડે. આ વિધિ થયા બાદ તે વ્યક્તિ સત્‌પંથની અનુયાયી ગણવામાં આવે છે. છોકરીના બાબતે દીક્ષાગ્રહણ ઈચ્છાનુરૂપ રહે છે. કારણ વિવાહ સમયે છોકરી પરગોત્રમાં જતી હોય છે. સત્‌પંથનો અનુગ્રહ મોટે ભાગે વંશ પરંપરાગત ચાલે છે.

(ક) **લગ્ન નિમિત્તથી :-** સંપૂર્ણ લગ્ન કાર્ય વિધિ વૈદિક સનાતન પદ્ધતિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ દ્વારા જ કરવામાં આવે છે.

(ડ) **વ્રત-ઉપવાસ નિમિત્તથી :-** દરેક મહિનાના શુદ્ધ (સુદ) બીજના ચંદ્રદર્શનના દિવસે નિર્જળા ઉપવાસ કરી સાંજે ચંદ્રદર્શન કરી ઉપવાસનું પારણું કરવું. તે

નિમિત્તે મંદિરમાં સમૂહ પૂજા થાય છે. મહાબીજ એટલે જે સમયે બુધવાર પૂર્ણ અમાસ, ગુરુવારે પૂર્ણ પ્રતિપદા (એકમ), શુક્રવારે પૂર્ણ બીજ અને ચંદ્રદર્શન હોય છે ત્યારે ગુરુવાર અને શુક્રવાર આ બે દિવસનો એટલે કે બાર પ્રહરનો અથવા આઠ પ્રહરનો ઉપવાસ નિર્જળા કરવામાં આવે છે. શુક્રવારે સાંજે ચંદ્રનું દર્શન કરી સમૂહ પૂજા વિધિ કરવામાં આવે છે અને ઉપવાસનું પારણું કરવામાં આવે છે. સત્પંથની માન્યતા મુજબ કલિયુગનું ઘણું જ મહત્ત્વનું એવું આ વ્રત છે. એને યુગ તિથિ પણ કહે છે. જે પ્રમાણે સત્યયુગમાં ગુરુવારની અગીયારસ, ત્રેતાયુગમાં રવિવારની ચતુર્દશી અને દ્વાપરયુગમાં સોમવતી અમાસ, તેમ કલિયુગમાં આ શુક્રવારની અજવાળી બીજ મહત્ત્વની યુગ તિથિ તરીકે માનવામાં આવે છે. આ તિથિને યુગ તિથિ માનવાનું કારણ એવું છે કે તે દિવસે કલિયુગની શરૂઆત થયેલી હોવાથી તેનું મહત્વ વિશેષ છે. આ તમામ વર્ણન સત્પંથ ધર્મના "મૂળબંધ" ગ્રંથના "યુગસૃષ્ટિનું મંડાણ" આ વિભાગમાં છે.

આ સિવાય ગુડી પડવો, અક્ષય તૃતીયા, ગુરુપૂર્ણિમા, મહાશિવરાત્રી, રામનવમી, ગોકુળ અષ્ટમી, વિજ્યા દસમી, એકાદશી, શ્રાદ્ધપક્ષ, નવરાત્રી, ગણેશ ચતુર્થી, દિવાળી, ગુરુવાર વગેરે વ્રતો સત્પંથી લોકો કરે છે. વ્રત અનુસાર પ્રમાણે તે દિવસે મંદિરમાં પૂજા અર્ચના, ભજન -કીર્તન, સત્સંગ વગેરે કાર્યક્રમો થાય છે.

(ઇ) **દૂધ-દહીં શુદ્ધિ નિમિત્તથી :-** ગાય અથવા ભેંસ વિયાયા બાદ બારમા દિવસે દૂધ, દહીં અને ઘૃત મંદિરમાં લાવી પૂજા વિધિ કરી મંત્રોચ્ચારથી તેને શુદ્ધ અને પવિત્ર કરવામાં આવે છે અને ઘીની જ્યોતિ કરવામાં આવે છે તેને આરતી કરવી એવું પણ કહે છે, તે પછી આ દૂધ વેચવા અથવા પૂજા કાર્ય માટે ઉપયુક્ત બને છે.

(ઈ) **ઉત્તરકાર્ય નિમિત્તથી :-**

પ્રેત સંસ્કાર :- સત્પંથી અનુયાયીઓમાં મૃતદેહને અથર્વવેદમાં માન્ય ચારે

દાગ - જળદાગ, વાયુદાગ, અગ્નિદાગ કે ભૂમિદાગ આપવાની પ્રથા છે. દેશ, કાળ, પરિસ્થિતિ અને નિમિત્ત વિશેષથી કોઈક પ્રસંગે વાયુ સંસ્કાર, જળ સંસ્કાર, અગ્નિ સંસ્કાર, ભૂમિ સંસ્કાર આ ચારે અંતિમ સંસ્કારોમાંથી જે અનુકૂળ લાગે તે સંસ્કાર કરવામાં આવે છે. કોઈ પણ અંતિમ સંસ્કારના સમયે પૂજાવિધિ હોતી નથી. સામાજીક રૂઢી પરંપરા પ્રમાણે અંતિમ સંસ્કાર કરવામાં આવે છે.

મનુષ્યના અવસાન પછીના લૌકિક દિવસો દરમ્યાન ધર્મગ્રંથોનું વાચન કરવામાં આવે છે, ઈશ્વર સ્મરણ કરવામાં આવે છે. સાતમા દિવસે મૂંડન-સૂતક ઉતરાવવામાં આવે છે. સૂતક ઉતરાવ્યા પછી ઘરને શુદ્ધ પવિત્ર જળથી છાંટ નાખી, ધૂપ-અગરબત્તી અને ઘીનો દીવો કરી વાતાવરણ પવિત્ર કરવામાં આવે છે. આઠમા દિવસે ઘટ-પાટની પૂજા વિધિ દરમ્યાન જીવાત્માની સદ્‌ગતિની સઘળી ક્રિયાઓ સત્પંથ ધાર્મિક વિધિ-વિધાન મુજબ કરવામાં આવે છે. બારમા દિવસે સદ્‌ગત જીવાત્માના પુણ્યાર્થે સગાં-સંબંધીઓ તેમજ ખાસ તો કુંવારી બાલિકાઓને, નિયાણીઓને, બ્રાહ્મણોને, સાધુ-સંતોને ભાવથી બ્રહ્મ ભોજન આપી યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવામાં આવે છે તેમજ ગૌમાતાઓને ઘાસ-ચારાનું નીરણ કરવામાં આવે છે.

આ પછી જ જીવાત્માને આગળની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેવી માન્યતા છે. તેથી આ સર્વ વિધિ કરવી આવશ્યક હોય છે. પૂજા વિધિ જેમના માટે શક્ય ન હોય એવા લોકો અગીયાર દિવસ પર્યંત મંદિરમાં મૃતાત્માના નામની શુદ્ધ ઘીની અખંડ જ્યોતિ પ્રગટાવે છે. છન્નું (૯૬) પ્રહર પર્યંત પછી જીવાત્માનો યમપુરીનો પ્રવાસ હોય છે ત્યાં સુધી જીવાત્મા ઘર અગર પૃથ્વી પર ફરતો રહે છે.

ઉઠાસણ વિધિ :- આઠમા દિવસે ગમે ત્યારે તે મૃતાત્માની શાંતિ માટે અને મુક્તિ માટે ઉઠાસણ (ઉચ્ચાસન) વિધિ કરવામાં આવે છે. તે સમયે તે મૃતાત્માના નામની ઘટ-પાટ પૂજા યજ્ઞવિધિ દ્વારા પિંડ વિધિ કરવામાં આવે છે એટલે કે તેને પિંડશ્રાદ્ધ પણ કહે છે. તેની વિધિ ટૂંકમાં એવી છે કે,

મૃતાત્માના વંશના અથવા ગોત્રના કોઈ પણ સત્પંથનો અનુશાસન લીધેલ વ્યક્તિ મૃતાત્માના નામના પિંડ અર્પણ કરે છે.

પ્રથમ પાંચ નૈવેદ્ય સમર્પણની સહેલી પૂજા થયા બાદ યમદૂતોને નમસ્કાર અને આહ્‌વાનના મંત્રો થાય છે. તે પછી પંચમહાભૂત, પંચજ્ઞાનેંદ્રિય, પંચકર્મેંદ્રિય, પંચપ્રાણ, સત્ત્વ, રજ, તમ, મન, અહંકાર, મહતત્ત્વ, પ્રકૃતિ અને પુરુષ આ અઠ્ઠાવીસ તત્ત્વોમાંથી તે જીવાત્માને મુક્ત કરવા (રવો, ખાંડ, ઘી, દૂધ યુક્ત) પ્રસાદ તૈયાર કરી તે પર મંત્રોચ્ચાર થાય છે. તે પછી જીવાત્માના વિવિધ તાપ દૂર કરવા માટે લાઈ સૂતક ઉતારવા માટે મંત્રો થતા હોય છે અને સાત દેવદૂતોને નમસ્કાર અને આહ્‌વાનના મંત્રો થાય છે.

ત્યારબાદ ક્રમશઃ હરિઅંશના મંત્ર પછી આગળની સર્વ વિધિ થતી હોય છે. સ્વેદજ, ઇંડજ, ઉદ્‌ભિજ, જરાયુજ આ ચાર ખાણીના મંત્ર પછી તે જીવાત્માના જીવનમાં કોઈ દોષયુક્ત, પાપયુક્ત, નિયમબાહ્ય કર્મો બનેલાં હોય તે દોષથી - કર્મબંધનમાંથી મુક્ત થવા માટે અપરાધ ક્ષમા કરવાના મંત્ર થાય છે. તે પછી મૃતાત્માના નામથી સત્કર્મ એટલે કે દાનપુણ્ય, દસવંત વગેરેના મંત્રો થતા હોય છે. આગળ તે જીવાત્માને મૃત્યુલોકમાંથી સૂર્યમંડલ, ચંદ્રમંડલ, નક્ષત્રમંડલ, વાયુમંડલ, ધ્રુવમંડલ ઉપર પહોંચાડી મહર્લોક, જનલોક, તપલોક અને ત્યાંથી તેજલોકમાં એટલે કે અમરપદમાં અથવા બ્રહ્મલોકમાં મોકલવાના મંત્રો થતા હોય છે. મધ્યાંતરમાં રહેલા યમ ઘાટીના બાવન ઘાંટીના મંત્રો થાય છે. તે જગ્યાએ મૃત આત્માના નામનાં પિંડદાન, વસ્ત્રદાન, પાત્રદાન, કાઠીકાંબળ, છત્રી, પાદત્રાણ (પગરખાં) દાન, મેવા-મીઠાઈ, અન્નદાન, સુગંધી દ્રવ્યદાન, મહેલ-મેડી, ખેતીવાડી, વૃક્ષદાન વગેરે દાનના મંત્રો થાય છે. આ દાન કર્મ ઈચ્છાનુસાર હોય છે. આ જે તે માણસની આર્થિક પરિસ્થિતિનો અને શ્રદ્ધાનો ભાગ છે. તે પછી તે જીવાત્માની સૂક્ષ્મ ઈચ્છા, વાસના, કામના તૃપ્ત થવા માટે અને તેને સુખ, શાંતિ પરમ ગતિનો લાભ થાય તે માટે ભગવાનની આરાધનાના મંત્રો થાય છે. આ સંપૂર્ણ વિધિના યોગથી મૃતાત્માને શાંતિ

લાભ થાય છે. તેની ઈચ્છા, વાસના, કામના તૃપ્ત થતાં હોય છે અને તે મુક્ત થઈ જાય છે અથવા તેને સદ્ગતિ મળે છે. આ પ્રકારની આ વિધિ છે.

આ વિધિમાં શ્રદ્ધા, પવિત્રતા અને મનોધર્યની અત્યંત જરૂર રહે છે. પૂજા કરનાર અને કરાવનાર આ બંનેની માનસિક શક્તિથી અને પવિત્રતાથી, સંતુષ્ટતાથી આ કાર્ય સફળ થાય છે. જેમની શ્રદ્ધા ડગી ગયેલી છે. મનોબળ અધૂરું છે, આર્થિક બાબતો પર જ કેવળ દૃષ્ટિ છે, શારીરિક પવિત્રતા ન હોય, સ્પર્શાસ્પર્શ, સૂતક વૃદ્ધિથી યુક્ત એટલે કે સદોષ કાર્ય થયું હોય તો જીવાત્માને આ વિધિનું ફળ મળતું નથી. આવા સમયે મૃતાત્માને દુર્ગતિ કે પુનર્ગતિ મળવાનો સંભવ રહે છે. આ પ્રકારના દૃષ્ટાંતો ઘણાં થતાં હોય છે અને આ પ્રકારનો શાસ્ત્રાધાર પણ છે, તેથી આ કર્મમાં શુદ્ધતા, પવિત્રતા અને મનોબળ અત્યંત ઉપયુક્ત છે.

શ્રાદ્ધ વિધિ :- દર વર્ષે તે મૃતાત્માના વરસી નિમિત્તે વંશજો દ્વારા તેના સ્મરણ તરીકે પૂજાવિધિ થાય છે તેને વર્ષ શ્રાદ્ધ પણ કહે છે. કેટલાક લોકોનું કહેવું છે કે, જે મૃતાત્માનું ઉત્તરકાર્ય થયેલું હોય તેનું શ્રાદ્ધ કે વરસીં કરવી ન જોઈએ, કારણ મુક્ત થયેલ મૃતાત્માને ફરી પાછા આ સાંસારીક ઉપાધિમાં મૂકવો ન જોઈએ. પરંતુ શ્રાદ્ધ કે વરસીના વિધિમાં એવો કોઈ સંબંધ હોતો નથી. આ કેવળ પિતૃ સ્મરણ માટેની વિધિ છે. જેથી કરીને ઘરના નાના મોટા જીવોને પોતાના પૂર્વજોનું સ્મરણ રહે તે માટે આ વિધિ કરવાની હોય છે. એવું જો ન કરવામાં આવે તો ગૃહસ્થ જીવનમાં પિતૃયજ્ઞ તરીકે પંચમહાયજ્ઞમાંનો એક યજ્ઞ કર્મ ન કરવાનો દોષ લાગે છે અને ઉત્તમ પ્રકારનો ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાનું શ્રેય પ્રાપ્ત થશે નહીં અને પિતૃબાધાનું દુઃખ થવાનો સંભવ હોય છે, તેથી શ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું જોઈએ.

(૩) કામ્ય કર્મ (સકામ કર્મ) :-

(અ) માનતા-સંકલ્પની પૂજા :- કોઈપણ ઈચ્છાની પૂર્તિ માટે, ઉદ્યોગ-ધંધા, વ્યાપાર, વ્યવસાય, ખેતી, વ્યાધિ નિવારણ વગેરે માટે માનતા, બાધા માની કરેલ પૂજાવિધિ.

(બ) **દસવંત-પુણ્ય રાશી પૂજા :-** આ પૂજા નવી આવેલ આવકનો દસમો ભાગ મંદિરમાં દાન ધર્મ તરીકે અર્પણ કરી તે નિમિત્તે બ્રહ્માર્પણ પૂજાવિધિ કરવામાં આવે છે.

(ક) **વ્યાધિ-પીડા નિવારણાર્થે** (સુખ શાંતિ માટે) :- કોઈપણ પ્રકારની વ્યાધિ અથવા દુઃખ નિવારણ કરવા માટે જે પૂજા કરવામાં આવે છે તેને નવગ્રહ શાંતિની પૂજા કહે છે. આ પૂજા કોઈ વાસ્તુમાં દોષ હોય અથવા ખેતી - કૂવા વગેરેમાં સદોષ હોય તો તે દોષ નિવારણ કરવા માટે અને શાંતિ પ્રિત્યર્થે આ પૂજા કરવામાં આવે છે.

આ પ્રકારની કર્મકાંડ પૂજાવિધિ સત્પંથમાં વિશેષ રૂપે જોવા મળે છે. આ તમામ પૂજાવિધિઓ અથર્વવેદના આધારે રચેલી કર્મકાંડ વિધિ છે. આ વિધિઓનો દરેક મંત્ર અને શબ્દ અગાધ શક્તિ સામર્થ્યથી ભરેલા છે. શુચિભૂત (પવિત્ર) થઈ અને શ્રદ્ધાયુક્ત અંતઃકરણથી કરેલી પૂજા જીવાત્માની સાંસારિક અને પારમાર્થિક ઉન્નતિ લાવે છે.

દક્ષિણ ગુજરાતના ડુમ્મસ ગામે સને ૧૯૬૦ માં યોજાયેલ અખિલ ભારત સત્પંથ સંમેલનમાં અધ્યક્ષીય ભાષણમાં બોલતી વખતે વેદમૂર્તિ પં. સાતવળેકરે કહ્યું હતું કે : 'સત્પંથ એ જ સાચો સનાતન ધર્મ છે. અથર્વવેદ ઉપર આધારીત આ પંથ હોઈ એમાંના મંત્રશાસ્ત્ર અને આધ્યાત્મક જ્ઞાન સંપૂર્ણ અથર્વવેદના જ છે. આ પરથી આ પંથના સર્વ અનુયાયી અથર્વવેદી છે. એક મંત્રમાં કહેલું છે કે; "સ્વામી ! તમે ૐકાર માં આપોઆપ, શક્તિ રૂપે જપાવ્યો જાપ. શક્તિ રૂપે રચ્યો સંસાર, શક્તિ વેદ ઉત્તમ આચાર." આ શબ્દોમાં ઘણી શક્તિ ભરેલી છે, જે તમારામાં, મારામાં અને સંપૂર્ણ વિશ્વમાં છે. આ યોગે માનવ કેટલાંક ચમત્કારયુક્ત કાર્ય કરી શકે છે. સર્પ, વીંછી વગેરે ઝેરી પ્રાણીઓના વિષયુક્ત દંશ પણ કેવળ મંત્ર શક્તિથી ઉતરી જાય છે, આ તો સામાન્યમાં સામાન્ય બાબત છે. મંત્ર શક્તિ દુનિયાની સર્વ શ્રેષ્ઠ શક્તિમાંની શ્રેષ્ઠતમ શક્તિ છે. હું પરમેશ્વરનો પુત્ર છું એવી શ્રદ્ધા અને ધૈર્ય હશે તો જ દિવ્ય શક્તિ પ્રકટ કરી શકાય છે. આ શક્તિ સર્વ સ્ત્રી-પુરુષોમાં ગુપ્ત રીતે રહેલી છે, તેથી સર્વએ શ્રદ્ધાથી માનવું જોઈએ અને કહેવું જોઈએ કે, હું પરમાત્માનો પુત્ર છું. તેત્રીસ કરોડ દેવતા મારા શરીરમાં છે, એવું દઢ રીતે તમે સમજો તો જ તમારામાં પણ દિવ્ય શક્તિ પ્રગટ થશે આ વિષે શંકા નથી, તો પછી આ પ્રચંડ શક્તિનો ઉપયોગ કેમ થતો નથી ?

એવો પ્રશ્ન ઊભો રહે છે. એનું એક જ કારણ છે અને તે એ કે આપણો આત્મ વિશ્વાસ પૂર્ણ નથી અને આ શક્તિ પ્રગટ કરવાની રીતની આપણને ખબર નથી.'

'સત્‌પંથ સનાતન ધર્મના ગ્રંથો એ જ કહે છે. સત્‌પંથના આ ધર્મગ્રંથમાં સૂર્ય છે, વાયુ છે, વરુણ છે, અશ્વિનીકુમાર છે, ઈંદ્ર પણ છે. એનો વિચાર મેં કર્યો છે તેથી હું કહું છું કે માનવોમાં અમોઘ શક્તિ છુપાયેલી છે. પેટમાં કંઈ દુઃખતું હોય તો પેટના દેવતા દ્રૌણ છે. એવું જાણીને તે પર સંપૂર્ણ ધ્યાન કેન્દ્રીત કરો એટલે કે તે જેવી આજ્ઞા કરશે તેવું તમારા શરીરમાં બનતું જશે. હું દીન છું, દુર્બલ છું, આ પ્રમાણે ભિખારીની માફક વૃત્તિ થવા દેવી નહીં, હું તો પરમેશ્વરનો પુત્ર છું અને ગમે તે કાર્ય કરી શકીશ એવી આત્મશ્રદ્ધા અને હિંમત હોવી જોઈએ. એમ થાય તો પરબ્રહ્મ પરમાત્માની દિવ્ય શક્તિનો અંશ તમારામાં ઉતરી આવશે એમાં શંકા નથી અને એ જ અંશ મહાન છે. જે રીતે સૂકા ઘાસ પર દેવતાનો એકાદ તણખો જો પડે તો દાવાનળ પ્રકટ થાય છે, તે પ્રમાણે આ મંત્ર શક્તિ અગ્નિની એક ચિનગારી પ્રમાણે છે. દુનિયામાં જેટલી શક્તિ છે તેટલી શક્તિ માનવના દેહમાં ભરેલી છે. સનાતન સત્‌પંથ ધર્મના મંત્રોમાં આ શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ રહેલો છે.' એનો અનુભવ કરી જુઓ.

અથર્વવેદનો હિંદુ ધર્મમાં ઘણો મોટો મહિમા છે. તેમાં બ્રહ્મા એ અધ્યક્ષ સ્થાને છે અને તેને માનનારો અથર્વવેદી ગણાય છે. મેં તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો છે. આ અથર્વવેદમાં વિશ્વનું મોટામાં મોટું શાસ્ત્ર રચાયેલું જણાઈ આવે છે. આ વેદના તમે સર્વ અનુયાયી છો. આ વાત મારા સદ્‌ભાગ્યની જ ગણાય. સત્‌પંથના ગ્રંથકર્તાએ અથર્વવેદના જ સર્વ દૃષ્ટાંત લીધેલાં છે. યજ્ઞમાં પણ અથર્વવેદી બ્રાહ્મણ જ જોઈએ. આ વેદનું આટલું મોટું મહત્ત્વ આ માટે જ છે કે દરેક માણસ આ વેદ પ્રમાણે પોતાની શક્તિ વધારી શકે છે. વેદમાં કહેલી ઋચાઓ અનુસાર કૃતિ કરાય તો ઈચ્છા શક્તિના બળ પર માણસ દીર્ઘાયુષી થઈ શકે છે. પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓ અને અવતારી પુરુષો પોતાનું આયુષ્ય સત્‌ કાર્યો દ્વારા શમ, સંતોષ, શાંતિથી પ્રદીર્ઘ કરતા હતા. તેવું દીર્ઘાયુષ્ય તમે આજે પણ મેળવી શકો. આજે ગમે તેવો ઘોર કલિયુગ હોય તેનો તમે સત્યયુગ કરી શકો છો એવું અથર્વવેદ કહે છે. વિશ્વના સર્વ દેવોની શક્તિથી હું કાર્ય કરી શકું છું. તેમની પર મારો પ્રભાવ છે. એવી ભાવના તમે જાગૃત કરો ત્યારે જ તે શક્તિ તમને પ્રાપ્ત થશે.

અથર્વવેદમાં તો કેટલીક વિદ્યાઓ છે. તેમાં લખેલું છે કે શરીર પર જો સોનું પહેરવામાં આવે તો આયુષ્ય વધે છે, તો પછી ઈંજેક્શનની શું જરૂર ? મન મજબૂત કરો એવું આ વેદ કહે છે. તેમાં એવું પણ કહેલું છે કે વનસ્પતિ પાસે વૈદ્ય જાય અને કહે કે રોગીને દવા આપવાની છે તો તેનો રોગ તું દૂર કર. આ પરથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે વનસ્પતિમાં પ્રાણ છે. વનસ્પતિમાં બીજાને દુ:ખ આપવાની ભાવના હોતી નથી. આપણો પણ એવો ધર્મ હોવા છતાં આપણે બીમાર પડીએ છીએ. વેદ કહે છે કે- "પ્રથમ માણસનું મન બીમાર થાય છે અને તે પછી શરીરમાં બીમારી આવે છે." આપણે જો બાહ્ય જીવન નિરોગી રાખેલ હોય તો આપણે બીમાર પણ ન થઈએ.

સત્‌પંથ અને હિંદુ ધર્મનાં બીજાં શાસ્ત્રોની અશક્તિ એટલે શાસ્ત્રોનો અનુવાદ થવો જોઈએ તે. આ એક અલ્પ દૂષણ છે. અનુવાદીત થયેલાં આ પુસ્તકો તમે પાસે રાખો. ખ્રિસ્તીઓનું બાઈબલ બારસો ભાષામાં અનુવાદીત થયેલું છે. તે પ્રમાણે વેદોનું પણ થવું જોઈએ. અથર્વવેદનું જો ભાષાંતર કરવામાં આવે તો દેશના ડૉક્ટરોની સંખ્યા પુષ્કળ ઘટી જશે. આજે માણસની ધાર્મિક ભાવના ઘટી ગઈ છે તેથી જ ડૉક્ટરોની સંખ્યા વધી ગઈ છે. ગાયનું દૂધ, ઘી, સંધ્યા-હવન વગેરે આ બધું જતું રહ્યું. જયારે આ સર્વ હતું ત્યારે આ વ્યર્થ હાડમારી ન હતી. પણ આજે તો તેવી ગાયો નથી અને તેવી ગાયનું દૂધ, ઘી પણ નથી. અથર્વવેદમાં ગાયનો એવો એક અધ્યાય છે અને તેમાં ગાયના વિષે જ્ઞાન આપવામાં આવેલ છે.

ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ આ આપણા ચાર વેદ છે, તેમાં અથર્વવેદ માનવ જીવનનો મહત્ત્વનો વેદ છે. એમાં કોઈપણ વ્યક્તિ રોગી નહિ પડવા માટેની ચાવી છે. પાણીમાં સર્વ પ્રકારની દવાઓ છે એવું તેમાં દર્શાવેલું છે. તેનો ઉપયોગ અને પ્રકારોનું પણ વર્ણન કરેલું છે. આજે ડૉક્ટરો હજારો દવાઓ વાપરે છે પણ અથર્વવેદમાં એકલા પાણીમાં સર્વ દવાઓનો ગુણધર્મ છે તેવું દર્શાવેલ છે અને તે માટે પાણીનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે પણ જણાવેલ છે. સૂર્ય પ્રકાશ રોગ નિવારણ કેવી રીતે કરે છે તે અંગે પણ માહિતી તેમાં છે. આજે તો યુરોપના લોકો નગ્ન થઈ સૂર્ય સ્નાન કરે છે. ત્યાં બારે માસ હવામાં ગરમી ન હોવાથી સૂર્ય સ્નાન તેમના માટે ઘણું જ મહત્ત્વનું અને આહ્‌લાદકારક છે. આપણે ત્યાં તો ઈશ્વરે આપણને જોઈએ તેટલું અને જોઈએ ત્યારે મળે એ રીતે આપેલ છે. સંસ્કૃતમાં ઘરનું

નામ રોગ એવું છે, કારણ કે ઘરમાં સૂર્યપ્રકાશ આવી શકતો નથી. છ માસ સૂર્ય કિરણ શરીર પર લેવાનો પ્રયોગ કરી જુઓ, તમને એક પૈસો પણ ખર્ચ આવશે નહીં અને તેમ કરવાથી કેટલાંય રોગો દૂર થઈ જશે એનો અનુભવ કરો.

રાજકારણ વિષે પણ અથર્વવેદનું સ્થાન કેટલું ઊંચું છે તે જુઓ. વિચાર કરી કારોબાર ચલાવવો. સરકારમાં સચ્ચાઈ જોઈએ, આ અથર્વવેદમાં કહેલું છે અને તે સિવાય રાજકર્તાઓની ભાવના ઉદાર જોઈએ. તદુપરાંત રાજ્યમાં લાંચરૂશ્વતનો પ્રકાર થવો ન જોઈએ, એવું તેમાં જણાવેલ છે. આ જોતાં આપણું તંત્ર કેવું છે એનો વિચાર કરો.

આ પ્રકારે આરોગ્ય, રાજકારણ, ગૃહ વ્યવસ્થા, આદર્શ જીવન સંસ્કૃતિ સિવાય વધારાના કેટલાક વિષયોનું જ્ઞાન પણ જણાવેલ છે. એવું પુસ્તક સર્વ ભાષાઓમાં શબ્દશઃ અનુવાદીત કરવું જોઈએ. તે માટે આ કાર્યમાં કોઈ અડચણ ન આવે તેની કાળજી લો. સત્પંથ ધર્મ ગ્રંથમાં જે કંઈ કઠિન સાહિત્ય હોય તે દૂર કરો અથવા તે બધા લોકો સમજી શકે એવું કરો. આ કાર્ય માટે તમને શક્ય તેવી સલાહ આપવા હું તૈયાર છું. તમારી પાસે આ પ્રકારનું દિવ્ય જ્ઞાન હોવા છતાં તમારી ઉન્નતિ કેમ ન થઈ શકે ? જે પ્રત્યક્ષ છે તેને પ્રમાણોની જરૂર શી ?

નિદ્રામાં શક્તિ છે અને તે કરોડો રૂપિયાથી મળતી નથી. મહંમદ ગઝની ભારતને લૂંટીને ગયો, તે પછી મરવા પડયો ત્યારે ધનના ઢગલા સામે જોઈ રડવા લાગ્યો. રડીને શક્તિ મળતી નથી પણ નિદ્રાથી શક્તિ મળે છે, ત્યાગથી શક્તિ મળે છે, ભક્તિથી શક્તિ મળે છે. સર્વનું જે ભરણ પોષણ કરે છે તેનું જ નામ નિદ્રા. તે જો નિયમિત હશે તો આપણે મહાશક્તિના સ્વામી બની શકીશું. ચાર દિવસ ઊંઘ ન આવે તો આપણું ચિત્ત બેચેન બને છે. પરમેશ્વર પ્રાપ્તિ માટે આ વાત ઈષ્ટ છે. પરમેશ્વર પ્રાપ્તિનો સાચો અને સહેલો માર્ગ એટલે શાંત ભાવથી અને એકાગ્રતાથી તેની પ્રાર્થના કરવી. ભજન, ગાયન, સ્મરણ કરવાથી મોટી તકલીફો દૂર થાય છે અને મનમાં આનંદ મળે છે. પરમેશ્વરમાં તલ્લીન થવા માટે એકાગ્રતાપણું મોટું મહત્ત્વનું સાધન છે.

"અથર્વવેદમાં એકંદર છ હજાર મંત્ર છે." આ ઈશ્વરે રચેલા અને ૠષિમુનિઓ રચિત મોટી સંપત્તિ છે તેનો ઉપયોગ કરો. જગત દુઃખમય નથી. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ,

આકાશ પાસેથી કોઈ દુઃખ થયું છે ? તો પછી જગત દુઃખમય હોઈ શકે ? 'માનવ જીવનને સુખી અને સમૃદ્ધ કરવા માટે એ જ પંચમહાભૂત ઉપયુક્ત રહે છે. એક જલેબી પચતી હોય અને પાંચ ખાધી અને અપચન થયું તો દોષ કોનો ? આપણે પોતે જ દુઃખ નિર્માણ કરીએ છીએ, પરંતુ જગત તો આનંદમય અને સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માની રમ્ય લીલાઓથી ભરેલું છે. હું જે માર્ગનો છું તે જ માર્ગના તમે પણ છો. તમે શક્તિમાન છો એવું માની તમારામાં જે ઓછાપણું હશે તે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો.' આ પ્રકારનું ઉદ્‌બોધન પં. સાતવળેકરજીએ કહેલું છે. આ પરથી એ પ્રમાણિત થાય છે કે સત્પંથ ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ પૂજાવિધિ કર્મકાંડમાં દિવ્ય શક્તિ છે. તે જાણીને આપણે પણ આત્મ સાક્ષાત્કાર કરવો છે.

આ કળશ પૂજા વારિયજ્ઞ વિધિ દ્વારા મહાન કર્મ માર્ગ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સત્પંથી અનુયાયીઓને દર્શાવેલો છે. આ કર્મ માર્ગની માનવ જીવનમાં જરૂર કેમ જણાય છે તેની સ્પષ્ટતા કરતાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ કહે છે કેઃ-

દેહનો આગો પ્રારબ્ધ કર્મ, તો પોતે અભોગતા બ્રહ્મ,
એમ જે જાણે અનુભવ યુક્તિ, તેણે કહીયે જીવન મુક્તિ.

દેહનો હું માનો કોઈ જેહ, મહાદોષી કહીયે તેહ,
આત્મબુદ્ધિ જેણે ભાઈ, મહાપુણ્યવંત ગણીયે ભાઈ.

માનવ જીવન સમૃદ્ધ, સુખી અને ઉન્નત કરવા માટે કર્મની આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન, ભક્તિ, જપ, તપ વગેરે સાધન કર્મ વગર અધૂરાં રહે છે. કારણકે દરેક સાધનના મૂળ પાસે કર્મ હોય જ, માટે આ કર્મ માર્ગનું વિશુદ્ધ રીતે આચરણ કરવું જોઈએ. સત્પંથમાં ઘટ-પાટ, કળશ-કુંભ વારિયજ્ઞ પૂજા વિધિ આ એક યજ્ઞ જ છે, કારણ તેમાં અનેકાનેક સૃષ્ટિ ચક્ર ચાલક દેવ દેવતાઓનું આહ્‌વાન કરી આરાધના કરવામાં આવે છે, તેથી તે એક યજ્ઞનો મહાન કર્મ માર્ગ જ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે, -

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥
- भगवद् गीता ३/८

હે અર્જુન ! તું પોતાનું નિયત એટલે સ્વધર્મોક્ત કર્મ કર. કારણ કર્મ ન કરવા કરતાં કર્માનુષ્ઠાન શ્રેષ્ઠ છે અને સિવાય કર્મનો સ્વરૂપતઃ ત્યાગ કરવાથી તારી જીવનયાત્રા પણ સારી રીતે ચાલશે નહીં. શરીરયાત્રા ચલાવવા માટે કરવું જરૂર જણાય જે જે કર્મ તે તે અપરિહાર્ય હોવાના કારણે નિયત કર્મની ગણનામાં તેનો પ્રથમ ઉલ્લેખ કરેલો છે. નિયત કર્મ આગળ જણાવ્યા મુજબ છે - (૧) શરીરયાત્રા ચલાવવા માટે અપરિહાર્ય એવું કર્મ. (૨) સ્વવર્ણાશ્રમ ધર્મ વિહીત નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ. (૩) સ્વભાવજ કર્મ. (૪) યજ્ઞ તપ દાનાદિ પાવન કર્મ. (૫) લોક સંગ્રહાર્થ પ્રસંગપાત કરવા જરૂરી જણાય તે કર્મ.

પ્રાચીન સમયે સૃષ્ટિના આરંભ સમયે યજ્ઞમૂલક કર્તવ્યનો ઉપદેશ કરી માનવ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ કરી તેમને પ્રજાપતિએ કહ્યું - આ યજ્ઞથી તમે પોતાની અભિવૃદ્ધિ કરી લો. આ યજ્ઞ જ તમને ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારો કામધેનુ બનો. આ યજ્ઞ સાધના વડે તમે દેવોને સંતુષ્ટ કરો અને તે દેવો પણ તમને સંતુષ્ટ કરશે. આ પ્રમાણે પરસ્પરને સંતુષ્ટ કરી તમે બંને આત્યંતિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી લો.

બુદ્ધિ વિશિષ્ટ એવો મનુષ્ય પ્રાણી જે સમયથી આ સૃષ્ટિ પર સંચાર કરવા લાગ્યો તે સમયથી તેને યજ્ઞની જરૂર જણાવા લાગી. સર્વ માનવ જાતિને આવશ્યક એવો આ યજ્ઞ કયો ? આ વિષે ગીતામાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે-કેવળ હોમ હવન કરવું એટલે યજ્ઞ નથી અને હોમમાં જે જે દેવતાઓને ઉદ્દેશીને આહુતિ આપવામાં આવે છે તેટલા જ દેવતા, એવો સંકુચિત અર્થ અભિપ્રેત નથી. જેને જેની સેવા અથવા ઉપાસના કરવી પડે તે તેનો દેવ. સતી પતિની સેવા કરે છે એટલે પતિ આ સતીનો દેવ, શિષ્ય ગુરુની સેવા કરે છે એટલે ગુરુ શિષ્ય માટે દેવ જ છે. આ દૃષ્ટિથી પુત્રને માતા-પિતા, અનાથને રક્ષણકર્તા, આશ્રિતને આશ્રય દાતા, ભીતિગ્રસ્તને અભય દાતા, પતિતને ઉદ્ધારકર્તા એ તે તે કાર્ય પૂરતા દેવ જ છે. બ્રાહ્મણ વર્ગ જયારે સર્વ વર્ણોનો પૂજ્ય હતો ત્યારે તો તે ભૂદેવ અને રાજા વિષે સમાજમાં આદરભાવ હતો. ત્યારે તો તેમને નૃદેવ (રાજા) ગણવામાં આવતા હતા.

ઈહલોકના માનવ પ્રાણી કરતાં સ્વર્ગના અદૃશ્ય વ્યક્તિ વધુ સામર્થ્ય સંપન્ન હોવાથી માનવ જાતિને પરલોકના દેવતા પૂજ્ય અને ઉપાસ્ય જણાયા અને એવી અદૃશ્ય શક્તિઓને ઉદ્દેશીને 'દેવ' આ શબ્દ પ્રચારમાં આવ્યો. ગીતામાંના યજ્ઞ શબ્દની પણ સંકુચિતતા જતી રહી અને તેની વ્યાપ્તિ વધી ગઈ, તેથી યજ્ઞ એટલે પૂજ્ય વ્યક્તિ માટેનો ત્યાગ કે એવો પૂજ્ય

વ્યક્તિઓની સેવા એવો અર્થ નિશ્ચિત થાય છે. એવી રીતે સૃષ્ટિનાં માનવી અને પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ યજ્ઞથી જ થયેલી છે. તેથી તમે પરસ્પરને સંતુષ્ટ કરી પોતાનું કલ્યાણ સાધ્ય કરી લેવું જોઈએ. દુનિયામાં શ્રેષ્ઠ તન્મૂલક (દેહમાં રહેલા) સેવ્ય સેવક ભાવ જરૂરી હોવાથી દરેક વ્યક્તિએ તે વસ્તુ સ્વ સામર્થ્યથી પ્રાપ્ત કરી લેવી. અશક્ય હોય તે શ્રેષ્ઠીઓની ઉપાસના કરીને મેળવી લેવી અને તે ઉપાસના માટે પોતાના માલિકીની કોઈપણ પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ કરવા પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. દેવોની ઉપાસના કરી તેમના માટે યજ્ઞ કરી તેમને સંતોષ આપવો અને દેવોએ પણ પોતાના ઉપાસકોને ઈચ્છિત વસ્તુ આપી તેમને સંતુષ્ટ કરવા જોઈએ. એવો આ નિયમ અખંડ પાળવામાં આવે તો સૃષ્ટિનું કાર્ય સુખ સંતોષથી ચાલી શકશે. પ્રજાએ રાજાને વેરો આપવો, રાજાએ પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવું. શિષ્યોએ ગુરુની સેવા કરવી અને ગુરુ દક્ષિણા આપવી અને ગુરુએ શિષ્યોને શિક્ષણ આપી વિદ્યા સંપન્ન કરાવવી. કુટુંબના નાના પરિવારજનોએ વડીલોની આજ્ઞાનું પાલન કરવું અને વડીલોએ તેમનું સર્વોપરી પાલનપોષણ અને સંવર્ધન કરવું. નિર્ધનોએ ધનિકોની સેવા કરવી અને ધનિકોએ તેમનો સાંસારીક યોગક્ષેમ ચલાવવો. તે પ્રમાણે માનવ પ્રાણીઓએ દેવોને ઉદ્દેશીને યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરી દેવોને પ્રસન્ન કરી લેવા જોઈએ અને દેવોએ તેમના સંકટનું નિવારણ કરી તેમનો અભ્યુદય (ઉત્કર્ષ) કરવા એવો આ અન્યોન્ય સંબંધ અખંડ રીતે ચાલવો જોઈએ, એવો જ ઉદ્દેશ પરમેશ્વરનો આ સૃષ્ટિ નિર્માણ કરતી વખતે હતો અને તે હેતુસર દરેકે પોતપોતાની રીતે કર્તવ્ય એટલે કે યજ્ઞ કરવા જોઈએ.

એ જ કર્તવ્યની કલ્પના ઋણ આ શબ્દથી પ્રાચીન ઋષિઓએ વ્યક્ત કરેલી છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની સાથે દેવ ઋણ, ઋષિ ઋણ અને પિતૃ ઋણ એવાં ત્રણ ઋણો લઈને જન્મે છે. આ ત્રણ ઋણોમાં હજુ એક સામાજીક ઋણની ગણત્રી ગીતામાં કરેલી છે, અને તે બદલો વાળવાનું સાધન એટલે લોક સંગ્રહ માટે કર્મ કરવું અને તે પ્રિત્યર્થે (મનોભાવ અર્થે) યજ્ઞ કરવા આવશ્યક છે. યજ્ઞ દ્વારા સંતુષ્ટ થયેલા દેવતા તમને ઈચ્છિત વસ્તુ આપશે. જે મનુષ્ય દેવોએ આપેલ ઈચ્છિત વસ્તુ તેમને સમર્પણ કર્યા સિવાય પોતે ભોગવે છે તે ચોર જ છે. દેવના ઉદ્દેશથી યજ્ઞ કર્યા બાદ જે વસ્તુ બાકી રહે તેનો ઉપભોગ કરનારો સજ્જન સર્વ પાપોથી એટલે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરતી વખતે થયેલ દોષથી મુક્ત થાય છે. જે કેવળ પોતાના માટે જ એટલે કે યજ્ઞની ભાવના મનમાં ન રાખતાં અન્ન રાંધે છે તે પાપી જાણે કે પાપ જ

ભક્ષણ કરે છે. અન્યનો યોગ્ય ભાગ ન આપવાથી અને તેની ઉપેક્ષા કરવાથી ઋણમુક્તિ ન મેળવવાનું પાપ તેમને લાગે છે.

ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે કે:- "સર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અન્નથી જ થાય છે. અન્નની ઉત્પત્તિ પર્જન્ય (વરસાદ)થી થાય છે અને યજ્ઞ કરવાથી પજર્યન્ય થાય છે. યજ્ઞ કર્મમાંથી નિર્માણ થાય છે. કર્મ વેદાજ્ઞાથી ઉત્પન્ન થાય છે. વેદ સગુણ બ્રહ્માના મુખમાંથી નિર્માણ થયા છે અને આ સગુણ બ્રહ્મા સર્વ વ્યાપી પરબ્રહ્મથી નિર્માણ થયા છે. એવી રીતે પરબ્રહ્મ સર્વ વ્યાપી હોવાથી જ્યાં જ્યાં યજ્ઞ કર્મ ચાલુ હોય ત્યાં ત્યાં પરબ્રહ્મનું અધિષ્ઠાન નિશ્ચિત રૂપે હોય છે. વેદોએ પ્રતિપાદન કરેલું જે કર્મ તેમાં ૐકાર રૂપથી પરબ્રહ્મ અધિષ્ઠિત હોય છે. સિવાય યજ્ઞાર્થે કરેલું કર્મ વેદ પ્રતિપાદિત હોય છે. તેમાં ત્યાગવૃત્તિ, ઉપાસના બુદ્ધિ, અનાસક્તિ વગેરે ગુણો હોવાથી યજ્ઞ માટેનું કર્મ કરવું એ એક ઈશ્વરની ઉપાસના જ હોય અને એવી ઉપાસના કરનારો પુરુષ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે." અર્થાત્ યજ્ઞ રૂપથી જ્યાં જ્યાં ઉપાસના ચાલતી હશે ત્યાં ત્યાં યજ્ઞકર્તાને મોક્ષ સિદ્ધિ થવાનું અભિવચન ભગવાને આપેલ છે. ત્યારે આ યજ્ઞાર્થે કરેલું નિષ્કામ કર્મ બંધનકારક ન થતાં મોક્ષદાયક થાય છે, આ સ્પષ્ટ થાય છે.

"જે મનુષ્ય આત્મ સુખમાં રમે છે, આત્માનંદમાં જ તૃપ્ત અને આત્મ જ્ઞાનમાં જ સંતુષ્ટ રહે છે તેને કર્તવ્ય જેવું કંઈ રહેતું નથી. તેને કર્મ કરીને કંઈ પોતાનું સુખ મેળવવાનું હોતું નથી અને કર્મ ન કરીને પણ તેને કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું હોતું નથી. તેમજ દુનિયાના કોઈ પણ જીવ માત્ર સાથે તેનો પોતાનો કોઈ અર્થ પ્રાપ્તિનો હેતુ સંકળાયેલો હોતો નથી. તેને બીજાઓથી કંઈ પણ મેળવવાનું હોતું નથી, તેથી જ તેઓ પરોપકાર માટે નિષ્કામતાથી કાર્ય કરી શકે છે." એટલે એવા નિષ્કામ કર્મયોગી પ્રમાણે તમે પણ આત્મરત, આત્મતૃપ્ત અને આત્મસંતુષ્ટ થઈને અનાસક્ત બુદ્ધિથી પોતાનું યજ્ઞમય આવશ્યક કર્તવ્ય હંમેશાં કરતા રહો. કારણ એવા પ્રકારના આસક્તિ રહિત પુરુષ જ નિષ્કામ કર્મનું આચરણ કરતા રહીને પરમ સ્થાન એવો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. **શ્રેષ્ઠ પુરુષ જેવું આચરણ કરે છે તેવું જ આચરણ સામાન્ય લોકો પણ કરે છે. શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે ધર્મ પ્રમાણભૂત માને છે તેને અનુસરીને સામાન્ય લોકો પણ વર્તન કરે છે.** અજ્ઞાની માણસો કર્મના ફળ પ્રત્યે આસક્તિ રાખી કર્મ ઉત્સાહથી કરે છે, તેવું જ લોકસંગ્રહ કરવાની ઈચ્છા રાખનારા આત્મ જ્ઞાની માણસે આસક્તિ રહિત ઉત્સાહથી કર્મ કરવું. જ્ઞાની માણસે કર્મની જગ્યાએ આસક્તિ હોય તેવા અજ્ઞજનોનો પોતાના સ્વૈર આચરણથી

કે કર્મ ત્યાગથી બુદ્ધિ-મન ભેદ કરવો જોઈએ નહીં. એટલું જ નહીં પણ તેઓએ સમત્વ બુદ્ધિથી પોતે સર્વ કર્મો કરી દૃષ્ટાંત રૂપે લોકોને તે કર્મ અંગે અભિરુચિ થાય એવું કરવું જોઈએ.

સત્પંથ ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ પૂજા વિધિ દ્વારા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પણ સકામ અને નિષ્કામ કર્મ આચરણનું સાધન સત્પંથ ધર્મમાં કહેલું છે, તે જ માધ્યમથી ભગવાનની નિષ્કામ ભાવનાથી ઉપાસના કરવાની શિક્ષા સદ્‌ગુરુએ આપેલ છે. સદ્‌ગુરુ વાણીના એક પદમાં તેઓએ કહેલું છે કે :-

યુગ પરમાણે જાણો ધ્યાવો મુનિવરો, ભાઈ કાં ખોવો પૂર્વજન્મની કમાઈ.
એક કરી સેવો ને જ્ઞાન વિચારો, જીત્યા ફલ તમે કાં ને હારો.
ખરાખરી વેળામાં રમત માંડી, કયાં તમે ચાલ્યા સત્ છોડી.
પરણ્યા મેલીને પરઘર જાવે, બેઈમાની જીવડો વૈકુંઠ ના પાવે.
જનમ દુહાગણ હોતી જે નારી, આજ સત્પંથ મલીયા સુહાગણ નારી.
ચાર જુગની દુહાગણ નારી, દેવ દુનિયામાં રહે છે વિચારી.
પાંચ મળીને તેનો વમરસ કીજે, ખરા ખોટા રતન તમે પરખીને લીજે.
સાચને મળો ને જૂઠ ના બોલો, જેમ શિંગડાથી તૂટો છે વેલો.
સત્ ક્રિયા મુખે સાચું જો બોલો, ગુરુ ગત્માં જઈ અપરાધ ખોલો.
આદ ઉનાદ આજે સત્પંથ સાચા, એણે પંથે ચઢીયા કોઈ નથી વળીયા પાછા.
સાચી શ્રદ્ધાએ પ્રભુની ભક્તિ કીજે, કુટુંબ પદ અમરાપુરી લીજે.
જ્ઞાન ધ્યાન વેદ આધારે ચાલો, સાચા શ્રદ્ધાળુ જીવ વૈકુંઠ માણો.
નિર્મળ મન કરી દીજે હો દાન, વિશ્વાસે જાગી કરો ઉત્તમ કામ.
આગમ ગુરુજી બતાયા છે ભેદ, ફલ છે અનંત તમે કરો ન ખેદ.
મુનિવર સવેળામાં સ્મરણ કીજે, ગુરુ ગત્માં જઈ અમર પદ લીજે.
પુરુષ નારીના એ છે ધરમ, કરશો ખમૈયા તો નહીં લાગે કરમ.
યહાં કછુ દેશો તો આગળ જઈએ લેશો, પુણ્ય વિના જીવ ઝૂરી ઝૂરી મરશો.

અથર્વવેદમાં એમ બોલ્યા આ પર્વ સાચું, ફલ છે પાકું પણ દીસે છે કાચું.
કહેત સદ્‌ગુરુ કહે વિલંબ ન કીજે, પવિત્ર દષ્ટે ફલ અમીરસ પીજે.

આ પ્રકારે માનવ જીવન સુખી સમૃદ્ધ થાય, તેમનું દુઃખ, કષ્ટ, કલેશ, દીનતા દૈવી ઉપાસનાથી ક્ષીણપ્રાય થાય, તેની સાંસારીક ઉન્નતિ થાય, સર્વાંગીક વિકાસ થાય અને પરમાર્થનો લાભ થાય. કર્મ દોષ નિવૃત્તિ થાય અને આત્મ કલ્યાણ થાય. માનવ જીવન પાત્રયુક્ત થાય તે માટે સદ્‌ગુરુએ આ કર્મ માર્ગ અથર્વવેદના અનુસંગે ઉપદેશ કરેલો છે. કળશ પૂજા એટલે વારિયજ્ઞ કે જળયજ્ઞ થાય એવું કહેવાય. **અગ્નિના માધ્યમથી યજ્ઞમાં જે રીતે અલગ અલગ દેવતાઓની ઉપાસના કરવામાં આવે છે, તેવી સૃષ્ટિ ચાલક દેવતાઓની અને ઈષ્ટ આરાધ્ય દેવતાની ઉપાસના પણ આ ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ કળશ-પૂજા વિધિ દ્વારા આ સત્પંથમાં કરવામાં આવે છે.**



પ્રકરણ - ૪

❖ સત્પંથ સંપ્રદાયમાં ધાર્મિક વિલક્ષણતાઓ અને ઉત્સવ ❖

સત્પંથ સંપ્રદાયના તીર્થ સ્થાનોમાં અનેક પ્રકારની વિલક્ષણતાઓ આજ પર્યંત ચાલુ રહેલી જોવામાં આવે છે. આ વાતો એટલે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની દિવ્ય શક્તિના પ્રતિકો જ છે. આ પ્રકારની ઘટનાઓનું વર્ણન નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે છે.

(૧) ભવિષ્ય વિષયક બેડી - શુકનાવલી.

(૨) ગંગાકૂવા મહાત્મ્ય, કુંવારિકા ક્ષેત્ર દર્શન પૂજા.

(૩) સત્પંથ તીર્થધામ ઉપરની વિલક્ષણતાઓ અને પૂર્તતા.

(૪) સામાજિક અને ધાર્મિક ઉત્સવો, વ્રતો.

(૧) ભવિષ્ય વિષયક બેડી - શુકનાવલી :-

સત્પંથ સંપ્રદાયનું મુખ્ય તીર્થ શ્રી નિષ્કલંકી મંદિર તીર્થધામ, પ્રેરણાપીઠમાં લોખંડની બેડી (સાંકળની કડીઓ) છે, તે દ્વારા લોકો પોતાના ભવિષ્યના ગૂઢ પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવતા હોય છે. આ પ્રશ્નો એટલે નોકરી, ઉદ્યોગ-ધંધો, રોજગાર, વિવાહ, સંતાન પ્રાપ્તિ, શૈક્ષણિક, આરોગ્ય વિષયક એવા જ આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ જેવા અનેક પ્રકારના હોઈ શકે છે.

પ્રથમ આ બેડી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સેવક ચંદનવીરના સ્મૃતિ

સ્થાન ઉપર ફેરવીને ચંદનવીરના સ્મૃતિ સ્થાનથી વીસ પગલાં દૂર સામે ઊભા રહી પોતાનો પ્રશ્ન સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને ભક્તિભાવથી કહીને હાથ જોડવા. તે પછી બંને પગમાં લોખંડની કડીઓની બેડી પહેરવામાં આવે છે, બંને પગમાં બેડીઓને સાંકળની કડીઓથી જોડવામાં આવે છે. પછી ધીમે ધીમે દિવ્ય જ્યોતિ સમક્ષ દૃષ્ટિ રાખી ચાલવાની શરૂઆત કરવામાં આવે છે. પ્રશ્નનો ઉત્તર મળવાનો હોય તો સાંકળ કડીમાંથી આપોઆપ ખૂલી જાય છે. પગમાંની બેડી જો એક બે પગલામાં જ છુટી (ખૂલી) જાય તો સમજવું કે પોતાનું કાર્ય વહેલી તકે સિદ્ધ થશે. પાંચથી છ પગલાં ગયા સુધીમાં છુટી (ખૂલી) જાય તો સમજવું કે થોડો સમય લાગશે અને ચંદનવીરના સ્મૃતિ સ્થાન સુધી જઈને પણ જો બેડી આપોઆપ છુટી (ખૂલી) ન પડે તો સમજવું કે આપણું કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. ઘણા લોકો આ પ્રકારનું શુકન જોઈ માનતા કે બાધા રાખી પોતાનું જીવન સુખી બનાવે છે અને સદ્ગુરુશ્રી કૃપાથી દુઃખ મુક્ત થાય છે.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની ઉપસ્થિતિમાં તેઓ પોતે જ આ સર્વ વાતોનું ભવિષ્ય જાણી કહેતા હતા, પરંતુ તેમના પછી સદ્ભક્તોને થનાર દુઃખ અને તકલીફોને દૂર કરવા માટે તેઓએ આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા સૂચવ્યું. જે કાર્ય થાય છે તે કેવળ તે શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની દિવ્ય શક્તિનો જ પ્રતાપ છે.

(૨) ગંગા કૂવો :-

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સ્મૃતિ સ્થાનની પૂર્વ બાજુએ દિવાલને અડીને એક કૂવો છે. તે કૂવામાંથી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ભક્તિભાવથી આહ્વાન કરી ગંગાજળ કાઢી યાત્રીઓના સંઘને સ્નાન કરાવી તેમને કાશી તીર્થનાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં એવો ઈતિહાસ છે.

તેમનામાંથી અમુક અનુયાયીઓએ નિશ્ચય કર્યો કે દર સાલ આપણે ચૈત્ર સુદ બીજના દિવસે સંઘ તીર્થધામ-પ્રેરણાપીઠ લઈને આવીએ છીએ ત્યારે દસવંતની રકમ પણ સાથે લાવીએ છીએ તે રકમ સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજ જ્યાં સુધી કોઈ દિવ્યશક્તિ ન દર્શાવે ત્યાં સુધી આપવી નહીં. નક્કી કરેલ સમયે સંઘ તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠ આવ્યો. સંઘનાં પગલાં ગુરુ મહારાજના ગુરુદ્વારમાં પડતાં, તે જ ક્ષણે જ સદ્ગુરુ શ્રી

હંસતેજજી મહારાજની અસીમ કૃપાથી કૂવામાંથી ગંગાજળ બહાર આવીને યાત્રાળુઓને કાશીનાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં. એટલુંજ નહીં પરંતુ તે જ કૂવામાંથી એકાએક પાણીનો પ્રવાહ ઉપર આવીને કિનારા પરથી બહાર આવવા લાગ્યો. એક સરખું આઠ દિવસ સુધી તે ગંગાજળ વહેતું રહ્યું હતું. કચ્છનો સંઘ આ વિસ્મયતા (ચમત્કાર) જોઈ દંગ થઈ ગયો. તે ગંગા કૂવા પાસે ઊભા રહ્યા પછી કૂવામાં એવો ગડગડાટ થતો હતો, કે જાણે કે અંદર કોઈ યંત્ર બેસાડેલું છે. તે પાણીની દિવ્ય સુગંધ આજુબાજુ પ્રસરીને સર્વ વાતાવરણ દિવ્ય સુગંધમય, આનંદિત અને ઉલ્હાસમય બની ગયું હતું. આજુબાજુના ગામોના લોકો આ સમાચાર સાંભળતાંની સાથે જ બધા દોડતા આવ્યા અને શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની દિવ્યશક્તિના પ્રત્યક્ષ દર્શન જોઈ આશ્ચર્યથી ધન્ય થઈ ગયા. કચ્છના સંઘે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો જયજયકાર કરી પોતાનો વિશ્વાસ સુદૃઢ બનાવ્યો અને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની હૃદયથી ક્ષમા માગી અને અનન્ય ભાવે નમન કરી તેઓએ દસવંતની રકમ અર્પણ કરી. ત્યારપછી ફૂલો, શ્રીફળ, ચંદન, અક્ષતથી સાક્ષાત્ ગંગામાતાની પૂજા અર્ચના કરી ગંગાકૂવામાં અર્પણ કર્યાં ત્યારે જ પ્રવાહ વહેતો એની મેળે બંધ થયો. તમામ લોકોએ ગંગામાતાનો અને શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો અને સનાતન સત્પંથ ધર્મનો જયજયકાર કર્યો.

ઈ.સ. ૧૯૨૪ ના અરસામાં મહારાષ્ટ્રના ખાનદેશના ફૈજપુર ગામના લોકોને પણ એવા જ પ્રકારનો ગંગા દર્શનનો લાભ થયો હતો. આ વિષે એવું કહેવામાં આવે છે કે ફૈજપુર, બામણોદ, રાજોરા, ચિનાવલ, રાજોરા વગેરે ગામોમાથી આશરે ત્રણસો સત્પંથી અનુયાયીઓ સદ્‌ગુરુના દર્શન માટે તીર્થધામ-પ્રેરણાપીઠ આવ્યા હતા, ત્યારે તે સમયના ગાદીપતિ આચાર્ય શ્રી લક્ષ્મણદાસજી મહારાજ પાસે એવો આગ્રહ કર્યો કે અગાઉ કચ્છના અનુયાયીઓને જે પ્રમાણે અહીં ગંગા દર્શન થયું હતું તે જ પ્રમાણે અમને પણ થવું જોઈએ. તે સમયે દેવસ્થાનમાં રાજા હરિશ્ચંદ્ર વિષે આખ્યાન ચાલુ હતું. ગાદીપતિ આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે - તમે આબાલવૃદ્ધો સૌ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સ્મૃતિ સ્થાનને એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા કરી અનન્ય ભક્તિભાવથી સ્મરણ કીર્તન કરો. તમારી મનોકામના શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પૂર્ણ કરશે.

સૌએ સ્નાન કરી એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા કરી ભક્તિભાવપૂર્ણ કીર્તન શરૂ કર્યું તે સમયે આખ્યાનનો વિષય પણ હરિશ્ચંદ્રની કસોટી અને સત્યની પરીક્ષાનો જ હતો. સર્વ આખ્યાન સાંભળવામાં તલ્લીન હતાં. તારામતિની અને હરિશ્ચંદ્રની આખરની સત્યની પરીક્ષા ચાલુ હતી, ત્યારે સર્વેના આંખોમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ વહેતો હતો. તે જ સમયે ભગવાન પ્રકટ થયા. ભગવાનના નામનો જયઘોષ શરૂ થયો અને તે જ વખતે બહાર મોટેથી જયનાદ શરૂ થયો. **''गंगा मैया की जय ! सद्गुरु श्री हंसतेजजी महाराज की जय ! दसम् कल्कि अवतार श्री निष्कलंकी नारायण भगवान् की जय !! सनातन सत्पंथ धर्म की जय !!!''**

અંદરનો જયઘોષ થયા બાદ બહારનો કોલાહલ શું છે એ સાંભળતાં સૌને ગંગા પ્રકટ થયાની જાણ થઈ. સર્વ લોક આતુરતાથી ગંગા દર્શન માટે જવા લાગ્યાં. દેહનું ભાન ભૂલી એકબીજાના શરીર પર પડતાં આખડતાં, દોડતાં દોડતાં સૌ લોકો ગંગા કૂવા પાસે ગયાં. ત્યાં જઈ જોયું તો કૂવામાંથી પ્રચંડ અવાજ સાથે પાણીનો પ્રવાહ બહાર ઊભરાતો હતો. અમુક લોકોએ તીર્થ તરીકે પાણી ભરવાનાં પાત્રો ભરી લીધાં અને પાણીનું સત્ય જોવા માટે એક વ્યક્તિએ એવી ઈચ્છા વ્યક્ત કરી કે આ પાણીથી દીવો કરવો; પરંતુ તેટલામાં એક અસ્પર્શ રહેલી સ્ત્રીના સ્પર્શથી ગંગા પ્રવાહ વહેતો બંધ થઈ ગયો. ગંગાજળનો પ્રવાહ કૂવામાંથી જ્યાંથી બહાર નીકળ્યો હતો ત્યાં એક હાથ જેટલો ઊંડો ખાડો થઈ ગયો હતો, તેમાં પાણી ભરાયેલ હતું. તેમાંનું પાણી લઈ દીવો પ્રગટાવવામાં આવ્યો ત્યારે તે ઘીના દીવાની માફક પ્રગટતો હતો. તે ખાડામાંના પાણીથી લોકોએ અડતાલીસ કલાક દીવાઓ પ્રગટાવ્યા હતા તે પછી પાણી પૂર્ણ થઈ ગયું. ગંગા કૂવો આજે પણ મોજૂદ છે.

(૩) કુંવારિકા ક્ષેત્ર :-

ગંગા કૂવા જેવું જ કુંવારિકા ક્ષેત્ર છે. અગણિત શ્રદ્ધાળુ ભાવિકો આ કુંવારિકા ક્ષેત્રનાં દર્શન કરવા આવે છે. કુંવારિકા ક્ષેત્ર એટલે સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજીમહારાજ જે સ્થાનમાં બેસીને બ્રહ્મધામ પધાર્યા તે પાવન સ્થાન. આ ભૂમિ કુંવારી છે. એવી માન્યવરોની માન્યતા છે. સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના દશાવતાર ગ્રંથમાં વર્ણન આવેલ છે કે ભગવાનનો દસમો અવતાર જયારે પ્રકટ થશે અને ભારતમાં જંબુદ્વીપમાં આવશે ત્યારે આ કુંવારિકા ક્ષેત્ર પર તેમની સેનાનો પડાવ રહેશે ત્યારે આ ક્ષેત્ર

સુવર્ણમય થશે. તેમનું અવતાર કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ આ ભૂમિ કુમારીકાનું રૂપ ધારણ કરી વિજેતા ભગવાનની આરતી ઉતારી તેમને વરમાળા પહેરાવશે. એવા પ્રકારની કથાનું વર્ણન કરેલું છે. નાહીને શરીર શુદ્ધિ કરી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સ્મૃતિ સ્થાનને એકસો આઠ પ્રદક્ષિણા કરી. સ્ત્રી-પુરુષો, કુંવારિકા ક્ષેત્રની મહાપૂજા કરી દર્શન કરે છે.

(૩) સત્પંથ સંપ્રદાયના તીર્થધામની વિલક્ષણતાઓ અને પૂર્તતા :-

૧. પૂ. ચંદનવીર મહારાજનું તડકામાં તપીને પણ સદૈવ ઠંડુ રહેનારું સ્મૃતિ સ્થાન :-

ચંદનવીર મહારાજ એ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના પરમ સેવક હતા. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના નિર્વાણ સમયે તેઓએ ચંદનવીરને વરદાન આપ્યું હતું કે; 'મંદિરમાંના મારા બ્રહ્મલીન થયાના સ્થાનથી વીસ ડગલાં દૂર ખૂલ્લા મેદાનમાં તમારું સ્મૃતિ સ્થાન રહેશે અને લોકો પૂજા કે માનતા ઉતારતી વખતે મારા પહેલાં તમારી ફૂલોથી પૂજા કરશે અને ખુલ્લા મેદાનમાં તડકામાં પણ તમારું સ્મૃતિ સ્થાન ભરબપોરે તપશે નહીં ઠંડું રહેશે. સદ્‌ગુરુના વરદાન મુજબ આજે પણ તેમને જ પહેલા નમન કરવામાં આવે છે અને પછી સદ્‌ગુરુનાં દર્શન થાય છે. ચંદનવીરના સ્મૃતિ સ્થાન ઉપર ગમે તેટલો ગરમ તાપ તપતો હોય તો પણ તે સ્મૃતિ સ્થાન ઠંડું જ રહે છે. ચંદનવીરના સ્મૃતિ સ્થાનની બાજુમાં એક સંગેમરમરનો પથ્થર જડેલો છે. તેની આજુબાજુના પથ્થરો અત્યંત ગરમ થાય છે તો પણ આ પથ્થર ઠંડો રહે છે.

૨. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને સંત સાધ્વી કીકીબાઈનું ધર્મક્ષેત્ર :-

આ બંને ભાઈ અને બહેન મોટાં સંસ્કારી અને યોગી હતાં. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના અનુગ્રહથી તેમને આત્મ સાક્ષાત્કાર થયો હતો. સદ્‌ગુરુનો તેમના પર અપાર પ્રેમ હતો. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમને વરદાન આપ્યું હતું કેઃ તમારું અંતિમ સ્થાન પણ એક તીર્થ ધામ તરીકે ગણાશે અને તમારા સ્થાનમાં પ્રગટતી અખંડ જ્યોતિને કાજળ આવશે નહીં. ખેડા જીલ્લાના દેવા ગામે સદ્‌ભક્ત સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું સ્મતિ મંદિર છે અને તેનાથી બે માઈલ દૂર આવેલા ઋણ ગામે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનું

સ્મૃતિ મંદિર છે. આ બંને મંદિરોએ પાંચસો વર્ષ પહેલાંથી પ્રગટતી અખંડ ઘૃતની જ્યોતિ પર હજી સુધી કોઈ પણ સમયે કાજળ આવેલ નથી.

"આ વાતની સચ્ચાઈ જાણવા માટે વડોદરાના મહારાજા શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડે એક કાંસાની થાળીને ઘી લગાડી તેને તે જ્યોતિ પર પકડી રાખી હતી તો પણ તેને જરા પણ કાજળ આવ્યું નહીં, ત્યારે પ્રભાવિત થઈ તેઓએ તે જગ્યાના દીવાબત્તીના ખર્ચ માટે અમુક જમીન દાન તરીકે આપેલ છે."

૩. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું ધર્મસ્થાન :-

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ભક્ત શિરોમણી સદ્‌ભક્ત સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ છે. એમને પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે વરદાન આપ્યું હતું કે; કુકસ ગામે તમારું સ્થાન રહેશે અને તે યાત્રાધામ તરીકે માનવામાં આવશે. આ સ્થળે દર વરસે ભાદ્રપદ સુદ બીજના દિવસે મેળો ભરાય છે અને અગણિત લોકો આવે છે. હજારો સ્ત્રી-પુરુષ, આબાલવૃદ્ધ દર્શન માટે આવે છે. પૂજા અર્ચના સત્સંગ મેળાઓ થાય છે. અહીં પ્રજ્વલિત અખંડ ઘૃત જ્યોતિને પણ કાજળ આવતું નથી. લોકો અહીં ચાંદીની વસ્તુથી માનતા ઉતારે છે. દા.ત. "જેની આંખો ખરાબ થઈ હોય તેઓ માનતા કરે છે કે જો મારી આંખો સારી થશે તો હું ચાંદીની આંખો અર્પણ કરીશ. કેટલાંક પોતાના પાલતું પશુઓ બાબતે તો કેટલાંક સંતાન પ્રાપ્તિ બાબતે એવી માનતા માને છે." તેવા પ્રકારની ચાંદીની નાની મોટી વસ્તુઓ તૈયાર કરી લોકો તે સ્થળે અર્પણ કરતા હોય છે. આજ સુધી કેટલીય તે પ્રકારની વસ્તુઓ આ સ્થળે જોવા મળે છે.

આ દેવસ્થાનના પ્રવેશદ્વાર સામે બે ઊંચા પથ્થરો પડેલા છે, એવું કહેવામાં આવે છે કે, એક સમયે બે ચોર ત્યાં ચોરી કરવા માટે આવ્યા અને દેવસ્થાનમાંથી ચોરી કરી બહાર નીકળતાં જ આ સ્થળે પથ્થર થઈ ગયા. કુકસ અને આજુબાજુના ગામના લોકો વિશેષ વર્ણન કરી આ કથા કહે છે. લોકો આ ધર્મ સ્થાનને ઘણું જ મહત્ત્વ આપે છે.

૪. ફૈજપુરનું સત્‌પંથ મંદિર :-

પૂર્વ ખાનદેશ એટલે કે જલગાંવ જિલ્લામાં ફૈજપુરમાં સત્‌પંથ ધર્મનું એક વિશિષ્ટ બાંધકામવાળું બે માળનું ધર્મસ્થાન "શ્રી સત્‌પંથ મંદિર" છે. આ સ્થળના મંદિરના ઈશાન ખૂણામાં ધર્મ ધ્વજા છે. આ સ્થાન આશરે સાડા ચારસો વર્ષ ઉપરાંતથી ફૈજપુરમાં છે. આશરે સવાસો વરસ પહેલાં અહીં ધર્મ ધ્વજા પર આકાશમાંથી શુભ્ર અને સુગંધી ફૂલોની વૃષ્ટિ થઈ હતી, વૃદ્ધ લોકો કહે છે કે, ફૂલોમાં અલૌકિક સુગંધ હતી અને ત્યાંથી એક મહાપુરુષની સવારી અદશ્ય રૂપે જતી હોવાથી આ પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ હતી. આજે પણ આ સ્થળ લોકો માટે શ્રદ્ધા અને ભક્તિભાવ માટે એક પવિત્ર સ્થળ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તાજેતરમાં આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયેલ છે અને એક આદર્શ પ્રવાસીય સ્થળ તરીકે આ પરિસર પ્રખ્યાત છે.

ગુડી પડવાના દિવસે નિશાન - ધ્વજ અર્પણ કરવો, સંતતિ પ્રાપ્તિ માટે માનતા કરી તે અનુસાર બાળકના વાળ ઉતારવા, બાળકના ભારોભાર ગોળ, ખાંડ અથવા મીઠાઈ આપવી (તુલા દાન કરવું), તે જ પ્રમાણે છત્રદાન, અખંડ ઘૃત જયોતિ માટે ઘી અર્પણ કરવું વગેરે અનેક પ્રકારની બાધા, માનતા આ મંદિરમાં ઉતારવામાં આવે છે.

તીર્થધામ-પ્રેરણાપીઠમાં જે પ્રમાણે શુકનાવલી જોવા માટે બેડીની પ્રથા છે તેવા પ્રકારની શુકનાવલી જોવાની પ્રથા ફૈજપુરના સત્‌પંથ મંદિરમાં પ્રશ્નાવલીની છે. તેને નંદીકેશ્વર પ્રશ્નાવલી કહે છે. બહુ જૂના સમયથી આ પ્રશ્નાવલી છે અને અભિમંત્રિત સ્થાન પરથી પૂછેલી સમસ્યાનો અચૂક જવાબ તે પરથી મળે છે.

૫. સત્‌પંથ સંપ્રદાયનાં અન્ય ધર્મસ્થળો :-

ઉપર જણાવેલ ધર્મસ્થાનો સિવાય જુદા જુદા પ્રાંતોમાં અનેક ધર્મસ્થળો છે. ગુજરાતમાં કાનમ જીલ્લામાં અવાખલ, પીસાઈ, ખંભાતનું સત્‌પંથ આશ્રમ મંદિર, સૌરાષ્ટ્રમાંનું ભાવનગરનું સત્‌પંથ મંદિર, સુરતનું બોડામુખી સત્‌પંથ મંદિર, કાનબાઈ સત્‌પંથ મંદિર, ઉકામુખી સત્‌પંથ મંદિર, ચારભાઈ

સત્પંથ મંદિર, ઈચ્છારામમુખી ઈંદરપુરા સત્પંથ મંદિર વગેરે પાંચ મંદિરો છે. ડુમસ, ભીમપોર, ભાટપોર, ભાઠા, અઠવા, કાદીપોર, નિમરાઈ, બામરોલી, ઉભરાટ વગેરે ગામોમાં મંદિરો છે. કચ્છમાં શ્રી નિષ્કલંકીધામ-નખત્રાણા, અથર્વવેદી સેવા આશ્રમ-કાદીયા, સંત માતૃશ્રી કુંવરમા આશ્રમ-દરશડી તેમજ અંગીયા, ખેડોઈ, કોટડા વગેરે ઠેકાણે મુખ્ય અને અન્ય ગામેગામ સત્પંથ મંદિરો છે. તે સિવાય સાબરકાંઠા જિલ્લામાં સંતશ્રી નથ્થુરામબાપા પાવનધામ-વડાલીકંપા, સંત માતૃશ્રી કુંવરમા આશ્રમ-વજેપુરાકંપા તેમજ જે જે સ્થળે કડવા પટેલ સત્પંથ અનુયાયીઓ ખેતી વ્યવસાય કરવા માટે વસેલા છે તે તે દરેક ગામોમાં સત્પંથ મંદિરો છે. મધ્ય પ્રદેશમાં ખંડવા, નિમાડ, ખરગોન તેમજ રાજપીપળા અને નર્મદા કિનારા પર અનેક ગામોમાં સત્પંથ મંદિરો છે. મહારાષ્ટ્રમાં ધાનોરા, અમલનેર, આકોટ, સુરજીઅંજન વગેરે ગામો તેમજ ચોપડે, શિરપુર, ધુળે, નંદુરબાર, યાવલ, રાવેર, જલગાંવ, ભુસાવળ આ તાલુકાઓમાંના અનેક ગામોમાં સત્પંથ મંદિરો, પૂજાઘરો, દેવઘરો છે. ત્યાં દરેક સ્થળે સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પ્રેરિત સત્પંથ ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ વિધિયુક્ત પૂજા અર્ચના, આરતી, ધ્યાન, સેવા, સત્સંગ વગેરે કાર્યક્રમ ચાલુ રહે છે. દરેક ઠેકાણે માન્યતા મુજબ માનતા, બાધા, સંકલ્પ વગેરે કરી લોકો પોતાનું જીવન સુખમય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજ પોતાના ભાવિક ભક્તોની મનોકામના પૂર્ણ કરે છે.

(૪) "સત્પંથ સંપ્રદાયમાં સામાજિક અને ધાર્મિક ઉત્સવ"

સત્પંથ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓમાં તેમની પ્રણાલી અનુસાર દેશ કાળ અને પરિસ્થિતિ અનુરૂપ હિંદુ પરંપરાગત ચાલુ રહેલા સામાજિક - ધાર્મિક ઉત્સવો ઉજવવામાં આવે છે.

પ્રકરણ - ૫

❖ શ્રી સત્પંથ સંપ્રદાયનું નીતિશતક ❖

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પ્રણીત સત્પંથ સંપ્રદાયની આચારસંહિતા-શિક્ષાપત્રી :

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે માર્ગદર્શિત કરેલ સત્પંથ સંપ્રદાયમાં આચારસંહિતા આપવામાં આવેલ છે. મનુષ્ય પોતાનું જીવન ઉન્નત કરી પોતાના સમાજ બાંધવોનું કેવી રીતે કલ્યાણ કરવું એના ઉચ્ચત્તમ કક્ષાના નિયમો શિક્ષાપત્રી નામની નિયમાવલીની નાનકડી પુસ્તિકામાં આપેલ છે. દરેક સત્પંથી અનુયાયીઓને તે જાણવા અત્યંત આવશ્યક છે. માનવ જીવનમાં આખર પર્યંત અનેક સમસ્યાઓ આવે છે, તે સમયે જ્ઞાનના અભાવે માણસ અવ્યવહારૂ વર્તન કરી સમાજની પરિસ્થિતિ બગાડે છે. આવા સમયે જે સંસ્કારી, જ્ઞાની હોય તેઓની જ સાચી કસોટી થાય છે. સર્વ સામાન્ય માણસ પ્રમાણે તેઓએ કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, નિંદા, તિરસ્કાર વગેરે ભાવનાઓના અંકુશમાં ન આવતાં તેઓએ સદ્‌ગુરુ પરની સદ્‌ભાવનાથી પોતાની પ્રતિભા સંભાળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અસ્થિર થયેલા મનને દૃઢ અને ઉત્તમ વિચારથી સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ તે માટે તેને આચારસંહિતાની જાણકારી અત્યંત જરૂરી છે. આ લક્ષમાં લઈને જ સદ્‌ગુરુ શ્રી

હંસતેજજી મહારાજે સત્‌પંથીઓને આ શિક્ષાપત્રીના રૂપથી અનંત વિચારોની અમૂલ્ય જ્ઞાનની બક્ષીસ આપેલ છે. સ્થૂલ રીતે જોવા જતાં આચારસંહિતાની આ નિયમાવલીના શારીરિક શુદ્ધતા, માનસિક પવિત્ર્યતા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ આ પ્રકારના ત્રણ ભેદ પાડી શકાય. તેમાંથી શારીરિક શુદ્ધતાને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પ્રથમ પ્રાધાન્ય આપેલ છે. પશુ-પક્ષી, પ્રાણીઓ વગેરેને કેવું રહેવું, કેવું ખાવું, કેવું વર્તવું આ વિષે કોઈ પણ શિક્ષણ આપવાની જરૂર રહેતી નથી. એવી જરૂર ફક્ત જ્ઞાની કહેવાતા માનવ પ્રાણીને જ રહે છે. માનવ બુદ્ધિજીવી હોવા છતાં પણ તેને દરેક બાબતે સમજ આપવી પડે છે. તે આપવા છતાં કેટલોક સમય તેઓ પશુઓથી પણ નીચલી કક્ષાનું વર્તન કરે છે. આ તેનો પ્રાકૃતિક સ્વભાવ છે. આ પ્રકૃતિ તેના આહાર, વિહાર અને વિચાર ઉપર જ અવલંબીત હોય છે. તદ્દન પ્રાથમિક સ્વરૂપના શરીર શુદ્ધતાના નિયમો શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે માર્ગદર્શિત કરેલા છે.

"પહેલી ક્રિયા શરીર શુદ્ધિ કરીયે, મેદાને જઈ આવીને પાંચ આચમન કીજીયે.
પાણી લઈને લઘુશંકા નિત કરવી, આચમન ત્રણ કરવા સહી.
માટી લઈને ધોવા હાથ, દંત મુખ ધોઈ કરવું સ્નાન.
નહાઈ કરી નિશ્ચે થાઓ પાવન, નિર્મલ થઈને ધરવું ધ્યાન.
પ્રભાતે નહાઈ કરીને બાહેર નિસરવું, સંસાર કરે તે નવ કરવું."

સવારે સૂર્યોદય પહેલાં ઊઠીને શૌચ કર્મ કરી સ્વચ્છ થવું. તે પછી હાથ અને પગ સારી રીતે સ્વચ્છ કરવા. હાથ-પગ માટીથી ઘસી, ધોઈ, લૂછીને સ્વચ્છ કરવા. પાંચ આચમન કરી કોગળા કરવા. લઘુશંકા (પેશાબ) સમયે પાણી લઈ જવું, લઘુશંકા પછી ઈંદ્રિયને પાણીથી સ્વચ્છ કરવી, પછી હાથ-પગ ધોઈ ત્રણ આચમન કરવાં. દંતમંજન અથવા દંતધાવનથી દાંત સારી રીતે ઘસી સ્વચ્છ કરવા. મુખ પ્રક્ષાલન કર્યા પછી સ્નાન કરવું. સ્નાન કરી નિર્મળ, પવિત્ર થઈ દેવોનું અર્ચન, પૂજન, દર્શન કરવું. મંદિરમાં જઈ દેવોનું ચરણામૃત લેવું. દેવોનાં પૂજન, દર્શન લઈ આશીર્વાદ લેવા. પ્રાતઃ સંધ્યા, નિત્યપાઠ વગેરે કરવાં. આ બધું કરવા પછી સમય ઓછો હોય તો ઓછામાં

ઓછું પાંચથી દસ મિનિટ ભગવાનનું ધ્યાન, સ્મરણ, ચિંતન એકાગ્રતાથી કરવું. પ્રાર્થના-આરાધના કરવી. સવારે સ્નાન પછી આળસથી પાછું ઊંઘવાની અનિષ્ટ આદત રાખવી નહીં. કારણ તેમ કરવાથી આખો દિવસ ખરાબ અને નિરુત્સાહમાં જાય છે. કોઈ પણ કાર્ય કરવા મન થતું નથી. સવારના પવિત્ર, શાંત સમયે વિષય ભરેલા વિચારોથી વિકારો વધે છે અને તેનાથી જીવાત્માની અધોગતિ થાય છે, મન પ્રસન્ન રહેતું નથી. તે કામી, ક્રોધી, વિષયી અને વ્યસની બને છે, તે માટે આવા વિચારોને વર્જીત કરવા. શ્રમજીવી લોકોએ અંતઃકરણપૂર્વક શ્રમ કરવો પરંતુ બુદ્ધિજીવી લોકોએ સવારના પ્રહરમાં બહાર ખુલ્લા વાતાવરણમાં ફરવા જવું. શુદ્ધ હવાના સેવનથી આરોગ્ય સુધરે છે. માનવીના મન પર આહારની ઘણી જ અસર થાય છે. જે પ્રકારનો અને સંસ્કારનો આહાર મનુષ્ય કરે છે તેવા પ્રકારનું તેના મનનું ઘડતર થાય છે. સાત્ત્વિક, રાજસી અને તામસી એવા ત્રણ પ્રકારના આહાર હોય છે. તે વિષે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ કહે છે :-

શુચીભૂત (પવિત્ર) થઈને નિત નિત જમીએ, અનગળ પાણી ના પીએ.
અન્નને ખારું ખોટું કહેવું નહીં, વખાણવું પણ વખોડવું નહીં.
હાલતાં ચાલતાં ખાવું નહીં, ભોજન છોડી ઊઠવું નહીં.
ચાંપી આહાર ન કરશો ભાઈ, એઠું જૂઠું ન ખાવું ભાઈ.
એઠું જૂઠું પશુને આપવું નહીં, વણ પૂછે ખાધાનું બહુ છે પાપ સહી.

જમતાં પહેલાં હાથ, પગ, મુખ સારી રીતે ધોઈ આચમન કરવું. અન્નને માન આપી એટલે કે પોતાના બેસવાના આસનથી ઊંચાઈ પર અથવા પાટલા પર થાળી રાખી પ્રસાદ બ્રહ્માર્પણનો મંત્ર બોલવો. જે ઈશ્વરની કૃપાથી આપણને અન્ન મળ્યું છે અને તે ખાઈને આપણને જીવનરસ મળવાનો છે તે ઈશ્વરી શક્તિનું સ્મરણ કરીને જ અન્નનું સેવન કરવું. જમતી વખતે કોઈ પણ પ્રકારની વાતો કરવી નહીં, મૌન પાળવું. અન્નને વખોડવું નહીં. ખારું, ખાટું, તીખું, મોળું વગેરે કહીં અન્નનું અપમાન ન કરવું. શક્ય હોય તો તેનાં વખાણ કરવાં પણ વખોડવું નહીં. મનગમતું ભોજન પદાર્થ ન હોય તો પણ થાળી પરથી તોછડાઈથી ઊઠી ન જવું અથવા સંતાપ ન કરવો કે ફેંકી ન દેવું. ચાલતાં ફરતાં અન્નનું સેવન કરવું નહીં, એક આસને બેસીને જ જમવું.

આશ્રય દોષ, જાતિદોષ અને નિમિત્તદોષ રહેલા અન્નનું સેવન કરવું નહીં. તેનું દૂરંદેશી પરિણામ આપણા જીવન રસ ઉપર થાય છે અને મનનું ઘડતર તે પ્રમાણે થાય છે માટે તે દોષ ટાળવો. તેમજ એઠું, જૂઠું, બળેલું, વાસી, સડેલું અન્ન ખાવું નહીં, એટલું જ નહીં પણ એવો ખોરાક પશુઓને પણ ખાવા માટે ન આપવો. જમીનમાં દાટીને જ તેનું વિસર્જન કરવું. પાણી હંમેશાં ગાળીને જ પીવું અથવા વાપરવું, આરોગ્ય માટે તે હિતકારી છે. ભોજન અતિ પૂર્ણ પેટ ભરીને કરવું નહીં. પેટ ભરીને ભોજન કરવાથી માણસને સુસ્તી આળસ આવે છે અને તેથી ઉદ્યોગ-ધંધામાં દુર્લક્ષ થાય છે, ઈશ્વરના ભજનથી વિમુખ થવાય છે. કુટુંબ આગેવાને ઘરનાં બધાની જમવાની પૂછપરછ કર્યા વગર જમવાનું લેવું નહીં, તે પાપ સમાન છે. તેમજ બીજાની વસ્તુ પૂછ્યા વગર લેવી અથવા વાપરવી દોષયુક્ત છે.

માદક આહાર અમલ તજો રે ભાઈ, ભાંગ તમાકુ ન ખાશો કોઈ.

સાચો જૂઠો ન કરવો વાદ, જુઆ જુગટાનો ન કરવો સ્વાદ.

નાચ છંદ ભવાઈ જોવાં નહીં, એ છલ ભેદે સદ્‌ગુરુ ખોવા સહી.

માણસે હંમેશાં શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહાર લેવો જોઈએ. ફળો, લીલાં શાકભાજી, કંદ-મૂળ, કઠોળ-ધાન્ય, દૂધ-દહીં, જુવાર, બાજરી, ઘઉં, ચોખા વગેરે અનાજનો ઉપયોગ કરી આહાર સમતોલ અને પાચક લેવો જોઈએ. રાજસી આહારનો એટલે પકવાનનો સતત આહાર કરવો નહીં. વાર તહેવારના દિવસે જ પકવાનનો આહાર લેવો. સતત પકવાનનું સેવન યોગ્ય નથી અને પાચન માટે પણ સારું નથી. તેનાથી તન સ્વાસ્થ્ય અને મન સ્વાસ્થ્ય નષ્ટ થાય છે અને માણસ રોગીષ્ટ બને છે. તેથી શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહારનું જ સેવન કરવું. તામસી આહારની ખરાબ અસર માણસના મન ઉપર પડે છે. તેનાથી માણસ તામસી અને વિકારી બને છે. માદક આહાર એંટલે અભક્ષ્ય અને અપેયપાન કરવાથી પણ માણસની વૃત્તિ રાક્ષસી બને છે અને મહત્ત્વાકાંક્ષી વધુ બને છે. સત્‌પંથ તત્ત્વ પ્રણાલીનુસાર મદ્ય-માંસ તો વર્જીત જ કરેલું છે પણ લસણ, ડુંગળી, ભાંગ, તમાકુ, અફીણ, ગાંજા આવા અમલી પદાર્થ પણ ત્યાજય ગણવામાં આવેલ છે. આના સેવનથી સત્‌સાધક સાધનાભ્યાસ કરી શકાતો નથી. તેવા આહારથી

માણસનું મન વિચલિત થાય છે. માયા વિકાર પ્રત્યે મન દોડવા લાગે છે અને મનનું સદ્‌વિચાર પર નિયંત્રણ રહેતું નથી, અસ્થિરતા આવે છે. અમલી પદાર્થની માફક નાચ, છંદ, ભવાઈ, નાટક, સિનેમા, ટી.વી., મોબાઈલ વગેરે શૃંગારિક સાધનોથી પણ મન વિચલિત થાય છે, જુગાર, જૂઆ-સોગઠાં-બાજી, રેસ, સટ્ટો, લૉટરી વગેરેથી મનુષ્ય શ્રીમંત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ આ સંપત્તિ સાત્ત્વિક ન હોવાથી સુખદાઈ થઈ શકાતું નથી. આવી સંપત્તિથી માનસિક સ્વાસ્થ્ય નષ્ટ થાય છે અને શુદ્ધ સાત્ત્વિક આધ્યાત્મિક માર્ગથી તે જીવાત્મા દૂર જાય છે.

ગળીનાં વસ્ત્ર પહેરવાં નહીં, નીચની સંગત કરવી નહીં.
પા ઘડી જતી ન કરશો ભાઈ, વડા મોટાને માનવા સહી.
અરું પરું નવ કરશો ઋષિ, પાડોશી દુભવી ન કરશો દુઃખી.
કોઈને કવેણ ન દીજીયે જાણી, કોઈની એબ ન ઉઘાડવી પ્રાણી.
સૌનાં કવેણ સાંખવાં ને ક્રોધ ન કરવો, અવગુણ કરે તેનો ગુણ જ કરવો.
ભાંજગડ કોઈની કરવી નહીં, જોર જવાની વશ જો કરવી.

ગળીથી રંગેલાં વસ્ત્ર તેમજ ભડકીલાં રંગબેરંગી ચિત્રવિચિત્ર વસ્ત્રો પહેરવાં નહીં. વસ્ત્રો સાદાં શુભ્ર અને સુઘડ પહેરવાં, ગળીના રંગથી વસ્ત્રમાં વિશિષ્ટ વાસ આવે છે, તેનાથી મન મલિન થાય છે. ચિત્રવિચિત્ર પોશાકથી મન ચંચલ અને મૂઢ બને છે. રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી મન અસ્થિર અને વિકૃત વિચારોમાં રમણ કરે છે. શુભ્ર શ્વેત (સફેદ) વસ્ત્રથી મન નિર્મલ, શીતલ, શાંત અને ઉજ્જવલ થાય છે. તેથી હંમેશને માટે તેમજ પૂજા અર્ચના સમયે ઉજ્જવલ, સ્વચ્છ અને શુભ્ર વસ્ત્રો પહેરવાં જોઈએ. સ્વચ્છંદતા તથા સર્વ માદક પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો નહીં. નીચ પ્રવૃત્તિના લોકોની સંગત કરવી નહીં. "સંગત તેવી અસર" એવી એક લૌકોક્તિ છે, જે અનુભવ સિદ્ધ છે. તેથી નીચ મનુષ્યની સંગત ન કરવી જોઈએ. મનુષ્ય નીચ જાતિનો હોય પણ સુસંસ્કારી હશે તો તેની સંગત કરવામાં વાંધો નથી, પરંતુ ઉચ્ચ કુળનો હોવા છતાં નીચ પ્રવૃત્તિનો હોય તો તેની સંગત ન કરવી જોઈએ. પા ઘડી એટલે ઘડીનો 'પા'

ભાગ. સદ્‌ગુરુએ કહ્યું છે કે - હે ગુણીજનો ! તમારી દિનચર્યામાં 'પા' ઘડી પણ પ્રભુ સ્મરણ વિના જતી ન કરવી જોઈએ. અહર્નિશ પ્રભુ સ્મરણ કરતા રહેવું જોઈએ. પોતાના કરતાં ઉંમરથી, જ્ઞાનથી, અનુભવથી મોટા હોય તેને માનથી જોવા. તેની મર્યાદા પાળવી. ઘમંડમાં બોલીને કોઈને દુભાવવાં નહીં. સૌની સાથે પ્રેમભાવથી વર્તન કરવું. વાણી આપણું મુખ્ય સાધન છે તેનો સારી રીતે વ્યવહાર કરવો. વધુ પડતું ખરાબ બોલીને કોઈના પર પ્રહાર (દાબ) કરવો નહીં પણ વિકટ પ્રસંગે તેની સાથે તેવા જ મીઠા આદર ભાવથી વર્તવું.

આજુબાજુના સૌ લોકો સાથે અદબથી વર્તન કરવું. આપસમાં દ્વેષ કરી અથવા અભદ્ર વ્યવહાર કરી કોઈને પણ દુઃખી કરવા નહીં, કોઈની નબળી વાત શોધી તેની ઉપેક્ષા કરવી નહીં. પરસ્પર તેને સમજાવી તેની ભૂલ સ્પષ્ટ કરીને કહો પણ કોઈનું મન દુઃખી થાય તેવું વર્તન કરવું નહીં. કોઈ સંતાપથી દ્વેષ, મત્સર, તિરસ્કારથી અભદ્ર વાણી બોલે તો પણ એકાએક ક્રોધી ન બનતાં શાંતિથી વિચાર કરી પરિણામકારક બોલવું. શબ્દને પ્રતિશબ્દ વધારી ઝગડો કરવો નહીં. કોઈ દુષ્ટ હેતુથી આપણને સતાવે તો પણ તેની સામે અયોગ્ય વર્તન રાખવું નહીં. ચંદન ઘસવાથી સુગંધ આપે છે, ધૂપ બળીને સુગંધ આપે છે, તેમ સજ્જન માણસે અવગુણો પર ક્ષમા આપી સદ્‌ગુણોથી વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમાં જ એના ઉત્કર્ષનું રહસ્ય છે. યુવાનીના જુસ્સામાં મદમસ્ત થવું નહીં. આ યુવાની છે ત્યાં સુધી પોતાના આત્મકલ્યાણના કાર્યક્ષેત્રની સારી પ્રગતિ કરો. પછી ઘડપણમાં પોતાનું કાર્ય સુધારવા ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરશો તો પણ ઈંદ્રિયો સાથ આપશે નહીં, એવી સારી જાણ રાખી સાવધાન રહેવું.

ઓછું કોઈને આપવું નહીં, અધિક કોઈનું લેવું નહીં.
લાલચે પ્રીત ન કરશો ભાઈ, માતા કરી જાણો વડીલ ભોજાઈ.
માતા, પિતા, ગુરુ આચાર્ય, તેનાં વચન પાળવાં નિરધાર.
ધર્મ તણું આળસ ન કરવું, સજર્યા સાથે ધ્યાન જ ધરવું.
વખત વેળા ન ચૂકવું રે પ્રાણી, ગુરુ મુખી આગત્ ગંગા માંહે નમવું ધાઈ.

વ્યાપાર ધંધા વગેરે કરતી વખતે કોઈને પણ ઓછું માપીને આપવું નહીં અથવા કોઈ પાસેથી વધુ માપીને લેવું નહીં. ખોટું વજન-માપ વાપરી કોઈને પણ છેતરવા નહીં. ઉદ્યોગ ધંધા કે વ્યવસાયમાં વધુ લાલચ રાખવી નહીં, વધુ નફાની લાલચ કે લોભ વિનાશકારી હોય છે. "અલ્પ નફો, વધુ વ્યાપાર" એવો ઉદ્યોગ શાસ્ત્રમાં નિયમ છે. દરેક વ્યવસાયમાં સમજી વિચારી વર્તવું.

માતા, પિતા અને ગુરુ જેવા અનુભવી પૂજનીયોના વચનનું પાલન કરવું, પ્રસંગોપાત તેમનું વચન ખેદજનક લાગે તો પણ તેમની ભાવના આપણા પ્રત્યે સારી હોવાથી તેમના વચનમાં કોઈ અહિત ન હોય, માટે તેમની આજ્ઞા શિરોમાન્ય માનવી. હિંદુ ધર્મમાં માતાપિતા, આચાર્ય અને અતિથિઓને દેવ માનેલા છે. સદ્‌ભાવનાથી તેમની સેવા કરી કૃપા મેળવવી. પોતાનાથી મોટાભાઈની પત્ની સાથે માતા પ્રમાણે અને નાના ભાઈની પત્ની સાથે પુત્રવધૂ અથવા દીકરી પ્રમાણે વર્તવું. તેઓએ પણ તે જ પ્રમાણે વડીલ સાથે નમ્રતા રાખીને વર્તવું.

ધર્મ-કર્મ, પૂજન-અર્ચન, જપ-તપ, ધ્યાન, સેવા, સ્મરણ વગેરે બાબતે આળસ કરવું નહીં. નિત્ય પૂજન, ભજન, આરતી, સત્સંગમાં હાજર રહેવું. સત્‌પંથ ધર્મની પ્રણાલી મુજબ ચાર સંધ્યા કહેલી છે. સવાર, બપોર, સાંજ અને મધ્ય રાત્રિ. આ ચાર સંધ્યામાં ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતન, ધ્યાન અવશ્ય કરવું જોઈએ. આ નિશ્ચિત સમય ચૂકવો ન જોઈએ. તેમાં આળસ પ્રમાદ કરવા ન જોઈએ. ગુરુ આગત્‌ગંગામાં, સત્સંગમાં જઈ મુખી આચાર્ય ગુરુને પ્રથમ નમન કરવું તે પછી સર્વ ગુરુબંધુને નમન કરવું. આચાર્યના નિર્દેશ મુજબ સ્થાન ગ્રહણ કરવું. શક્ય તેટલી આગત્‌ગંગાની સેવા કરવી, તેમના કૃપા આશીર્વાદ મેળવવા.

નિત નિત આગત્ ગંગામાં અમી પીવે તે ધર્મી, અહંકાર ન મૂકે તે કુકર્મી.
સુરીજન સાથે ધ્યાન જ ધરવું, દસવંત પુણ્ય સદ્‌ગુરુ દ્વારે દેવું.
યુગ તિથિ વ્રત ઉપવાસ કરવા સહી, યુગ પ્રમાણે અવતારને આરાધો રે ભાઈ.
તરસ્યાને તો પાવું પાણી, ભૂખ્યાને અન્ન આપવું જાણી.
નિર્વસ્ત્રને વસ્ત્ર આપી અરથ જ લેવો. સુપાત્રને દાન દેવું રે પ્રાણી.
સગાં સંબંધીનો ભાર જ સહેવો, સેવા અભ્યાગતની કરવી સહી.

ગુરુ આગત્ગંગામાં જઈ મુખથી નિત્ય તીર્થજળ ચરણામૃત પ્રાશન કરવું અને કર્ણોથી નિત્ય સદ્‌ગુરુ વચનામૃત શ્રવણ કરી તે વચન મુજબ આચરણ કરવું. તે જ ખરો શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહી શકાય. જેઓ ધર્મનું રક્ષણ પરિપાલન કરે છે એ જ ધર્મી કહેવાય અને તેથી ધર્મ તેનું રક્ષણ કરે છે. સર્વ ભક્ષક એવા અહંકારના મદમાં જે હંમેશાં રહે છે તે કુકર્મી કહેવાય. આગત્ગંગામાં અથવા પૂજામાં આવ્યા પછી માત્ર સર્જનહાર જે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે તેમનું જ્યોતિ સ્વરૂપમાં જ ધ્યાન ધરવું. સત્પંથ માર્ગમાં ઘટ-પાટ વારિયજ્ઞ પૂજાના સમયે પંચદેવોની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. આદ્યનારાયણ (પરમ પુરુષોત્તમ સનાતન સત્ ચિદ્ આનંદઘન સ્વરૂપ ભગવાન), આદ્યશક્તિ (જગત્‌કારિણી ચિદ્‌કલા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપિણી શક્તિ-યોગમાયા), બ્રહ્મા (રજોગુણાધિષ્ઠિત જગત ઉત્પત્તિકર્તા અને જ્ઞાનદાતા), વિષ્ણુ (જગતનું પાલન પોષણ અને સંરક્ષણ કર્તા), મહેશ (જગતનો સંહાર અને લય કર્તા). એવા આ પંચદેવોનું જ્યોતિ સ્વરૂપમાં ધ્યાન, ચિંતન, સ્મરણ કરવું સાથે સાથે યુગાવતાર શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનના અંશાવતાર ઈષ્ટદેવ શ્રી નિષ્કલંકી (કલ્કિ) નારાયણ ભગવાનનું પણ ચિંતન-સ્મરણ નિત્ય સવાર-સાંજ કરવું. આ સત્પંથ ધર્મનું મૂળ તત્ત્વ છે.

યુગ તિથિનાં વ્રત, ઉપવાસ, જપ, તપ, પૂજા, સેવા કરવાં. યુગ ધર્મ પ્રમાણે દરેક માસના સુદ બીજના દિવસે, ચંદ્રદર્શનના દિવસે ઉપવાસ કરી પૂજા કરવી. શુક્રવારે ચંદ્રદર્શન હોય તો ગુરુવાર, શુક્રવાર આ બે દિવસનો બાર પ્રહરનો ઉપવાસ નિરાહાર અને નિર્જલા કરવો. તે દિવસે જપ, તપ, ધ્યાન, સ્મરણ, ચિંતન, પૂજા, સેવા, દાન ધર્મ કરવાં. દસવંત (ભાવથી સ્વ કમાઈનો દસમો ભાગ) પુણ્ય સત્‌કર્મનો વીસમો ભાગ પૂજામાં મુખીના હાથે ધર્મને અર્પણ કરી તેમના આશીર્વાદ મેળવવા. યુગધર્માનુસાર પ્રચલિત અવતારી ધ્યેય પુરુષ દસમ્ કલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાનનું નામ સ્મરણ-ચિંતન અને ધ્યાન કરવું.

દાન કર્મ કરતે સમયે અમુક વાતો વિચારવી કે- "ભૂખ્યાં હોય તેને ભોજન આપી તૃપ્ત કરવાં. તરસ્યાંને જળ આપી શાંત કરવાં. વસ્ત્ર વિહીનને વસ્ત્ર આપી સહાય કરવી. દ્રવ્યદાન કરતી વખતે સુપાત્ર (પાત્ર) જોઈને જ દ્રવ્યદાન કરવું. જ્યાં પાત્રપાત્રતાનો વિચાર કરવા જેવો ન હોય તે સમયે બ્રહ્માર્પણ કરી દાન કરવું. આ પ્રકારનો ધર્મનો આ સૂક્ષ્મ વિચાર

છે. સગાંસંબંધી, ઈષ્ટ મિત્ર, સંબંધીત લોકો સાથે સૌજન્યથી, સારા ભાવથી વર્તવું અને તેમના પ્રેમ-ભાવ સંપાદન કરવા. અતિથિ, અભ્યાગત, ભિક્ષુક, રોગી એમની આપણે શક્ય હોય તે રીતે સેવા કરવી અને તેમના આશીર્વાદ મેળવવા.”

વ્યભિચાર કયારેય કરવો નહીં, ભૂંડી નજરે જોવું નહીં.
સ્ત્રી આગળ પર વાત ન કરવી, જૂઠી જાણી અજાણી ન દેવી સાક્ષી.
જૂઠાં ખત ન લખવા જતી, લાલચ ન ખાઈયે એક રતિ.
ઝેર ખાઈ ઝંપલાઈ મરવું નહીં, આવાગમનમાં અવતરવું સહી.

વ્યભિચાર અથવા તો તેનું ચિંતન આ બહુ મોટો અનર્થકારી દોષ છે. ધર્મ સંસ્કૃતિમાં આ દોષના નિવારણાર્થે જ વિવાહ જેવા સુસંસ્કાર જણાવેલ છે. સમાજ સ્થિતિ કામ વિકારથી ન બગડે અથવા કુત્સિત (અધમ) ન થાય તે માટે યોગ્ય ઉંમરે દીકરા-દીકરીના વિવાહ કરી નાખવા. વ્યભિચાર અથવા ચિંતનથી શરીરને હાનિ, માનસિક વ્યાધિ અને આત્મિક અશાંતિ થાય છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ તરફ બૂરી નજરથી જોવું નહીં. મનના કોઈ પણ પ્રકારના વિકારો ઉપર કાબૂ રાખવો એટલે કે કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, મત્સર યુક્ત નજરથી જોવું નહીં. પરસ્ત્રીઓ સાથે કામ સિવાય વધુ વાતો કરવી નહીં. તે જ પ્રમાણે મહત્ત્વની અને ગુપ્ત વાતો સ્ત્રીઓને વિશ્વાસમાં લીધા વગર કરવી નહીં. દેશ રક્ષણ, શત્રુ નિવારણ વગેરે બાબતોમાં ગુપ્તતા રાખવી. ગુપ્ત કાર્યોમાં સ્ત્રીઓના સંબંધથી સર્વનાશ થયાના અનેક ઉદાહરણો છે. આવી બાબતોમાં સાવધ રહી કાર્ય કરવું.

આપણા ધર્મ શાસ્ત્રોએ સ્ત્રીઓને સ્વગૃહમાંના મંત્રી તરીકે ઉપમા આપેલ છે. વ્યવહાર કરતી વખતે સ્ત્રીની સલાહ વગર, વિચાર વિનિમય કર્યા વિના વ્યવહાર કરવો નહીં એવો નિયમ રાખવામાં આવેલ છે.

જાણી જોઈને જૂઠી સાક્ષી આપવી નહીં. અયોગ્ય-ખોટા પત્ર કે દસ્તાવેજ વગેરે લખવા નહીં. વિના કારણ કોઈને પણ લલચાવીને સપડાવવા નહીં. લાંચ આપી અથવા લઈને કાર્ય સાધવું ન જોઈએ. તેનાથી નૈતિક હાનિ થાય છે. જીવનમાં એવો માણસ ગમે તેટલો સંપત્તિવાન હોય તો પણ સુખી થઈ શકતો નથી. ધંધામાં નુકસાન, વ્યવહારમાં અપયશ, કાર્યમાં મનોભંગ વગેરે થયું હોય તો પણ સહનશીલ વૃત્તિથી મનને કાબૂમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો. વિષ લઈને, બળીને તથા કૂવામાં પડીને તેમજ

ગળામાં ફાંસો લગાડીને કે કોઈપણ રીતે આત્મઘાત કરવો નહીં. તેમ કરવાથી કાર્ય યશસ્વી થવાતું નથી પણ ઉલટાનું એવા માણસોની અવગતિ થાય છે. અત્યંત દુર્દશાથી યમપુરીનો ત્રાસ ભોગવી આવાગમનના ફેરામાં અધૂરાં રહેલાં કર્મો ભોગવવા માટે ભ્રમણ કરવું પડે છે. મનને વિકારોના અંકુશમાં જવા દેવું નહીં.

આગને એઠું પાણી ન છાંટવું જાણી, લીલું ઝાડ ભાંગવું ન પ્રાણી.
પ્રભાતે ફળ ફૂલ ચૂંટયાનું બહુ છે પાપ, અવાચક પ્રાણીને ન કરવી આલ.
હાડ વકરો કરે પાતક સહી, પશુ પાળીને વેચવું નહીં.
જીવ જંતુને ન મારવું જાણી, મુખથી મર ન કહેવું લગારી.

અગ્નિ પર એઠું કે ગંદુ પાણી નાખવું નહીં. અગ્નિ ઓલવવાનો હોય ત્યારે ચોખ્ખા પાણીથી ઓલવવો. કારણકે અગ્નિ 'દેવ' છે અને તેનું અપમાન કરવું યોગ્ય નથી. હરિયાળાં (લીલાં) વૃક્ષને ઉખાડવાં, કાપવાં, તોડવાં એ પણ દોષ છે. કારણ વૃક્ષમાં પણ જીવ છે. તેમાં વસેલા ચૈતન્યનો નાશ કરવો આ મહા પાપ છે. સવારના પ્રહરે ફળ અથવા ફૂલ તોડવાં દોષાસ્પદ છે. વૃક્ષ પરથી ખરી પડેલાં અથવા દીંટ પરથી છુટાં થયેલાં ફૂલો અથવા ફળો વાપરવાં. જેને વાચા નથી, પોતાની વ્યથા બોલી દર્શાવી શકે નહીં એવાં અબોલ પ્રાણીઓ, પશુ-પક્ષીઓ પર ત્રાસ ગુજારવો નહીં. તે પશુ-પક્ષીઓ કરતાં માનવ બુદ્ધિ વધુ હોવાથી ગરીબ બિચારાં પશુ ઉપર કષ્ટ કરવું નહીં. હાડનો વિક્રય કરવો નહીં એટલે કે માનવ (સ્ત્રી, પુરુષ, છોકરાઓ, છોકરીઓ)નો વિક્રય (વેપાર) તેમજ ગાય, બળદ, ભેંસ, ઘોડા, બકરી વગેરે પાલતું પ્રાણીઓનો પણ પોતાના સ્વાર્થ માટે વિક્રય (વેપાર) કરવો નહીં. જે પશુઓને પાલન પોષણ કરી આપણે રાખેલાં હોય, તેમની પાસેથી સમયે સમયે કામ કરાવ્યું હોય એવાં પશુ-પ્રાણીઓને તેમની વૃદ્ધ અવસ્થામાં બે સહારા તરીકે છોડી દેવું નહીં. નૈતિક દષ્ટિથી તે અપરાધ બને છે. મૃત્યુ પર્યંત તેમની સેવા કરવી. આ પાલનકર્તાનું કર્તવ્ય છે. જીવ-જંતુ, સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ જીવો તે સ્વેદજ ખાણીના હોય અને ત્રાસ આપતા હોય તો પણ તેમને મારવા નહીં. તેમનો ઉદ્ભવ ન થાય એવી કાળજી લેવી.

ભાઈ 'મર' કહેવાનો દોષ થાયે, 'મર' કહેતાં મરી જાયે.
જીવ હિંસા કરવાનો છે દોષ, ભાઈ શબ્દ એક જ પ્રકાશ.

ધરતીનું મૂલ ન કરશો એ છે માતા, કન્યા તણું દ્રવ્ય ન ખાતા.
જૂઠું ઋષિવર બોલવું નહીં, વ્યાજ ખાય તેનો આહાર ન લેવો સહી.

પ્રાણીમાત્ર વિષે દયાભાવ રાખવાનું સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે શીખવેલું છે. તેમનું કહેવું એવું છે કે પ્રાણીમાત્રને પ્રત્યક્ષ મારવાથી જે જીવની હિંસા થઈ શકે છે તે કેવળ 'મર' એવું બોલવાથી પણ થાય છે.

ધરતીનું મૂલ્ય કરવું નહીં તે અમૂલ્ય છે. આ ખડકાળ, આ ખારાપાટ, આ રેતાળ, આ હલકી. આ આવાં ખરાબ નામોથી બોલી તેને નીંદવી નહીં તેમજ આ ધરતી મારી છે, મારી માલિકીની છે, હું જ તેનો ઉપભોગ લેનારો છું એવો અહંભાવ રાખવો નહીં. વંશ પરંપરાગત પ્રાપ્ત થયેલી હોય તો પણ એવો વિચાર કરો કે આ મારા પિતા પાસેથી મને મળી છે, મારા પિતાને તેમના પિતા પાસેથી તેમને મળી હતી. આજ પર્યંત મારા વડીલો રહ્યા નથી કે તેમના વડીલો રહ્યા નથી પરંતુ આ ધરતી માત્ર જેમની તેમ રહી છે. 'ખેતી અવિકારી, નિર્વિકારી છે. તેથી તેની કિંમત કરી તેનું અપમાન કરવું નહીં. તે માતા સમાન છે, ક્ષમાશીલ છે. ધરતી આપણું પોષણ કરે છે માટે માતા પ્રમાણે તેને માન આપી તેને વંદન કરો. સ્ત્રી પ્રમાણે ઉપભોગ્ય સમજવું નહીં.'

કન્યાએ વિશ્વાસથી પિતા પાસે રાખેલું ધન - સંકટ સમયે ઉપયોગી થશે, આ ઉદ્દેશથી જમા રાખેલું દ્રવ્ય, પિતાએ પોતાના કાર્ય માટે વાપરવું જોઈએ નહીં. યોગ્ય સમયે કન્યાને પરત કરવું. કન્યાનો જ નહીં પણ કોઈનો પણ વિશ્વાસઘાત કરવો નહીં. ખોટું બોલીને કોઈને છેતરવું નહીં અથવા કોઈને મુશ્કેલી ઊભી કરવી નહીં. કેવળ પૈસા માટે કુળવધૂને છળવું નહીં. સ્ત્રી દ્વારા ધન મેળવી તેમનો આત્મનાશ કરવો નહીં. તેના જેવું મહાપાપ અન્ય નથી. ધન ઉપર ત્રાસથી વ્યાજ વગેરે લેનાર, સવાઈ કે દોઢી અથવા બમણી રકમ વસુલ કરનારને ઘેર અન્નનો કણ પણ સેવન કરવો નહીં.

મેલી થાપણ ન રાખવી જાણી, કૂડ કપટ સર્વે નાખો કાઢી.
વિશ્વાસઘાત કોઈનો કરવો નહીં, પડી જડી વસ્તુ કોઈની લેવી નહીં.

ઉધાર ઉછીનું ન રાખવું પ્રાણી, દયા રાખવી દિલમાં જાણી.
પારકુ ધન લઈને ભોગવવું નહીં, પુત્ર થઈને તે ધન આપવું સહી.

કોઈની પણ થાપણ મૂકેલી રકમ ઓળવવી (પચાવી પાડવી) નહીં. કોઈએ વસ્તુ વગેરે ગીરવે રાખી આપેલ હોય તો કરજ બાબતે ખોટા દસ્તાવેજ કરી લૂંટવા નહીં. જેની રકમ હોય તેને તે પરત કરવી. વિશ્વાસઘાતથી અગર અન્ય બેઈમાની કરી કોઈ વસ્તુ હડપ કરવી નહીં. એવી અન્યાયથી ભેગી કરેલી આસુરી સંપત્તિ એ માણસને સુખ-શાંતિ આપી શકતી નથી. તે આસુરી સંપત્તિ, દૈવી સંપત્તિનો સંપૂર્ણ વિનાશ કર્યા વગર રહેતી નથી.

કોઈનો પણ કોઈ જ બાબતે વિશ્વાસઘાત કરવો નહીં. કારણ કે એ મોટું પાપ છે. રસ્તામાં પડેલી કોઈની વસ્તુ હોય તે આપણને મળી હોય તો પણ તે વસ્તુના પોતે માલિક છે એવું સમજીને લેવી જોઈએ નહીં. તેમજ કોઈની પણ વસ્તુ ચોરીથી, બળજબરીથી લઈ તે આપણી જ છે એવું કહી તેનો ઉપભોગ કરવો નહીં. તેવું કરવાથી આપણે તેના ઋણમાં બંધાઈ જઈએ છીએ. આ ઋણ પાછું ચૂકવ્યા વગર છુટકો નથી. કોઈની પાસેથી ઉધાર લાવેલી રકમ અગર વસ્તુ પરત કર્યા સિવાય રહેવું નહીં. તે પરત ન કરવામાં આવે અથવા ભૂલી જવાથી તેના ઋણાનુબંધનમાં આપણે બંધાઈ જઈએ છીએ અને ગમે તે પ્રકારે તે ઋણ પૂર્ણ કરવું પડે છે. આપણા મનમાં અન્ય લોકો વિષે રહેલા દ્વેષ, મત્સર, વિશ્વાસઘાત તદ્દન કાઢી નાખવા. બીજાનું ધન અન્યાયથી હડપ કરી ઉપયોગ કરવો નહીં. ઋણાનુબંધનના નિયમથી તેને પછીના જન્મમાં તે ધન પુત્ર રૂપથી અથવા અન્યોન્ય રૂપે પરત કરવું પડે.

દયા રાખવી દિલમાં જાણી, પવિત્ર દિલે રહેવું નિરધારી.
શત્રુ કરે તે ન કરવું, પર દુઃખ જાણીને પાસે રહેવું.
મોટાઈનો ગર્વ ન કરવો ભ્રાત, સતે ચાલો તમે દિવસને રાત.

સર્વ જીવ પ્રાણી માત્ર વિષે મનમાં દયા રાખવી. કાયા, વાચા અને મનથી કોઈને પણ દુઃખ આપવું નહીં. હૃદય હંમેશાં પવિત્ર ભાવનાઓથી યુક્ત હોવું જોઈએ. હૃદય શુદ્ધિ એ સત્પંથ શાસ્ત્રમાં નીતિમત્તાનું પ્રથમ ક્રમાંકનું પગથિયું છે. સૂક્ષ્મ વિકારોનો ત્યાગ કરવા

સિવાય હૃદય શુદ્ધિ થતી નથી. આહાર શુદ્ધિ, વિહાર શુદ્ધિ, વિચાર શુદ્ધિ, સંસ્કાર શુદ્ધિ અને આચાર શુદ્ધિ પર જ હૃદય શુદ્ધિ અવલંબે છે.

આપણે મનથી માનેલો શત્રુ જેવું વર્તે તેનાથી ઉલટું વર્તન રાખવું. એનો અર્થ કેવળ વિરોધ કરવો એવો નથી. શત્રુ પક્ષે પોતાના વિષે જે ગેરસમજ થયેલી હોય તે દૂર કરવા માટે આપણે શુદ્ધ માર્ગથી વર્તવું એટલે શત્રુના મનમાં રહેલા દોષ દૂર થશે અને તેને સત્યતાની જાણ થતાં શત્રુત્વ રહેશે નહીં.

બીજાના અંતઃકરણનું દુઃખ જાણી સહાનુભૂતિથી તેને સહકાર આપવો. પ્રાણીમાત્રનાં કષ્ટો સમજી લઈ તેમને કષ્ટમાંથી મુક્ત કરવાં અથવા તેમના દુઃખનો ભાર હળવો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. ઈશ્વર કૃપાથી આપણે ધન, માન, પ્રતિષ્ઠા, જ્ઞાન વગેરે સાધનોથી સામાન્ય જન કરતાં વિશિષ્ઠ હોઈએ તો તે બદલ અહંકાર કરવો નહીં. અહંમન્યપણું, ગર્વ, હઠાગ્રહ એ આપણા આત્મિક પ્રગતિમાં મોટો અવરોધ કરે છે. લોકો આપણી તરફ જે આદરભાવની અપેક્ષાથી જુએ છે તે પદ સાર્થક કરવા આપણે પ્રયત્નશીલ રહી સાચી ઓળખ મેળવી લેવી.

રાત દિવસ સત્યતાથી શાણપણથી વર્તવું. આપણા થકી કોઈને દુઃખ, કષ્ટ, કલેશ, ચિંતા, ઉપદ્રવ ન થાય એ રીતે નમ્રતાથી વર્તવું. આ જગત ખરેખર અસત્ય, મિથ્યા, નાશવંત છે. તેમાં ઈશ્વર જ નિત્ય, અવિનાશી, અખંડ છે અને તેઓ પ્રત્યેક પ્રાણીમાત્રમાં ચૈતન્ય રૂપથી અને વસ્તુ માત્રમાં ચિત્જડ રૂપે વ્યાપ્ત છે, આ જાણી સર્વ સાથે વિનયથી વર્તવું.

લોભ ન કરવો લગાર સહી, કામ, ક્રોધ તજવા રે ભાઈ.
તપ તીરથ કરવું સ્નાન, ઉપવાસ વ્રતની ન ધરવી આશ.
કલ્કિ નારાયણની પૂજા કરવી, એમ આત્મ પૂજા કરવી સહી.

કોઈ પણ વાતનો અતિ લોભ કરવો નહીં. કોઈપણ વસ્તુનું પોતાના જીવિત કાર્ય માટે જરૂર હોય તેટલું જ નીતિ માર્ગથી ઉપાર્જન કરવું. વધુ પડતો લોભ કરવો નહીં. તે વાસનામૂલક અને વિનાશક હોય છે. કામ વિકાર અને ક્રોધયુક્ત વિચાર એ આપણા દુષ્ટ શત્રુ છે. તેમનો ત્વરીત ત્યાગ કરવો. તેમના જેવા ત્રિભુવનમાં આપણા કોઈ શત્રુ નથી. તેમને આપણા મનનો સાથ મળે તો આપણો ઘાત થઈ જાય.

પ્રત્યેક મનુષ્યે ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ, તપશ્ચર્યા વગેરેનું શાસ્ત્ર શુદ્ધ નિયમાનુસાર દરરોજ અનુષ્ઠાન કરવું. તીર્થસ્નાન અથવા તીર્થયાત્રા અવશ્ય કરવાં. ઈશ્વર સાધના માટે આવશ્યક એવી માનસિક પવિત્રતા માટે તીર્થયાત્રાનું મહત્ત્વ કહેવામાં આવે છે એટલે તીર્થયાત્રા કરતે સમય મન શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખવું. વ્રત-ઉપવાસોની ફલાકાંક્ષા રાખવી નહીં. પવિત્ર નિષ્કામ બુદ્ધિથી કોઈપણ કર્મ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. ફળની ઈચ્છાથી આ કર્મો કરવામાં આવે તો ફળ પ્રાપ્તિ તો થશે જ પણ નિષ્કામનાથી આ કર્મો કરવામાં આવે તો તેનો પ્રભાવ સહેતુક કર્મ કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ રહેશે.

દેવ જાણીને કેવળ ઈષ્ટદેવ દસમ્ કલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાનની પૂજા કરવી સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. પ્રત્યેક પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં ચૈતન્ય પરમાત્મા રૂપે રહે છે. તેથી પ્રાણીમાત્રની સાથે સારી રીતે વર્તન કરવું. ચૈતન્ય શક્તિની ઉપાસનાનું વધુ મહત્ત્વ છે. મૂર્તિ પૂજા એ ધાર્મિક ભાવનાનું પ્રથમ પગથિયું છે. માનસિક પૂજા વચ્ચેનું પગથિયું છે જયારે આત્મૌપમ્યબુદ્ધિ આખરનું પગથિયું છે. માણસે પગલે પગલે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરવી. એકે પગથિયાં પર અટકવું ન જોઈએ.

અમર થવાય તેવા જપીયે જાપ, યોગાભ્યાસ નિત કરવો સાથ.
પ્રથમ હૃદયે ધોઈ કીજીયે નિર્મલ, કલ્કિ પ્રભુને પૂજે પામો મોક્ષ.
વેદ શાસ્ત્ર કહે તે કરવું રે ભાઈ, ચતુરાઈ ચોખ્ખાઈમાં રહેવું રે ભાઈ.
મૂર્ખપણામાં ન રહેવું ભાઈ, જ્ઞાન દષ્ટે જોવું સૌને જોઈ.

આત્મોન્નતિ માટે હંમેશાં નામસ્મરણ, જપ, પૂજા ધ્યાનપૂર્વક કરો. સદૈવ અષ્ટાંગ યોગ સાધના કરી તેનો અભ્યાસ કરો. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન કરી સમાધિ યોગ સાધ્ય કરો. યમ નિયમ વગેરે સર્વ સાધનોની આપણા જીવનમાં આત્યાંતિક આવશ્યકતા છે. મનઃપૂર્વક ઈષ્ટદેવ દસમ્ કલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાનના નામ સ્મરણના અજપા જાપના લક્ષ્યપૂર્વક સાધનાભ્યાસથી માણસ ધીમે ધીમે માયા મુક્ત થતો જાય છે. તાત્કાલિક કોઈને પણ આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. અભ્યાસથી અસાધ્ય વાત સાધી શકાય છે. અસત્ય દર્શન તેમજ નાસ્તિકતા માણસને પોતાના જીવનમાં

કોઈ કાળે યશસ્વી થવા દેતી નથી. વેદશાસ્ત્રનું તત્ત્વ અને નીતિમત્તા અનુભવથી જ આવે છે. તેના ઉપર અશ્રદ્ધા રાખી ચાલી શકાય નહીં. આપણાથી જે જાણી શકાયું નહીં કે અનુભવ થઈ શક્યો નહીં તેથી અસત્ય માનવું નહીં અને મનને નાસ્તિકતા તરફ લઈ જઈ આત્મનાશ કરવો નહીં. માણસે મૂર્ખપણામાં રહેવું નહીં. જ્યાં આપણને સમજણ ન પડતી હોય એવા સમયે જાણકારની સલાહ લેવી. જે આપણા કરતાં જ્ઞાનથી, બુદ્ધિથી અને પ્રતિષ્ઠાથી મોટો હોય તેની પાસેથી ધર્મતત્ત્વોની જાણકારી મેળવી લેવી. અહંમતામાં રહી આત્મવંચના કરવી નહીં. સદૈવ જ્ઞાન દૃષ્ટિના આધારે રહેવું. વ્યવહાર કાર્યમાં આપણે પોતાની બુદ્ધિની કસોટી કરી યશસ્વી થઈને તેવી જ સદ્‌બુદ્ધિ પરમાર્થ માર્ગમાં વાપરી માનવ જન્મને સાર્થક કરવો. અજ્ઞાન અંધકારમાં ગોથાં ખાઈ ડૂબી મરવું નહીં. નિત્યાનિત્ય વસ્તુઓનો વિવેક કરી અનિત્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ અને નિત્ય વસ્તુઓનો સ્વીકાર કરી આત્મોન્નતિ કરવી.

સાચો જૂઠો ના કરશો વાદ, ગુરુનું વચન લોપવું નહીં સાર.
શિખામણ પૂછે તેને સાચી દીજે, લઈ સ્મરણી હરિ સ્મરણ કીજે.

હું કહું છું તે જ સાચું બાકી બધું ખોટું. આ પ્રકારનો ખરાખોટાનો વ્યર્થ વાદવિવાદ કરવો નહીં. વાદવિવાદ મતમતાંતરના યોગથી મનુષ્યની મતિ સ્થિર રહેતી નથી. અહંકાર થાય ત્યારે બીજાને તુચ્છ માનવા લાગે, તેથી સારા આચાર-વિચાર કરીને ખોટી વાતોનો ત્યાગ કરો અને સાચા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરો. જે કાંઈ સમજણ ન હોય તે ગુરુ પાસેથી જાણી લો. ગુરુનું વચન લોપવું નહીં. ગુરુએ આપેલા વચનની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. સદ્‌ગુરુએ કથન કરેલા જ્ઞાનનું વાચન કરી શ્રવણ કરી મનન કરવું. તે જ્ઞાન પ્રમાણે યથાશક્તિ યથામતિ આચરણ કરો. યથામતિ તેનો પ્રચાર કરો. આત્મોન્નતિ માટે સદ્‌શાસ્ત્રો અને સદ્‌ગુરુએ કથન કરેલું જ્ઞાન સંકુચિત વૃત્તિથી પોતાની પાસે છુપાવી રાખવું નહીં. જે વ્યક્તિ સત્ય ધર્મની - સદ્‌માર્ગની શિખામણ પૂછે, જેને એ જ્ઞાનની આવશ્યકતા હોય, ઉત્કંઠા-જિજ્ઞાસા-તાલાવેલી હોય, જીવનમાં કેવી રીતે વર્તવું આ અંગે જાણવાની આકાંક્ષા હોય તેને યથાબુદ્ધિ યોગ્ય શિખામણ આપીને સદ્‌માર્ગ દર્શન કરાવવું. અયોગ્ય, અધર્મયુક્ત, અશ્રદ્ધાયુક્ત શિખામણ આપી કોઈને પણ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં મૂકવા નહીં.

દરરોજ સાંજે સાયં સંધ્યા કરો. હાથમાં જપમાળા લઈ ભગવાનનું નામ સ્મરણ કરો. સંધ્યા ચાર વખત કરવાની સત્પંથ આચાર સંહિતામાં જણાવેલ છે. પ્રાતઃસંધ્યા એટલે સવારે

સૂર્યોદય પહેલાં ઊઠી પ્રાતઃવિધિ, સ્નાન વગેરે કરી નામ સ્મરણ, પ્રાર્થના, સંધ્યા કરવી. બપોરે જમતાં પહેલાં સંધ્યા કરી પ્રાર્થનાપૂર્વક ભોજન કરવું. સાંજે કામધંધા વગેરે પૂર્ણ કરી આવ્યા બાદ સ્નાન કરી અથવા હાથપગ, મુખ પ્રક્ષાલન કરીને ભગવંતના નામની અગરબત્તી-ધૂપ, દીપ, આરતી કરી નિશ્તર ભગવંતનું નામ સ્મરણ કરવું. મધ્ય રાત્રિએ હાથ પગ મુખ પક્ષાલન કરી ભગવંતનું ધ્યાન સ્મરણ ચિંતન કરવું. આ પ્રકારની આ સત્પંથની આચાર સંહિતા સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પોતાના સદ્ભક્તોને માર્ગદર્શિત કરેલી છે.

આ આચાર સંહિતા પરથી જોતાં માનવના જીવનની નૈતિક ફરજ જ સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે આલેખી છે. માનવના શરીરની શુદ્ધતા, માનસિક પાવિત્ર્યતા, આત્મિક ઉન્નતિ અને શ્રેય પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે, તેની દૈનિક દિનચર્યા કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ, આપણું ઐહિક પ્રેય (પાર્થિવ સુખ), પારલૌકિક શ્રેય અને પારમાર્થિક ધ્યેય કેવા આચરણથી પ્રાપ્ત થાય તેનો હૃદયપૂર્વક આ બાબતે ઉપદેશ કરેલો છે. ખરેખર આ આચારસંહિતાનું આચરણ કરવામાં આવે તો માનવમાં રહેલી રાક્ષસી વૃત્તિ મટી તે નરમાંથી નારાયણ બની જાય, નારાયણમાંથી નરોત્તમ થાય અને નરોત્તમમાંથી પુરુષોત્તમ બની જાય.



પ્રકરણ - ૬

❖ શ્રી સત્પંથ સંપ્રદાયનું તત્ત્વજ્ઞાન ❖

સત્પંથ સંપ્રદાયનું આધ્યાત્મિક વિષયે તત્ત્વજ્ઞાન :-

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પ્રણીત સત્પંથ સંપ્રદાયના જ્ઞાન સાહિત્યમાં આચારસંહિતા પ્રમાણે જ તત્ત્વજ્ઞાનને ઘણું મોટું પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે. કર્મ, ભક્તિ, ઉપાસના, જ્ઞાન અને પ્રેમભક્તિ આ સર્વ યોગ સાધનોનો અભ્યાસ કરી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય મુક્તિ પામી શકે છે. આ વાત તેઓએ સત્પંથ સાહિત્યમાં સર્વત્ર દર્શાવેલી છે. યોગ સમાધિ વિષેના અભ્યાસથી જ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનના અધિકારી થવા માટે આવશ્યક તૈયારીઓ કરવી પડે છે. આત્મ-અનાત્મ, તત્ત્વવિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન, મુમુક્ષુત્વ એટલે કે પ્રભુકૃપા સંપાદન કરવા માટે અનન્ય ભક્તિનો તત્ત્વ પ્રયોગ. એના વડે જ તત્ત્વજ્ઞાન નિર્માણ થાય છે.

મૂળતત્ત્વ બે છે. આત્મતત્ત્વ અને બીજું અનાત્મતત્ત્વ :-

પ્રકૃતિ દ્વારા જ પરમ તત્ત્વના અલ્પ સામર્થ્યથી સૃષ્ટિને નિર્માણ કરનાર તત્ત્વ પ્રકટ થયું. જીવાત્માનો તેની સાથે સંબંધ આવ્યો અને સુષુપ્ત અવસ્થામાં પરિવર્તન થયું પછી જાગૃતાવસ્થા પ્રકટ થઈ. જે પ્રકૃતિને પરમેશ્વરે ગતિ આપી તે ત્રણ ગુણોથી યુક્ત હતી.સત્ત્વ,

રજસ્ અને તમસ્. એ જ ત્રણ ગુણો સર્વ તત્ત્વોમાં સમાઈ ગયા. આ ત્રિગુણ જ દુનિયાના સંપૂર્ણ વસ્તુ માત્રમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણથી વિદ્યમાન છે. આ કારણથી જ સૃષ્ટિમાં વિભિન્નતા દેખાઈ આવે છે. વિવિધ રૂપ, વિભિન્ન યોનિ (શરીર) અને વિવિધ વિચારધારા, વિવિધ નામથી દેખાય છે પરંતુ વસ્તુતઃ આ દુનિયા ત્રિગુણાત્મક પ્રવૃતિના જ એક આવિષ્કાર અને જીવાત્માના કર્મનો જ વિસ્તાર છે.

જ્યાં સુધી જીવાત્મા પ્રકૃતિના તત્ત્વમાં ફસાયેલો છે, તેની વિવિધ કામનાઓની પૂર્તિમાં વ્યસ્ત છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રકારની શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં. દુનિયામાં આધુનિક વૈજ્ઞાનિક કે વિદ્વાન વિચારવંતોએ ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો તેમ છતાં ભૌતિક તત્ત્વોને જ પ્રસન્ન કરી અથવા માયામય આજ્ઞાનું પાલન કરી અને અનાત્મ વસ્તુઓને એકત્ર લાવી તેઓ દુઃખ વધારી શકે પણ માણસને આત્મિક શાંતિ ઉપલબ્ધ કરાવી શકે નહીં. આ કાર્ય ધર્મ, સંત પુરુષ અને મહાત્મા પુરુષ જ કરાવી શકે છે. તેમની અનુભૂતિમાંથી એ જ પુરવાર થાય છે કે સુખ પ્રવૃત્તિમાં નથી પણ નિવૃત્તિમાં જ છે. એ જ બે માર્ગ સૃષ્ટિના લોકો સામે ખૂલે છે, એક પ્રેય અને બીજો શ્રેય. આ માર્ગોથી જ એક માર્ગે આસુરી સંપત્તિ સંગ્રહીત થાય છે અને બીજા માર્ગે દૈવી સંપદા. તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા દૈવી સંપદા પ્રતિ ચાલે છે. તત્ત્વજ્ઞાન ન જાણતા હોય એવા લોકો જ આસુરી સંપદાના નાદે લાગી મૃગજળ તૃષ્ણાના આસક્તિથી દુઃખ સાગરમાં જઈ પડે છે. આજે જગતના બહુતાંશ લોકો આસુરી સંપદા મેળવવાના નાદે પડેલા છે. તે યોગે જગતની ખરેખર ઉન્નતિ અથવા પ્રગતિ થશે કે નહીં એવી શંકા ઉદ્દ્ભવે છે. પરંતુ આ શંકા ઉચિત નથી, કારણ કે આસુરી અથવા દૈવી સંપત્તિનો સંબંધ જગતના વિવિધ પદાર્થ વસ્તુ માત્ર સાથે અથવા આવિષ્કાર સાથે નથી પણ અંતઃકરણ સાથે છે. જગતની કોઈપણ વસ્તુ, ધન, વૈભવ વગેરે આસુરી કે દૈવી નથી. તે નિર્વિકાર છે પણ તેમનો પ્રયોગ જે ભાવનામાંથી, જે વૃત્તિમાંથી, જે ધ્યેયમાંથી અને જે ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે છે તે તેને આસુરી કે દૈવી બનાવે છે. ધન એક સાધન માત્ર છે તેનો દુરુપયોગ આસુરી છે અને સદુપયોગ દૈવી ભાવનાથી કરવામાં આવે છે.

વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો, ઝગડાઓ અને વિપત્તિઓમાંથી છુટવાનું હશે તો પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું પડશે. તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિ બાદ જગત તુચ્છમય જણાય છે. પરમ તત્ત્વના જ્ઞાનથી જ મન સ્થિર થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાન માનવ શરીરથી જ થઈ શકે, અન્ય દેહ થકી નહીં જ. આ કારણે

દુર્લભ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત બાદ તત્ત્વજ્ઞાન સંપાદન કરવામાં ન આવે તો આ મનુષ્ય દેહનો શું અર્થ રહે ?

માનવ દેહ તો દુર્લભ છે, તે નહીં આવે વારંવાર,
પાત્ર પિછાણી પરબ્રહ્મ પૂજીયે, તો કુળના હોવે ઉદ્ધાર.

ચાર ખાણમાં જીવ આવીયો, ભૂલ્યો તે બહુ અપાર,
પૂર્વ પુણ્ય પોતા તણાં, તેણે પામ્યો માનવ અવતાર.

માનવ દેહ પામ્યા શું થયું, ન જાણ્યા મુક્તિના ભેદ,
માણેક મોતી મૂલનું, પડયા હૈ અંતર છેદ.

સહસ્ત્ર પચાસ ભોગવીને, આવે માનવ દેહ,
દયા ક્ષમા ધર્મ જાણ્યા નહીં, જેમ ઉનાળે વરસે મેહ.

માનવ દેહમાં આવી જીવાત્માએ પોતાનું જીવન શાસ્ત્રીય શુદ્ધ માર્ગથી જ જીવીને આત્મજ્ઞાન ગ્રહણ કરવું. આમાં જ આપણા જન્મનું સાર્થક છે. જગતમાં આત્મતત્ત્વ અને જીવનતત્ત્વ આ બે પૃથક્ અને સ્વતંત્ર સત્તા ધારણ કરનાર ચૈતન્ય પ્રવાહ છે. જીવનતત્ત્વ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિના આવિષ્કારથી બનેલું જડ રૂપ તત્ત્વ છે. આત્મતત્ત્વ ચિન્મય જ્યોતિ સ્વરૂપ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. આ જડચેતનાના સંયોગથી આવ્યષ્ટી, સમષ્ટી, જીવ, પ્રાણીમાત્ર નિર્માણ થયેલાં છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ આ અષ્ટાંગ યોગ સાધનોના દૃઢ અભ્યાસથી જીવાત્મા જ્યારે પોતાની મલિન અવિદ્યા સ્વરૂપ જડ તત્ત્વ જાણી તેનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરે ત્યારે જ ચેતન સ્વરૂપ જ્ઞાનાવલંબનથી તે દુઃખમુક્ત થતો જાય છે. દુઃખને કારણ તેનામાં રહેલી ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિને પોતાના વિવેકથી દૂર કરે છે.

જી રે મારા હંસા કરડી કમાનો, સ્વામીશું ખેંચો,
તો તીરથ ત્રિવેણી માંહે તરના.

ઢાલ ધણીના ધર્મની બાંધો, તો સત્‌ની સમશેર સાથે લડના,
બુદ્ધિની બંદૂક સુરતાનો દારૂ, જ્ઞાનનો ગોળો વચ્ચે ધરના.

યોગ જ્ઞાનના દૃઢ બળથી આઠે અંગોનું તીવ્રતાથી અને સાવધાનીથી અનુષ્ઠાન કરવું. **યમ એટલે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ અને નિયમ એટલે શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર પ્રણિધાન (એકાગ્રતા)** - આ દસે દસ યમ નિયમોનું આચરણ આપણા જીવનમાં કરવું. યમ પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરી કેવળ નિયમોનું જ પાલન કર્યું તો પણ જીવાત્માનું પતન હોઈ શકે છે. તેથી યમ અને નિયમોનું યથાર્થતાથી દૃઢતાથી આચરણ કરવું, કારણકે તે આધારે જ બાકીના યોગ અંગેનો સંયોગ ઊભો કરવો પડે છે.

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ - આ પાંચે યમોના ધાર ઉપર જ્યારે સાધકનું જીવન ઘસાય છે ત્યારે તે પ્રજ્જવલિત થાય છે પરંતુ તે પ્રજ્જવલિત થયેલા જીવન ઉપર જ્યારે **શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર પ્રણિધાનની** ચમક ચઢે છે ત્યારે તે જીવનમાં એક અદ્‌ભૂત દિવ્ય વિદ્યુત શક્તિ પ્રકટ થવા લાગે છે અને તે જ શક્તિ તે જીવાત્માનું આસન દૃઢ સ્થિર બનાવે છે અને પ્રાણાયામ માટે અનુકૂળ બનાવે છે. તે પછી સાધક પોતાની ઈંદ્રિયો પર નિયંત્રણ રાખી શકે છે. સાધક પોતાની ઈંદ્રિયોના રજોગુણ અને તમોગુણને સાફ કરી શુદ્ધ સાત્ત્વિક ચિત્ત બનાવે છે. પ્રત્યાહારની આ ભૂમિકા દૃઢ સ્થિર કરવા સુલભ બને છે. એકાકાર વૃત્તિ થયા પછી વૃત્તિને એક જ વિષય પર નિરંતર સ્થિર કરવાથી ધ્યાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. એ જ ધ્યાન દીર્ઘકાળ પર્યંત ટકી રહે તો તે સમાધિ અવસ્થામાં પરિણમે છે. આ અવસ્થામાં પહોંચવાનો પ્રયત્ન સતત દૃઢતાથી કરવો જેથી આત્મ સાક્ષાત્કાર તત્ત્વનાં દર્શન થાય છે.

સાધકે સમાધિ અવસ્થામાં આ સર્વ તત્ત્વોનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એટલે જ 'જાણવું'. તત્ત્વજ્ઞાન વાંચવાથી અથવા શ્રવણથી થતું નથી તે જાણવાનો વિષય છે. ધ્યાન અવસ્થા વિવેક ખ્યાતીમાં પ્રવેશ કરી તત્ત્વોનું સાક્ષાત્ જ્ઞાન જાણવા માટે પ્રથમ શાબ્દિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને પછી મનોમન જાણવાથી સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત થાય છે.

કપિલમુનિ પ્રણીત 'તત્ત્વસમાસ', 'સાંખ્યશાસ્ત્ર' તેમજ ભગવાન શંકરાચાર્યકૃત 'તત્ત્વબોધ' તેમજ વેદ, ઉપનિષદ્, ગીતા, યોગવાશિષ્ઠ ભગવત્ અને અન્ય ઋષિ-મુનિઓ-યોગીઓ દ્વારા જે સૃષ્ટિ વિજ્ઞાન, તત્ત્વ વ્યાખ્યા અને તત્ત્વ નિર્ણય કરવામાં આવેલ છે, તેમાં પરસ્પર વિરોધ એવો વિશેષ કંઈ નથી. જે કંઈ છે તે કેવળ શાબ્દિક

છે. વ્યવહારમાં સર્વ એક રૂપે જ વ્યક્ત થાય છે. પ્રથમ અનાદિ તત્ત્વોના ત્રણ ગુણ છે. (૧) સત્ત્વ (૨) રજસ (૩) તમસ. આ ત્રણે ગુણો જયાં સુધી સમ અવસ્થામાં હોય છે ત્યાં સુધી સર્ગકાલ એટલે નિષ્ક્રિય એવી પ્રલયાવસ્થા હોય છે. પરમાત્મા જયારે પોતાના સામર્થ્યથી પ્રકૃતિને ગતિ આપે છે ત્યારે આ ત્રિગુણોમાં વિષમતા આવે છે અને તે દ્વારા વિવિધ પ્રકૃતિ નિર્માણ થાય છે. પ્રકૃતિ આઠ છે. અવ્યક્ત, મહત્, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રા. વિકાર સોળ છે. પંચ મહાભૂત અને અગિયાર ઈંદ્રિયો એવા મળીને ૨૪ તત્ત્વો છે. (૧) અવ્યવક્ત - પ્રકૃતિ (૨) મહત્ - બુદ્ધિ (૩) અહંકાર (૪) શબ્દ (૫) સ્પર્શ (૬) રૂપ (૭) રસ (૮) ગંધ (૯) આકાશ (૧૦) વાયુ (૧૧) અગ્નિ (તેજ) (૧૨) જળ (૧૩) પૃથ્વી (૧૪) ત્વક (ત્વચા) (૧૫) નેત્ર (૧૬) કર્ણ (૧૭) ઘ્રાણ (૧૮) રસના (૧૯) વાક્ (વાણી) (૨૦) હસ્ત (૨૧) પાદ (પગ) (૨૨) ઉપસ્થ (જનનેંદ્રિય) (૨૩) ગુદા (૨૪) મન-આ ૨૪ તત્ત્વો છે. તે સર્વ જડ છે તેમાં (૨૫) તમ (૨૬) રજ (૨૭) સત્ત્વ અને (૨૮) પુરુષ એમનો સમાવેશ થાય છે, તેથી એકંદર ૨૮ તત્ત્વો છે. આ ૨૮ તત્ત્વો મળી જીવાત્માનો પિંડ એટલે સ્થૂલ દેહ બંધાય છે. આ પછીની આત્મ તત્ત્વની સ્થિતિ હોય છે કારણ આત્મ તત્ત્વનો સંયોગ જયાં સુધી આ પિંડમાં ન હોય ત્યાં સુધી તે પિંડ જડ હોય છે. આત્મ તત્ત્વના સંયોગથી જ તે ચેતનમય બને છે અને ત્યારે જ આ જીવ પિંડની સૃષ્ટિ દૃષ્ટિ ગોચર બને છે.

પ્રકૃતિમાં ભગવાનના સામર્થ્યથી જયારે ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિ દ્રવાવસ્થામાં આવવા લાગે છે. આ અવસ્થાને જ વેદમાં **'समुद्रोअर्णवः'** (સમુદ્રનું લહેરવું) એવું કહેવામાં આવેલ છે. આ લહેરનારો સમુદ્ર કેટલાય દીર્ઘ કાળપર્યંત લહેરતો રહ્યો એનો અંદાજ કહી શકાય નહીં. અત્યંત દીર્ઘકાલ પછી તેને સ્થૂલ રૂપ આવવા લાગે છે અને તેનાથી સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, પૃથ્વી વગેરે સ્થૂલ લોક - પરલોક નિર્માણ થયાં. આ તો પ્રલયથી સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિનું વિજ્ઞાન છે પરંતુ વિશેષ એ છે કે પ્રકૃતિમાં જયારે પ્રભુ સામર્થ્ય પ્રકટે છે ત્યારે તે અવ્યક્તમાં નિત્ય પદાર્થ અવસ્થિત થયા તે જ મહતત્ત્વ છે. આ અવસ્થાને સમષ્ટિ બુદ્ધિ એવું પણ કહેવામાં આવે છે. જે તત્ત્વ મનુષ્યમાં એટલે કે વ્યષ્ટિમાં બુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે તે જ સમષ્ટિમાં મહતત્ત્વ ગણવામાં આવે છે. આ મહતત્ત્વમાં વધુ ગતિ પ્રાપ્ત થઈને સૂક્ષ્મતા ઓછી થતાં જઈ જડતા આવે છે તેને અહંકાર કહે છે. અહંકાર એટલે અહંભાવ. જયારે એ ભાવના

થાય કે, આ કામ મેં કર્યું. 'હું' પણાની ભાવના એટલે અભિમાન હોય. હવે એ નિત્ય સ્મરણ રાખવું કે જે પ્રકૃતિને ભગવાને ગતિ આપી કાર્યાન્વિત કર્યું તે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ ગુણોથી યુક્ત છે. આ ત્રણ ગુણો પ્રકૃતિ અથવા તેની પાસેથી ઉત્પન્ન થયેલા તમામ તત્ત્વોમાં અને પદાર્થોમાં વિદ્યમાન રહેશે જ. અહંકારમાં પણ આ ત્રણ ગુણ હોવાના જ. હવે અહંકારથી પાંચ ભૂતો અને પાંચ સૂક્ષ્મશક્તિ-તન્માત્રા નિર્માણ થતાં હોય છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ. આ સૂક્ષ્મ તન્માત્રાથી આકાશ, વાયુ, અગ્નિ (તેજ), જળ અને પૃથ્વી એ પંચ મહાભૂતો ઉત્પન્ન થયાં અને આ જ પંચ મહાભૂતોથી અનેક પ્રકારની સૃષ્ટિ નિર્માણ થઈ.

બીજા પ્રવાહમાં અહંકારથી જ અગિયાર ઈંદ્રિયો ઉત્પન્ન થઈ અને તે સર્વનો સંયોગ જ્યારે નિર્માણ થયો ત્યારે જીવાત્માએ પૂર્વ કર્માનુસાર, બુદ્ધિ અહંકાર મનથી યુક્ત જન્મ ધારણ કર્યો. તેથી પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો, પાંચ કર્મેંદ્રિયો, મન, અહંકાર અને બુદ્ધિ. આમાં બુદ્ધિ જ પ્રધાન પદ પર છે. જગતની અને જીવાત્માની આ રચના છે. એક પ્રકૃતિએ ૨૪ (ચોવીસ) રૂપ ધારણ કરવું અને સિવાય ત્રણ ગુણોના યોગે અનેક રૂપ પ્રાપ્ત કરવું. નાના પ્રકારની સૃષ્ટિઓ, નાના પ્રકારની ખાણો, નાના પ્રકારની જીવયોનિઓ, નાના પ્રકારના સ્વભાવ વગેરે શા માટે છે કે જેથી માણસે ભોગ અથવા અપવર્ગ પ્રાપ્ત કરવા.

આ માટે અવ્યક્તના ત્રણ ધર્મ છે : **(૧) એકત્ત્વ (૨) અર્થતત્ત્વ (૩) પરાર્થ્ય.**

એકત્ત્વ : એટલે કેવળ એક આત્મરૂપ થઈને રહેવું. **અર્થતત્ત્વ :** એટલે પ્રયોજન, પુરુષને ભોગ અને અપવર્ગની પ્રેરણા કરવી અને **પરાર્થ્ય :** એટલે કેવળ બીજાના માટે જ કાર્ય કરવું, પોતાને માટે નહીં.

જ્યારે જીવાત્મા આ વિકારો સાથે સંયુક્ત થયો ત્યારે ત્રણ પ્રકારોથી તેઓએ કર્મ શરૂ કર્યું અને એ જ કર્મ તેને બંધનકારક થયું, - **દાક્ષણિક બંધ, વૈકારિક બંધ અને પ્રાકૃતિકબંધ.**

દાક્ષણિક બંધ : એવો છે કે જેમાં ફળની કામના કરી ઈષ્ટ પૂર્તિ કામમાં પ્રવૃત્ત થવું. એ જીવાત્મા કર્મભોગ માટે પાછો જન્મ લે છે, મુક્ત થતો નથી.

વૈકારિક બંધ : એવો છે કે જેમાં મન અને ઈંદ્રિયો કેવળ વિકારોની જ ઉપાસના કરી તેના જ ઉપભોગ કરે છે તે પણ દૃઢવાસનાથી પુનર્જન્મ લે છે. મુક્ત થતો નથી.

પ્રાકૃતિક બંધ : એવો છે કે જેમાં જીવાત્મા પૂર્વોક્ત વિચારોથી આગળ ગતિમાન થાય છે અને અષ્ટવિધ પ્રકૃતિના ચિંતનમાં આંટાફેરા ખાય છે. તે પણ સૂક્ષ્મ વાસનાઓથી પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે. મુક્ત થતો નથી.

સાધકને આ ત્રણે પ્રકારના બંધનમાંથી છુટવાનું છે. દાક્ષણિક બંધનમાંથી છુટવાનું હશે તો નિષ્કામ કાર્યો કરવાં જોઈએ. બાકી બે બંધનોમાંથી છુટવાનું હોય તો સાધકે પોતાનું ચિત્ત સર્વ વિકૃતિ પ્રકૃતિના આગળ લઈ જવું અને કેવળ આત્મ સ્વરૂપમાં જ સ્થિર કરવું જોઈએ, ત્યારે જ તેની આ બંધનમાંથી મુક્તિ થશે.

જ્યારે આત્માનો આ જડ તત્ત્વો સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે સમવિષ્ટમાં જે મહત્ થયું તે જ માનવમાં બુદ્ધિ રૂપથી અવસ્થિત (દઢ) થયું. ત્યારે જ પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન આ પાંચ વાયુ કાર્યરત થયા અને ત્યારે જ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યાએ તેનો ઘેરાવ કર્યો. **(૧) અવિદ્યા (૨) અસ્મિતા (૩) રાગ (૪) દ્વેષ (૫) અભિનિવેશ.** મનુષ્ય જ્યારે પોતાના શરીર પર આત્મબુદ્ધિની ધારણા કરે છે તેને જ **અવિદ્યા** કહે છે, પોતાની બુદ્ધિને જ આત્મા સમજે તે **અસ્મિતા.** મારી પાસે આ આ પદાર્થ હોવા જોઈએ એવી લોભવૃત્તિ એટલે **રાગ** અને આ આ પદાર્થ દૂર થવા જોઈએ એવી ઘૃણાવૃત્તિ એટલે **દ્વેષ.** હું સદૈવ અમર હોવો જોઈએ, મને મૃત્યુવશ થવું ન જોઈએ એવી વૃત્તિ એટલે **અભિનિવેશ.** આ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યાએ જીવાત્માને દેહ બંધનમાં જકડેલ છે.

બુદ્ધિનાં પણ આઠ રૂપો અને ત્રણ વૃત્તિઓ છે : ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય, અધર્મ, અજ્ઞાત, અવૈરાગ્ય અને અનૈશ્વર્ય. આ બુદ્ધિના આઠ રૂપો છે. **શાંત, ગંભીર અને મૂઢ** એમ ત્રણ વૃત્તિઓ છે. આ સર્વ આઠ રૂપો અને ત્રણ વૃત્તિઓ સત્ત્વ, રજ, તમ આ ત્રણ ગુણો અનુસાર કાર્ય કરે છે. આ સર્વ રૂપો અને સર્વ વૃત્તિઓ બુદ્ધિમાં વિદ્યમાન તો રહે જ છે પરંતુ જ્યારે જ્યારે બુદ્ધિમાં એક રૂપ પ્રધાનતાથી કાર્ય કરતું હોય છે ત્યારે તેના વિરોધી રૂપ અથવા વૃત્તિ દબાયેલી રહે છે. સાધકે આ પ્રયત્ન કરવો પડે કે સારાં રૂપો અથવા વૃત્તિઓ ઉન્નત કરવી અને વિરોધી રૂપો અથવા વૃત્તિઓ દબાવવાનો અભ્યાસ કરવો.

બુદ્ધિમાં જ્યારે સત્ત્વ વધે છે ત્યારે રજસ્, તમસ્ દબાય છે, એટલે મનુષ્ય **ધર્મ**નું પાલન કરવા (દાન, દયા, તપ, યમ, નિયમ પાલન કરવા માટે) પ્રવૃત્ત થાય છે. **જ્ઞાન** એટલે

પ્રકૃતિના અથવા આત્માનું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. સર્વ વાસનાઓમાંથી મનને પરાવૃત્ત કરી **વૈરાગ્ય** સાથે જોડાય છે. **ઐશ્વર્ય** એટલે તત્ત્વજ્ઞાનના માર્ગાનુસાર વર્તન કરી મન પ્રસન્ન સત્ય સંકલ્પયુક્ત અને અદ્‌ભૂત જ્ઞાનાનંદમાં મગ્ન થાય છે. આ બુદ્ધિના ચાર સાત્ત્વિક રૂપો છે. એનાથી વિપરીત ચાર તામસ રૂપો છે. સાધકે આ ચાર તામસ રૂપોથી પોતાને બચાવી આત્મિક ઉન્નતિ કરતા રહેવું.

આપણને જે સ્થૂલ શરીર દેખાય છે તેની અંદર વધારાના બે શરીરો છે. **સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર.**

સ્થૂલ શરીર પંચીકરણના (પંચમહાભૂતોના) કર્માનુસાર બનેલું છે અને સુખ-દુઃખ ભોગવવાનું પ્રધાન સાધન છે. આ સ્થૂલ શરીર નિર્માણ થાય છે, વધે છે, કૃશ બને છે, રોગી થાય છે, વિનાશ પામે છે. એવી તેની અવસ્થાઓ થાય છે. તેનામાં પાંચ કોશ, પાંચ પ્રાણ, અગીયાર ઈંદ્રિયો છે. આત્મા તે સર્વ સંઘનો ચાલક રહે છે. એમાં જો સત્ત્વગુણ પ્રાધાન્ય હશે તો શરીર હલકુ રહે છે. ઈંદ્રિયોને પ્રસન્નતા જણાય છે. બુદ્ધિ નિર્મળ બની પ્રકાશમાન થાય છે. જો શરીરમાં રજોગુણ વધુ હશે તો શરીર દુઃખ રૂપ બને છે. ઉત્તેજના અને ચંચલતા વધે છે. કોઈ પણ એક કામમાં મન ટકાવી શકાતું નથી. તમોગુણ વધુ હોય તો મોહ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, શરીર ભારે લાગે છે, ઇંદ્રિયો શીઘ્રતાથી કર્મ કરી શક્તી નથી. ભજન, સત્સંગમાં નિદ્રાથી ઘેરાય છે.

આ સ્થૂલ શરીરમાં **(૧) અન્નમય કોષ :** અન્નથી સંતુષ્ટ થનાર અને સર્વ કોષોનો આધાર રહેલો એક કોષ છે. **(૨) પ્રાણમય કોષ :** પાંચ પ્રાણ અને પાંચ કર્મેંદ્રિયો એમનાં સહયોગને પ્રાણમય કોષ અથવા 'ક્રિયાશક્તિ' એવું કહે છે. **(૩) મનોમયકોષ :** મન અને શ્રોત્ર, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, જિવ્હા અને ત્વક્. આ પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયોથી બનેલો આ કોષ ઈચ્છાશક્તિનું કેન્દ્ર છે. **(૪) વિજ્ઞાનમયકોષ :** બુદ્ધિ અને પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયોના સંયોગથી જે પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે તેને જ્ઞાનશક્તિ કહે છે. **(૫)** આ સર્વથી પર એવી આનંદની માત્રા જ્યાં પ્રકટ થાય છે તે **આનંદમયકોષ** છે. ત્યાં ક્રિયાશક્તિ, ઈચ્છાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિ શાંત થઈ જાય છે. આત્મા તે સર્વ કોષોથી ભિન્ન છે.

સ્થૂલ શરીર અંતર્ગત એક **સૂક્ષ્મ શરીર** છે. જે જન્મોજન્મ પર્યંત જીવાત્માના સાનિધ્યમાં રહે છે. આ સૂક્ષ્મ શરીર જ્યાંથી આત્માનો શરીર સાથે સંબંધ થયો તે સમયથી છે અને

જીવાત્માને જ્યાં સુધી મોક્ષ મળતો નથી ત્યાં સુધી રહે છે. યોગી લોકો એ જ સૂક્ષ્મ શરીર દ્વારા પાછળના અનેક જન્મોનું સ્મરણ રાખે છે. તે પંચ તન્માત્રા વડે બનેલું છે. સુખ-દુઃખ ભોગવવાનું સાધન છે. આ શરીરમાં પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો, પાંચ પ્રાણ, પાંચ તન્માત્રા અને મન, બુદ્ધિ એવા તત્ત્વો છે. આત્મા આ બધાથી ભિન્ન છે.

આ સૂક્ષ્મ શરીરમાં જન્મજન્માતરની કર્મની વાસનાઓ બીજ રૂપથી રહે છે. એ જ શરીરના સહાયથી પોતાના કર્મ અનુસાર આત્મા વિવિધ યોનિઓમાં જાય છે. તે અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. અણુ, રેણુ, ત્રસરેણુ આટલા જીવાત્મામાં પણ તે સૂક્ષ્મ રૂપથી હોય જ. જ્યારે કોઈનું મૃત્યુ થાય છે ત્યારે તેનું સૂક્ષ્મ શરીર શરીરમાંની સર્વ સૂક્ષ્મ શક્તિ અને ઇંદ્રિયોના સૂક્ષ્મ ભોગોને એકત્ર કરી પોતાની સાથે લઈ જાય છે. આપણે આ જીવનમાં જે કંઈ કર્મ કરીએ છીએ-ધર્મ કે અધર્મ, ભક્તિ કે મુક્તિ, વૈરાગ્ય કે અવૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય કે અનૈશ્વર્ય આ તમામ કર્મોના અત્યંત સૂક્ષ્મ સંસ્કાર આ સૂક્ષ્મ શરીરમાં થાય છે. આપણો દરેક સંકલ્પ વિચાર, કર્મ, હાવભાવ જેવો ને તેવો જ સૂક્ષ્મ શરીરના ચિત્તમાં અંકિત છે. સ્થૂલ શરીર આત્મઘાત અથવા અન્ય અનેક ઉપાયોથી નષ્ટ થઈ શકે છે પણ સૂક્ષ્મ શરીર જગતના કોઈ પણ ઉપાયોથી નષ્ટ થઈ શકે નહીં. એ જ સૂક્ષ્મ શરીર ભિન્ન ભિન્ન યોનિમાં માનવ આત્માને કર્માનુસાર લઈને ફરે છે. અથર્વવેદના પાંચમા કાંડમાં કહેલું છે કે, -

आ यो धर्माणि प्रथमः ससाद ततो वपूंषि कृणुषे पुरूणि ।
धास्युर्योनिं प्रथम आ विवेशा यो वाचमनुदितां चिकेत ॥
अथर्व. ५/१/२.

"મનુષ્ય પૂર્વ જન્મમાં ઉત્તમ પ્રકારે ધર્માચરણ કરી તે યોગે ઉત્તમ શરીર ધારણ કરે છે અને અધર્માચરણના યોગે તેને નીચ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વ જન્મના પાપ-પુણ્યના ફળ ભોગનારો આત્મા પૂર્વ જન્મનું શરીર છોડયા બાદ વાયુ રૂપ રહે છે તે પછી જળ, ઔષધી, અન્નમાં પ્રવેશ કરી પોતાને કર્મ યોગ્ય એવા પિતાના શરીરમાં વીર્ય રૂપથી કે માતાના શરીરમાં રજોરૂપથી સ્થિર થઈ માતાના ગર્ભાશયમાં અનુરૂપ સમયે શરીર ધારણ કરે છે અને પુનઃ જન્મ લે છે. જે જીવાત્મા પૂર્વના સુસંસ્કારો અનુસાર અનુદિત વેદવાણીનું યથાર્થતાથી પાલન કરે છે તે ઉત્તમ સુખો ભોગવે છે અને જે દુષ્ટ બુદ્ધિથી અધર્માચરણ કરે છે તે નીચ કીટક, પતંગ, પશુ આદિ

શરીરો ધારણ કરી અનેક દુઃખો ભોગવે છે. જ્યારે આત્મા મનને અને મન ઈંદ્રિયોને કોઈ પણ વિષયમાં લગાડે છે (સારા અથવા ખરાબ). જીવની ઈચ્છા તે ઈચ્છિત વિષય પર જતી હોય છે તે જ ક્ષણે આત્મામાં ત્યાજ્ય કાર્ય કરતી વખતે ભય, શંકા અને લજ્જા પ્રકટ થાય છે અને સારું કાર્ય કરતી વખતે અભય, નિઃશંકતા અને આનંદોત્સાહ પ્રકટ થાય છે. આ સર્વ ક્રિયા જીવાત્મા પર નહીં પરંતુ તેમાં વસેલા સૂક્ષ્મ શરીરાનુસાર - આત્મતત્ત્વાનુસાર બનતી હોય છે. જીવાત્મા જ્યારે પરમાત્માના આ આદેશને સાંભળી પોતાની ઈચ્છા અને સંકલ્પ છોડી દઈ પરમાત્માની જ આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ શરીર નિર્મળ શુદ્ધ બની મનુષ્યના સ્થૂલ શરીરને પણ શુદ્ધ અને પવિત્ર બનાવે છે."

ત્રીજા શરીરનું નામ છે **કારણ શરીર.** પ્રકૃતિ જ્યારે વિકૃત બને છે ત્યારે જ પ્રત્યેક જીવાત્માને આ પ્રકૃતિનો જ એક અત્યંત સૂક્ષ્મ ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તે ભાગ પણ પ્રકૃતિ રૂપ જ હોવાથી ભગવાન અને સર્વ જીવો માટે હોવા છતાં આત્મા તેનાથી ભિન્ન જ છે. "મનુષ્ય જ્યારે સુષુપ્તિ અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તે પોતાના કારણ શરીરથી કાર્ય કરતો હોય છે. જે પ્રમાણે ઈસ, ઉપળાં, પાયા, દોરી અથવા પાટીના સહાયથી પલંગ તૈયાર થાય છે અને તે કોઈના માટે પણ ઉપયોગમાં લાવવામાં આવે છે, તદ્વત આ શરીરનો સંગાથ જીવાત્મા માટે જ રહે છે. આ જીવાત્મા સત્ ચિત્ સ્વરૂપે છે. જગતના ભોગ ભોગવવા માટે અને દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ કરી મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે માનવ શરીર સાથે એનો સંબંધ આવે છે. આ આત્માનું પોતાનું નિજ રૂપ ક્યારેય કોઈનાથી પણ બગડતું નથી. સદૈવ એક રસ જ્ઞાનવાન હોય છે. પ્રકૃતિના ચોવીસ તત્ત્વોમાંથી આ આત્મા કોઈ પણ એક જડ તત્ત્વ સાથે આત્મબુદ્ધિ કરે છે ત્યારે દુઃખી થાય છે. પલંગ પરનો માણસ જ્યારે કહેશે કે હું પલંગ જ છું તો તેના જેવી હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિ બને છે, તેવી રીતે હું શરીર છું એવું પણ સમજી શરીર સાથે સંબંધીત આત્મા સુખી બને છે, દુઃખી બને છે, હસે છે, રડે છે, સ્વસ્થ પણ થાય છે, રોગી પણ બને છે. પરંતુ જ્યારે જીવાત્મા ધ્યાન અવસ્થામાં ગયા પછી પ્રત્યક્ષ જુએ છે કે હું તો પ્રકૃતિ કરતાં અને પ્રકૃતિના તમામ તત્ત્વોથી ભિન્ન છું, ત્યારે તેની તમામ ભ્રમ જાળ નીકળી જાય છે. સર્વ પાપો, જરા, મૃત્યુ, રોંગ, શોક, ક્ષુધા, પિપાસાથી હું ભિન્ન છું, હું સત્ય કામ છું, સત્ય સંકલ્પ અને અટલ આશ્રય છું, એ તેના સમજમાં આવે છે. જીવાત્માને એ જ પુરુષાર્થ કરવાનો છે કે તેને પ્રકૃતિના તત્ત્વોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણી તેમાંથી ઉત્થાન કરી સત્ ચિત્ આનંદ તત્ત્વો સાથે એક રૂપ થવું છે."

બ્રહ્મ સત્, ચિત્, આનંદ છે. તેની સાથે સંબંધ રાખી સત્ ચિત્ રૂપ રહેલો જીવાત્મા આનંદ પ્રાપ્ત કરી લે છે. સ્થૂલ શરીર તો મૃત્યુમાં પરિણમે છે. સિંહના મુખમાં રહેલી બકરીની માફક સ્થૂલ દેહ કાળના મુખમાં છે. જીવાત્મા આ મૃત્યુને આધીન શરીરનો આશ્રય કરીને પોતાને સુખ-દુઃખ ગ્રસ્ત માને છે પરંતુ જીવાત્માએ જો પરમાત્મા સાથે પોતાનો સંયોગ કર્યો તો તેને પૂર્ણ આનંદનો લાભ થશે. બ્રહ્મતત્ત્વના સામર્થ્યથી પ્રકૃતિમાં ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે જીવાત્માના હિત માટે પ્રભુની આજ્ઞાથી વિકૃત થઈ નાનાં રૂપ ધારણ કરે છે. બ્રહ્મ તત્ત્વ ફક્ત તારને છેડે છે અને જીવાત્મા તથા પ્રકૃતિના ચોવીસ તત્ત્વો રમત રમે છે. બ્રહ્મ તત્ત્વ કેવળ દૃષ્ટા બને છે. સંસારમાંના સર્વ મહત્ત્વનો મહદ્કોષ આનંદ તેઓએ પોતાની પાસે રાખેલો હોય છે. બ્રહ્મ સર્વત્ર વ્યાપક છે. તેનો ગુણ આનંદ પણ સર્વ વ્યાપક છે પરંતુ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થમાં તે આનંદનો કેવળ પડછાયો છે. પ્રકૃતિજન્ય તત્ત્વોથી મળેલો જીવાત્મા ભ્રમથી-અજ્ઞાનથી સમજે કે પ્રકૃતિના તત્ત્વમાં આનંદ છે. પડછાયાને તે વાસ્તવિક વસ્તુ સમજે છે અને પછી તેની પ્રાપ્તિ માટે દુઃખી બને છે. આ દુઃખ ત્યારે જ દૂર થાય છે જયારે આ ભ્રમ નીકળીને આનંદનો સ્રોત બ્રહ્મ તત્ત્વ સુધી પહોંચે છે.

આત્મતત્ત્વ અને બ્રહ્મતત્ત્વનો મેળાપ તત્ત્વજ્ઞાનનું ફળ છે. પરંતુ અનુભવી મહાત્માઓનો નિશ્ચિત મત છે કે નાશવંત અસ્થિર પ્રકૃતિના વિકૃતિમાંથી બનેલા પંચમહાભૂતોની (જેમને પોતાની કોઈ પણ પ્રકારની સત્તા નથી એવા સત્તા રહીત) સ્થિતિને વિવેક બુદ્ધિથી જાણી તેનો ત્યાગ કરી અદ્વૈત સત્ત્વ આત્માને ઓળખવો. ''આ વિકારી ભૂતો પ્રથમ ન હતા અને અંતમાં પણ રહેશે નહીં. તેઓ મારા કલ્યાણ માટે નિર્માણ થયેલાં છે. તે મારાં દાસ છે, હું તેમનો દાસ નથી. તે નાશવંત, જડ, જ્ઞાન શૂન્ય છે. હું નિત્ય, ચેતન અને જ્ઞાનવાન છું. હું તેમની જાળમાં કેમ ફસાઈ પડું ? હું તો આત્મા છું.'' અલ્પજ્ઞ હશે, શરીરમાં બંદીવાન હશે, દુઃખ ભોગવતો હશે, આનંદ પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરતો હશે પણ છે તો આત્મા જ. મારો સહયોગી પરમાત્મા છે. પરમાત્મા અને જીવાત્મા એક જ પરિવારના છે. જીવાત્માને ઉચિત એ છે કે તેઓએ પોતાના ચૈતન્ય તત્ત્વો સાથે એક રૂપ થવાનો પ્રયત્ન કરવો. વિવેક ખ્યાતીના સાધનોથી આ સાક્ષાત્ જ્ઞાનનો પ્રસાદ મેળવવો. તે સ્થિતિ જયાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી પ્રભુ ભજન, સત્સંગ, સ્વાધ્યાય કરવો. પ્રતિદિનના કાર્યક્રમનું નિરીક્ષણ કરવું. બુદ્ધિપૂર્વક સાંસારિક કાર્ય કરી સર્વથી અલિપ્ત રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો.

જગતમાં સંસારનાં દુઃખોની ગણત્રી કરવા જેવી નથી, પરંતુ તે સર્વ દુઃખોના ત્રણ વિભાગ પડે છે. **(૧) આધ્યાત્મિક દુઃખ :** રોગાદિ દ્વારા, આપઘાત દ્વારા શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલું દુઃખ અને કામક્રોધાદિ વિકારોથી મનમાં થયેલું દુઃખ. **(૨) આધિભૌતિક દુઃખ :** વિષોક્ત જીવજંતુથી અથવા વ્યાઘ્ર સિંહાદિ ક્રૂર પ્રાણીઓથી થયેલ દુઃખ. અગ્નિ, પવન, પાણી વગેરેથી નિર્માણ થયેલ દુઃખ. **(૩) આધિદૈવિક દુઃખ :** અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, દુષ્કાળ, ભૂકંપ, મહાપૂર વગેરે દ્વારા નિર્માણ થયેલું દુઃખ.

એવા ત્રણ પ્રકારના દુઃખોથી જીવાત્મા પીડાય છે અને તેમાંથી છુટવા માટે તે સતત પ્રયત્ન કરતો રહે છે. આ સર્વમાં ભૂખ અને તૃષાનું દુઃખ સૌથી વધુ હોય છે, ભૂમિની ઉત્તમ પ્રકારે માવજત કરી અનાજ ઘરમાં આવે ત્યાં સુધી કેટલો પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડે છે, કેટલી ચિંતાઓ રહે છે, કેટલાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે. આખો સંસાર પણ આવી વિટંબણામાં જ ફસાયેલો છે. એક દુઃખમાંથી બીજા અનેક દુઃખોની ઉત્પત્તિ થાય છે. જીવાત્મા એક દુઃખ મટી ગયા પછી આપણે સુખી થઈશું એવો વિચાર કરે છે પરંતુ ખરેખર તે સુખી બની શકતો નથી. જ્યારે ભગવાને આ સૃષ્ટિ બુદ્ધિપૂર્વક અને પૂર્ણ નિયમોથી બનાવેલી છે તો દુઃખ દૂર કરવાના પ્રયત્નમાં મનુષ્ય સફળ કેમ થતો નથી ? દુઃખ નિત્ય પ્રતિ કેમ વધે છે ? એનું કારણ એક જ છે કે, જીવાત્મા દુઃખનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. દૂર કરવાનો એટલે કે દુઃખને ટાળવાનો ફક્ત પ્રયત્ન કરે છે. સર્વ શાસ્ત્રોમાં અને સર્વ અનુભવી મહાત્માઓએ દુઃખનો આત્યંતિક નાશ અને સદૈવ સુખમાં મગ્ન રહેવાનો માર્ગ અથવા સાધન એક જ કહેલું છે. તે એટલે **તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિ.** તત્ત્વજ્ઞાન સિવાય તે ઉદ્દેશ પર્યંત પહોંચવું કઠિન છે.

युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय सविता धियः ।
अग्नेर्ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥
यजु. ११/१.

તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જ્યારે યોગી પોતાના મનને ઈશ્વર સાથે યુક્ત કરે છે ત્યારે પરમેશ્વર તેની બુદ્ધિને પોતાની કૃપાથી યોગીમાં યુક્ત કરે છે, પછી તે સાધક પરમેશ્વરના પ્રકાશને પોતાનામાં ધારણ કરે છે.

युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सवे ।
स्वर्ग्याय शक्त्या ॥
यजु. ११/२.

દુ:ખમાંથી છુટી મોક્ષ - આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ કે પછી વિજ્ઞાન અથવા તત્ત્વજ્ઞાનના સામર્થ્યથી ઉપાસના - યોગ દ્વારા આત્માને શુદ્ધ કરી પરમેશ્વરથી પ્રકાશ રૂપ આનંદ પ્રાપ્ત કરી લો. "શરીર અને બ્રહ્માંડ બંનેનું તત્ત્વ એક જ છે. બંનેમાં ઘણું જ સામ્ય છે. પૃથ્વી, જળ, વાયુ, અગ્નિ, આકાશ અને અવ્યક્ત બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા. આ છ ધાતુથી બનેલું આ જગત છે. તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય શરીરમાં પણ પાંચ ભૂતો અને આત્મા છે. જગતમાં એક બાજુએ પાણીનો પ્રભાવ છે. શરીરમાં પણ કલેદ રૂપથી પાણી છે. જગત જડ દશ્યમાન છે, શરીર પણ જડ પૃથ્વી રૂપ દશ્યમાન છે. જગતમાં અગ્નિ છે, શરીરમાં પણ જઠરાગ્નિ છે. જગતમાં વાયુ વહે છે, શરીરમાં પણ પ્રાણ -અપાન વાયુઓનું આવાગમન છે. જગતમાં આકાશ છે, શરીરમાં પણ છિદ્ર સમૂહ છે. જગતનો પ્રકાશ બ્રહ્મ છે, શરીરનો પ્રકાશ જીવાત્મા છે. આ પ્રકારે પિંડમાં જે છે તે બ્રહ્માંડમાં ભરેલું છે." આદિ યોગી ભગવાન શિવ કહે છે કે :-

देहऽसिमन वर्तते मेरुः सप्तद्वीपसमन्वितः ।
सरिताः सागराः शैलाः क्षेत्राणि क्षेत्रपालकाः ॥

આ શરીરમાં સપ્ત દ્વીપવાળી પૃથ્વી, સુમેરુ પર્વત અને નદીઓનો સમૂહ, સપ્ત સાગર અને ક્ષેત્રપાલ વિદ્યમાન છે. સપ્ત લોક, સપ્ત પાતાળ પણ આ શરીરમાં છે.

मूलाधारे तु भूर्लोकः, स्वाधिष्ठाने भुवस्ततः ।
स्वर्लोको नाभिदेशेच, हृदये तु महस्तथा ॥

जनलोकं कण्ठदेशे, तपोलोकं ललाटके ।
सत्यलोकं महारन्ध्रे, इति लोकाः पृथक् पृथक् ॥

तलं पादांगुष्ठतले, तस्योपरि तलातलम् ।
महातलं गुल्फमध्ये, गुल्फोपरि रसातलम् ॥

सुतलं जंधयोर्मध्ये वितलं जानुमध्यगम् ।
ऊर्वोर्मध्ये तलम्पोक्तं, सप्त पातालमीरितम् ॥

આપણા શરીરમાં ચૌદ ભુવન વસેલાં છે. મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અનાહદ, વિશુદ્ધ, આજ્ઞા અને સહસ્ત્રાધાર ચક્રોમાં અનુક્રમે ભૂર્લોક, ભુવર્લોક, સ્વર્ગલોક (સ્વર્લોક), મહર્લોક, જનલોક, તપોલોક અને સત્યલોક વસેલાં છે. તેમજ તળપગમાં, પગમાં, ઢીંચણમાં, સાથળમાં, જાંઘમાં, હાથમાં અને બાહુમાં અનુક્રમે તલ, તલાતલ, મહાતલ, રસાતલ, સુતલ, વિતલ અને પાતાલ એવા ચૌદ ભુવન આ જ શરીરમાં વસેલાં છે અને તે ભુવનના ચાલક અનંત બ્રહ્માંડ નાયક પણ આ શરીરમાં ઓતપ્રોત ભરેલો છે. તેની આજ્ઞા વગર કોઈ પણ ઇંદ્રિય કાર્યરત થઈ શકતી નથી. પ્રકૃતિના સંગથી આત્મા કર્મ વશ થઈ સુખ-દુઃખ ભોગવે છે પરંતુ કર્મ ક્ષયથી જયારે તેની આત્મ બુદ્ધિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે તેને પોતાનું પ્રકૃતિથી અલગપણું ધ્યાનમાં આવે છે અને તેઓ પવિત્ર, નિષ્કામ, નિરાયમ થઈ દુઃખનો ત્વરીત નાશ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

સાધકે સર્વ પ્રથમ આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ, પૃથ્વીનું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. આ વસ્તુઓ કેવી છે ? તેમનું કાર્ય કેવું છે ? સ્વભાવ, ગુણ કેવા છે ? તેમાં સાત્ત્વિકપણું, રાજસપણું, તામસપણું કેવા પ્રકારનાં છે ? એનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું. ત્યારપછી આપણા શરીરમાં આ પાંચ પ્રાણ કઈ જગ્યાએ અને કેવી રીતે કાર્ય કરે છે, આ સર્વ જ્ઞાન મહાન જ્ઞાની એવા વિતરાગ મુનિ, ગુરુ, મહાત્મા દ્વારા પ્રાપ્ત કરી લેવું અને આપણી ધ્યાન અવસ્થામાં તેનો અનુભવ કરવો. દરેક તત્ત્વનું શરીરમાં શું કાર્ય છે અને બ્રહ્માંડમાં તે તત્ત્વ કેવું કાર્ય કરે છે. શરીરના તત્ત્વો અને જગતના તત્ત્વોની એવી સમાનતા, એકરૂપતા થવી જોઈએ કે જગતનું કોઈ પણ તત્ત્વ શરીરમાંના કોઈપણ તત્ત્વને હાનિ પહોંચાડી શકે નહીં. ઉલટાનું સહાયક થઈ રક્ષક થવાં જોઈએ. બાહ્ય જગત અને આંતરિક જગતના અભેદતા આ પરથી સમજાય તેમજ આત્મતત્ત્વ અને બ્રહ્મતત્ત્વમાં પણ સામ્ય નહીં પણ અભેદતા જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ બાબતે સૌથી પહેલાં સમજવું કે બ્રહ્મતત્ત્વ તો જગતમાં અને જગતની બહાર પણ વિરાજમાન છે પરંતુ જગતમાં કોઈ પણ વસ્તુ માત્રમાં તે લિપ્તમાન નથી, અસંગ છે. બ્રહ્મ તત્ત્વ કેવળ નાટક જોનાર છે. નાટક કરનારા અન્ય જ છે. તેમનાં સારાં કે ખરાબ કર્મોને વેગ આપવા

અથવા અપ્રસન્નતા વ્યક્ત કરવી તેમનું કામ છે. જીવાત્મા આ શરીરમાં બદ્ધ છે. જ્યાં સુધી આ શરીરમાં છે ત્યાં સુધી મન અને ઇંદ્રિયો પાસેથી વ્યવહાર ચલાવે છે. બંધનમાં છે ત્યાં સુધી ઇંદ્રિયો દ્વારા ભલાં-બૂરાં કર્મ કરાવી તેમનાં સુખ-દુઃખ રૂપ ફળો ચાખે છે. પોતે નાટક રૂપ થઈને રહે છે, પરંતુ સાધકે તેને જાણી પોતાના આત્મ તત્ત્વને તેની પાસેથી અલગ-અલિપ્ત રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો.

અરીસાનો ઉપયોગ કરનાર પોતાને અરીસો સમજતો નથી પણ અરીસો આપણું સ્વરૂપ ઓળખવાનું - જોવાનું કેવળ સાધન માત્ર છે, આપણે પોતે અરીસાના રૂપમાં નથી. અરીસાથી અલગ છીએ તે પ્રમાણે જ માયા, પ્રપંચ, ઇંદ્રિયો, મન વગેરે પણ આપણું સ્વરૂપ ઓળખવાનાં સાધન છે. તેમનાં કર્મ સાથે તદ્રુપ થઈ શોક, મોહ, હર્ષ, ઉન્માદ વગેરે કરવાની શું જરૂર ? કારણ હું આત્મા છું, તેઓ અનાત્મા છે. અનાત્મા અથવા ભૌતિક પદાર્થથી આપણું આત્મ સ્વરૂપ અલગ છે. એવો અનુભવ સાધક જયારે ધ્યાન અવસ્થામાં કરે છે ત્યારે તેને તત્ત્વજ્ઞાન થયું એવું કહેવામાં આવે છે.

इयं कल्याण्य१जरा मर्त्यस्यामृता गृहे ।
यस्मै कृता शये स यश्चकार जजार सः ॥
अथर्व. - १०/८/२६

કલ્યાણ કરનાર આ આત્મદેવ અમર છે. અને તેઓ મર્ત્ય પ્રાણીઓના ઘરમાં એટલે કે શરીરમાં રહે છે. જેને આત્મબોધ થાય છે તેઓ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે અને જે પુરુષાર્થી છે તે સ્તુતિ કરવા જ પાત્ર છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના કાર્ય સાથે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે અને તેના વડે આત્મતત્ત્વ અને બ્રહ્મતત્ત્વમાં કોઈ પણ પ્રકારનું આવરણ રહેતું નથી. તેમનું એકરૂપત્વ મિલન થાય છે. અજ્ઞાન અવિદ્યા રૂપી આવરણ દૂર થયું એટલે **"આત્મા એ જ પરમાત્મા"** આ જ્ઞાન **'एकत्वमनुपश्चति'** અવસ્થા હવે પ્રકટ થઈ. જે આ શરીરમાં છે એ જ જગતમાં છે, તેની જાણ સાધકને થાય એટલે તેઓ વિરામ પામે છે.

स एष एक एकवृदेक एव ॥

પરમાત્મા સર્વ વ્યાપક હોઈ કેવળ એક જ છે. તે અનુપમ, અજર, અમર, અભય,

નિત્ય, સનાતન, નિર્વિકાર, નિર્મલ, અંતર્યામી અને સર્વના ઉપાસ્ય છે. ઇંદ્ર, મિત્ર, વરુણ, અગ્નિ, સુપર્ણ, દિવ્ય, યમ, માતરિશ્વા વગેરે તેનાં અનેક નામો છે. તેનું મુખ્ય અને બીજું નામ "ૐ" છે. વેદ, ઉપનિષદ, ગીતા, સાંખ્યદર્શન વગેરે સર્વ શાસ્ત્રોએ તેને "ૐ" એ જ નામથી ઓળખી તે તત્ત્વને જાણવાનો આદેશ આપેલ છે. અથર્વવેદના ૧૧મા કાંડમાંના ૭ મા સૂક્તના ૨૭ મા મંત્રમાં સૃષ્ટિ સંબંધે ખૂબ સુંદર વર્ણન કરેલું છે. આ સર્વ સૃષ્ટિ પરમાત્માના જ સામર્થ્યથી બનેલી હોઈ તેઓ જ પોતાના સામર્થ્યથી તેને ધારણ કરે છે, પંચભૂત, સપ્ત ઊર્ધ્વલોક, સપ્ત પાતાળ, દશ પ્રાણ, નવ ગ્રહ, દશેંદ્રિયો આ સર્વની ઉત્પત્તિ તેની પાસેથી થાય છે. લય પણ તેમાં જ થતો હોય છે. એ જ પરમાત્મા પિતાના પણ પિતામહ છે. પ્રાણોના પાલક-રક્ષક અને હિતકારી છે. સૃષ્ટિમાં રહી સર્વ બંધનોથી પર છે.

आविः सन्निहितं गुहा जरन्नाम महत्पदम् ।
तत्रदं सवमार्पितमेजत्प्राणत्प्रतिष्ठितम् ॥
- अथर्व. १०/८/६

પુરાતન વિશાલ તત્ત્વ સર્વત્ર ગૂઢ અને વ્યાપ્ત છે. તે પ્રકટ હોવા છતાં સમ્યક્ રૂપથી સર્વ વ્યાપ્ત છે. જે પ્રાણ ધારણ કરે છે, હલનચલન કરે છે તેમજ જે સ્થિર છે, આ સર્વ એક જ તત્ત્વમાં સમર્પિત છે.

यदेजति पतति यच्च तिष्ठति प्राणदप्राणन्निमिषच्च यद्भुवत् ।
तद्दाधार पृथिवीं विश्वरूपं तत्संभूय भवत्येकमेव ॥
- अथर्व. १०/८/११

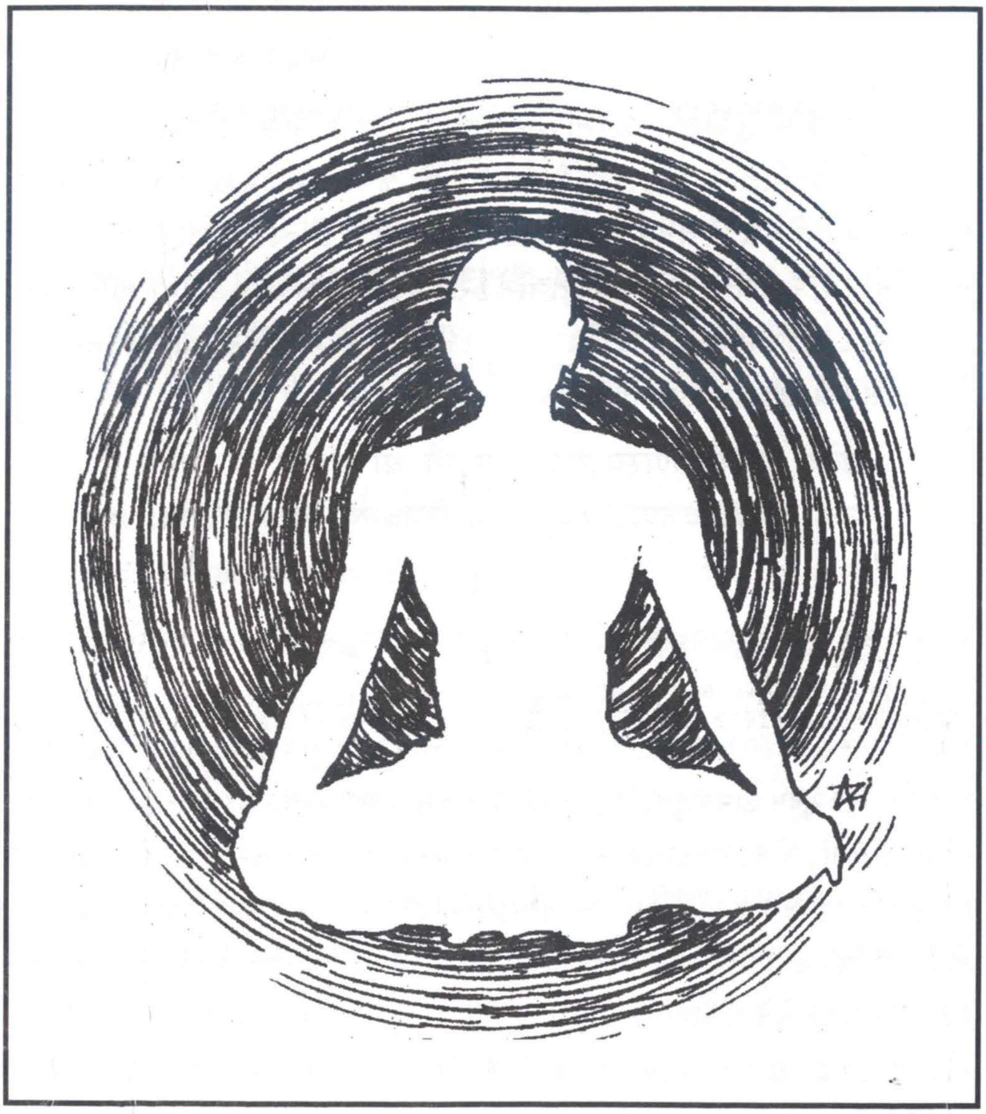
જે ચાલે છે, ઉડે છે, આંખો ઉઘાડ બંધ કરે છે, તે પ્રાણ ધારણ કરે છે. પ્રાણ ધારણ કરતો નથી તેવો જે પરમેશ્વર આકાશાદિ સર્વ ભૂતોમાં તેમજ સૂર્યાદિ સર્વ લોકોમાં વ્યાપ્ત રહેલો છે. તે જ દિશા ઉપદિશાઓમાં ઓતપ્રોત ભરેલો છે, તે જ પોતાના સામર્થ્યથી યુક્ત આત્મા કલ્પાદિ સૃષ્ટિ સુદ્ધાં ઉત્પન્ન કરે છે, તે આનંદ સ્વરૂપ પરમેશ્વર જે જીવાત્મા પોતાના સામર્થ્યને-મનથી યથાર્થથી જાણે છે તે જ તેને પ્રાપ્ત કરી લે છે અને સદૈવ મોક્ષ સુખ ભોગવે છે.

महद्यक्षं भुवनस्य मध्ये तपसि क्रान्तं सलिलस्य पृष्ठे ।
तस्मिन् छ्रयन्ते य उ के च देवा वृक्षस्य स्कन्धः परित इव शाखाः ॥
- अथर्व. १०/७/३८

બ્રહ્મ જે મહત્ એટલે કે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વમાં પૂજ્ય છે, જે સર્વ લોકમાં રહી ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. વિજ્ઞાનાદિ ગુણોથી જે સર્વ શ્રેષ્ઠ છે, જે આકાશ રૂપ છે, તેનો આધાર પણ છે, તેમાં વ્યાપ્ત પણ છે તેમજ જગત પ્રલય પછી પણ જે નિત્ય નિર્વિકાર રહે છે. જેના આશ્રયમાં રુદ્ર, આદિત્ય, વસ્તુ વગેરે તેત્રીસ કરોડ દેવ સ્થિત છે. જેવું કે પૃથ્વીમાંથી વૃક્ષનો પ્રથમ અંકૂર નીકળે છે અને તે જ સ્થિર થઈ બાકીની શાખા પ્રશાખાઓના આધાર બને છે તે તદ્વત સર્વ બ્રહ્માંડનો આધાર તે જ એક પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર છે.

उतेयं भूमिर्वरुणस्य राज्ञ उता सौ धौ बृहति दूरे अन्ता ।
उतो समुद्रौ वरुणस्य कुक्षो उतास्मिन्नल्प उदके निलीनः ॥
- अथर्व. ४/१६/३

આ ભૂમિ વરુણ રાજાની છે. વરુણ રાજા જ આ ભૂમિ પર શાસન કરે છે, જે મહાન દ્યૂલોક છે તે પણ તેના બંને સમુદ્ર (વાયુ અને જલ) એ તેના ઉદર છે. તે જ સ્વયં ઈશ્વર પાણીના એક સૂક્ષ્મ કણમાં પણ સમાયેલા છે. ભગવાનના પરમ તત્ત્વની આ મહાન શક્તિ છે. તે જગતના એક સૂક્ષ્મ જીવજંતુમાં, પ્રત્યેક પ્રાણી માત્રમાં તેમજ પ્રત્યેક જડ ચેતન વસ્તુમાત્રમાં, એકેક ગતિમાં, એકેક હાવભાવમાં, એકેક ચૈતન્યમાં ઓતપ્રોત ભરેલી છે. તે જ શક્તિને શક્તિમાન થઈ આપણે જોવાનું છે. આ સમ્યક્ દૃષ્ટિ જેની થઈ તેના હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારની કોઈ પણ વિષયની પાપ વાસના જ બાકી રહેતી નથી. તેઓ પવિત્ર નિર્મલ થઈ જાય છે. શારીરિક દુઃખો તેને દુઃખમાં નાખી શકતાં નથી, સુખો તેને મોહમાં પમાડી શકતાં નથી. સતત ફરતાં ફરતાં કર્માનુસાર ભોગ પૂર્ણ થતાં જ તેવી રીતે જીવાત્મા મુક્ત થઈ જાય છે. પછી તત્ત્વોના પણ પરમ તત્ત્વમાં તે પરમ વિલય પામે છે.



પ્રકરણ - ૭

❖ સત્પંથ સંપ્રદાયના સદ્ભક્તોની જીવનરેખા ❖

૧.

સત્પંથ સંપ્રદાયના પ્રવર્તક
સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું સંક્ષિપ્ત જીવન દર્શન

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું જીવન વૃત્તાંત લખતી વખતે તે સમયમાં બની ગયેલ રાજકીય ઘટનાઓ અને તેમના સામાજીક જીવન પર થયેલ અસર આ વાતો પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન ખેંચાય છે. આ સમયમાં ધાર્મિક જીવન અને સાહિત્ય અત્યંત મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં હતાં અને આ પરિસ્થિતિ અત્યંત હળવાશથી ઉકેલવામાં નિષ્કલંક અને પ્રભાવી એવા સત્પુરુષોનાં તેજસ્વી વ્યક્તિત્વનાં દર્શન થાય છે. પંદરમા શતકના ઉત્તરાર્ધમાં આ પ્રકારના એક સત્પુરુષે ઉપનિષદોનું શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન સામાન્ય લોકો સમજી શકે તેવું બનાવી સહેલી અને સ્પષ્ટ ભાષામાં ભજનોના, જ્ઞાનપદોના રૂપે લોકોને પ્રસાદ રૂપે આપેલ છે. જે રીતે ગોળનો ગાંગડો કોઈ પણ જગ્યાએ જંગલમાં મૂકો તો તેની મીઠાશના કારણે મકોડા તેની તરફ ખેંચાઈને આવે, તે પ્રમાણે સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ એક મહાન દીર્ઘદૃષ્ટા સંત હતા. જગતે તેમને સદ્ગુરુ તરીકે માન્ય કર્યા અને તેમની સેવાથી લોકોએ પોતાનું જીવન પાવન બનાવી દીધું.

હિંદુ સમાજમાં અનેક સંતો થયા છે. જેઓએ અત્યંત સરળ ભાષામાં અમૂલ્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો ભંડાર સમાજ આગળ પ્રસાદ રૂપે અર્પણ કર્યો અને તે પ્રમાણે એવા પુરુષોના પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાં આવેલા લોકોએ તેમને ગુરુ માની ધર્મ-સંપ્રદાય શરૂ કર્યા. એવા અનેક સંપ્રદાય ભારત દેશમાં પ્રચલીત છે. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સંપર્કમાં આવેલા સવા પાંચસો વર્ષ પહેલાંના લોકોએ પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ઉજાગર કરેલ સત્‌પંથ સંપ્રદાયને સ્વધર્મ જાણીને અપનાવી લીધો અને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને પોતાના આદરણીય સદ્‌ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા.

કોઈ પણ મહાપુરુષના જીવનનો આદર્શ સમાજની સામે મૂકવાના મુખ્ય ત્રણ હેતુ હોય છે. પહેલો હેતુ તેમનું ઉજ્જવલ ચારિત્ર્ય લોકોના હૃદયમાં ઉતારવું. બીજો હેતુ તેમના આદર્શ વિચારોને નિર્ભયતાથી જીવનમાં ઉતારવા માટે મનોબળ પ્રાપ્ત કરવું. ત્રીજો હેતુ દેશ અને કાળને અનુસરીને મહાપુરુષ કેવા પ્રકારના આત્મ વિશ્વાસથી બ્રહ્મજ્ઞાન લોકોના હૃદયમાં ઉતારી લોકોનું કલ્યાણ કરે છે. આ તમામ હેતુઓનો વિચાર કરીને જ મહાપુરુષોનું જીવન ચરિત્ર જોવાય છે. મહાપુરુષોના જીવનમાં દેશકાળની છાપ પડેલી આપણને જણાય છે. જે દેશના લોકોનું જીવન જે રોગથી પીડિત છે તે રોગને ગુણકારી દવા વડે નષ્ટ કરવું પડે. કોઈ સમયે પગમાં ખૂપેલા કાંટાને કાઢવા માટે કાંટાનો જ ઉપયોગ કરવો પડે.

સમાજ, સંસ્કૃતિ અને જીવનના આદર્શ હંમેશાં એક સરખા રહેતા નથી. તેમનામાં સમય અનુસાર સ્થિત્યંતર થતું હોય છે. તેમ છતાં આ પરિવર્તન પોતાનો મૂળ હેતુ કાયમ રાખીને જ થાય છે. પૃથ્વી પર અનેક મહાપુરુષો આજ પર્યંત થઈ ગયા. કોઈનું ક્ષેત્ર વિશાળ બની ગયું તો કોઈનું મર્યાદિત બન્યું. પોતાના ક્ષેત્ર અનુસાર લોકોનું કાર્ય ચાલુ જ રહે છે. **''बहुरत्ना वसुंधराम् ।''** એક જ પરમેશ્વરથી આ બધાને શક્તિ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે પરંતુ લોક સમાજ, ભાષા ભેદ, રૂપ ભેદ અને દેશ ભેદ લક્ષમાં લઈ તેમને અવતાર, તીર્થંકર, ઋષિ, આચાર્ય, મહાપુરુષ, આદર્શ પુરુષ, મર્યાદા પુરુષ, સંત, મહાત્મા, યોગી એવા અનેક નામોથી ઓળખતા હોય છે. જે પ્રમાણે એક જ રોગ ઉપર ડૉક્ટર, વૈદ્ય, હકીમ અલગ અલગ પ્રકારોથી દવા આપે છે, હેતુ માત્ર એ જ હોય છે કે રોગનું નિવારણ થવું જોઈએ. તે પ્રમાણે જ બ્રહ્માનંદના, આત્માનુભૂતિના આનંદ માટે ભિન્ન ભિન્ન સંત પુરુષો અલગ અલગ પદ્ધતિથી એક જ તત્ત્વનો બોધ કરે છે.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પણ એવા જ એક પ્રભાવી મહાન સંત મહાત્મા થઈ ગયા. પંદરમા શતકમાં તેમના ઉપદેશથી અને તેમની સરળ પદ્ધતિથી જણાવેલ જ્ઞાનથી લોકો પ્રભાવિત થયા. ગુજરાત, કચ્છ, મારવાડ, નેમાડ, ખાનદેશ (મહારાષ્ટ્ર) આ જગ્યાએ બહુસંખ્યામાં અનુયાયીઓ તેમને સદ્ગુરુ માનવા લાગ્યા અને તેમના પ્રયત્નોથી પ્રચલિત થયો મૂળ **'સનાતન સત્પંથ ધર્મ (સંપ્રદાય)'.**

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું જીવન ચરિત્ર લખતી વખતે સામાજિક અને રાજકીય પરિવર્તન આ બંને વાતો પ્રત્યે ધ્યાન ખેંચાય છે, આ કાળમાં ભારત દેશમાં રાજકીય ક્ષેત્રે મુસલમાન સત્તાનું વર્ચસ્વ હતું. મુસલમાનોના પરધર્મ દ્વેષી ધોરણથી હિંદુ લોકોના ધાર્મિક જીવનમાં ઘણી જ ગુપ્તતા આવી હતી. હિંદુ દેવસ્થાનો અને ધાર્મિક સાહિત્ય આ બંને વાતો આ સમયમાં મુસલમાનોના જુલમી ધોરણથી છિન્નભિન્ન થયાં હતાં.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું જીવન વૃત્તાંત જોતાં સદ્ગુરુ તરીકે તેમના અનુયાયીઓએ સ્વીકાર કર્યો હતો. એવા આ તેજસ્વી પુરુષની છાયા નીચે આશરે પાંચસો વર્ષ ઉપરાંતથી અનેક લોકોએ પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવી દીધું છે.

તેમનું જીવન સદાકાળ ભગવાનની ભક્તિમાં જ વ્યતિત રહેતું. "બ્રહ્મ ક્રિયા જાણે સો બ્રાહ્મણ" આ ઉક્તિ અનુસાર આ જ્ઞાની બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાપુરુષને ધર્મ તથા વેદ-શાસ્ત્રોનું બહુ જ સારું જ્ઞાન હતું. આખો દિવસ પરમાત્માની ભક્તિ કરવી અને લોકોને ધર્મોપદેશ આપી સન્માર્ગે લાવવાનું કામ તેમનું મુખ્ય હતું. તેમની ગણના વિદ્વાન પુરુષ તરીકે થતી હતી.

નિયતિના નિયમ કહો કે સર્જનહારની વ્યવસ્થા, પણ ઈતિહાસની સત્ય ઘટનાઓ સૂચવી જાય છે કે જ્યારે જ્યારે જે યુગમાં - ચારે દિશામાં અજ્ઞાન વ્યાપી જાય છે, ત્યારે ત્યારે અચૂક એવી કોઈ વિભૂતિ જન્મે છે, જે આ અજ્ઞાનના અંધકારને દૂર કરે છે અને સૌને માટે માર્ગદર્શક બને છે. રામાયણ અને મહાભારતના સમયમાં એવું બનેલું છે અને ત્યારે રામ અને કૃષ્ણ જેવી મહાન વિભૂતિઓએ જગતને નવી દિશા બતાવી છે. આવી વિરલ વિભૂતિઓનો પ્રભાવ યુગોના યુગો સુધી રહે છે. જે સત્યને સાચા સ્વરૂપે આત્મસાત્ કરે છે, તે જ માનવજાતને નવી દિશા બતાવી શકે છે.

આવા જ એક પવિત્ર મહાપુરુષનો જન્મ સં. ૧૪૯૬ (ઈ.સ. ૧૪૪૦)ના સમયમાં થયો હતો.

બાળ સદ્‌ગુરુશ્રીને ચૌદ વિદ્યાનું જ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાન જન્મથી જ હતું. તેઓ જ્ઞાન સંપન્ન જ જન્મ્યા હતા. નિશાળમાં જઈ ભણવાને બદલે તેમણે અનેકનાં દુઃખ દૂર કરવાનાં કાર્યોનો પ્રારંભ કર્યો. માત્ર આઠ જ દિવસ નિશાળમાં ભણવા ગયા.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે બાલ્યાવસ્થામાં જ પોતાની જન્મસંસિદ્ધ આધ્યાત્મિક દૈવી શક્તિ થકી દુઃખીજનોમાં કોઈ અંધને દૃષ્ટિ આપી, કોઈ બધિરને શ્રવણ શક્તિ આપી, કોઈ મૂંગાને વાચા આપી તો કોઈ નિર્ધનને ધનવાન બનાવ્યા, કોઈ વંધ્યાને પુત્ર લાભ આપ્યો એવા આ અદ્‌ભુત બાળકના પ્રભાવથી સર્વ લોકો તેમની પાછળ દુઃખ મીટાવવા દોડવા લાગ્યાં.

એક વખત નગર મધ્યે રે, ફરતા સદ્‌ગુરુ દેવ,
નગરની શોભા નિહાળતા રે, ત્યાં આવી સ્ત્રી તત્ખેવ.

આવી ઊભી ગુરુ આગળ રે, બોલી સાંભળો મારી વાત,
પુત્ર મારાને નેત્ર નહિ રે, દુઃખી થાયે છે નાથ.

જન્મતાં તુરત અંધ થયો રે, ક્રિયા કરો યુગરાય,
શરણે આવેલાને ઉગારજો રે, કરજો સેવકની સહાય.

સાંભળી સદ્‌ગુરુ બોલીયા, સાંભળ મારી વાત,
જન્મ અંધ તે કેમ ટળે, કરોડ કરે ઉપાય.

એક સમયે બાલ સદ્‌ગુરુ નગરમાં ફરવા નીકળ્યા હતા ત્યારે એક સ્ત્રી તેના નાનકડા દીકરાને લઈ રડતી રડતી તેની પાસે આવીને ઊભી રહી.

બાલ સદ્‌ગુરુ કહે : બેન તને શું દુઃખ છે ? અને કેમ રડે છે ? તારી સાથે આ કોણ છોકરો છે ?"

ત્યારે તે બહેન બોલીઃ 'આ મારા છોકરાનું નામ ધનો છે. મારું નામ કેસરબાઈ છે અને હું જાતિથી ખત્રી છું, આપણા નગરની જ રહેવાસી છું. મારો છોકરો બાલપણથી જ અંધ હોવાથી હું દુઃખી છું.' ત્યારે બાલ સદ્‌ગુરુ સહજ રીતે બોલ્યા; -

પુત્ર તારો આજ પોઢશે રે, રજનીયે જે વાર,
દિનકર સંગાથ ઉઠશે રે, ટળશે અંધ અવતાર.

ઘર ગઈ કામિની જયાંય રે, પુત્ર લઈને સાથ,
રજની વીતી વાતમાં રે, થયો દિવસ પ્રભાત,
હરખી જોયું પુત્ર ને રે, નેત્ર થયા રે પ્રકાશ.

એવા પ્રકારના કાવ્ય પંક્તિમાંથી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનું ચરિત્ર અને તેમની દિવ્ય શક્તિનો પરિચય થાય છે. એક વખત તેમને ત્યાં અમુક ‘યોગી’ લોક આવ્યા. તેમને બાલ સદ્‌ગુરુની કીર્તિ સાંભળવામાં આવી હતી અને તેઓ આ દિવ્ય શક્તિધારી બાળકને મળવા આવ્યા હતા. તેમને મનમાં થયું કે; આપણે યોગીઓ જીવનભર યોગ સાધના કરીને હજી જે સાધ્ય કરી શક્યા નથી તે આ નાના બાળકને ઘેર બેઠાં સાધ્ય કેવી રીતે થાય ? એવો વિચાર કરતા યોગી લોકો આવી પહોંચ્યા.

એક સમે યોગી આવીયા રે, કરવાનો સંવાદ,
બાળ વયમાં બાળનિધિ, બોલ્યા તેની રે સાથ.

યોગીને યોગ દેખાડીયા રે, ટાળ્યો તેમનો રે અહંકાર,
મુદ્રિકાઓ ઉતરાવીને રે, કર્યા સેવક તે વાર.

સંસાર વ્યવહાર જાણવા રે, કહ્યો કરીને વિસ્તાર,
યોગીએ સદ્‌ગુરુ ઓળખ્યા રે, નમ્યા ચરણ મોજાર.

આ યોગી લોકો સંઘ લઈ ચાલતા જતા હતા. તેમના સંઘમાં વિવિધ પ્રદેશના લોકો હતા. તેમને બાળ ઉંમરના શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે સર્વ પ્રકારની યોગક્રિયાઓનું દર્શન કરાવ્યું અને સંસાર શું છે, જગત જગદીશ અને તેની માયા આ સર્વ વિસ્તારથી સમજાવ્યું. તેનાથી તે યોગી લોકોનો અહંકાર નષ્ટ થયો અને તેમને સત્ અને અસત્ વિવેકથી કેવી રીતે જાણવું એનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. યોગી લોકોએ મુદ્રિકા કાઢી બાલ સદ્‌ગુરુને અર્પણ કરી એટલે કે તેમને ગુરુ બનાવ્યા. એવા પ્રસંગો વારંવાર આવવા લાગ્યા. લોકો બાલ સદ્‌ગુરુની પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યા.

સદ્‌ગુરુની દિવ્યતા અને બ્રહ્મકળાની કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાઈ ગઈ. તે સમયે બીજા ત્રણ યોગી લોકો તેમને મળવા માટે આવ્યા. ત્યારે તેમને આ વાતની જાણ થઈ કે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બ્રહ્મનિષ્ઠ દિવ્ય પુરુષ છે. તેમની ખાત્રી કરવા તેમને શ્રીસદ્‌ગુરુ મહારાજના ઘરના એક સેવકને પૂછ્યું કે; શું બાળ સદ્‌ગુરુ મહારાજમાં બ્રહ્મકળા છે ? જો તેમનામાં બ્રહ્મકળા હોય તો અમારે તેમને ધર્માદા રકમ આપવી છે.

ત્યારે સેવકે કહ્યું: હા, શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બ્રહ્મનિષ્ઠ છે અને તમારે ખાત્રી કરવી હોય તો તમે જાતે જ કરી શકો છો. યોગી લોકો શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પાસે આવ્યા અને તેમને પોતાના મનની વાત કરી. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તે યોગી લોકોને કહ્યું :-

નાથ સદ્‌ગુરુ બોલીયા, બોલ્યા જોગી સાથ,
જોવું હોય તો જોઈ લો, મૂકો બીજી વાત.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે મોઢું ખોલતાંની સાથે જ જોગી લોકોને ચૌદ ભુવન, ચંદ્ર, તારાઓ, તમામ બ્રહ્માંડ દેખાવા લાગ્યાં અને અનેક દૈવી શક્તિઓનું, બ્રહ્મ કળાનું દર્શન તેમને થવા લાગ્યું. આ દિવ્ય દર્શન અનુભવી તે લોકો અત્યંત હર્ષમય થયા. સન્માનથી દશવંતની રકમ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને અર્પણ કરી તેઓ સંતોષથી તેમનો સદ્‌ગુરુ તરીકેનો સ્વીકાર-કરી પાછા ફર્યા.

થોડા દિવસ પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમના સેવક ચંદનવીર સાથે સિંધુ નદીના કિનારે કિનારે ગુજરાત તરફ ધર્મના પ્રચારાર્થે જવા પ્રસ્થાન કર્યું. સિંધુ નદીમાં 'જીવણ' નામનો એક નાવિક નૌકા વડે લોકોને નદી પાર કરાવતો હતો. તે દિવસે ત્યાં અચાનક તોફાન શરૂ થયું અને નૌકા ડૂબવા લાગી. જીવણે અનન્ય ભાવથી સદ્‌ગુરુની મનોમન આરાધના શરૂ કરી. તે સમયે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પ્રત્યક્ષ તે જગ્યાએ ઉપસ્થિત થઈ પાણીમાં ડૂબતી નૌકાને નિર્વિઘ્ને સ્થિર કરી પછી પવનવેગથી ચલાવી સામેના કિનારે પહોંચાડી હતી.

ત્યારપછી સદ્‌ગુરુશ્રીએ ત્યાંથી આગળ જવા પ્રયાણ કર્યું. જતાં જતાં તેઓ ચિતોડગઢ ગામે આવ્યા અને ગામની બહાર એક વૃક્ષ નીચે બળદગાડી છોડી કરીને આરામ કરવા લાગ્યા. તે જ વખતે 'વેલર' નામનો એક રબારી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પાસે આવ્યો. સદ્‌ગુરુને જોઈ પ્રણામ કરી તેમના ચરણો પાસે બેઠો. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે તેમના ક્ષેમ કુશળના સમાચાર પૂછ્યા અને પરિવારમાં બાળકો કેટલાં છે તે પૂછ્યું. એવું પૂછતાંની સાથે જ વેલર રડવા લાગ્યો

અને બોલ્યોઃ મારે ત્રણ સ્ત્રીઓ હોવા છતાં પુત્ર વગરનો છું ! રડી રડી તેનો કંઠ સૂકાઈ ગયો ! શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ તેમને સમજાવી બોલ્યા : વેલર, તું ચિતોડગઢ છોડી કુળ પરિવાર સાથે એસાવર રહેવા જા. પરમાત્માની કૃપાથી તારી પુત્રેચ્છા પૂર્ણ થશે.

સદ્ગુરુ મુખથી બોલીયા રે, સાંભળ વેલર વાત,
દુઃખ નિવારે દયા કરે રે, એવો જગતનો તાત.

સંકલ્પ વિકલ્પ ટાળજે, રાખજે મનમાં હામ,
પુત્ર સુખ તું પામશે, બોલ્યા સદ્ગુરુ શ્યામ.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના આશીર્વાદથી વેલર ખૂબ આનંદીત થઈ ગયો. તેના હરખનો પાર ન રહ્યો. તે રાજી થતો થતો ઘેર આવ્યો. પરિવારજનોને વાત કરી. સૌ આનંદ પામ્યાં. શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજના કહેવા પ્રમાણે તેમનું આખું કુટુંબ અને કુળ ચિતોડગઢ છોડી 'એસાવર' આ ગામે જઈ સ્થાઈ થયું અને વેલર રબારીને ત્યાં થોડા દિવસો પછી પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ. એસાવર ગામે વેલર રબારીનું આખું કુળ વંશ પરંપરાગત સદ્ગુરુશ્રી હંસતેજજી મહારાજના અનુયાયી છે.

પછી શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ ચંદનવીર સાથે 'સિરોહી' આ ગામે રોક્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. તે પછી મારવાડમાંથી આગળ પ્રવાસ કરી દિલ્હીમાં આવી પહોંચ્યા.

દિલ્હીથી નીકળ્યા પછી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે મધ્યપ્રદેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ધર્મનો ઉપદેશ આપતા આપતા ભોપાલ, ઈંદોર, નિમાડ, બરહાનપુર આવ્યા. ત્યાંથી મહારાષ્ટ્રમાં તેમને ઘણા સ્થળે પ્રવાસ કરી ત્યાંના લોકોને ધર્મોપદેશ આપ્યો. પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહારાષ્ટ્રમાંથી પસાર થતા હતા તે દરમ્યાન તેમના ઘણા અનુયાયી શિષ્યો બન્યા. સદ્ગુરુની દિવ્ય શક્તિ અને જ્ઞાનોપદેશ સાંભળી ઘણા લોકો પ્રભાવિત થઈ તેમની પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરતા હતા. કેટલાક તેમનાં દર્શન માટે તો કેટલાક કેવળ કુતૂહલતાથી તેમના સાન્નિધ્યમાં આવતા હતા. તેમનાં દર્શન કરી જ્ઞાનોપદેશ સાંભળી પોતાના જીવનનું સાફલ્ય માનતા હતા. મહારાષ્ટ્રનો પ્રવાસ કરતી વખતનું વર્ણન સદ્ભક્ત શ્રી નાયાજી મહારાજના પરમ શિષ્ય ગંગાસિંહ ગોહિલે કાવ્ય રૂપથી કરેલું છે, તેમાંની અમુક સાખીઓ આપવામાં આવી છે :-

दक्षिण देशमें विचरते, सोनगढ आये सद्‌गुरु ।
आये सद्‌गुरु जानके, सेवक बहोत धाई ।

लोगन के दुःख दूर करे, संत कृपा बरसाय ।
रोग मिटाये जीवोंका, छीन में कीये सुखदाय ॥

સોનગઢ વિભાગમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની કીર્તિ રૂપી સુગંધ સર્વત્ર ફેલાવા લાગી. લોકો તેમનાં દર્શન માટે અને પોતાની લૌકિક આશા આકાંક્ષા તેમજ કૃપાશીર્વાદ પૂર્ણ કરવા માટે આવવા લાગ્યા. મહાપુરુષના સાનિધ્યમાં આવ્યા પછી તેમની સર્વ મનોકામનાઓ પૂર્ણ થતી હતી તેમજ તેની સાથે સાથે તેમની પારલૌકિક અને પારમાર્થિક આકાંક્ષા પણ પૂર્ણ થઈ જતી હતી.

सुखानन्दको सोनगढ, नैन दिखे गुरुदेव ।
धाम लाछोरा चल बसे, आये अवधू भेव ॥

લાછોરામાં -

लाछोरा पहूँचे सद्‌गुरु, हो गये आनंदकंद ।
दरशन संतका पायके, मिट गये दुःख द्वन्द्व ।

रक्तकोढी गजेश्वरी, ता घर पहूँचे जाय ।
कृपा बडी सद्‌गुरुकी, महारोग मिटाय ॥

ભક્ત વમરસ -

वमरस भक्त जना, उरमें छाय उमंग ।
सद्‌गुरु के चरणमें, लगे सवाया रंग ॥

वमरस घरकी दुविधा, छीनमें मिटो सद्‌गुरु ।
आनंद वाधे अति, सबही जीये सुखदाई ॥

ભક્ત સુરભાણ -

सुरभाणको सद्‌गुरुकी, मानो लागी लगन ।
निशदिन गुरु चरण में, सदा रहे मगन ॥

सुरभाणकी गति, कैसे बुजे अजाण ।
गुरु चरणमें लगे रहे, आठो जाम सुजान ॥

सत्‌गुरु बानी ओचरे, धन्य सुरभाण अनुराग ।
आवागमन ताको नहीं, भव उबरे ही सुभाग ॥

खटमास गुरुदेवजी, रहे लाछोरा गाम ।
परहितकारी सद्‌गुरु, चलने लगे बहुनाम ॥

મહારાષ્ટ્રના પ્રદેશમાં અને ખાસ કરીને સોનગઢ, લાછોરા વિભાગમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ ઘણા દિવસ સુધી રહ્યાનો ઉલ્લેખ ઉપરના પદ પરથી જણાય છે. ત્યાંના ઘણા ગરીબ દુઃખી લોકોના દુઃખનું નિવારણ કરી તેમજ સદ્‌બોધ આપી તેમનું આત્મ કલ્યાણ કરતા હતા. સદ્‌ગુરુજી પછી દક્ષિણ તરફ કોચરબ પ્રદેશમાં આવ્યા.

कोचरबमें गुरुदेवको, इक साल कीये निवास ।
सुभागी कई जीवकी, पूरन कीये गुरु आश ॥

કોચરબમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ આશરે એક વર્ષ રહ્યા હતા. આ સમયમાં તેઓએ ઘણા ભક્તોનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. મહાત્મા પુરુષોની કીર્તિ રૂપી સુગંધ સર્વત્ર પવનવેગથી સંચાર કરતી જ રહે છે. વસ્તુતઃ મહાપુરુષ પ્રસિદ્ધિથી પરાઙ્‌મુખ (વિમુખ) રહે છે, પણ દુઃખી-પીડિત લોકો પોતાનો ભવતાપ મટાડવા માટે અનન્ય શ્રદ્ધાથી મહાપુરુષોના સંપર્કમાં આવે છે અને બંધન મુક્ત થતા હોય છે. એવા અનેક પીડિતોનાં દુઃખ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની કૃપાથી મટી ગયાનાં પદમાં વર્ણન કરેલાં છે.

મોહન ભક્ત -

मोहनको सद्‌बोधसे, जगे हियामें हेत ।
ताही की गति को लीखे, उबरे कुल समेत ॥

લાસાજી ચમાર -

लासाजी चमारके, पूरन हुअे सब काज ।
कृपा बडी गुरु देवकी, भव उबरे सुख साज ॥

ઉદાજી પઢિયાર -

सद्‌गुरु मेरी कोन गत, शरण राखो गुरु धीर ।
उदाजी पढीयारको, गुरु दिखे गुण गंभीर ॥

ગાયિકા જયશ્રી -

तवायफको अकर्मसे, सद्‌गुरु कियेरी नेक ।
बडी सुभागीन हो गई, जयश्री जुगमें विवेक ॥

આ પ્રકારે અનેક સદ્‌ભક્તોને સદ્‌ધર્મનો રાહ બતાવી દુઃખીયાનાં દુઃખ દૂર કરી એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે વિચરણ કરતા કરતા શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ દક્ષિણથી પશ્ચિમ સાગર કિનારા તરફ પ્રયાણ કર્યું, ત્યાં ડાંગ પ્રદેશના અઘોર વનમાં કોળી જાતના મહા વિખ્યાત લૂંટારા 'નાયા' નો સમાગમ થયો. પોતાના તપના પ્રભાવથી સદ્‌ગુરુએ નાયાના જીવનમાં પરિવર્તન લાવી તેને સન્માર્ગ પર લઈ આવ્યા. આ સર્વ વાતો 'સંત નાયાજી મહારાજ'ના ચરિત્રમાં સાંભળવા મળે છે. ત્યાંથી ફરતા ફરતા તેઓ ગુજરાતમાં આવી પહોંચ્યા. ગુજરાતમાં નવસારી, સુરત, કાનમ, ખંભાત, ભાવનગર, જૂનાગઢ, રાજકોટથી વડોદરા અને ત્યાંથી પેટલાદ, દેવા વિભાગોમાં ગયા. માર્ગમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને અનેક પ્રસંગો સામે પ્રતિકાર કરવો પડયો હતો. અનેક જાતિના, અનેક સ્વભાવના લોકો સાથે તેમનો સંબંધ થયો હતો. રમજુ કસાઈ, ગોજારી આહિરણ, મનખાજી આહિર, ગાયિકા માયાવતી, બન્નાસિંહ હાડા, જંભાસિંહ, તુંવર મંડાસેન, જુગલ વણજારો, હિરજી નાવિક, સેજલદે, સવદાસ, મલ્લિકા હિરાબાઈ વગેરે અનેક લોકો સાથે તેમના મેળાપ થયા. બીજા ઘણા લોકો સાથે ધર્મ નીતિ બાબતે નિખાલસતાથી વિવેચનાત્મક વાતચીતો થતી તો ક્યાંક વાદવિવાદ પણ થતા. તેમજ કેટલાયનાં અજ્ઞાન દૂર કરી તેમને જ્ઞાની બનાવ્યા. જેવી સામેની વ્યક્તિ હોય તેવો તેમની સાથે વ્યવહાર વાતચીત કરી તે સર્વને શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ આશ્ચર્યચક્તિ કરી

દેતા. આ સર્વ પ્રસંગોનું વર્ણન સંત નાયાજી મહારાજના પરમ શિષ્ય ગંગાસિંહ ગોહિલે સુંદર કાવ્યમાં કરેલું છે. સમાજના વિવિધ સ્તરના સ્ત્રીપુરુષો સાથે જેવો તેમની સાથે સંપર્ક આવ્યો તેવો જ અનેકાનેક સંત મહાત્મા પુરુષો સાથે પણ તેમનો મેળાપ થયો. ગોસ્વામી તુલસીદાસ, ચૈતન્ય મહાપ્રભુ, ગુરુ નાનક, મહાત્મા દાદુદયાળ, સંત સુરદાસ, સંત કબીર, સંત સાધ્વી મીરાંબાઈ તેમજ કેટલાક યોગી મહાત્મા સંતો સાથે તેમનો સત્‌સમાગમ થયો હતો. એક બ્રહ્મ રાક્ષસ-ખવીસનો પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ઉદ્ધાર કર્યો હતો.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો પ્રવાસ ઘણો જ થયો હતો અને તેમના ઉપદેશનું ક્ષેત્ર મોટે ભાગે ચોવીસે મુલકમાં રહ્યું હતું પણ તેમનું વાઙ્મય (સાહિત્ય) જે ઉપલબ્ધ છે તે વિશેષતઃ ગુજરાતી ભાષામાં જ છે. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય કહીએ તો સંત ચંદનવીર, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ અને સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ છે. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સંપર્કમાં આવી તેમનું મિલન કેવી રીતે બન્યું એનું સવિસ્તાર વર્ણન 'સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ જીવન વૃત્તાંત' મરાઠી અને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકોમાં છે. ગીરમઠામાં આવ્યા પછી તેઓએ ધર્મ પ્રચારનો પ્રવાસ લગભગ પૂર્ણ કર્યો હતો અને ત્યાં નજીકમાં જ તીર્થધામ 'પ્રેરણાપીઠ' સ્થાનકે નિવાસ કર્યો હતો.

ગીરમઠા :-

गीरमठामें देखिया, सप्त साल अकाल ।
क्रीपा किऐ गुरु देवजी, सचमुच हुवे सुकाल ॥
मेहा आये धायके, हो गये जय जयकार ।
मेदनी आयी दोडके, पावे दर्शन सद्‌गुरु महाराज ॥

પટેલ પુત્ર સજીવન :-

ग्राम्य मुखीके पुत्र को, सद्‌गुरु दिये जीवाय ।
ताथे मेरा स्वामीका, घर घर लीखे महिमाय ॥

કુંવારિકા ક્ષેત્ર -

तीर फेंके गुरुदेवने, कुंवारिका क्षेत्र मांय ।
कर्ण भेदाये केसरी, झुक कर हुऐ बिदाय ॥

સદ્ગુરુ સ્થાન -

स्थान बनाये संतने, स्वामीजी कीये निवास ।
ताथे लोगन उचरे, यहाँ प्रेरणापीठ खास ॥

પ્રેરણાપીઠ-

सद्गुरु महाराजकी कीरपासे, बसे प्रेरणापीठ धाम ।
सद्गुरुका निवास हुआ, लीखे प्रेरणापीठ ग्राम ॥

ગુજરાતમાં ધર્મ પ્રચાર કરતા કરતા સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ આશરે સંવત ૧૫૩૬, ઈ.સ. ૧૪૮૦માં ગીરમઠા ગામ આવ્યા. અહીં તેમને ગીરમઠા ગામ અને આજુબાજુનો પ્રદેશ સાવ ઉજ્જડ દેખાતો હતો. દુકાળ પડેલો હોય તેમ જણાતું હતું. ગીરમઠા ગામના પાદરે સુકાઈ ગયેલા તળાવમાં તેમને પડાવ નાખ્યો અને બળદ માટે ઘાસ લેવા ચંદનવીરને ગામના વેલજી પટેલ પાસે મોકલ્યા. ચંદનવીરે વેલજી પટેલ પાસે ઘાસની માગણી કરી.

વેલજી પટેલે કહ્યું : 'અહીંયાં સાત વરસથી દુકાળ પડ્યો છે. એટલે હું આપને ઘાસ આપી શકું તેમ નથી.'

ચંદનવીર નિરાશ વદને ઘાસ લીધા વગર પાછા આવ્યા અને તેમને સદ્ગુરુને કહ્યુંઃ 'પટેલે મને ખાલી હાથે પાછો મોકલ્યો છે, તેનું મને દુઃખ નથી પણ આ પ્રદેશમાં સાત સાત વરસથી વરસાદનું ટીપું પણ નથી પડયું તેથી કોઈની પાસે ઘાસચારો નથી. એનું મને દુઃખ છે. પટેલે કહ્યું છે કે, સદ્ગુરુની કૃપાથી વરસાદ વરસે તો ઘાસ મળી રહેશે.'

શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ કહેઃ 'વેલજી પટેલને જઈને કહો કે આજે સાંજે વરસાદના દેવ ઈંદ્રદેવને રીઝવવા માટે આપણે બધા ભેગા મળી પ્રાર્થના સાથે વારિયજ્ઞ કરીએ, એટલે ઈંદ્રદેવ પ્રસન્ન થઈ વરસાદ વરસાવશે જ.'

ચંદનવીરે ફરીથી પાછા વેલજી પટેલ પાસે જઈ શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજનો સંદેશો કહ્યો અને ઘાસ માગ્યું. વેલજી પટેલ પાસે થોડું ઘાસ હતું તેમાંથી થોડું ઘાસ ચંદનવીરને આપ્યું. પછી સાંજે સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજ અને ગામલોકોએ ભેગા મળી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના માર્ગદર્શન મુજબ ઈંદ્રદેવને રીઝવવા વારિયજ્ઞ કર્યો. વારિયજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે : આજે રાત્રે મુશળધાર વરસાદ વરસશે. આમ કહી વારિયજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ અને ચંદનવીર તેમના પડાવે ગયા. ઈંદ્રદેવ અને શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની કૃપાથી મધરાતે મુશળધાર

વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આખોય પ્રદેશ જળમય થઈ ગયો. સાત સાત વરસ બાદ ખૂબ વરસાદ થવાથી લોકો આનંદથી નાચવા લાગ્યા. પણ આ આનંદના ઉત્સવમાં એક અઘટિત ઘટના બની. રાત્રે ગાજવીજ સાથે વરસતા વરસાદમાં વેલજી પટેલના ઘર પર વીજળી પડવાથી વેલજી પટેલનો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો હતો, તેથી પટેલને ઘણો જ આઘાત લાગ્યો અને તે શોક કરવા લાગ્યા. લોકો પટેલને દિલાસો આપતાં કહેવા લાગ્યાઃ પટેલ, શોક કરશો નહીં. જે મહાત્માની કૃપાથી વરસાદ વરસ્યો છે તે મહાત્માની કૃપાથી તમારું આ દુઃખ દૂર થઈ જશે. આપણે બધા એ મહાત્મા પાસે જઈએ.' આ સાંભળી વેલજી પટેલમાં હિંમત આવી અને બધા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પાસે જવા નીકળ્યા. ગામની બહાર તળાવ પાસે જઈને જોયું તો સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો તંબૂ તેમજ બળદગાડી પાણીથી છલોછલ ભરાયેલા તળાવના મધ્ય ભાગે તરતાં દેખાયાં. બધા નવાઈ પામી ગયા, પણ મહાત્મા પાસે જવું કેવી રીતે. સદ્‌ગુરુ શ્રી તંબૂની બહાર આવ્યા અને પોતાનો ખેસ પાણી ઉપર પાથરી લોકોને તેના ઉપરથી ચાલીને આવવા કહ્યું. લોકો શ્રદ્ધાથી પાણી ઉપર પાથરેલા ખેસ ઉપરથી ચાલીને શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પાસે પહોંચી ગયા.

તંબૂમાં પહોંચતાં જ વેલજીભાઈ પટેલ સદ્‌ગુરુના પગ પકડી એકદમ રડવા લાગ્યા અને પુત્રના મૃત્યુની હકીકત કહી અને વિનંતી કરી કેઃ 'હે મહારાજ ! મારા પર દયા કરો, મારા દુઃખમાંથી મને છોડાવો. મારા દીકરાને સજીવન કરો.'

સદ્‌ગુરુએ પટેલને સમજાવતાં કહ્યું કે : 'માતા-પિતા, પુત્ર-પરિવાર, ધન-દોલત, સુખ-દુઃખ ચાર દિવસનાં ચાંદરણાં છે. તેથી તેનો મોહ છોડો... કર્તા-હર્તા શ્રી હરિ જ છે. સકળતારક ઈશ્વર જ છે, તેથી તમે ખરાભાવથી તેમની સેવા કરો, ઈશ્વરનું સ્મરણ કરો, બનવાની વસ્તુ બની ગઈ. જેણે પેદા કર્યો તેને જ લઈ લીધો છે.

છતાં વેલજી પટેલના મનનું સમાધાન થયું નહીં, તેઓ ફરી ફરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. વેલજી પટેલની વાત સાંભળી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે પ્રેમથી તેમની પાસે બેસાડી કહ્યુંઃ 'પટેલ, તમે શોક કરશો નહીં. આપણે બધા મળી એ દયાધન પ્રભુને પ્રાર્થના કરીએ જેથી તે આપણા ઉપર કૃપા કરશે.' એમ કહી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અને સૌ ગામ લોકો વેલજી પટેલના ઘેર આવ્યા. ત્યાં મૃતદેહને ચાદર ઓઢાડી સૌ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. વેલજી પટેલના મૃત પુત્રનો શ્વાસ ધીમે ધીમે શરૂ થવા લાગ્યો અને હલન ચલન કરવા લાગ્યો. થોડીવારમાં જ આળસ મરડી વેલજી પટેલનો દીકરો ઊભો થયો. મૃત્યુ પામેલો દીકરો સજીવન થયેલો જોઈએ વેલજી પટેલને ખૂબ જ આનંદ થયો.

પછી સદ્‌ગુરુએ બધાને આત્મોન્નતિનો જ્ઞાનોપદેશ આપ્યો. એ ઉપદેશ સાંભળી બધા લોકોએ તેમનો અનુગ્રહ લીધો. સદ્‌ગુરુને વેલજી પટેલે નમ્રતાથી કહ્યું: 'હે મહારાજ ! તમે હવે અહીં જ રહો. તમે આજ્ઞા આપો તો તમારા માટે એક નિવાસ સ્થાન બાંધી આપીએ.'

વેલજીભાઈ પટેલની વિનંતીને માન આપી સદ્‌ગુરુ બોલ્યાઃ 'પટેલ, તમારી ઈચ્છા હોવાથી નિવાસ સ્થાન નહીં પણ એક મંદિર બાંધવાનું છે, તેના માટે જગ્યા જોઈએ છે. તેના સિવાય બીજું કશું જોઈતું નથી.'

વેલજી પટેલ બોલ્યાઃ 'તમે પસંદ કરો તે સ્થાને જેટલી જોઈએ તેટલી જગ્યા આપીએ.'

સદ્‌ગુરુ બોલ્યા : 'હું અહીંથી એક તીર છોડીશ. તે જે જગ્યાએ પડશે તે જગ્યા આશ્રમ-મંદિર બાંધવા મને જોઈશે.'

આ સાંભળતાં જ વેલજી પટેલે ધનુષ્ય-બાણ લાવી આપ્યું. સદ્‌ગુરુએ પશ્ચિમ દિશા તરફ મોઢું કરી ધનુષ્ય ઉપર તીર ચડાવ્યું. આ જોઈ પટેલ ત્વરીત બોલ્યાઃ 'મહારાજ ! એ દિશા તરફ તીર છોડતા નહીં. કારણકે ત્યાં ગીચ જંગલમાં એક ભયંકર સિંહ રહે છે. ઘણો સમય થયો છતાં તે હજુ સુધી ત્યાંથી જતો જ નથી અને જંગલમાં કોઈને પ્રવેશવા પણ દેતો નથી. માટે મહારાજ ! એ દિશા તરફ તીર છોડતા જ નહીં.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ બોલ્યા : 'જો એવી જ વાત હોય તો એ જ મારું સ્થાન બનશે. હું તીર છોડીશ પછી વનરાજ ત્યાં રહેશે નહીં. એ નાસી જશે માટે કોઈ ચિંતા કરતા નહીં. એ વનરાજ વચનથી બંધાયેલો છે તેથી તે વનમાં ચોકી કરે છે.'

પછી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે પશ્ચિમ દિશા તરફ તીર છોડયું અને બધા લોકો સદ્‌ગુરુની સાથે તે જગ્યા તરફ જવા લાગ્યા. સિંહ અહીં શા માટે ચોકી કરે છે ? એવું લોકોએ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને પૂછ્યું :

ત્યારે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બોલ્યા : 'ઘણાં વરસો પહેલાં કૌરવો અને પાંડવો દ્યૂત રમ્યા, તેમાં પાંડવો દ્યૂત હાર્યા અને તેમના નસીબમાં વનવાસ આવ્યો. ફરતા ફરતા પાંડવો આ વનમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં તેમને ભગવાન શ્રી કૃષ્ણને પોતાનું રક્ષણ કરવા વિનંતી કરી. ત્યારે ભગવાને યોગમાયાથી સિંહનું નિર્માણ કર્યું અને સિંહને આજ્ઞા કરી કે તારે આ જગાએ રહી પાંડવોનું રક્ષણ કરવું. થોડા સમય પછી પાંડવો વિરાટ નગર જશે, ત્યારપછી પણ તારે અહીં જ રહી આ પાવન ભૂમિ 'કુંવારિકા'નું રક્ષણ કરવું. કારણકે હું જ્યારે 'શ્રી

નિષ્કલંકી નારાયણ' નામથી દશમો કલ્કિ અવતાર ધારણ કરીશ તે પહેલાં લોકોને જ્ઞાન માર્ગ દર્શાવવા સદ્‌ગુરુ મહારાજના અંશાવતાર અવતરશે અને તે અહીં ગીરમઠા ગામમાં આવશે. ત્યાંથી તે તીર છોડી તારો જમણો કાન વીંધશે અને એ તીર જમીનમાં ઉતરી જશે, ત્યારે તું મુક્ત થઈશ. એ તીર જે સ્થળે પડશે તે સ્થળ 'કુંવારિકા ભૂમિ' નામથી ઓળખાશે. એ કલિયુગનું ક્ષેત્ર થશે અને ત્યાં બ્રહ્મસ્વરૂપ સદ્‌ગુરુ 'કુંવારિકા ભૂમિ'નું મંદિર બાંધશે. જેમના હાથે તારો જમણો કાન વીંધાશે તે જ સદ્‌ગુરુ બ્રહ્માનો અંશાવતાર સમજવો. તે સિવાય બીજા કોઈના હાથે કે કોઈપણ હથિયાર તને ઈજા કરી શકશે નહીં. તું કોઈની હિંસા કરીશ નહીં પણ તારું વિકરાળ સ્વરૂપ જોઈ લોકો ગભરાશે. આ પ્રમાણે કહી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ ત્યાંથી નીકળી ગયા. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન સિંહ તે સમયથી કરે છે.

આટલી હકીકત કહી સદ્‌ગુરુ સૌ લોકોને સાથે લઈ વનમાં જઈ પહોંચ્યા. સદ્‌ગુરુએ તીર છોડ્યું ત્યારે સિંહ ડાબા પડખે સૂતો હોવાથી એ તીર તેનો જમણો કાન છેદી જમીનમાં ઉતરી ગયું. ઈજા થવાથી સિંહ એકદમ ચોંકી ગયો. પણ કાન છેદાવાથી તેને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના વચનનું સ્મરણ થયું. તે સાવધાનીથી ઊભો થઈ આજુબાજુ જોવા લાગ્યો. હવે સદ્‌ગુરુ તેને પાવન કરશે. એમ મનોમન જાણી બોલ્યો : 'ધન્ય છે આજનો દિવસ અને ધન્ય છે આજની ઘડી કે મને સદ્‌ગુરુ મહારાજનાં દર્શન થશે.'

એટલામાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ અને તેમની સાથેના લોકો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સદ્‌ગુરુને નજીક આવતા જોઈ સિંહ નમન કરી ઊભો રહ્યો. સદ્‌ગુરુ સિંહ પાસે ગયા. તેમણે સિંહના શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો, એટલે સિંહની આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. સિંહે સદ્‌ગુરુને પ્રણામ કર્યા. પછી સદ્‌ગુરુએ સિંહને નિજધામ પ્રતિ જવાની રજા આપી. સિંહે ફરીથી સદ્‌ગુરુને પ્રણામ કર્યા અને સાથે આવેલા માણસોને પણ પ્રેમથી નિહાળી લઈ પોતે હવે રજા માગે છે એવો ભાવ વ્યક્ત કરી એકદમ અદશ્ય થઈ ગયો. ત્યાં દિવ્ય તેજો વલય ચમકી રહ્યું.

આ બનાવ જોઈ સદ્‌ગુરુ સાથે આવેલા લોકો આશ્ચર્યથી છક થઈ ગયા અને બ્રહ્મજ્ઞાનના પ્રગટ અવતાર એવા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની જય બોલવા લાગ્યા. પછી જ્યાં તીર પડ્યું હતું ત્યાંની ગીચ ઝાડી કાપી જંગલ સાફ કર્યું. 'કુંવારિકા ક્ષેત્ર'ની ભૂમિ હતી એટલા ક્ષેત્રમાં જ ઈશ્વરીય કૃપાએ ગીચ જંગલ હતું. જ્યારે બાકીના વિસ્તારમાં સાત સાત દુષ્કાળો પડવાથી સર્વત્ર ઝાડ-બીડ સૂકાઈ ગયાં હતાં અને સમગ્ર વગડો વેરાન ભાસતો હતો. ત્યારપછી સદ્‌ગુરુએ ત્યાં મંદિર બાંધવાની શરૂઆત કરી જે આજે 'કુંવારિકા ક્ષેત્ર' કે તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠ તરીકે પ્રચલિત છે.

પછી સદ્‌ગુરુએ તેમના માર્ગદર્શન મુજબ 'કુંવારિકા ક્ષેત્રમાં મંદિર' બાંધવાનું કામ ઝડપથી શરૂ કર્યું. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ દરરોજ કામ પૂરું થયા પછી સાંજે કારીગર-મજૂર લોકોને મજૂરીના પૈસા ચૂકવી આપતા. તે જે જગ્યાએ બેસતા તે જગાનું નામ 'નગીના ગોમટી' એવું છે. તે જગાએ એક ગાદી પાથરી તેના ઉપર શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બેસતા અને ગાદી નીચે હાથ નાખી ત્યાંથી પૈસા કાઢી મજૂરોને આપતા.

એક મજૂરને લાગ્યું કે આ ગાદી નીચે ખૂબ પૈસા હોવા જોઈએ. તેથી તેને ચોરી કરવાનું મન થયું. તેના એક મજૂર મિત્રની મદદથી તેણે ચોરી કરવાનું નક્કી કર્યું. રાત્રે બંને જણા ત્યાં ગયા અને જ્યાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બેસતા હતા તે ગાદી ઊંચકીને જોયું પણ કાંઈ મળ્યું નહીં. તેથી કોદાળી લઈ ખોદવા લાગ્યા. ખાડો ઘણો જ ઊંડો ખોદયો પણ કંઈ જ મળ્યું નહીં તેથી બંનેએ નિરાશ થઈ ખોદેલો ખોડો પૂરી દીધો. ખોદેલી માટી અને ગાદી હતી જેવી હતી તેવી પાથરી ઘેર જતા રહ્યા.

બીજા દિવસે તે મજૂરો કામ ઉપર હાજર થયા અને હંમેશ મુજબ સાંજે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ મજૂરીના પૈસા આપવા લાગ્યા. તે વખતે આ બંને મજૂરોને રોજના કરતાં ડબલ પૈસા આપ્યા. તેથી મજૂરો કહેવા લાગ્યા કે : 'મહારાજ ! આ પૈસા તો વધારે છે, તેથી વધારાના પૈસા પાછા લ્યો.'

ત્યારે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ કહે : 'ભાઈઓ, મેં તમને રાતની અને દિવસની મળી ભેગી મજૂરી આપી છે. રાત્રે તમે સખત પરિશ્રમ કર્યો છે.'

રાત્રે ચોર મજૂરોએ જે પ્રયત્ન કર્યો હતો તે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ અંતર્જ્ઞાનથી જાણી ગયા હતા. એ જાણી મજૂરો લજ્જિત થઈ ગયા અને પોતે કરેલા દોષની ક્ષમા માગી દંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

ખાંડવ વનમાંનો ભયંકર સિંહ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના દર્શનથી મુક્ત થયો તેમજ સાત વરસના દુકાળથી ઉજ્જડ બનેલો પ્રદેશ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના આશીર્વાદ અને ઈંદ્રદેવની કૃપાથી એક પ્રહરમાં જળમય બનાવી દીધો તે વાત સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ.

સમય જતાં કુંવારિકા ક્ષેત્રમાં મંદિરનું બાંધકામ પૂર્ણ થયું. હવે ગુરુ મહારાજ દેશાટનનો કાર્યક્રમ બંધ કરી અને મંદિરની બાજુમાં આશ્રમમાં જ રહેવા લાગ્યા. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો આશ્રમ અમદાવાદની દક્ષિણે અઢાર કી.મી. દૂર અને સાબરમતી નદીના પૂર્વ કિનારાથી ત્રણ કી.મી. અંતરે છે. જે આ જે "કુંવારિકા ક્ષેત્ર", "હિમપુર", "શ્રી નિષ્કલંકી ધામ", "તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠ" વગેરે નામથી ઓળખાય છે.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના બ્રહ્મજ્ઞાનના આધ્યાત્મિક ઉપદેશથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ, સંત શ્રી શાણાકાકા તથા સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજ વગેરે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના જ્ઞાનામૃતનું પાન કરીને ખૂબજ તેજસ્વી થયાં હતાં. ભવિષ્યનું જીવન સદ્‌ગુરુની સેવામાં ગાળવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. તેથી બધાં શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના સાનિધ્યમાં રહેવા લાગ્યાં. જ્ઞાનના સાગર સાક્ષાત્ સૃષ્ટિના ગુરુ એવા પૂર્ણ બ્રહ્મરૂપ યોગેશ્વર મહારાજનો સમાગમ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે એમ જાણી તે બધાં પોતાને કૃતાર્થ થયેલાં માનવા લાગ્યાં હતાં.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ દરરોજ તેમને નવું નવું જ્ઞાન આપતા. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે બ્રહ્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન, યોગજ્ઞાન, નિષ્કલંકી ગીતા, શિક્ષાપત્રી, શ્રીમદ્ દશાવતાર, સદ્‌ગુરુ બોધ, મુનિવર ચેતાવણી, ઋષિવર ચેતાવણી, યોગવાણી, આગમવાણી, સત્‌વાણી, ગુરુવાણી (ભજન સંગ્રહ) વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં તત્ત્વ રૂપે ગ્રંથિત કર્યું છે, તે સર્વ જ્ઞાનનું સદ્‌ગુરુના મુખાર્વિંદેથી અમૃતપાન કરી સૌ કૃતાર્થ બનતાં.

એક દિવસ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા ત્યારે તેમણે જાણ્યું કે દુનિયામાં આપણું કાર્ય હવે પૂર્ણ થયું છે. તેથી હવે પ્રગટ રીતે નહીં રહેતાં બ્રહ્મધામ પ્રતિ પ્રયાણ કરવું. તેથી આશરે ઈ.સ. ૧૫૦૧, સંવત ૧૫૫૭માં તેમણે પોતે કુંવારિકા ક્ષેત્રમાં બંધાવેલા મંદિરમાં જ ધ્યાનસ્થ થઈ પરબ્રહ્મમાં જ્યોતિ સ્વરૂપે લીન થઈ જવું એવું તેમને વિચાર્યું.

પછી એક દિવસ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે પોતાના પાંચ સેવકોને બોલાવી પોતાની પાસે બેસાડયા અને કહ્યું: 'હવે મારો બ્રહ્મધામ પ્રયાણનો સમય આવી ગયો છે. ખરેખર તમે બધાય ઈશ્વરની, યુગગુરુની તેમજ સત્‌પંથ ધર્મની તન, મન અને વિશુદ્ધ ભાવથી નિષ્કામભાવે સેવા કરી છે, નિષ્કામ ભાવે કરેલી સેવાના ફળ તરીકે તમને સૌને એક એક આશીર્વાદ આપું છું જે અવશ્ય ફળશે.'

પ્રથમ તેમણે ચંદનવીરને કહ્યું : 'ચંદનવીર ! મારા બ્રહ્મધામ પ્રયાણ થયા પછી થોડા જ દિવસમાં તમારું દેહાવસાન થશે, ત્યારે મારા બ્રહ્મલીન થયાના સ્થાનથી વીસ ડગલાં છેટે તમારું અંતિમ સ્મૃતિ સ્થાન બાંધવામાં આવશે. લોકો પ્રથમ તમને નમસ્કાર કરી પાન-ફૂલ અર્પણ કરશે અને પછી મને અર્પણ કરશે. તમારું અંતિમ સ્થાન ખુલ્લામાં હશે અને ગમે તેટલી ગરમી હશે છતાં તમારું અંતિમ સ્મૃતિ સ્થાન ઠંડું રહેશે.'

પછી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને કહ્યું: 'તમારે તમારા અંતિમ સમયે કુકસ ગામમાં જ તમારું અંતિમ સ્મૃતિ ધામ મંદિર બાંધવું. ત્યાં ઘીનો અખંડ દીવો બળતો રહેશે. છતાંય તેને કાજળ બિલકુલ આવશે નહીં. ત્યાં કાયમ સદાવ્રત (અન્નક્ષેત્ર) ચાલુ રહેશે અને હજારો માણસો તમારો ઉત્સવ ઉજવશે.'

પછી તેમણે સંત ભાભારામ મહારાજ અને સાધ્વી કીકીબાઈને કહ્યું: 'હે પરમ પ્રિય ભક્તો, તમારી તપશ્ચર્યાના ફળ તરીકે ભક્ત ભાભારામે દેવા ગામે તમારું અંતિમ સ્મૃતિ ધામ મંદિર બાંધવું અને તે જ ગામની નજીક ઋણ ગામે સાધ્વી કીકીબાઈએ તેમનું અંતિમ સ્મૃતિ ધામ મંદિર બાંધવું. તમારે ત્યાં પણ અખંડ ઘીનો દીવો બળતો હોવા છતાં કાજળ આવશે નહીં. તમારે ત્યાં યાત્રાળુઓના મેળા ભરાશે અને અન્નક્ષેત્ર પણ ચાલુ રહેશે. તમારા ભંડારમાં કોઈપણ વસ્તુ ખૂટશે નહીં.

પૂ. શાણાજી મહારાજે પણ જીવનભર સદ્‌ગુરુની સારી સેવા કરી હતી તે સેવાના ફળ તરીકે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે પોતાની હયાતીમાં સ્થાપના કરેલા મંદિરમાં પૂજાપાઠ કરવા અને સંસ્થા ચલાવવા માટે એ સંસ્થાની સર્વ મિલકતના તેમને વહીવટકર્તા નીમ્યા અને એ પ્રમાણે એ સંસ્થાના સ્વામિત્વ અધિકાર મુજબ સંસ્થાના ગાદીપતિ તરીકે ભગવાધારી બ્રહ્મચારી-શિષ્ય પરંપરા ચાલુ રાખવી. એવું પૂ. શાણાજી મહારાજને કહી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે બધાને પ્રેમાલિંગન કરી સૌને આશીર્વાદ આપ્યા અને પોતે સ્થાપન કરેલી સંસ્થાનો વહીવટ હિંદુ બ્રહ્મચારી સાધુને સુપુર્દ કરી તે ગાદી ઉપર તેમને અધિષ્ઠિત કરી સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજ બ્રહ્મધામ પ્રતિ પ્રયાણની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનાં દર્શન માટે તેમના અનુયાયી શિષ્યો તીર્થધામપ્રેરણાપીઠ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે બંધાવેલા આશ્રમ-મંદિરમાં આવ્યા. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે બધાને પ્રેમથી આશીર્વાદ આપી આત્મજ્ઞાન અને બ્રહ્મજ્ઞાનનું જ્ઞાન સત્સંગ દ્વારા સમજાવ્યું. દરેક જાતિના, ધર્મના અનેક પ્રકારના લોકો આ માનવ દેહધારી ઈશ્વરને મળવા આવ્યા. એ સર્વને શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે ઉપદેશ આપી તૃપ્ત કર્યા.

સાંજનો સમય થયો. આશ્રમ ફરતે ગીચ જંગલ હતું અને અવનિ ઉપર અંધકાર છવાવા લાગ્યો તેથી વાતાવરણમાં એક પ્રકારની ઉદાસીનતા જણાવા લાગી, પણ સુગંધ ફેલાવનાર મંદ પવને વાતાવરણમાં ઉદાત્તપણું નિર્માણ કર્યું હતું.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ

આ સમયે જેમને આત્મ જાગૃતિ થઈ છે એવા મહાન પુરુષ ઈશ્વરના નામનું સ્મરણ-ચિંતન કરતા હતા અને તેમના શિષ્યો નમ્ર ભાવે હાથ જોડી તેમની સામે બેઠા હતા. શ્રીસદ્‌ગુરુ મહારાજના મુખકમળમાંથી નીકળતી અમૃતવાણીનું તેઓ પાન કરતા હતા. ઈશ્વરનું નામ સ્મરણ ચાલતું હતું તે વખતે જ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ ધ્યાનસ્થ થતાં થતાં પરબ્રહ્મ સ્વરૂપમાં તેઓ લીન થયા.

થોડા વખત પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ ધ્યાનમુક્ત થયા. તેમના મુખેથી ઈશનામ સાંભળી શિષ્યોએ ધન્યતા અનુભવી. આ અલૌકિક પ્રસંગનું વર્ણન કરવું કઠિન છે. સાક્ષાત્કારનો આનંદ તેઓ દિવ્ય દૃષ્ટિથી અનુભવવા લાગ્યા અને પોતાના વહાલા શિષ્યોને પણ તેમાં સહભાગી કર્યા. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને ભાવ સમાધિ લાગી ગઈ અને તેઓને આસપાસની બધી વસ્તુઓ ઈશ્વર સ્વરૂપ દેખાવા લાગી. '**सर्वं खल्विदं ब्रह्म**' ના અનુભવમાં તેઓ ઘણા સમય સુધી રહ્યા.

થોડીવાર પછી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ ધ્યાન મુક્ત દેખાયા. એટલે ભક્ત સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, પૂ. સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ, સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ, શ્રી ચંદનવીર મહારાજ અને બીજા ઘણા બધા શિષ્યોએ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે -

'હે કરુણાસાગર ! કૃપાનિધાન, બ્રહ્માનંદ સ્વરૂપ મહારાજ, અમે બધા અનન્ય ભાવથી આપના શરણે આવ્યા છીએ આપનો વિયોગ અમે શી રીતે સહન કરી શકીશું ! માટે આપના નિત્ય યુક્ત સ્વરૂપનું દર્શન અને સ્મરણ અમારા હૃદયમાં હંમેશાં કાયમ રહે એવી અમારા ઉપર કૃપા કરો.'

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સર્વ શિષ્યો તરફ જોયું, તેમની આંખોમાંથી અવર્ણનીય પ્રેમનાં કિરણો વહી રહ્યાં હતાં. બધા શિષ્યોને તેમણે પ્રેમભાવથી આલિંગન આપ્યાં. શિષ્યોના મનનો ભેદભાવ નષ્ટ થયો અને એક જ અદ્વૈતાત્મક પરમ જ્યોતિનાં દર્શન બધાંને થયાં.

પછી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે, સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ, પૂ. સંત શ્રી ચંદનવીરે અને પૂ. સંત શ્રી શાણાજી મહારાજે આ બધાએ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનું પૂજન કર્યુ અને તેમને પુષ્પહાર પ્રેમભાવથી પહેરાવ્યા. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે ગદ્‌ગદિત થઈ બધાને આશીર્વાદ આપ્યા અને વિદાય માગી, ત્યારે બધાંની આંખમાં અશ્રુ ઊભરાયાં. સૌએ

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. અંતમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'જે જે ભક્તોને મારાં દર્શનની ઈચ્છા હશે તેમને મારા દર્શન હંમેશાં થતાં રહેશે. મારા બ્રહ્મધામ પ્રયાણ પછી પણ કલિયુગના અંત સુધી અહીં જ છું. માટે હવે તમને આપેલા જ્ઞાન મુજબ આચરણ કરી લોકોને ઉપદેશ આપી આત્મ જાગૃતિ કરો.

આમ કહી બધાને ફરીથી દઢાલિંગન આપી હંસતેજજી સદ્‌ગુરુ મહારાજે કુંવારિકા ક્ષેત્રમાં જે મંદિર બાંધ્યું હતું તેમાં પદ્માસન વાળી ધ્યાનમુદ્રામાં ધ્યાનસ્થ થયા. ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા બાદ ત્યાં એક દિવ્ય તેજોમય પ્રકાશ સ્વરૂપ વલય પ્રગટ થવા લાગ્યું. એક તેજોમય દિવ્ય પ્રકાશ સ્વરૂપ વલય ત્યાં સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું. પછી તે તેજોમય વલયમાંથી દિવ્ય અખંડ જ્યોતિ સ્વરૂપ પ્રકાશી રહી. એ દિવ્ય અખંડ જ્યોતિ સ્વરૂપનાં જેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં એ પાંચેય જણાંને એક દિવ્ય વાણી સંભળાઈ. એનો સારાંશ એ હતો કે - 'મારા વહાલા સદ્‌ભક્તો ! તમે તમારું બાકી રહેલું આયુષ્ય ઈશ્વરના નામ સ્મરણમાં વ્યતિત કરો, બધાં જ કર્મો તેને જ અર્પણ કરો અને હંમેશાં તેનું જ ચિંતન કરી તેનામાંજ તદ્રુપ થઈ જાવ. પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો દસમો કલ્કિ અવતાર 'શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાન' આ કલિયુગના અંતે જ્યારે પ્રગટ થશે ત્યારે આપણા બધાંનો ફરીથી મેળાપ થવાનો છે. ત્યાં સુધી એ પરમ પૂર્ણની અદ્‌ભુત લીલાનો અનુભવ લ્યો ! આ અખંડ દિવ્ય જ્યોતિ મારું જ સ્વરૂપ છે. જગતના દુઃખીં લોકો પોતાના દુઃખોનાં નિવારણ માટે મારી આ જ્યોતિ સમક્ષ ઊભા રહી શ્રદ્ધાથી મને યાદ કરશે તો તેમનાં દુઃખોનાં હું નિવારણ કરીશ. આ પ્રમાણે સંદેશ આપી તે દિવ્ય વાણી વિરામ પામી.' સર્વત્ર નિરવ શાંતિ પ્રસરી રહી. બધાના હૃદયમાં ગુરુપ્રેમની ભાવનાની ભરતી આવી ગઈ. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો સંદેશ બધાના કાનમાં ગુંજવા લાગ્યો. સૌને ભાવ સમાધિ લાગી રહી. ભાવ સમાધિમાંથી જાગૃત થઈ સૌ સદ્‌ગુરુના દેહ વિલયમાંથી પ્રજ્વલીત એ દિવ્ય જ્યોતિનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થયાં. એ અખંડ જ્યોતિ આજે પણ પ્રજ્વલિત છે. એ અખંડ જ્યોતિનાં દર્શન થકી સૌની મનોકામનાઓ આજે પણ પૂર્ણ થાય છે.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ઉપદેશથી બધાંય પવિત્ર થયેલાં હોવા છતાં તેમના વિરહની વેદનાથી સૌ ઉદાસ થયાં હતાં. થોડો સમય સૌ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના આશ્રમમાં રહી પછી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા મુજબ સૌએ પોતપોતાના નક્કી કરેલા સ્થાનક પ્રતિ જવા પ્રયાણ કર્યાં.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ

વિ.સ. ૧૫૫૭ (ઈ.સ. ૧૫૦૧)માં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પૂર્ણ બ્રહ્મધામ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

नारायण के अंश से, प्रगटे सद्‌गुरु श्याम ।
पंद्रहसो सत्तावनमें, पाया पूर्ण विराम ।।

અભિલાષા -

ज्योति जगी अविनाशकी, मानो पूर्ण प्रकाश ।
'गंगा' सद्‌गुरु महाराजकी, अहर्निश कर हूं आश ।।

ગંગાસિંહનો વિનય -

बैठे रहुं गुरु चरणमें, चाहु दर्शन सद्‌गुरु देवाय ।
गंगा की यह आरजु, मानो पावन युगराय ।।

स्वामी आप मेरा बनी रहो, सुनो सद्‌गुरु श्याम ।
गंगा को अपनो लीखो, बिरद बड़ो बहुनाम ।।

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં જ નિવાસ સ્થાન કર્યા પછી તેઓ ત્યાંથી જ ધર્મપ્રચાર અને અન્ય કાર્ય કરવા લાગ્યા. ઘણા યોગીઓ, મુનિઓ, વિચારવંત સમાજ પ્રવર્તક લોકો ત્યાં આવી વિધ વિધ પ્રકારે ધાર્મિક ચર્ચા વિનિમય કરતા રહેતા. તે સર્વેનો આદર સત્કાર તેમની યોગ્યતાનુસાર કરી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અત્યંત લોકપ્રિય બન્યા હતા. તેમના જીવનમાંના મુખ્ય મુખ્ય પ્રસંગો સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના પરમ શિષ્ય ગંગાસિંહ ગોહિલે આલેખિત કરેલા છે, તેમાંના અમુક પ્રસંગ નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

(૧) યોગી નિરંજનનાથ

सद्‌गुरु संग बैठ सुखसाजा, मध्यान्ह आय खडे योगीराजा ।
नाम निरंजननाथ बखाने, देख पावनधाम हरख उर ठाने ।।

बड़े आदर सद्‌गुरु किन्हा, प्रेम प्रसाद योगी संग लीन्हा ।
योगी अभेद दिखे गुरु ज्ञानी, जात पात लिखे अज्ञानी ।।

એક વખત સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં કેટલાક લોકો સાથે સત્સંગ કરતા હતા. બપોરનો સમય હતો, બરાબર એ જ સમયે એક યોગી પુરુષનું આગમન થયું. તેમનું નામ નિરંજનનાથ હતું. યોગી ખરેખર મહા પ્રભાવશાળી હતા. સદ્‌ગુરુએ અતિશય પ્રેમથી

તેમનો આદર કર્યો. આતિથ્યધામમાં સાથે બેસી પ્રેમથી સહભોજન કર્યું. યોગીની અભેદવૃત્તિ હતી. એવા તે જ્ઞાની પુરુષ હતા. સદ્‌ગુરુએ તેમની સાથે બેસી ઘણા સમય સુધી સત્સંગ કર્યો. અમૃત રસપાન કરી બંને જણા ઘણા સમય સુધી ઈશ્વરી લીલાનું અને તેમની પ્રાપ્તિના વિષયે ચર્ચા ચિંતન કરતા બેઠા હતા ત્યારે આખરે સદ્‌ગુરુએ વિનયથી યોગીને પ્રશ્ન કર્યોઃ-

योगीराज कैसे किन्ह दर्शना, महाशिवरात्री निमित्त गिरीनारा ।
दत्त प्रभुके दर्शन पै हो, योगीजन उर आनंद पै हो ॥

अविगत दर्शन यहां पाये, योगी फिर गिरनार क्यों जावे ।
स्मित कर सद्‌गुरु बोले, अमर पुरुष आधिन अमोले ॥

યોગીરાજ ! અહીં આપનું આગમન થયું, આ તો અત્યંત આનંદની વાત છે, પણ આપ અચાનક કેવી રીતે અહીં આવી પહોંચ્યા ? કોઈ જગ્યાએ જવાની આપની તૈયારી છે કે કેમ ? કૃપા કરી આપના આગમનનું કારણ અમને જણાવવા કૃપા કરો.

યોગી કહે : "મહારાજ, યોગીના આગમનનું કારણ એવું છે કે ગીરનાર તરફ જતો હતો. માર્ગમાં આપનું આ સ્થાન આવ્યું એટલે દર્શનની ઈચ્છાથી આપના ચરણ પાસે આવી પહોંચ્યો. આપના દર્શનથી ખરેખર હૃદયમાં અપાર આનંદ થયો. હવે ગિરનાર જવું છે, ત્યાં મહાશિવરાત્રિમાં સંત અને સિદ્ધોનો મહા મેળો થાય છે. ત્યાં ભગવાન દત્તાત્રેયનાં દર્શનનો લાભ મળી જાય તો જીવનમાં આનંદ આનંદ થઈ જાય તેથી ગિરનાર જવું છે. જો આપ અહીં જ તે મહાગુરુનાં દર્શન કરાવી આપો તો ગિરનાર જવાનું મુલત્વી રાખું."

યોગીના આ શબ્દ સાંભળતાની સાથે જ સદ્‌ગુરુ શ્રી મંદ મંદ હાસ્ય કરતાં બોલ્યાઃ - "યોગીરાજ ! આપ જે સિદ્ધ પુરુષ - મહા ગુરુ વિષે વાત કરો છો તે તો અમર પુરુષ કોઈના પણ આધીન નથી કે તેને ઘર બેઠા બોલાવી દર્શન કરી શકાય. તે અવિગતની ગતિનો કોઈ પણ પાર પામી શકશે નહીં, ત્યારે તેમને અહીં કેવી રીતે બોલાવી શકાય ? તેમનું દર્શન પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગી લોકો ગિરિકંદરામાં એકાગ્રતાથી ધ્યાન મગ્ન બની વર્ષો પર્યંત ભક્તિ સાધના કરે છે, તો પણ તેમનાં દર્શન થઈ શકતાં નથી. એવા આ અવિગતને અહીં બોલાવવાનું આપણા માટે યોગ્ય નથી. એટલે હે યોગીરાજ, તે મહાપુરુષ અહીં કઈ રીતે આવી શકે ?"

महागुरु यहां कैसे आवे, योगी सिद्ध कैसे दिखावे ।
बड़े आनंद गिरनार जै हो, महागुरुका दर्शन पै हो ॥

झुक झुक योगी खड़े हो गैया, तीन कदम अरूप हो वैया ।
गंगा सुनो यह गेबकी बात, ता दिन योगी दिखे साक्षात ॥

"યોગીરાજ, એવા મહાન યોગીનાં આપને દર્શન કરવાની ઈચ્છા થઈ તે ઘણા જ હર્ષની વાત છે. આપ આ મહાગુરુનાં દર્શન માટે અતિ આનંદથી અને પ્રેમથી ગિરનાર તરફ પ્રયાણ કરો. અનન્ય પ્રેમભાવથી તેમનાં દર્શન કરી સત્સંગનો અલભ્ય લાભ મેળવો." સદ્‌ગુરુએ યોગીરાજને એવું કહી તેમને ગિરનાર તરફ જવાની સલાહ આપી. યોગીરાજ નમ્રતાથી ઊભા થયા અને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની પ્રેમથી રજા લઈ ત્રણ ડગલાં આગળ જઈ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

સત્‌પુરુષ શ્રી નાયાજી મહારાજ પોતાના પરમ શિષ્ય ગંગાસિંહને કહે કેઃ હે ગંગા ! આ તો અગમ્ય-ગૂઢ વાતો છે. યોગી પુરુષનાં પ્રત્યક્ષ પોતાની આંખોથી દર્શન કરવાં અને તેમની સાથે જ્ઞાન ચર્ચા વાર્તાલાપ કરવો અતિ દુર્લભ યોગ છે. જે યોગી હોય તેને જ એવી વાતો જાણવા મળે.

(૨) કાળદૂતો સાથે સંવાદ -

कहो गुरुजी कछु अमृतवाणी, स्वामी मुख बोले गुरुज्ञानी ।
सद्‌गुरु संग बैठे मध रैना, ता दिन आय कालकी सेना ॥

अति भयानक दिखे बिहाना, देखत ही दिल हो गई हाना ।
आये अझल देवदूतो दाना, कैसे आवन हुवे गुणवाना ॥

એક વખતની વાત છે. ગંગાસિંહ એમના ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પાસે બેસી સત્સંગ કરતા હતા. ત્યારે ગંગાસિંહે સદ્‌ગુરુની લીલા વિષે અભિલાષા વ્યક્ત કરી.એટલે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'એક વખત સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ સાથે તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં બેઠો હતો. મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. અચાનક આંખોને આંજી નાખે તેવો ઝગમગાટ સાથે તેજસ્વી પ્રકાશ થયો. તે પ્રકાશમાંથી કાળદૂતો પ્રગટ થઈ ઊભા રહ્યા. આ દૈવી દેવદૂતોને જોઈ ખરેખર હૃદય કંપાયમાન થઈ જતું હતું. એવું તેમનું ભયાનક વિકરાળ

સ્વરૂપ હતું. સદ્દગુરુએ તેમનો આદરભાવ કરી શાંતિથી તેમના આવવાનું કારણ પૂછ્યું' - ત્યારે કાળદૂતોએ શાંત ચિત્તે કહ્યું :-

सद्गुरुजी तुमी कृपा समंदर, मरते जीवको बखानत सुंदर ।
सजीवन कही करत हो साया, चेतावन यहां हम आया ॥
परहित काहे लूभाई रहैया, मरत जीवकी छांडो बैया ।
ऐसा ढ़ंग मत छांडे अंतरधाना, चाहे यहां से चलु दिलजाना ॥

'હે સદ્દગુરુજી ! આપ તો દયાના સાગર છો અને તેથી મૃત જીવાત્માઓને સજીવન કરી શકો છો. આ કાર્ય આપ બંધ કરો. એટલા માટે જ અમારે આપને અવગત કરાવવા અહીં આવવું પડયું છે. આપ તો હૃદયથી પરમાર્થનાં કાર્ય કરો છો પરંતુ અમારું તમને એ કહેવાનું છે કે આ મૃત જીવાત્માઓને તેમની કર્મની ગતિ પર છોડી દો અને આપ જે પ્રમાણે શાંતિથી બેઠા છો તેવી જ રીતે નિર્લેપ થઈને રહો.



સદ્દગુરુ શ્રી મહારાજ અને કાળદૂતોનો સંવાદ

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'હે દેવદૂતો, આપ જે કહો છો તે કદાચ સાચું હશે પણ મારાથી તેમ થઈ શકે એવું નથી. સાધુ પોતાની સાધુતા (પરપીડા હરણ કરવાનું વ્રત) છોડવા તૈયાર ન થાય. બને તો આ દુનિયા છોડીને જવાનો આદેશ થાય તો તે સ્વીકારવા હું આનંદથી તૈયાર છું, પરંતુ સાધુતાનો ત્યાગ કરી શકીશ નહીં.

आपही अपना कर्म बखानो, हम ही सदा रहे दुःखभंजक ।
प्रामाणिक नाम मानुष कहैया, ताके प्रेरणापीठ संत बुझैया ॥

'જ્યાં સુધી અમે આ ધરતી પર છીએ ત્યાં સુધી દીનજનોનાં દુઃખ દૂર કરવા તત્પર રહીશું. એવા દુઃખીજનોનાં દુઃખ પોતાનાં જાણી તેમનાં રક્ષણ કરવાની જવાબદારી અમારા શિર પર છે. સંતો પરહિત માટે જન્મ લે છે. તેઓ પરપીડા મટાડવાની પોતાની યોગશક્તિનો ક્યારેય ત્યાગ કરી શકે નહીં. જે રીતે આપ આપનું કાર્ય કરી રહ્યા છો તે પ્રમાણે જ અમને અમારું કાર્ય કરવા દો. જ્યાં સુધી આ ધરતી પર રહેવાનું છે, ત્યાં સુધી દુઃખીયાનાં દુઃખ દૂર કરવાનું પવિત્ર કર્તવ્ય હું છોડી શકીશ નહીં.' સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવી દીધું. કાળદૂતો પૂર્ણતાથી તેમનો આશય સમજી ગયા. અત્યંત આનંદથી તેઓ બોલ્યા :-

सुनो गुरु यही नैन दिखैया, सद्‌गुरु महाराजका जलवा पेखैया ।
जहां मे आयके परहित पेखो, औरनकी शकित आपमें देखो ॥

સદ્‌ગુરુજી ! આપને આ સત્યનો માર્ગ દેખાય છે તેથી આપ બીજાઓના દુઃખથી પીડિત થાવ છો. કેટલાકને તો આ માર્ગ પણ દેખાતો નથી. કારણ કે તેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે જ જીવન જીવે છે. આપ સત્યના ઉપાસક છો તો સદાય આ જ પવિત્ર માર્ગમાં રહો.' એવું કહી નમસ્કાર કરી કાળદૂતો અદૃશ્ય થઈ ગયા.

ગંગાજી ! આ પ્રસંગ તો સદ્‌ગુરુજીની સાથે બેસી આંખોથી અમોએ નજરોનજર નિહાળ્યો છે. તે દિવસે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની દિવ્ય શક્તિની મને ખબર પડી અને સમજમાં આવ્યું કે આ દુનિયામાં આવ્યા છીએ તો પરદુઃખ જાણી તેમનું દુઃખ દૂર કરવું. બીજાનું દુઃખ પોતાનું સમજી તેમના દુઃખમાં સહભાગી થવું.

(૩) વિધર્મી સંત -

एक दिन आये विधर्मी संत ज्ञानी, सद्‌गुरुका नाम बखानी ।
झुक झुक सद्‌गुरु संग बिठैया, उलट बाते अंतरकी कहैया ॥

सद्‌गुरुजी हम खोजत हरि, दिखे नहीं कभी पीव पियारी ।
कैसे दर्शन श्रीहरिका होवे, कहो सद्‌गुरु राय बीगोवे ॥

એક દિવસ એક વિધર્મી સંત આવ્યો. તે વિધર્મી સંત શ્રી સદ્‌ગુરુના ચરણ પાસે નમી વિનયથી નીચે બેઠો અને શાંતિથી પોતાના મનની વાતો કહેવા લાગ્યો.

'હે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ ! કેટલાંય વર્ષો વીતી ગયાં હું શોધી શોધીને થાકી ગયો પરંતુ હજી સુધી ભગવાનનાં દર્શન થયાં નથી. કૃપા કરી કહો કે પરમાત્માનાં દર્શન કયા ઉપાયથી થઈ શકે ? મારા જીવનનો તો અંતિમ સમય આવ્યો છે, પરંતુ પરમાત્માએ હજુ સુધી આ ગરીબ દાસને દર્શન આપવાની કૃપા કરી નથી. આ દુનિયાનો (સંસારનો) ત્યાગ કર્યો પણ ઈશ્વર મળ્યા નહિ. મને લાગે છે કે મેં નાહકનો આ સંત વેશ ધારણ કર્યો છે.'

प्रार्थना बिना नहीं पावे कृपाला, भक्ति ताहिकी लीजो बनाला ।
पल एक प्रभुसे लग रहे नैना, आय मिले सच कहू बैना ॥

सद्‌गुरुकी इक है बानी, प्रार्थना पथ भूल गये अज्ञानी ।
ताथे जहां बहुरी भटकाये, आज सद्‌गुरुसे ज्ञान पाये ॥

'હે મુમુક્ષુ સંત ! પણ તમે સાચા હૃદયથી ભગવાન સાથે પ્રીત કરી જ નથી. જ્યાં ત્યાં ભગવાનને શોધવામાં જ સમય ગુમાવ્યો છે. ભગવાનની એક નિષ્ઠાથી ભક્તિ કર્યા સિવાય ક્યારેય દર્શન થઈ શકશે નહીં. તમે એકાગ્રતાથી તેની ભક્તિ કરો એટલે તે પરમાત્મા એક દિવસ જરૂર આવીને મળશે. પળે પળે તમે સાચા હૃદયથી ભગવાનના ધ્યાનમાં જ રહો અને જ્યારે ભગવાનની સાથે એકરૂપતા થશે ત્યારે જરૂર દર્શન થશે. એમ તો મારો સ્વામી તમારાથી કંઈ દૂર નથી, તમારા હૃદયમાંજ બિરાજમાન છે.'

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે વિધર્મી સંતને સત્ય ઘટના કહી. તે સાંભળી વિધર્મી સંત પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કરી અને બોલ્યો:

'હે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ ! આપ જે કાંઈપણ કહો છો તે સત્ય છે. આજ પર્યંત હું ભક્તિનો માર્ગ ભૂલી ગયો હતો અને તેથી આ દુનિયામાં ઘણું રખડયો, કોઈપણ જગ્યાએ સુખ કે શાંતિ મળી નથી. સંત થયો પણ દુનિયાની માયામાંથી પર થઈ શક્યો નહીં અને સત્યનો માર્ગ ભૂલી જે કરવું જોઈએ તે કરી શક્યો નહીં. એ જ ભૂલમાં આખું આયુષ્ય નિષ્ફળ ગયું, હવે સમજ આવી પણ ઘણું મોડું થઈ ગયું. હવે આપના પવિત્ર શરણે આવ્યો છું. આપની કૃપાથી હું સત્યના માર્ગ પર આવ્યો. આ રસ્તો ભૂલેલા અણસમજને સમજણ આપી આપ સત્યના રાહે લાવ્યા છો.'

मोहे कृपा कीजो स्वामी, ताथे भक्ति बनी रहे प्रभुकी ।
भक्ति तुमीसे ऐसी बनैया, सच मुच चमत्कार तुम्है पैया ॥

चले संत उर भक्ति बखाने, चमत्कार ताहिको मिले दिल जाने ।
गंगा सद्‌गुरु संग दिखैया, भाग्य ताहिको दर्शन पैया ॥

'હે સ્વામી ! મારા પર દયા કરો અને ગમે તેમ કરીને મારાથી ભગવંતની ભક્તિ થઈ શકે એવી પ્રાર્થના કરો.'

સદ્‌ગુરુએ વિધર્મી સંતને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું: 'હે મુમુક્ષુ ! જ્યારે તમારામાં ભગવંત પ્રાપ્તિની જેવી ઉત્કંઠ ભાવના પ્રગટ થશે કે તરત જ તે પરમ પાવન પરમાત્મા દર્શન આપશે. તમે જેનાં દર્શન કરવા આતુર થયા છો તે પરમાત્માનો જાગૃત ચમત્કાર જોવાનો યોગ વહેલી તકે તમને પ્રાપ્ત થશે.

વિધર્મી સંત શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના આશીર્વાદ લઈ પાછો ગયો અને તન-મનથી ભગવાનની ભક્તિ-સેવામાં લાગી ગયો. તેની અભિલાષા પરિપૂર્ણ થઈ અને ભગવાનની અસીમ કૃપા તેના પર થઈ. તેને સાક્ષાત્ પરમાત્માના સ્વરૂપનું દર્શન થયું. મુમુક્ષુ વિધર્મી સંત ખરેખર ધન્ય બની ગયો.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ કહે: હે ગંગાજી ! સદ્‌ગુરુના સંગમાં બેસી પ્રભુ મિલનનો આ મંગલ પ્રસંગ પણ જોવાનો યોગ મને મળી ગયો. આ તો જેનું નસીબ જાગૃત હોય તેને જ દર્શન કરવાનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજું તો આ દુનિયામાં ભૂલા પડેલા ઘણાય અન્યત્ર ભટકતા હોય છે એમાં કોઈ સંદેહ નથી.

(૪) ગંગાસિંહ ગોહિલ પર સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજની કરુણા -

चितोडगढसे नायाजी चेताये, गंगासिंह गोहिलको जगाये ।
दिये उपदेश हरि स्मरण करै हो, दरशन चाहे गुजरातमें जैहो ॥
स्नेही सुभागी खोजत आये, कुकसमें गुरु दर्शन पाये ।
सद्‌गुरु संग गुरु महिमा जाने, ताथे दरशन हित हो थाये ॥

સંત નાયાજી મહારાજ પાવન સત્‌પંથ ધર્મ ઉપદેશ કરતા કરતા જ્યારે ચિત્તોડગઢ ગયા હતા તે સમયે તેઓએ ગંગાસિંહ ગોહિલને ઉપદેશ કરી જાગૃત કર્યા હતા. પછી તેમને હરિસ્મરણનો ઉપદેશ આપી જ્યારે પાછા ફરતા હતા ત્યારે ગંગાસિંહ પૂછ્યું કેઃ 'હે ગુરુદેવ ! ફરી આપનું દર્શન ક્યારે થશે ?'

ત્યારે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે કહ્યુંઃ 'બાળક ! જ્યારે તારા હૃદયમાં દર્શનની ભાવના પ્રકટ થાય ત્યારે ગુજરાતમાં આવજે. તને સદ્‌ગુરુનાં દર્શન પ્રાપ્ત થશે અને તારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થશે.' એવું કહી તેઓ ચિતોડગઢથી ગુજરાત તરફ પાછા ફર્યા.

કેટલાક વર્ષો પછી તે ભાગ્યશાળી રાજપૂતનું ભાગ્ય જાગૃત થયું. તેના હૃદયમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનાં દર્શનની ભાવના જાગૃત થઈ અને તેઓ ચિતોડગઢથી ગુજરાતમાં આવ્યા. ફરતા ફરતા કુકસના સંત ધામમાં આવ્યા. તેમને ગુરુનાં દર્શન થયાં. તે સમયે ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના મહિમાનું વર્ણન કર્યું અને ગંગાસિંહને શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બ્રહ્મધામ પધારી ગયાની જાણ કરી. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના મહિમાનું વર્ણન સાંભળી ગંગાસિંહને હૃદયમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના દર્શનની અભિલાષા જાગૃત થઈ. પછી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના આશીર્વાદ લઈ તેઓ તીર્થધામ-પ્રેરણાપીઠ આવ્યા.

सद्‌गुरु महाराजके नहीं पाय दर्शना, सद्‌गुरु कर गये प्रयाणा ।
बैठे रात्रि सुमीरे गुरु गोसाईया, आधी रात्रि आये गुण गंभीरा ॥
पाय दर्शन ताहीको पै हो, गंगाजी गुरुचरण ग्रहै हो ।
सद्‌गुरु मै परम सुभागा, सुफल भये मेरा अनुरागा ॥

ગંગાસિંહ પ્રેરણાપીઠમાં આવ્યા અને જેમના દર્શન માટે આવ્યા હતા તે મહાપુરુષ તો બ્રહ્મધામ પધારી ગયા તે હકીકત તે જાણતા હતા તેમ છતાં પણ સદ્‌ગુરુનાં દર્શન વગર નિરાશ

થઈ ગયા. પછી પૂર્ણ ભાવથી સદ્‌ગુરુના દર્શન માટે સદ્‌ગુરુશ્રીના ધ્યાનમાં ગંગાસિંહ બેસી ગયા. સાચા પ્રેમથી દર્શનની લાગણી હતી. બરાબર મધ્ય રાત્રે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું પ્રાગટ્ય થયું અને તેઓએ ગંગાસિંહને દર્શન આપ્યાં. તે ભાગ્યશાળી સદ્‌ભક્તે સદ્‌ગુરુનાં ચરણ પકડયાં અને બોલ્યાઃ 'હે નાથ ! મારો અનુરાગ (પ્રેમ) સાચો હતો, તેથી આપનાં દર્શન થયાં. હું ખરેખર આજ ભાગ્યશાળી બની ગયો.'

प्रगट मोहे मिल गये अंतरधाना, मिट गये मेरा आवागमाना ।
दयानिधि मोपे किरपा करै हो, गुरु लीलामृत दीनको दै हो ॥

इच्छत सोही तोहे मिली जावे, गंगा तोहे सब कुछ पावे ।
आशिष दिन्ह गुरु कृपानिधाना, छीनमें ही गये अंतरधाना ॥

'મને પ્રગટ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનાં દર્શન થયાં. મારો આવાગમનનો ફેરો મટી ગયો. હે દયાનિધિ ! તમે મારા પર કરુણા કરી, મને આપના વિશુદ્ધ લીલામૃતનું દાન આપો, જેથી મારા આત્માનું કલ્યાણ થાય.' એવી રીતે ગંગાસિંહએ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પાસે પોતાના પવિત્ર ચારિત્ર્યનું દાન માગ્યું.

તેની આ અલૌકિક યાચનાથી પ્રસન્ન થઈ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને પણ આશ્ચર્ય થયું. વિસ્મય થઈ તેઓ બોલ્યાઃ 'ગંગાસિંહ ! તું તારા ગુરુની તન, મન, પ્રાણથી સેવા કર, તને જે જોઈશે તે તેમના કૃપા પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થશે.' એવું બોલી તેના શિર પર પોતાનો વરદ્‌હસ્ત મૂકી આશીર્વાદ આપી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

आनंद उरमें अधिक छवाये, हरख भरे गुरुके घर आये ।
नायाजी मुख दर्शन देखी, गुरुजी मेरी गति सब पेखी ॥

पीव पाया गंगाधर आया, धन्य हो मेरी सफल कमाया ।
सद्‌गुरु लीलामृत मागा, धन्य धन्य तेरो अनुरागा ॥

ગંગાસિંહના હૃદયમાં અપાર આનંદ થયો. તેઓ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનાં દર્શનથી ધન્ય બની ગયા હતા. જે કાર્ય માટે તેઓ આવ્યા હતા તે કાર્ય સિદ્ધ થવાથી તેમનો ફેરો સફળ થયો હતો. પછી તેમણે તેમના ગુરુજીના ધામ પ્રતિ જવાની તૈયારી કરી. તીર્થાટન કરતા કરતા ગુરુના ધામ કુકસમાં આવી પહોંચ્યા. ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ તેમનું હસતું મુખ નિરખી સમજી ગયા કે ગંગાજીને જે જોઈતું હતું તે પ્રાપ્ત કરીને આવ્યો છે. તેઓ બોલ્યાઃ 'ગંગાજી, આજે તારો જન્મારો

સાર્થક થયો, તે બીજું કંઈ ન માગી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પાસે લીલામૃત માગ્યું તે પરથી તારો પ્રેમ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે.' ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે મુક્ત કંઠેથી તેને આશીર્વાદ આપ્યા.

તે સાંભળી ગંગાસિંહ બોલ્યાઃ -

गुरुजी पूरण करो अभिलाषा, गुरु लीलामृत पीवनकी आशा ।
समय पाय अमीरस पैहो, गंगा तोहे सुखशांति मिलै हो ॥

'ગુરુદેવ મને તો શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના લીલામૃતના પાવન ચરિત્રનું શ્રવણ પાન કરવાનું છે. મને આ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનું પાવન ચરિત્ર સંભળાવો.' ગંગાસિંહ વિનંતી કરવા લાગ્યા.

'ગંગાસિંહ, તારી આ ઈચ્છા જરૂર પૂર્ણ થશે. અનુકૂળ સમય આવશે ત્યારે તારી આ સદ્‌ગુરુ પાવન ચરિત્ર શ્રવણની અભિલાષા હું તૃપ્ત કરીશ, તે યોગે તારા હૃદયમાં સુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થશે.' એવું કહી ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે ગંગાસિંહને દૃઢ આશ્વાસન આપ્યું.

(૫) માનસીંગજી મહિડાની શંકાનું સમાધાન -

महीकांठासे मानसंग आये, महिडा मुखसे वेन सुनाये ।
साया लोग कहे सुखबानी, सद्‌गुरुसे मन मिली हो ज्ञानी ॥

મહી કાંઠાથી માનસંગજી મહિડા નામના રાજપૂત સદ્‌ગુરુશ્રી હંસતેજજી મહારાજના દર્શન માટે આવ્યા. વિનયથી શિર નમાવી ગુરુ ચરણ પાસે બેઠા. ત્યારપછી થોડીવારે હળવેકથી અંતઃકરણની વેદના વ્યક્ત કરતાં બોલ્યાઃ 'સ્વામીજી ! આપના વિષે લોકોમાં એવું સંભળાય છે કે - સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી શિષ્ય બનાવે છો, શું તે વાત સાચી છે ?'

'માનસીંગજી, આપ જે વાત કરો છો તે બરાબર છે. હું બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી શિષ્ય બનાવું છું.' એમ સદ્‌ગુરુ બોલ્યાઃ

हम तो नामसे नाता बखाने, भले कोउ माने नहीं माने ।
सद्‌गुरु स्वामीको साच बखाना, मानसंग बुझे गुणवाना ॥
योगामृत गुरुकी बानी, समझ लहे कोई विरला ज्ञानी ।
नाया गुरुके यही उपदेशा, नाम सुमी रे कटे भव कलेशा ॥

અમે તો પરમાત્માના નામ સાથે સ્નેહ બાંધનારા છીએ. અમે એ જ ઉપદેશ આપીએ છીએ કે તમે પણ ભગવાનના નામ સાથે તમારો સંબંધ જોડો. અમારો આ ઉપદેશ ભલે કોઈને પસંદ ન પડે. તેઓ માને કે ન માને પરંતુ જે ખરું છે, જે સત્ય છે તેનો જ અમે ઉપદેશ કરેલો છે. માનસંગજી, જે ગુણવાન હોય તે સમજી શકે. યોગીઓની અમૃતવાણી જ્ઞાનીજન જ સમજે છે. બીજાને તેમાં અભિરુચિ હોતી નથી.

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો ઉપદેશ શાંત ચિત્તથી શ્રવણ કરી માનસંગજીના મનની શંકાનું સમાધાન થયું પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને નમન કરી ત્યાંથી નીકળી ગયા.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ કહે છે કેઃ ગુરુનો ઉપદેશ એ જ છે કે - તમે ઊઠતાં, બેસતાં, ઊંઘતાં, ખાતાં, પીતાં, કામ કરતાં કરતાં ભગવાનનું નામ સ્મરણ ક્યારેય ભૂલતા નહીં. ભગવંત સાથે નામ સ્મરણ વડે સંબંધ જોડો, તો આ ભવસાગરના દારુણ દુઃખમાંથી તમારો છુટકારો થશે.

(૬) સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો દરબાર -

नैन दिखे सद्‌गुरु दरबारा, मांगा मै जावुं बलिहारा ।
स्वामीके दरबारमें सब कोई आवे, सुनी उपदेश विमल हो जावे ॥

बड़े योगी मुनि गुणावाना, आय खड़े गुरुधाम निधाना ।
सद्‌गुरु सबका करे सन्माना, योगी जन लगे प्रीतमना ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ કહેઃ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના દરબારને જોઈ આંખોથી હું ધન્ય બની જતો. હે ગંગાજી, હું પોતે પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ જતો એ પ્રકારનો તે દરબાર ખરેખર અવર્ણનીય હતો. તમામ ધર્મના, તમામ વર્ણના લોકો આવી સદ્‌ગુરુની સન્મુખ બેસી અમૃત તુલ્ય ઉપદેશ સાંભળી શુદ્ધ અંતઃકરણથી પવિત્ર બની જતા હતા. મોટા મોટા યોગીજન, મુનિવર સૌ આવતા હતા અને સદ્‌ગુરુના ધામ પર શાંતિથી બેસી સત્સંગ શ્રવણ કરી પછી વિદાય થતા હતા. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અતિથિ, અભ્યાગતોનું સ્વાગત-સન્માન કરતા હતા તેથી સૌ યોગીજનોને સદ્‌ગુરુ પ્રિય લાગતા હતા, કારણ કે તેમના મનમાં પૂર્ણ અનુરાગ ભાવ હતો. સૌ અંતઃકરણથી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ ઉપર પ્રેમ કરતા હતા.

कितने योगी आयके गैया, याद रही ओर बाते भूलैया ।
सुनो योगी कुछ नाम बखानी, अडबंगनाथ योगी गुणगानी ॥

सतानंद अरु रसिकनाथा, जान्हवीदास अरु मकरनाथा ।
हारितनाथ दिगंबर दासा, बहुरी योगी जन आये आवाशा ॥

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના ધામમાં એવા તો કેટલાક યોગીઓ, મુનિગણો આવી ગયા. તેમનાં નામોની યાદ પણ હવે ભૂલાઈ ગઈ છે, તેમ છતાં જે નામો યાદ છે તેમાંથી યોગી અડબંગનાથ મહાન હતા. તેમજ યોગી સતાનંદજી, યોગી રસિકનાથજી, યોગી જાન્હવીદાસજી, યોગી મકરનાથજી, યોગી હારિતનાથજી, યોગી દિગંબરદાસજી એવા કેટલાય સત્ પુરુષો-મહાન યોગેશ્વરો સંત ધામ પર આવી ગયા અને તેમના સત્સંગની અનેરી ઝલક દેખાતી હતી. તેમનાં પરમ પાવન ચરિત્રો શ્રવણ કરતાંની સાથે જ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના હૃદયમાં અપરિમિત આનંદ થતો હતો અને હર્ષાશ્રુ આવી જતાં.

ज्ञानी जन बैठे उमंगा, लगे आनंद पावे सत्संगा ।
जात बरन कछु भेदा नहीं, सद्‌गुरु जात अजात लिखे नाहीं ॥

सबसे लिखावे एक निमाई, नाम जपो मुखसे मेरे भाई ।
भक्ति बखानो भक्ति बखानो, भक्ति बिना तुम सब ही अजानो ॥

જ્ઞાની પુરુષો અતિ ઉમળકાથી આવીને બેસતા અને સંત સમાગમની મોજ અનુભવી પ્રેમમાં મગ્ન થઈ જતા. ત્યાં નાત જાતનું કોઈ બંધન ન હતું. ઈશ્વર અજાત છે. તેના ઘેર કોઈ ઊંચ કે નીચ નથી, કોઈ નાના કે મોટા નથી. કેવળ એક જ વાત મહાન છે કે 'પ્રેમથી ઈશ્વરનું સ્મરણ' કરો. આનાથી કોઈ બીજી વાત મહાન નથી. સર્વ ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરી ઈશ્વરની નિર્મલ શુદ્ધ અંતઃકરણથી ભક્તિ કરો. તે સિવાય ક્યારેય તમારો ઉદ્ધાર થઈ શકશે નહીં. ઈશ્વરની પ્રેમ ભક્તિ સિવાય ખરેખર તમે જીવનની બાજી હારી જશો. તેથી વાદ વિવાદ, તર્ક વિતર્ક છોડી ભક્તિ કરો. આત્મ કલ્યાણની ચિંતા રાખો. સાચી એ વાત છે કે ભગવાન સાથે અજાણ બની કદી રહેવું નહીં. તેને નિત્ય જાણો અને માણો.

मेरे स्वामीको को भक्ति पियारी, भक्ति को तुम फरो दुलाज्ञ ।
आतुर चेत सजाग बनाया, असावध नर खस्ता खूब खाया ॥

भवाटवीमें भटकत भूंडे, जीवन जीवे लबाड अरु लूंडे ।
सत्‌को पंथ जाहिको पाई, ताकी मानो सुफल कमाई ॥

મારા સ્વામીને ભક્તિ જ પ્રિય છે. તેથી તમને વારંવાર કહું છું કે, આ માયાની ચિંતા મૂકી ભક્તિ સાથે સ્નેહ કરો. તેના પર અપરંપાર પ્રીતિ કરો. ચતુર-સમજદાર માણસ આટલી જ વાત પરથી જાગૃત થઈ ચેતન બની જાય છે પરંતુ જેઓ બેદરકાર રહે છે તેઓ તો અનેક ખત્તા ખાઈ ખાઈને લાખ ચોર્યાસીમાં ભટકતા જ રહે છે અને જેઓએ આ સત્યનો માર્ગ સ્વીકારેલો હોય છે અને તે માર્ગ અનુસાર જે કર્મ કરે છે તેનાં જન્મ-મરણ સફળ થાય છે. આ સંસારમાં આવીને આવા લોકો સદાય સફળ થયા છે તેમાં જરાય મીનમેખ નથી એમ સમજવું.

मानुष तन दुर्लभ पावा, बेर जन्म नहिं आवा ।
ज्ञानी जन यही गति बखाने, अज्ञानी शिर कटे अभिमाने ॥

આ માનવ દેહ ઘણો જ દુર્લભ છે. તે વારંવાર મળી શકતો નથી. જ્ઞાની પુરુષ આ વાતને જાણતા હોય છે પરંતુ જે અજ્ઞાની છે તે પોતાના અભિમાનની વાતો આગળ ધરે છે. એવા અભિમાનની વાતો કરનારા બધા નરકમાં જ જાય છે.

नथ्थन जोगी अरु हुबलसेना, ताको जादुटोना दिखे निज नैना ।
आखिर संतके आगे झुकैया, जूठे जादुटोना ता दिन तजैया ॥

કેટલાક તો એવા પણ આવ્યા કે જેમને પોતાના વશીકરણ મંત્ર પર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને તે બળ પર તેઓ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની કસોટી કરવાનો ઉદ્દેશ રાખી સદ્‌ગુરુની સામે આવ્યા. પોતાના મંત્ર બળનો ઉપયોગ પણ કર્યો પરંતુ જ્યાં પવિત્ર સંત બિરાજમાન છે ત્યાં આ ચરપટ ચેટક મંત્રોનું બળ શું ચાલે ? છતાં પણ પોતાની વિદ્યાબળના અભિમાનથી જે આગળ આવ્યા તેમાં નથ્થન જોગી, હુબલસેન મુખ્ય હતા. તેઓ અતિ જોરમાં આવી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પર પોતાની ચમત્કારી વિદ્યાનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યા, પરંતુ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પર તેમની વિદ્યાની કોઈ અસર થતી નહોતી. ઘણા પ્રયત્ન કરી જોયા પછી

પણ ઉપાય લાગતો નહોતો. પછી સૌ કોઈ પોતાની અસફળતા જોઈ લજ્જિત બની ગયા. દીનતાથી તે સૌ સદ્‌ગુરુના ચરણમાં પડી ગયા અને જીવનમાં ફરી આવું મલિન કામ કરશે નહીં એવા શપથ લઈ સદ્‌ગુરુદેવના શુદ્ધ સેવક બની ગયા. પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સાન્નિધ્યમાં રહી તેમની અગમ્ય ભક્તિનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરી નિરાભિમાની થઈ ચરણામૃત લઈ પાવન થયા.

परचा बहुत गुरु देव संतके, कोन लिखे अरु कोन कहा के ।
जीसके ज्ञान गुरुकी आवे, लीलामृत सोही जन पावे ।।

संत स्वामीका यही दरबारा, ताकी कैसे लहु हूं पारा ।
नायाजी विमल यश गावे, गंगा गुरु चरण सुख पावे ।।

સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજના સત્ ચારિત્ર્યનો પાર લઈ શકાય તેમ નથી. તેમજ કોઈ પણ તેમની યથાર્થ નોંધ કરી શકે તેમ નથી. કોણ ક્યાંથી આવ્યા અને તેનું કામ અસફળ બન્યું છે એવો તેમના ધામમાં એક પણ દાખલો બન્યો નથી. જેમની પાસે ગુરુજ્ઞાન છે તે તમામનું કાર્ય સદ્‌ગુરુ મહારાજની અસીમ કૃપાથી સફળ થયું જ છે. એ તો દિવ્ય સંતનો દરબાર હતો તેનો અંત કોઈ પામી શકે નહીં. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ શુદ્ધ અંતઃકરણથી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનાં યશોગાન ગાઈ રહ્યા છે. એ જ રીતે ગંગાજી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના ચરણમાં લીન થઈ સાચી શાંતિનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના ચરણ સમાન અખંડ સુખનો આનંદ કોઈ પણ જગ્યાએ પ્રાપ્ત થઈ શક્તો નથી.

(૭) સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અને સંત નિર્વાણ સાહેબનો સમાગમ

સંત નિર્વાણ સાહેબ મારવાડના જાયલ ગુરુદ્વારાથી વિ.સ. ૧૫૩૭ (ઈ.સ. ૧૪૮૧)માં સુરત ખાતે આવ્યા. સુરતના રજવાડી મહાલય સામેના મેદાનમાં પોતાનું વિશાલ સ્થાન બનાવ્યું. આ મહાપુરુષે અનેક પ્રકારના ધાર્મિક પ્રહારો અને આક્રમણોનો સામનો કરી પ્રતિકાર કર્યો હતો અને જગતના કલ્યાણ માટે શાંતિની સ્થાપના કરી હતી.

ज्ञानी संतनके दर्शनकी, लगी निरवाणको प्रीत ।
बडे समदर्शी साध जो, रखे संतनकी रीत ।।

- निर्वाण चरित्र प्रकाश.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ

સંત, યોગી, જ્ઞાનીનાં દર્શનના નિર્વાણ સાહેબ અનુરાગી હતા. તે માટે તેમના દર્શન માટે તેઓ દૂર દૂર પર્યંત દેશાટન કરી મહાપુરુષોનો સમાગમ પ્રાપ્ત કરતા હતા. સદ્‌ગુરુના મંગલ મિલનની નોંધ પ્રાપ્ત થઈ છે તે જગ્યાના પાવન પ્રસંગમાંથી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ સાથે તેમનો સમાગમ થયો તે પ્રસંગનું વર્ણન કરેલ છે.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું ગુજરાતમાં જ્યારે આગમન થયું ત્યારે અસલ સોનાની માફક આ મહાપુરુષને ગુજરાતની જનતાએ ઓળખી લીધા અને તેના પ્રભાવની સુગંધ ચારે બાજુ પ્રસરવા લાગી.

गुजरातमें आइया, सद्‌गुरु श्री महाराज ।
सोही साधुताके ढंग से, लोगनको बडो चाह ॥

ऐसे संत दर्शन के, बडे अनुरागी निर्बान ।
प्रेरणापीठमें सद्‌गुरुसे, मिलन हुए निर्बान ॥

સંત નિર્વાણ સાહેબ ઈ.સ. ૧૪૯૫માં અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે પ્રથમ તેમને સદ્‌ગુરુ શ્રીહંસતેજજી મહારાજના દર્શનની ઉત્કંઠા જાગી. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના વિચારો અને આચાર શુદ્ધિની પવિત્રતા જાણી તેમજ તેમની જ્ઞાન આપવાની વિશિષ્ટ રીત જાણી લોકો તેમને યોગી મહાપુરુષ સંત તરીકે જ ઓળખતા હતા. તેમના આ સદ્‌ગુણના કારણે નિર્વાણ સાહેબ તેમનાં દર્શન માટે તીર્થધામ-પ્રેરણાપીઠ આવ્યા. ઉચ્ચ કોટિના મહાપુરુષોનું મંગલ મિલન થયું.

संगत बैठे साधकी, उरमें बड़ी उमंग ।
सद्‌गुरु श्री महाराज, रखे भक्तिका रंग ॥

परहित पेखे कृपाला, आये भोम गुजरात ।
श्रीहरिको मत भूलीयो, भक्ति करो दिन रात ॥

संत अपने ढंगमें, साधु रहो मस्तान ।
दोनों भक्ति बखानते, श्रीहरिको गुणीजान ॥

જેઓએ એકાગ્રતાથી ભગવાનની ભક્તિ કરી હતી, અતિ પ્રેમથી ભગવાન સાથે ઓતપ્રોત થઈ ગયા હતા એવા સદ્દ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને મળવા માટે અત્યંત ભાવપૂર્ણ અંતઃકરણથી સંત નિર્વાણ સાહેબ આવ્યા હતા. આગંતુક પ્રભાવી સંત પુરુષના આગમનથી શ્રી સદ્દ્ગુરુ મહારાજ પણ ખૂબ જ આનંદીત થયા હતા. પૂજનીય મહાપુરુષો અત્યંત પ્રેમથી અને આનંદથી એક સાથે બેઠા. સદ્દ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પરહિત કરતા કરતા પરોપકાર માટે જ યાત્રા કરી ગુજરાતમાં આવ્યા હતા અને લોકોને ઉપદેશ આપતા હતા કે ઈશ્વરને ક્યારેય ભૂલશો નહીં. રાત દિવસ તેમનું નામ સ્મરણ અને ભક્તિ કરો તેવું જગતને જણાવતા હતા. આ રીતે શ્રી સદ્દ્ગુરુ મહારાજ ઉપદેશ કરતા હતા. નિર્વાણ સાહેબ પણ શ્રી સદ્દ્ગુરુ મહારાજની જેમ જ એવો જ ઉપદેશ કરતા હતા. આ રીતે બંને મહાપુરુષો એક જ ભગવંતની ભક્તિમાં મગ્ન બની એક જ ભક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ આપતા હતા. બંને એક જગ્યાએ મળ્યા ત્યારે સત્ધર્મની ચર્ચા કરી હતી.

सद्‌गुरु बानी कही, सुनो संत निर्बान ।
तुम्ही को है प्यारे राम, कोईको प्यारे श्याम ॥

ए दुनिया है श्रीहरिकी, सरजनहार है एक ।
न्यारे नामसे भूल गये, हम तुम दोनो विवेक ॥

सबका ईश्वर एक है, दो ईश्वर मत मान ।
दोनोंमे दुनिया डूबी, शिर कूटे अजान ॥

साधुतासे मैत्री लगी, फक्कड लगे निर्बान ।
दिख साधु सद्‌गुणी, दिल लगे गुणीजान ॥

દૈવી શક્તિથી પ્રમાણભૂત હોય તેવા મહાપુરુષનું અચાનક આગમન થયું. નિર્વાણ સાહેબને જોઈ સદ્દ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'સંત નિર્વાણજી ! આપ રામને ચાહનાર છો, તેથી રામ ઉપર પ્રેમ કરો છો. કોઈ કૃષ્ણની પસંદગી કરનારા હોય છે, તેઓ કૃષ્ણ પર પ્રેમ કરે છે. કોઈ નારાયણને અનુસરનાર હોય છે, તેઓ

નારાયણ પર પ્રેમ કરે છે. પરંતુ દુનિયાને નિર્માણ કરનાર એક જ ઈશ્વર, પરમાત્મા છે. લોકો તેને અલગ અલગ નામોથી બોલાવે છે અને એવું સમજે છે કે હું જે નામથી સ્મરણ કરું છું તે જ સાચો ઈશ્વર છે. આ રીતે મારો, તમારો અને આ સમગ્ર દુનિયામાં વાદ-વિવાદ ચાલી રહેલો છે.

આ જગતની બુદ્ધિ જ દ્વૈત બનેલી છે. સર્વનો સ્વામી એક છે, ભૂતકાળમાં બે ક્યારેય ન હતા, આજેય નથી અને ભવિષ્યમાં પણ રહેવાના નથી. તો પણ દરેક વ્યક્તિ પોતાની સમજ પ્રમાણે ભગવાનને અલગ અલગ માની અજ્ઞાનથી ભેદવૃત્તિ કરે છે. એવા માર્ગ ભૂલેલાઓને આપ સત્ય માર્ગદર્શન કરી સાચા માર્ગ પર લાવો છો અને આ કાર્ય કરતાં કરતાં મારા જેવા એક સાધુ સાથે આટલો અનુરાગ થયો તે અત્યંત આનંદની વાત છે. નિર્વાણજી ! આપ રમતારામ સાધુની રીતે ન ફરતાં ભગવાનના દૂત બની જગતનું કલ્યાણ કરો છો, આપ ખરેખર સાધુના સ્વાંગમાં એક ઝવેરીના રૂપમાં એક મહાન સંત પુરુષ છો. ખરેખર મને આપ ખૂબ જ પ્રિય લાગો છો - સહૃદયી લાગો છો. આપને જોઈને જ મારા હૃદયમાં અપાર પ્રેમ સાગર ઊભરાઈ આવે છે. જાણે પૂર્વજન્મના સંબંધ જાગૃત થયા ન હોય.

परमात्माके ढंगकी, जाको बडी पहेचान ।
सोही परमात्मा आ गये, नैन दिखे निर्बान ।।

हमको साधु संतको, जहां चेतावन आय ।
सोये वाको क्या करे, जागे ताको समाय ।।

सोही स्वामीके लाल है, नाम बुझे निर्बान ।
बैया पकड़के जीवकी, आये उबारन जान ।।

बड़ी प्रसन्नता मिलनकी, निर्बान सद्‌गुरु महाराज ।
हम तुम दोनों एक हैं, दोनोंकी एक राह ।।

हम धरमकी आनमें, फरते रहे बखान ।
नि:पक्ष न्यारे दिखे, बड़े संत निर्बान ।।

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ આગળ કહે છે : હે સંત નિર્વાણ સાહેબ ! હું તો ઈશ્વરનો દાસ, દુનિયાને જાગૃત કરવા માટે આવેલો એક સેવક. જે જગત સર્જનહાર છે તેમની સાથે અમારી પ્રેમ સગાઈ છે, પરંતુ જેમને વારંવાર જગાડવામાં આવે તો પણ ઘોર નિદ્રામાં સૂતેલા રહ્યા છે તેવા અજ્ઞાની જીવો માટે શું કરવું ? આપ પણ તે જ ભગવાનના લાલ છો. ભગવાનના નામની ઓળખાણ કરાવી, ભવસાગરમાં ડૂબી રહેલા જીવાત્માઓના હાથ પકડી જાગૃત કરી તેમનો ઉદ્ધાર કરનારા 'તારણહાર' થઈને આવેલા છો. આપના મિલનથી હૃદય ઘણું જ પુલક્તિ થાય છે, અપાર હર્ષ થાય છે. નિર્વાણ સાહેબ અને સદ્‌ગુરુ, તમે અને હું એક જ છીએ. બંનેનો રસ્તો પણ એક છે. હું ધર્મના પાવન પ્રચારનો મહત્ત્વનો ભાગ બજાવી રહ્યો છું, ત્યારે આપ અત્યંત નિરપેક્ષતાથી જગતની સેવા કરી રહ્યા છો. આપની પાસે ધર્મ વિષયને લગતો કોઈ અગત્યનો વિષય નથી. ભગવાનના કોઈ પણ નામનો જાપ કરો. આપ એવા કોઈ પણ વિશિષ્ઠ આશયના ધર્મના આવરણથી દૂર-મુક્ત રહી સેવા કરો છો તેથી જ આપને 'નિર્વાણ' સાહેબ કહેવામાં આવે છે તે યોગ્ય જ છે. આપ ઘણું જ મહાન કાર્ય કરી રહ્યા છો.' એવું કહી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે નિર્વાણ સાહેબને પોતાના હૃદય સાથે લગાડી ગાઢ આલિંગન આપ્યું અને પ્રેમથી તેમની પીઠ પર, માથા પર હાથ ફેરવી ધન્યવાદ આપ્યા. ત્યારપછી બંનેએ ઘણા સમય પર્યંત સત્સંગ કર્યો. પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ચરણ સ્પર્શ કરી સંત નિર્વાણ સાહેબ જવા માટે ઊઠયા અને તેઓએ ભારે અંતઃકરણથી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને પ્રણામ કરી પ્રયાણ કર્યું.

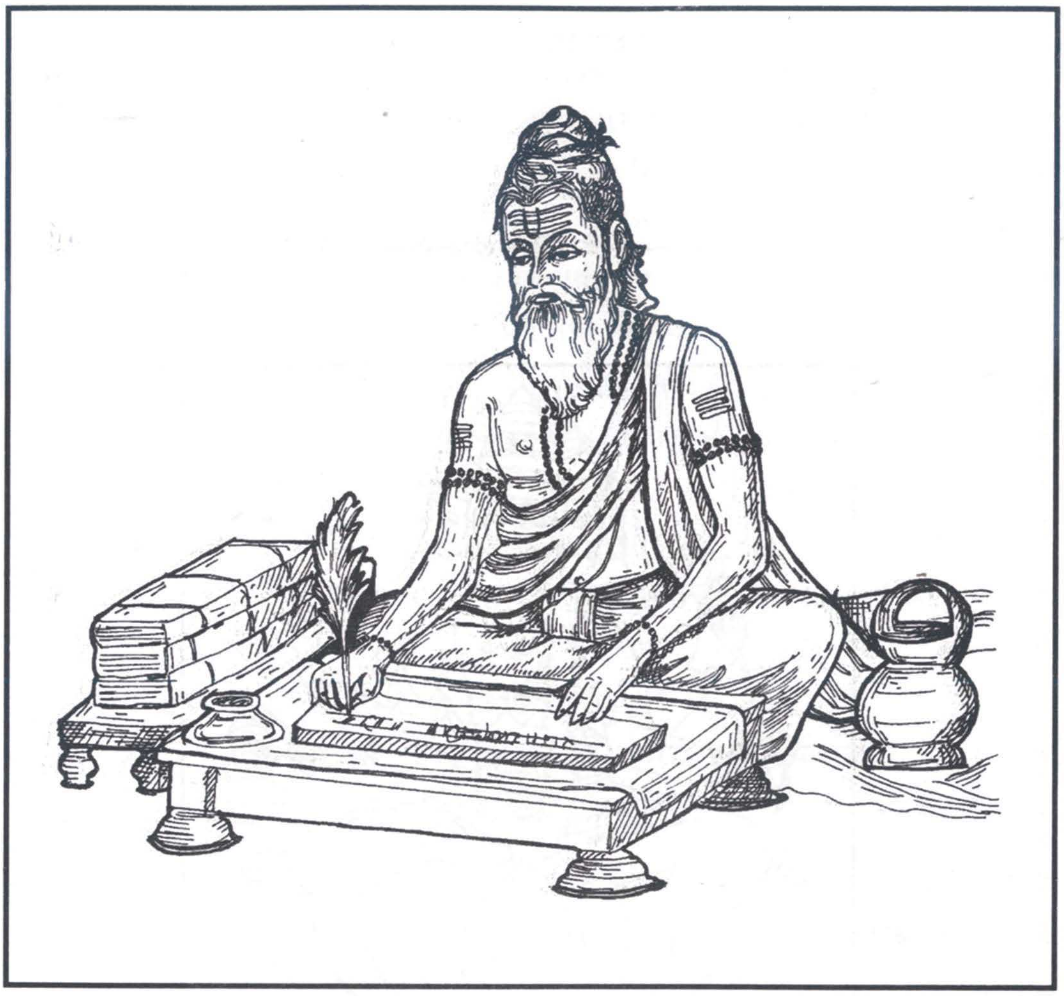
सद्‌गुरुको शिर झुकाइके, संत हुवे बिदाय ।
'दुला' ऐसा दिन कहाँ, सद्‌गुरु दर्शन पाय ।।

આ પાવન પ્રસંગનો આલેખ કરનારા બ્રાહ્મણ 'કવિ દુલારામે' 'નિર્વાણ ચરિત્ર પ્રકાશ' નામક ગ્રંથમાં લખેલા અંતિમ શબ્દો હૃદયમાં કંડારાઈ ગયા છે. તેઓ કહે છે કે; એવો દિવસ ફરી ક્યારે આવશે કે એવા સાધુ અને મહાન સંત પુરુષ વળી યોગી એવા સંત મહાત્માઓનાં દર્શન થવાનો યોગ પ્રાપ્ત થઈ શકે.

આવા પ્રકારના અનેક પાવન પ્રસંગો સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના જીવનમાં બની ગયા, તેમજ તેમના પશ્ચાત તેમના સંત ધામ પર વખતોવખત અનેક દૈવી ચમત્કારીક પ્રસંગો બની ગયા, પરંતુ આ પ્રસંગો કંઈ તેમનું જીવન સર્વસ્વ ન હતું. તેઓએ એવા પ્રસંગો દ્વારા

વખતોવખત સદ્‌ભક્તોને જે જ્ઞાનોપદેશ કરેલો છે, તે ખરેખર પરમ પાવનકારી, પ્રેરણાદાયી અને માનવ જીવનને દિશા દર્શાવનાર અમૃત તુલ્ય થાપણ છે. દરેક સત્‌પંથીએ પોતાના પરમ પૂજનીય અને વંદનીય એવા શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના જીવનનો મર્મ જાણી તેમના માર્ગદર્શનાનુસાર પોતાનું જીવન સફળ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.





૨.

સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજ

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના શિષ્ય વર્ગમાં પાંચ મુખ્ય શિષ્ય હતા. (૧) સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજ (૨) સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ (૩) સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ (૪) સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ (૫) સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ.

સંત ચંદનવીર એ દિલ્હીના રાજકુટુંબમાંના એક પ્રમુખ દાસીના પુત્ર હતા. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના દિલ્હીના ધર્મ પ્રચાર પ્રવાસ દરમ્યાન તેમના સત્‌પંથ ધર્મના સત્સંગ અને દૈવી શક્તિના પ્રભાવથી પ્રભાવીત બની કુટુંબનો અને સર્વ વૈભવનો ત્યાગ કરી સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજની સેવામાં આદરપૂર્વક હાજર રહેતા હતા. તેમની સેવાથી પ્રસન્ન થઈ 'ચંદનવીર' આ સંબોધનથી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે તેમનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. સત્‌પંથ ધર્મના પ્રચારાર્થે દેશોદેશના ભ્રમણમાં હરહંમેશ સાથે રહી, શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની આજ્ઞામાં તેઓએ આખર સુધી સેવા કાર્ય બજાવ્યું હતું.

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની સાથે કાયમ રહેવાથી અને અવિરત સેવા કાર્યથી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના પ્રસન્ન કૃપા પ્રસાદથી તેમને આત્મજ્ઞાન થયું હતું. અનેક દૈવી ચમત્કાર તેમના દ્વારા થયા હતા. અલૌકિક દૈવી શક્તિના બળથી તેઓ સંત પુરુષોની હરોળમાં ગણાવા લાગ્યા હતા. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની પ્રેરણાથી તેઓએ અનેક લોકોનું આત્મિક કલ્યાણ કર્યું હતું. તેઓ પોતે ભગવાનની ભક્તિમાં હંમેશાં તલ્લીન રહેતા હતા. સદ્‌ગુરુશ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમના અંતિમ પ્રયાણ સમયે સંત ચંદનવીર મહારાજને કહ્યું હતું કેઃ મારા જીવન

નિર્વાણ પછી તમારું બ્રહ્મધામ જવાનું થશે અને આ તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં મારા સ્મૃતિ સ્થાનથી વીસ પગલાં પર તમારું સ્મૃતિ સ્થાન થશે. ઉનાળામાં ભરબપોરના સમયે અતિશય તાપ-ગરમીમાં પણ તમારું સ્મૃતિ સ્થાન ઠંડું જ રહેશે. મારા સર્વ અનુયાયી સૌથી પહેલાં તમારા સ્મૃતિ સ્થાનને નમન કરી ફૂલ-પુષ્પહાર ચઢાવશે ત્યારપછી જ મારા સ્મૃતિ મંદિરમાં પ્રવેશ કરશે. એવા પ્રકારનો આશીર્વાદ આપી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજનું ગૌરવ વધાર્યું હતું અને ખરેખર જ સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજના બ્રહ્મધામ નિર્વાણ પછી જ સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજનું નિર્વાણ થયેલું છે. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના વરદાન પ્રમાણે જ સંત શ્રી હાજરવીર મહારાજનું સ્મૃતિ સ્થાન ભર ઉનાળામાં બપોરના તપતા તાપમાં પણ ઠંડું જ રહે છે અને સર્વ સેવકો પ્રથમ સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજને જ પ્રથમ ફૂલહાર ચઢાવી નમન કરી પછી જ મંદિરમાં શ્રી સદ્‌ગુરુના સ્મૃતિ મંદિરમાં દર્શન માટે જાય છે.

સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજના સ્મૃતિ સ્થાનમાંથી હજી પણ ઘણા દૈવી ચમત્કાર જોવામાં આવે છે. સત્પંથી અનુયાયી સિવાય અન્ય લોકોમાં પણ તેમનો ઘણો પ્રભાવ ફેલાયેલો છે. કેટલાક લોકો તેમને હનુમાનનો અવતાર પણ સમજે છે.

એક વિશ્વાસુ ધર્મોપદેશક તરીકે પણ સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજે ઉત્તમ કાર્ય કરેલું છે. સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજ તે સમયના એક ઉચ્ચ કોટિના પ્રભાવશાળી તત્ત્વનિષ્ઠ સંત હતા.

સત્પંથ સંપ્રદાયમાં ઘટપાટ વારિયજ્ઞ કળશપૂજા વિધિના માધ્યમથી વિશ્વ ચક્ર ચાલક સર્વ દેવ દેવી-દેવતાઓની ઉપાસના, જ્યોતિ સ્વરૂપના માધ્યમથી અવિનાશી સત્-ચિત્-આનંદઘન ઈશ્વરનું ધ્યાન અને પ્રણવ બ્રહ્મ ૐ કાર આદ્ય નારાયણના બીજવાચક મંત્રનું સતત સ્મરણ, યુગ ધર્માનુસાર દસમ્ કલ્કિ અવતાર શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ ભગવાનના નામનું સ્મરણ, ચિંતન, ધ્યાન અને જપ કરવામાં આવે છે. આ સત્પંથ ધર્મનાં મુખ્ય તત્ત્વોનું સુંદર વિસ્તૃતકરણ કરી સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની શિક્ષાપત્રીનો ઉપદેશ કર્યો હતો. સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજે જીવનના અંતિમ ક્ષણ પર્યંત સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની અને સત્પંથ ધર્મની તન મન અને પ્રાણથી સેવા કરી હતી.

ધન્ય છે સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજને ! અને ધન્ય તે સત્પંથ ધર્મના સદ્‌ભક્તને !! ધન્ય તેની ગુરુભક્તિને !!! ધન્ય છે તેની સેવા ભક્તિને !!!

3.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ

ડાંગ પ્રદેશમાં કોળી કુળમાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો જન્મ થયો હતો. કેટલાક લોકો તેમને ભીલ-કિરાત જાતિના સમજે છે. તેમના વડીલો લૂંટફાટનો ધંધો કરી નિર્વાહ ચલાવતા હતા. યુવાન બનેલો નાયો પણ પરંપરાનુસાર લૂંટફાટનો, ચોરીનો ધંધો કરી પોતાનું અને પરિવારનું પોષણ કરતો હતો. નાયો એટલો કઠોર હૃદયનો હતો કે ક્યારેય કોઈની ઉપર દયા દાખવતો ન હતો. નિર્દયતાથી લોકોને માર મારી લૂંટી લેતો. તેની આસુરી વૃત્તિના કારણે નાયાએ અનેક અજાણ્યા વટેમાર્ગુઓને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી દીધા હતા.

એક વખતની વાત છે. સંવત ૧૫૧૪ કાર્તિક વદ એકમ (ઈ.સ. ૧૪૫૮)ના દિવસે આ સમયમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પોતાના પરમ શિષ્ય સંત શ્રી ચંદનવીરને સાથે લઈ બળદગાડીથી ડાંગ પ્રદેશમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા, આવા ડાંગ પ્રદેશના ગાઢ અરણ્યમાંથી જતા હતા ત્યારે નાયાએ રસ્તામાં જ તેમની ગાડી રોકી અને લૂંટ કરવા તૈયાર થયો. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે એક ક્ષણ નજર નાયા તરફ નાખી અને અંતર્યામી સમજી ગયા કે પૂર્વ કર્મથી દોષિત થયેલો આ તો આપણો મિત્ર છે. ઠીક છે, એને હવે સીધા માર્ગ પર લાવવો એ આપણું કર્તવ્ય છે. એવો વિચાર કરી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ બોલ્યાઃ 'નાયા ! હું તો સાધુ છું. મારી પાસે ધન કે જર - ઝવેરાત વગેરે કશું જ નથી. પણ તને જોઈતું જ હોય તો અને આ પાપ કર્મ કર્યા વગર ખરેખર ધનવાન થવું હોય તો તારા હિતની વાત કહું છું તે સાંભળ.

નાયો વિચારમાં પડ્યો કે, આ સાધુ લૂંટફાટ કર્યા વગર ધનવાન થવાની વાત કરે છે. તે કઈ રીત હશે ? પછી બોલ્યોઃ એય સાધુ બાવા, તું મને પટાવવાની વાત કરતો નહીં, જે હોય તે સાચી વાત કહે.

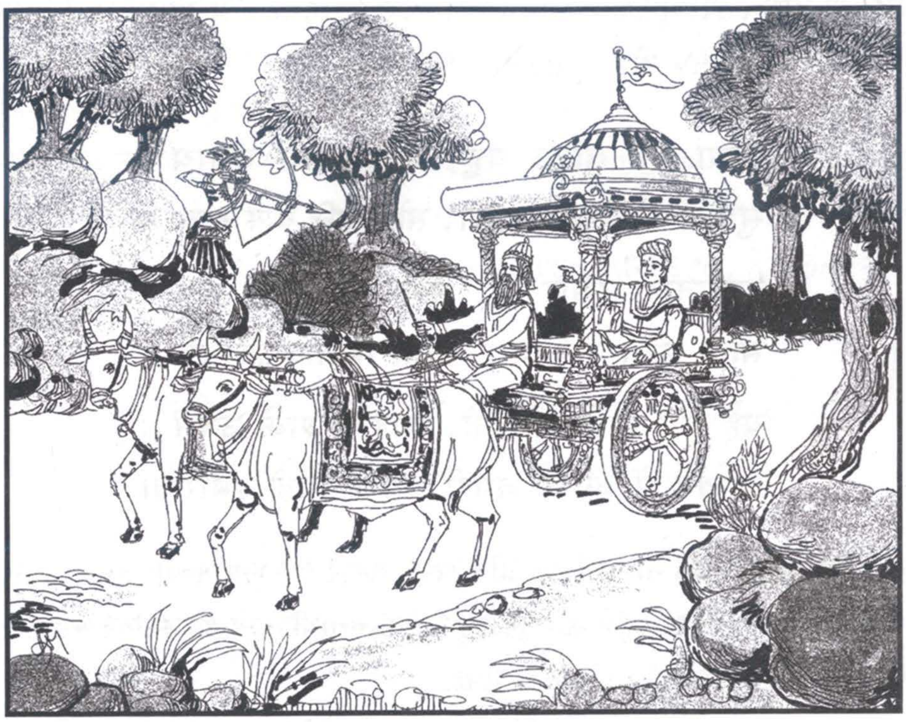
શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ શાંતિથી બોલ્યા : નાયા, તું પોતે લૂંટફાટ કરી કુટુંબનું પોષણ કરે છે પણ કુટુંબનાં તે બધાં તારા આ પાપ કર્મમાં સહભાગી છે કે નથી એવું તેમને તું પૂછી પાછો આવ. તું પાછો આવે ત્યાં સુધી અમે અહીં જ રોકાઈશું.

નાયો સદ્‌ગુરુના કહેવા પ્રમાણે ઘેર પૂછવા માટે ગયો. તેઓએ પોતાના બાપ પશુર, બહેન ગંધોર, દીકરી ધીરજ, પત્ની કેશર આ સર્વેને પાપમાં સહભાગી થવા માટે પૂછ્યું, પણ આ વાત માટે કોઈ કબૂલ થયાં નહીં. આ જોઈને નાયાનું હૃદય એકાએક બદલાયું. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પાસે આવી પશ્ચાતાપ કરી તેમને આ નીચ વ્યવસાય છોડવા માટે અને સદ્‌ગુરુની સેવામાં હાજર થવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરી. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે તેને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો. નાયાની તમામ આંતરિક સ્થિતિ જ બદલાઈ ગઈ. ક્ષણમાં સર્વ અજ્ઞાન-અવિદ્યા નષ્ટ થઈ જ્ઞાનમય પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાયો. તેના ચિત્તમાં પોતાના તારણહાર ભક્ત ઉદ્ધારક સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજ પ્રત્યે અનન્યભાવ, પ્રેમ, શ્રદ્ધા પ્રકટ થયાં. એક પદમાં તેઓ કહે છે :-

नाया कहत मोहे सत्‌गुरु पाया, अधम लूंटेरा को धंध तजाया ॥
सद्‌गुरु मेरी अखियाँ खोले, जनम जनम मेरे दिखे अमोले ॥
मिट गई रेनी भया उजियाला, दिये उपदेश गुरु निराला ॥
श्रीहरि नाम संम्हारो प्यारा, राम श्याम मत पेखो न्यारा ॥
बहुनामी है श्रीहरि मेरा, मन इच्छत सो नामे कीजे स्नेहा ॥
योगी हुई मत छिपै हो, लोगनके हितकर कहै यो ॥
सद्‌गुरु गुरु मोहे मिलैया, देखत काहे तुम मुख फिरैया ॥
जात बरन मत देखे खेवैया, नायो कहे मेरा सद्‌गुरु बडा सैया ॥

જ્ઞાન-અજ્ઞાન, દર્શન - અદર્શન આ બંને વૃત્તિઓને છોડતાં જે બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં લીન થયેલા હોય છે, તેઓ કેવળ બ્રહ્મવેત્તા નથી પણ સાક્ષાત્ બ્રહ્મ સ્વરૂપ પરમાત્મા જ

છે. એવા પ્રકારનો અભેદ ભાવ નાયાના હૃદયમાં જાગૃત થયો. **'एक शब्द गुरु देवका, जाका अनंत विचार । धाके मुनिजन पंडिता, देव न पावे पार ॥'** સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો એક જ શબ્દ જો અંતરમાં ઉતરી ગયો તો મનુષ્યનું જીવન ધન્ય ધન્ય બની જાય છે. નાયાજીનું પણ એવું જ બન્યું. સદ્‌ગુરુશ્રીએ નાયાને પૂર્વજન્મના ઈતિહાસનું વર્ણન કરી સંભળાવ્યું તેમના હૃદયમાં સદ્‌ગુરુ દર્શન અને સમાગમથી આત્મજ્યોત જાગૃત થઈ ગઈ.



સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અને નાયા લૂંટારાનો મેળાપ,
નાયાને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનાં દિવ્ય દર્શન તથા નાયાને જ્ઞાનોપદેશ.

નાયાએ સદ્‌ગુરુને વિનંતી કરી કેઃ 'ગુરુ મહારાજ ! સદૈવ આપની સેવામાં રહેવા માટે મને આપની સાથે લઈ ચાલો.

સદ્‌ગુરુએ કહ્યુંઃ 'નાયા, તું મારી સાથે આવીને શું કરીશ ? એક વાત ખાસ ધ્યાનથી સાંભળ. તું યોગી છે, તારા મન પર જે અવિદ્યાનું - અજ્ઞાનનું જે આવરણ હતું તે હવે દૂર થયું છે. હવે તું સાચા સોનાની માફક દૈદિપ્યમાન થયો છે. અજ્ઞાન અને અવિદ્યાનું આવરણ દૂર થવાથી તારો આત્મ સૂર્ય હવે પ્રકાશી રહ્યો છે. હવે આપણું

સાચું કાર્ય શું છે તે તારે સમજી લેવાનું છે. સંત અને યોગી પુરુષોનું પ્રકટ થવું જગતના કલ્યાણ માટે જ થતું હોય છે. દુનિયાનું દુઃખ દૂર કરવા માટે જ મહાપુરુષો પૃથ્વી પર અવતાર ધારણ કરે છે. તું યોગી છે. માનવ કલ્યાણ માટે અને અત્યંત કઠિન એવા ભવ દુઃખમાંથી મનુષ્ય માત્રને મુક્ત કરવા માટે યોગી મહાપુરુષોએ સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નાયા, તારી એ જ કક્ષા છે. તું આ મારી વાત સમજ અને જગતને સમજાવવા પ્રયત્ન કર. પૂર્ણબ્રહ્મ અવિનાશી, સચ્ચિદાનંદના સામ્રાજ્યમાં સ્વનું વિચરણ કર અને અન્ય આત્મિય લોકોને સદ્‌માર્ગ પર લાવ.

नाया मत सोचो यहु, जै हो जग चेताय ।
सुभागी जियरा मनाइयो, सोही हरि यश गाय ॥

दावानल संसार मे, संत बडे सुख देन ।
सोही सुभागी जियरा, नाया मिलाव ही नैन ॥

यह जग माया मोहिनी, काहु न शके उबार ।
लाखन में कोक जगही, नाया सोही हमार ॥

સદ્‌ગુરુની વાણી સાંભળી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સ્વસ્થ બન્યા. તેના હૃદયમાં જે કંઈ થોડું માયાનું આવરણ હતું તે સર્વ દૂર થયું અને દીનતાથી તેઓ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના ચરણોમાં પ્રણામ કરી ભાવવિભોર બની ગયા.

आज्ञा बडी गुरुदेवकी, नाया करउ प्रयाण ।
आशिष करै सद्‌गुरुसे, जग दुःख होवे हाण ॥

પછી સંત શ્રી નાયાજી કહેઃ મહારાજ ! આપની આજ્ઞાનું પૂર્ણ પાલન કરીશ. મને શુભાશીર્વાદ આપો કે જેથી દીનદુઃખીઓના દુઃખનું નિવારણ થાય. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો આશીર્વાદ લઈ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પ્રભુના કાર્યમાં લાગી ગયા. પરિવારની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી તેઓ લોકોને સદુપદેશ આપતા આપતા અનેક પ્રદેશોમાં

ફરતા ફરતા પાવન ધર્મયાત્રા કરતા કરતા ધર્મ પ્રચાર કરવા લાગ્યા. અજ્ઞાનની ઊંઘમાં રહેલાઓને જગાડતા, ભવાટવીમાં ભૂલા પડેલાના માર્ગદર્શક બની ભવપીડિતોની પીડા મટાડતા અને જિજ્ઞાસુઓને સત્‌માર્ગનો તત્ત્વોપદેશ કરતા કરતા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સદ્‌ધર્મનો પ્રચાર અને પ્રસાર કરવા લાગ્યા.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ એક વખત ઉત્તર ગુજરાતમાં પાટણ શહેરમાં આવ્યા. ત્યાં ભૂમાનંદ નામના બ્રાહ્મણ સાથે ભેટો થયો. સ્નાન કરી બ્રાહ્મણ મંદિરમાં જતો હતો ત્યારે અચાનક સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો સ્પર્શ થયો. આવેશમાં બ્રાહ્મણ કટુ શબ્દોથી - અપશબ્દો વડે જેમ તેમ બોલવા લાગ્યો. પણ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે સામો કોઈ જવાબ આપ્યો નહીં. આથી બ્રાહ્મણ વધારે ક્રોધિત થયો અને તેના પર કાળ સવાર થયો. બ્રાહ્મણે એક થપ્પડ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને મારી દીધી. તેમ છતાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ શાંત જ રહ્યા.

खुदीया तो धरती खमे, काटी खमे वनराय ।
कठिन बचन साधु खमे, सरोवर नीर सूकाय ॥

આવા સંત પુરુષની સહનશક્તિ જોઈ બ્રાહ્મણનું હૃદય પીગળી ગયું અને ગદ્‌ગદ્‌ થઈ તે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના ચરણોમાં પડી ગયો. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે તેને ઉઠાડી ભાવથી હૃદય સાથે લગાડયો. ભૂમાનંદ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના સદુપદેશથી સદ્‌ગુરુનો અનન્ય ભક્ત બની ગયો, ભૂમાનંદનું જીવન ધન્ય બની ગયું.

આ પ્રકારે જ પાલનપુર જઈ સંભાજી જાટને સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે ઉપદેશ કર્યો. લુણાવાડાના ઉદાજી રાણા, રાજપીપળાના રાજા પૃથુરાજ, ચાંપાનેરના રાજા પતાઈ રાવળ, ધરમપુરના રાજા જગતસિંહ વગેરે અનેક રાજા મહારાજાઓ સાથે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનાં મિલન થયાં અને તે તે પ્રદેશમાં સંત સમાગમ સત્સંગ કરી 'સત્‌' ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. રાજવંશીય લોકોની સાથે સાથે તેમને અનેક ગરીબ પીડિત લોકોને દૈવી આત્મશક્તિના બળે દુઃખ મુક્ત કર્યા. ઘણાં કષ્ટો સહન કરીને પણ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સદ્‌ગુરુના આદેશાનુસાર ધર્મ પ્રચાર માટે જુદા જુદા પ્રદેશોમાં ફરતા રહ્યા.

मानव हित फिरते रहो, यही गुरुको आदेश ।
साधु तो रमता भला, नाया चलो उस देश ॥

गेबीनाथ महाराजजी, दत्त प्रभुकी करुणाय ।
आवत ही गिरनार पे, हरिसे घ्यान लगाय ॥

अपनी सूध बिसर गये, असावध मनवा मोर ।
गेबीनाथ महाराजजी, पैया परु कर जोर ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ત્યાંથી આગળ ગિરનાર પર્વત ઉપર ગયા અને ત્યાં આસન લગાવી ધ્યાનમગ્ન બની તપ કરવા લાગ્યા. પૂર્વ જન્મમાં અધૂરી રહેલી યોગ સાધના પૂર્ણ કરવા હવે તેમને સારો એવો અનુકૂળ સમય પ્રાપ્ત થયો હતો. ગેબીનાથનો તેમને ત્યાં સમાગમ થયો. તેમના સાનિધ્યમાં તપ-યોગ સાધના કરી. તેનાથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું જીવન ધન્ય થયું. તેમને અલૌકિક આનંદની પ્રાપ્તિ થઈ. સાત વર્ષનો સમય ક્ષણમાં નીકળી ગયો. અંતે ગેબીનાથે તેમને કહ્યુંઃ નાયાજી, સદ્‌ગુરુએ તમારા શિર પર જે જવાબદારી સોંપી છે તે પૂર્ણ કરો.

गुर्जर मरु मेवाडसु, कोटा बुंदेल खंड ।
सौराष्ट्र कच्छ अरु, सिद्ध फिरे चोखंड ॥

फिरे उज्जैन माळवा, महाराष्ट्र खानदेशजी ।
नायाजीको सबहु झुके, बडे अवधूताके भेषजी ॥

અત્યંત દીનતાથી ગેબીનાથના ચરણમાં શીશ નમાવી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ત્યાંથી આગળ સૌરાષ્ટ્રમાં વિચરણ કરવા લાગ્યા. ત્યાંથી કચ્છના ભૂજ, અંજાર પછી સિંધમાં થઈ મારવાડ આવ્યા. અનેક સદ્‌ભક્તોને સત્ ધર્મનું માર્ગદર્શન આપી યોગ નિપુણ બનાવ્યા. ત્યાંથી મેવાડ, ચિતોડગઢ, કોટા, બુંદેલખંડ વગેરે અનેક સ્થળો પર જઈ જન કલ્યાણ માટે પાવન સત્‌પંથ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. તેવી જ રીતે ઉજ્જૈન, માળવા, મહારાષ્ટ્રમાં ખાનદેશ વગેરે સ્થળોમાં જઈ તેઓએ પોતાનું પવિત્ર કર્તવ્ય બજાવ્યું.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં તેમણે પરમ પાવન ઉપદેશ કરી લોકોને યુગધર્મની જાણકારી આપી અને વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઈશ્વરનું ધ્યાન અને ઈશ્વર પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવ્યો. જે જે ભાગ્યશાળી લોકો સાથે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો સમાગમ થયો તે સર્વનું જીવન ધન્ય ધન્ય બની ગયું. તે લોકોએ તેમને ગુરુ સ્થાને સ્થાપી તેમના આશીર્વાદ મેળવ્યા. આ રીતે લગભગ પચીસ વર્ષ પર્યંત પોતાનું આ ધર્મ પ્રચાર કાર્ય કરી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પાછા ગુજરાતમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ધામમાં આવ્યા.

પોતાના પરમ વંદનીય પૂ. સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજનાં દર્શન થતાંની સાથે જ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના અંતરમાં પરમ ભક્તિનો દ્યોતક અષ્ટ ભાવ જાગૃત થયો. પરમ કૃપાળુ સદ્‌ગુરુના ચરણમાં સદ્‌ગુણ ભાવથી શિર નમાવી પ્રેમાશ્રુથી ચરણ ધોયાં. પૂજનીય સદ્‌ગુરુએ તેમને પોતાના કરકમલો વડે બેઠા કરી હૃદય સરસા લગાવ્યા. અનન્ય ભાવ પ્રેમથી રંગાયેલી ગુરુ શિષ્યોની જોડી જેવી જગતમાં જોડ નથી. અગાધ પ્રેમસાગરમાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ક્ષણ માટે ડૂબકી મારવા લાગ્યા. પચીસ વર્ષના વિરહ પછી આજે ગુરુ શિષ્યનું ભાવભર્યું મિલન થયું હતું. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના મુખેથી શબ્દ નીકળતા ન હતા એટલી હદે તેઓ પ્રેમથી વ્યાકુળ બની ગયા હતા. અંતે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે કહ્યું:

सद्‌गुरु कहे नाया सूनो, अब ना फिरो विदेश ।
बहुरी साल बीत गये, बीत गयो जोबन वेश ॥

तीर्थाटन बहुरी कीये, नायाजी पच्चीस सालजी ।
सद्‌गुरुके चरण में, आयके सदा मरालजी ॥

मानव हित बहुरी फिरे, सदा रहो कुकस महालजी ।
आतिथ्य धाम बनायके, जनताको कीजो न्यालजी ॥

'નાયાજી, તમે સતત પચ્ચીસ વર્ષથી માનવ કલ્યાણના પાવનપથનું વિચરણ કર્યું છે. હવે તો તમારા માટે શાંત ચિત્તે એક જ સ્થળે બેસવાનો સમય આવ્યો છે. તે માટે હવે બીજે કોઈ સ્થળે નહીં જતાં કુકસ ગામમાં જ તમારું સ્થાન બનાવી લોકોનાં ભવસાગરનાં દુઃખો દૂર કરી તેમને પરમ સુખી બનાવો.' સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની આજ્ઞા થતાં જ અત્યંત વિનમ્ર

ભાવથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સદ્‌ગુરુના ચરણે નમી રહ્યા અને પછી સદ્‌ગુરુના આદેશ અનુસાર સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે કુકસ ગામમાં સ્થાન બનાવ્યું.

नायाजी के संत धाममें, भक्तोंकी भीड मचे भारे ।
साधु संत और अतिथि, सबको पावे सत्कारे ॥

भजन भक्तिको रंग मचेरी, भजनानंद मंगलकारे ।
दूर दूर के यात्रिक आयके, नायाजीकी जय पुकारे ॥

વિક્રમ સંવત ૧૫૪૧ માં એટલે કે ઈ.સ. ૧૪૮૫ ના સમયે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું કુકસ ગામે આગમન થયું. વડોદરા જીલ્લાના શિનોર તાલુકામાં કુકસ ગામ છે. ત્યાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું આગમન થતાં જ ત્યાં ભાવિક લોકોએ તેમનો ઘણા જ આદરથી ભવ્ય સત્કાર કર્યો. ત્યાંના વિધર્મીઓએ વિરોધ કરી અનાદર દર્શાવી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને ત્યાંથી નીકળી જવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ સંતે હૃદયથી કોઈને પણ રોષ ન દર્શાવતાં સદ્‌વિચાર અને સદ્‌વાણીથી પોતાનું ધર્મ પ્રચાર કાર્ય ચાલુ જ રાખ્યું. સમય સંજોગે રોષ, દોષ વગેરે નીકળી જઈ સર્વ જન સંત ચરણે પ્રેમથી સેવા કરવા લાગ્યાં. કાનમ પંચકોશીની આસપાસના બધા લોકો સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના સત્સંગમાં આનંદથી આવવા લાગ્યા અને હૃદયથી સંતની સામે જીવનના સુખ-દુઃખો વિદીત કરવા લાગ્યા. દયાનિધિ સંત બધાનાં કલ્યાણ થાય એ હેતુથી દરેકના દુઃખો મટાડવા લાગ્યા. લોકોમાં તેમનો જય જયકાર થઈ રહ્યો.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે જ્યાં પોતાનું આસન બનાવ્યું હતું તે વેરાન જગા સ્મશાન ભૂમિ હતી. રાત્રિના સમયે નીચ યોનિમાં ગયેલા પ્રેતાત્માઓ સંતની આજુબાજુ ઉપદ્રવ કરતા હતા. દયાનિધિ સંતે તે સર્વ દુઃખી પ્રેતાત્માઓનો ઉદ્ધાર કર્યો અને તે જગ્યાએ વિશાળ એવા સંત ધામની સ્થાપના કરી. લોકો હર્ષથી સંત ધામમાં આવી પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે રાત્રે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ શાંત ચિત્તે પોતાના આસન પર ધ્યાનમગ્ન બેઠા હતા, ત્યાં અચાનક સિદ્ધ પુરુષ ગેબીનાથનું આગમન થયું. સંતની આંખો એકાએક ખૂલી ગઈ. ગેબીનાથને જોતાંની સાથે જ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ત્વરાથી પોતાના આસન પરથી ઊઠીને ઊભા થયા અને તે મહાપુરુષના ચરણોમાં વંદન કરી બોલ્યાઃ

હે સિદ્ધ મહાપુરુષ ! ગિરનારની ગિરિ કંદરામાં આપે મને તપ-યોગની સાધનામાં સહયોગ આપી ધન્ય કર્યો હતો. આપની સેવા આ દેહ વડે પૂર્ણ થઈ શકી નથી ! મને ક્ષમા કરો ! આપ આ અભાગીના માર્ગદર્શક બન્યા હતા પરંતુ આપની સેવામાં મારાથી અંતર પડી ગયું. આજે મારા ભાગ્યનો ઉદય થયો છે, ઘણા દિવસો પછી આજે મને આપનાં દર્શન થયાં. હવે આપ મારી સેવાનો સ્વીકાર કરશો એવી વિનંતી કરું છું.'

સિદ્ધ પુરુષ ગેબીનાથ બોલ્યાઃ 'નાયાજી, પૂર્વભવના તારા તારક ગુરુ સોહંનાથ મહારાજ તને શોધતા તારી પાસે જ આવ્યા છે. આ વાત તારા અંતર્જ્ઞાનથી જાણતો નથી ? તારા સહસ્રાધાર ચક્રનો એક કૂપો ખોલ એટલે તને બધું સમજાઈ જશે.' આટલી સૂચના આપી સંત ગેબીનાથ અંતર્ધાન થયા, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ગૂઢ વિચારમાં પડી ગયા. આ સોહંનાથ મહારાજ કોણ હશે ? ક્યાંના હશે ? એમની સાથે પોતાનો મેળાપ ક્યારે કંઈ જગ્યાએ થયો હશે ? આ રહસ્યનો ઉકેલ મળતો ન હતો. છેલ્લે તે જ તંદ્રાવસ્થામાં ધ્યાનસ્થ બની અંતરમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી ઘધ્ગભશ્વપપટ્ટ મહારાજનું સ્મરણ કરી પોતાની સ્મૃતિ છેક સહસ્રાધાર ચક્ર પર ચઢાવી દીધી. સદ્‌ગુરુની પ્રેરણાથી એકાએક તેજોમય પ્રકાશ થયો અને સંજ્ઞા થઈ કે પૂર્વભવના તારક ગુરુ સુરતમાં તને મળવા માગે છે. તાત્કાલિક ત્યાંથી પ્રયાણ કરી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સુરતમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ઘણી શોધખોળ કરવા છતાં સોહંનાથનો મેળાપ થતો ન હતો. કારણ આ નામના કોઈ સંત મહાત્મા સુરતમાં ન હતા. આખરે ઉત્તરાખંડથી 'નિર્વાણ' નામના એક યોગી પુરુષ આવ્યા છે એવી જાણ થતાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ત્યાં ગયા. સંત નિર્વાણ સાહેબના ધામમાં જઈ તેમને વંદન કરી સંત નિર્વાણ સાહેબના આસન સામે શાંત ચિત્તે જઈ બેઠા. નિર્વાણ સાહેબ ધ્યાનમગ્ન હતા. તેઓએ જેવી આંખો ઉઘાડી અને સામે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ તરફ જોઈ તરત જ ઓળખી લીધા અને કહ્યું:

झुंझार तोहे रंग है, आया गुरु के देश ।
दुर्लभ संत समागम, मिटे भव कलेश ।।
झुंझार कैसे होनी हुई, रंभा मिल गई आय ।
उनसे क्यों बिछर गये, अगली प्रेम संगाथ ।।

'ઝુંઝારસિંહ ! તું ખરેખર સત્સંગના રંગમાં સંપૂર્ણ રીતે રંગાઈ ગયો છે. મોડું ભલે થયું પણ આખરે તું સદ્‌ગુરુના શરણમાં આવી ગયો છે. સંતનો સમાગમ દુર્લભ છે. તેનાથી ભવ

ક્લેશ દૂર થાય છે. અરે પણ ઝુંઝાર ! તારી ગતિ એવી કેવી રીતે બની ? રંભાદેવી તને આવી મળી, તો પણ તું તેણીથી અલગ કેવી રીતે થયો ? પરભવની પ્રેમ સગાઈ પણ ભૂલી ગયો કે કેમ ?'

સંત નિર્વાણ સાહેબે નાયાને 'ઝુંઝાર' નામથી બોલાવતાં જ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને નિર્વાણ સાહેબમાં જ સોહંનાથ દેખાવા લાગ્યા.

सोहंनाथ गुरु देवजी, मै हुं बडे अबुझ ।
झुंझार कहां रंभा कहाँ, कहाँ सोहंनाथकी सूझ ॥
नाया लूंटेरा होयके, भूल गये अगली रीत ।
गेबीनाथ पिछनाईया, पूरब जनमकी प्रीत ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ કહેઃ 'હે દયાનિધિ ! હું તો ખરેખર અજ્ઞાની છું. મને તો ઝુંઝાર, રંભાદેવી તેમજ આપની જરા પણ યાદ ન હતી કારણ કે હું તો એક અધમ નીચ લૂંટારો બન્યો હતો. સદ્ગુરુ શ્રી ઘધ્ગભશ્વપપટ્ટ મહારાજે આવી મને શુદ્ધિમાં લાવ્યા અને તેમણે જ મને આ સત્નો માર્ગ બતાવ્યો છે. તેમના જ માર્ગદર્શનથી જ હું આજે આપને મળવા આવ્યો છું. આપ મને મારા પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ કરાવી રહ્યા છો, પરંતુ મહારાજ ! આપ આ સ્વરૂપમાં આ સ્થળે કેવી રીતે ? મને આ ભ્રમ થઈ રહ્યો છે. આપનું સ્વરૂપ સોહંનાથનું છે પણ અહીં તો આપ સંત નિર્વાણ સાહેબના રૂપમાં છો. તો મારા ભ્રમનું નિવારણ કરાવો.

સંત નિર્વાણ બોલ્યાઃ 'બાલક ! હું કહું છું તે કથા સાંભળ. જેથી તને સંપૂર્ણ સ્મરણ થઈ જશે. ભગવાન શ્રીરામચંદ્રની ચૌદમી પેઢીમાં સ્વામી દેવાનંદ નામના એક સત્પુરુષ થઈ ગયા. તેમની સમાધિ પછી સોહંનાથના નામાભિધાનથી તેઓ પાછા આ અવનિ તળ પર અવતર્યા. તેઓએ પણ સમાધિ લીધા બાદ પુનઃ અવતાર ધારણ કર્યો. સિદ્ધ પુરુષ હોવાથી સોળમા વર્ષે તેઓએ ગૃહત્યાગ કર્યો. જાયલ ગુરુ દ્વારે જઈ તેઓએ દીક્ષા લીધી. સંત કેશવદાસે તેમને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા અને 'નિર્વાણ' નામની સંબોધી ગુજરાત પ્રાંતના માર્ગે પ્રયાણ કરવા કહ્યું. તે જ હું નિર્વાણ રૂપથી પૂર્વભવનો સોહંનાથ માનવ માત્રના કલ્યાણ કરવા માટે અહીં સુરતમાં આવી સ્થાયી થયેલો છું. ઝુંઝારસિંહ ! મારવાડમાં તારી સાથે મિલન થયું તે પહેલાં જ ઉત્તરાખંડમાં યોગી બ્રહ્માનંદ સાથે મિલન થયું. તે દિવસે તને ચેતવી હરિરસના રંગમાં લાવ્યા હતા. અહાહા ! ધન્ય તે દિવસ ! ધન્ય તે ક્ષણ ! નાયાજી તે ક્ષણનું કોણ વર્ણન કરી શકે ? અશક્ય !

सोहंनाथ गुरुदेवकी, मोहे न आवे याद ।
साया वह कैसी गति, बिलखत फिरे बरबाद ॥

लूंटेराको ज्ञान नहीं, अधम उधारन साय ।
स्वामी सद्‌गुरु देवने, नाया दिये जगाय ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ કહેઃ 'મહારાજ ! મને આપનું એક ક્ષણ જેટલું પણ સ્મરણ ન હતું. હું તો એવા ભવાટવીમાં ભૂલો પડયો હતો કે ક્યારેય મારો ઉદ્ધાર ન થાત, પરંતુ આ અધમ લૂંટારા પર અનુગ્રહ કરવા માટે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું આગમન થયું અને એક ક્ષણ મારા તરફ જોયું અને મને જાગૃત કરી દીધો.

आगे तोहे ऐसे कहां, मिलही सत्‌गुरु तोर ।
तोहे उबारन आयेंगे, स्वामी बंदी छोर ॥

बंद छुडावन आइया, सोही सत्‌गुरु स्वामी ।
नाया ताको बंद हुँ, सद्‌गुरु गुरु गामी ॥

નિર્વાણ સાહેબ કહેઃ નાયા, પહેલાં જ તને કહ્યું હતું કે તને સદ્‌ગુરુનું મિલન થશે અને તેઓ તને ઉપદેશ કરી જાગૃત કરશે. તે મુજબ તને જે સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ થઈ તેઓ તો તારાં ભવબંધન તોડવા માટે અને સર્વ પ્રકારે બંધનમુક્ત કરવા માટે તને જાગૃત કરી ગયા છે. તમારો ગુરુ-શિષ્યનો જે અતૂટ સંબંધ બંધાયેલ છે તે ખરેખર અપ્રતિમ છે. નાયાજી, તેમના ચરણે જ તું પ્રેમથી વંદન કરીને રહે.'

नाया तोहे जगायके, सत्‌की राह दिखाय ।
सोही स्वामी सद्‌गुरुको निशदिन लगाहु पाय ॥

भवमे सद्‌गुरु भेटिया, ताको कैसे भूलाय ।
निर्बान सोही संतके, चरणनमे नमी जाय ॥

નાયાજી, તને જાગૃત કરી સત્યનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે તે મહાત્માને દરરોજ વંદન કર. વિકટ ભવાટવીમાં જેમની સાથે ભેટો થયો તેવા અને તને સત્યના માર્ગે લાવ્યા, તે સદ્‌ગુરુને કેવી રીતે ભૂલાય ! એવા સમયે સ્વામીના ચરણે આ નિર્વાણ પણ શરણે જઈ આળોટે છે.

आगे सोहंनाथ थे, अब तो बने निर्बान ।
मानवके हित आइया, योगी आवागमन ॥
परमार्थ की रीतको, बूझे साधु अतीत ।
नायाजी तुमी योगी हो, सदा रहो परहित ॥

હે નાયાજી, 'પહેલાં હું સોહંનાથ હતો અને હમણાં નિર્વાણ બની માનવના કલ્યાણ માટે અવતાર ધારણ કરી આવ્યો છું.સાધુ-સંતો આ રીતે જગતના કલ્યાણ અને હિતનો વિચાર કરે છે. નાયાજી, તું પણ યોગી પુરુષ છો, તેથી સદા સર્વદા પરહિત લોક કલ્યાણનો જ વિચાર કર.'

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યા: 'હે કરુણા સાગર ! આ નાયો ખરેખર અજ્ઞાની છે, આ બાળકને આપની અમૃતમયી દૃષ્ટિનો કૃપાળુ આશીર્વાદ આપો. કારણ આપ જ મારા સુહૃદય છો. આપની યાદ ભૂલાઈ ગઈ હતી પરંતુ એકાએક ગેબીનાથે મને જગાડયો અને અહીં આપના ચરણમાં આવ્યો છું.'

નિર્વાણ સાહેબ બોલ્યા: 'નાયાજી, આ ભવાટવીમાં મોટા મોટા સિદ્ધ યોગી અને દેવો પણ ભૂલા પડતા હોય છે તો માનવનું શું ? નાયાજી, તું સંત સોહંનાથની શોધ કરતો કરતો આ સંત ધામમાં આવ્યો. તને જોતાં જ આ નિર્વાણના હૃદયમાં ખરેખર અત્યંત આનંદ થયો, પરમ શાંતિ મળી છે. સંત નિર્વાણ સાહેબે આનંદ વ્યક્ત કરતાંની સાથે જ નાયાજીએ તેમને પ્રણામ કર્યા.'

सोहंनाथ निर्वाणको, झुक झुक लागहुं पाय ।
सद्‌गुरु मोरे दयानिधि, कीजे नाया पे करुणाय ॥
नाया परहित के लीये, योगी आये मझधार ।
सोही संत अवधूतको, निर्बान करैहुं जुहार ॥

સોહંનાથ - નિર્વાણ સાહેબના ચરણે વારંવાર પ્રણામ કરી સંત નાયાજી મહારાજ વિનંતી કરવા લાગ્યા: 'દયાનિધિ ! આ દીન નાયા પર સદૈવ કૃપા કરો, મારી એ જ યાચના છે.'

સંત હસીને બોલ્યા: 'નાયાજી, પરહિત માટે યોગી પુરુષ આ સંસાર પ્રવાહના મઝધારમાં ઉતરે છે એવા સંત અવધૂતોને આ નિર્વાણ વિનયથી વારંવાર પ્રણામ કરે છે.'

દયાનિધિ સોહંનાથનાં દર્શન કરી અને મોટાભાગનું રહસ્ય સમજાઈ ગયું તેથી અત્યંત ઉલ્હાસિત બની પ્રેમથી છુટા પડી સંત નાયાજી મહારાજે સુરતથી પ્રયાણ કર્યુ. તીર્થાટન માટે નીકળેલા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પાવન પર્યટન કરતા કરતા ચંપકવનમાં આવ્યા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના સ્થાને આવી યોગી પુરુષનું દર્શન કર્યું. બંને યોગીઓ એકબીજાને મળ્યા. પૂર્વભવના તે યોગી પુરુષ એટલે જ આ જન્મના સંત શ્રી ભાભારામ હતા.

ચરોતર પ્રાંતના એટલે કે હાલના ખેડા જીલ્લાના વસો નગરના કણબી કુટુંબમાં ભાભારામનો જન્મ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ કેશવદાસ અને માતાનું નામ વિમલાદેવી હતું. જીવીબાઈ નામનાં એક બહેન હતાં. કાશી વિશ્વેશ્વરમાં હતા ત્યારે એક મહાપુરુષના આશીર્વાદથી ભાભારામનો જન્મ થયો હતો. તેઓ પૂર્વભવના યોગભ્રષ્ટ યોગી હતા. તેમના પહેલાંના ત્રણ જન્મોની કથા કહે છે કે તેઓ ઉજ્જૈન શહેરના બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં દીનકરરાયના પુત્ર હરિરાય આ નામથી પ્રકટ થયા હતા. જન્મથી જ ભગવાન સદાશિવના દર્શનની પ્યાસ હોવાથી મહાકાલેશ્વરના પૂજન માટે સતત જતા હતા પરંતુ દર્શન થયાં નહીં. બીજા જન્મમાં કાશીમાં અનંતાનંદ પંડિતના ઘેર કરુણાનંદ રૂપે અવતર્યા. ભગવાન શંકરના દર્શનની અભિલાષા પૂર્ણ થઈ પણ યોગધ્યાનાભ્યાસની પસંદગીના કારણે ઉત્તરાખંડના અડબંગનાથ સિદ્ધ પુરુષના આશીર્વાદથી યોગાભ્યાસ પૂર્ણ કરી યોગી બન્યા. પછીના જન્મમાં એ જ ભાભારામ નામથી કેશવદાસના ઘેર જન્મ થયો. એ જ યોગી ભાભારામના દર્શન માટે યોગી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ આવ્યા હતા. બંને યોગીઓનું મિલન થયું અને આનંદનું પૂર ઉમટયું.

कणबी भाभाराम, दिखे नायाको रूप ।
उरमे बसेरी अवधूता, नाया योगी रूप ॥

योगी जान गुरु देवका, चरणमें शिर नमाय ।
सुभागी भाभारामको, योगकी युक्ति पाय ॥

બંને યોગી પુરુષોની દૃષ્ટિ એક થતાંની સાથે જ ભાભારામે પણ યોગી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને ઓળખી લીધા અને તેમના ચરણોમાં વંદન કરી પ્રણામ કર્યા. બંને જણા પોતપોતાના અંતરનો આત્મભાવ પ્રકટ કરી ક્ષેમકુશળ પૂછવા લાગ્યા. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે પોતાની પૂર્વ કથા કહી :

सद्‌गुरु महिमा बडो, अब तक रहे अबुझ ।
नायाजीको सद्‌गुरु मिले, भई अगम की सूझ ॥

सोही गुरुके चरितको, मोहे दिया सुनाय ।
भाभारामके हियरा, सुनत ही हरखाय ॥

હું પોતે એક લૂંટારો હતો. સદ્‌ગુરુ મળ્યા અને તેઓએ મને ભક્ત બનાવ્યો. તે સંત સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું ચરિત્ર સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને શરૂથી કહ્યું. તે સાંભળી સંત ભાભારામ મહારાજને પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા થઈ. તેઓ બોલ્યાઃ 'મહાત્મન્, આપ ઘણા જ ભાગ્યશાળી છો. આપના જીવનમાં આપ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સમાગમથી પાર ઉતરી ગયા છો, પરંતુ હું અભાગી બની હજુ સુધી અહીં જ ગોથાં ખાઈ રહ્યો છું. હવે દૈવયોગે આપ મળ્યા છો તો આ અભાગીને પણ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના સાનિધ્યમાં લઈ ચાલો. આપ મારા આત્મ સ્વરૂપ સુહૃદય છો, મારા પર કૃપા કરો.'

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'પ્રિય ભાભારામ ! મનુષ્યની આત્મોન્નતિનો સમય આવતાંની સાથે જ સદ્‌ગુરુ પોતે જ સદ્‌ભક્તને શોધતા આવે છે.' સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના મુખેથી આ શબ્દ બહાર નીકળે છે તે જ સમયે દૈવયોગે લાંબા અંતરે એક બળદગાડી આવતી દેખાઈ. આંતરિક પ્રેરણાથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે જાણ્યું અને અત્યંત હર્ષ સાથેના અંતઃકરણથી તેઓ ભાભારામને કહેવા લાગ્યાઃ જુઓ, આપણા પરમ કૃપાળુ દયાનિધિ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પોતાના પરમ સેવક ચંદનવીર સાથે સામેથી આવી રહ્યા છે. અહાહા... ધન્ય... ધન્ય... ભાભારામ... તમારાં અને મારાં ભાગ્ય. ગુરુ પ્રત્યેના આપણા ભાવ અને લાગણીને લીધે આપણને દર્શન આપવા માટે જ આવી રહ્યા છે. ચાલો, આપણે તેમની સામે જઈએ.' એમ કહી બંને ઊઠ્યા અને રસ્તા પર બળદગાડીથી આવતા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને સામે મળવા ગયા.

चरण ग्रही गुरु देवका, आपे किन्ह प्रणाम ।
बडा सुभागी देखिया, योगी भाभाराम ॥

योगीको योगी लिखे, आपे सद्‌गुरु श्याम ।
नायाको समुजाईया, योगकी युक्ति तमाम ।।

સંત ભાભારામે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. બંને જણાએ ગુરુચરણે દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે 'યોગી ભાભારામ ઉઠ !' એવું કહી પોતાના હાથથી ઊભા કરી હૃદય સરસા લગાડયા. સદ્‌ગુરુનો અમૃતોપમ સ્પર્શ થતાંની સાથે જ બંનેના ચિત્તની અવિદ્યા-માયા વિલય પામી . તેમના ચિત્તમાં સત્ ચિત્ બ્રહ્મનું જ્ઞાન સ્ફુરણ પામ્યું. શ્રીસદ્‌ગુરુ મહારાજે પ્રેમથી બંનેને સામે બેસાડી કેટલીય જ્ઞાનની વાતો કરી તેમજ યોગવાશિષ્ઠય અને અથર્વવેદીય યોગ સાધના વિષે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે ઘણું વર્ણન કર્યું. થોડા દિવસ પછી સૌએ એકબીજાની વિદાય લઈ પોતપોતાના માર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

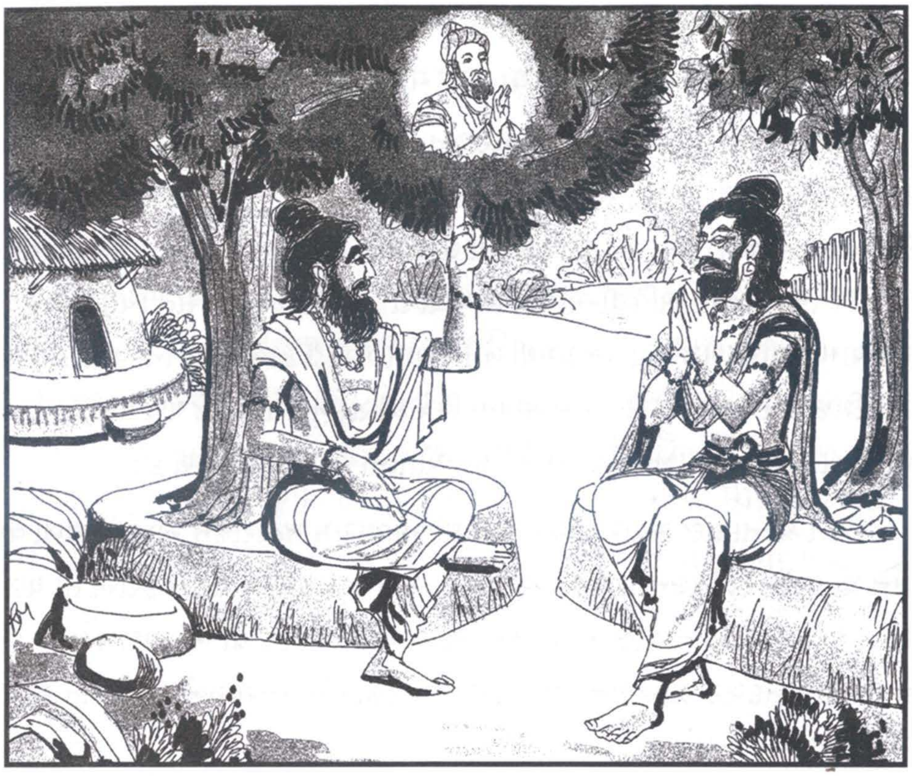
સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું આ પછી ઘણી વખત મિલન થતું. તેમના મિલનના ઘણા પ્રસંગો છે. બધા જ પ્રસંગોનું વર્ણન કરીએ તો ઘણો જ વિસ્તાર થશે. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના જીવનના અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના જીવનના પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પ્રેરણામૂર્તિ બન્યા અને એવી રીતે આ બંને યોગીઓનું જીવન ધન્ય થયું.

नायाजी भाभारामका, मंगल हुवा मिलन ।
योगीकी गतिको बुझे, योगी के दिल जान ।।

कुकस से गुरु आयके, बैठे भाभाराम के संग ।
धन्य भाग जिन पाइया, सूर दुर्लभ सत्संग

કુકસ ધામથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ઘણી વખત સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પાસે આવતા અને ઘણા દિવસો સુધી રાત્રિના સત્સંગમાં વ્યતીત કરતા હતા. જે કોઈ ભાગ્યશાળી જીવાત્માઓએ આ સત્સંગ સાંભળ્યો હોય તે જીવાત્માઓ ધન્ય થઈ જતા.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના જીવનમાં પણ અત્યંત કસોટીના અનેક પ્રસંગ આવ્યા હતા. કસોટીના એરણ પર તેમને અનેક પ્રસંગે તેમને વિધર્મીઓના પ્રહાર ખમવા પડયા હતા. એવા જ અનેક વિધર્મી રાજાઓના જુલમ સહન કરી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને પોતાની જીવન નૌકા પાર કરવી પડી હતી. તેમના નાવિક



સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ
દિવ્યજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ હોવાથી દરેક પ્રસંગે સદ્‌ગુરુના આશીર્વાદથી કોઈ જ પ્રકારની હાણ થતી નહોતી.

જીવનના અંતિમ પ્રહરે સંત ધામ કુકસ તીર્થધામ બની ગયું, કારણ બધા જ યોગી મહાત્માઓ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને મળવા માટે અને સત્સંગ માટે ત્યાં આવતા હતા.

योगीसे योगी मिले, मिले साध से साध ।
भक्ति भक्त भगवंतको, महिमा बड़ो अगाघ ॥

योगी ब्रह्मानंदजी, उत्तराखंड लुभाय ।
ता दिन योगीजन मिले, सोहि मिलनेको आय ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ

યોગી પુરુષોનું મંગલ મિલન એટલે ત્રિવેણી સંગમ. ભક્તિ, ભક્ત અને ભગવાનના મિલન જેવું હોય છે. યોગી બ્રહ્માનંદજી જ્યારે ઉત્તરાખંડમાં તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યારે તે સમયના યોગી પુરુષો અવનિ તલ પર અવતર્યા હતા, તેઓ બધા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને મળવા માટે આવ્યા હતા. યોગસિદ્ધ અડબંગનાથ, યોગી ત્રિલોકનાથ, યોગી ઋષભનાથ, યોગી જાન્હવીદાસજી, યોગી પદ્મનાભ, યોગી રસિકનાથ, યોગી નિલાંબરદાસ, યોગી સતાનંદજી, યોગી ઓચ્છવદાસ, યોગી બિરાગદાસ વગેરે અનેકાનેક મહાન તપસ્વી સંત સમાગમ માટે આવતા હતા.

अवतार लीला योगीकी, जीव कहां बुजे अज्ञान ।
जनम जनम बीत गये, फिर भी न पावे ज्ञान ।।

बहुरी योगीजन आइया, काहु न पेखे लगार ।
अकळ गति अवधूतकी, गंगा लहे न पार ।।

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પાવન ઉપદેશ માટે પર્યટન કરવા જ્યારે ગયા હતા ત્યારે જે ભાગ્યશાળી જીવાત્માઓને ઉપદેશ આપી સન્માર્ગ પર લાવ્યા હતા એવા મહાભાગ્યવંતોના હૃદયમાં ગુરુની સ્મૃતિ જીવીત રહેતી હતી. તેઓ ગુરુ દર્શન માટે વ્યાકુળ બની ગુજરાત આવ્યા અને કુકસમાં ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના શ્રી ચરણોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરી તેઓએ મનની સત્ય શાંતિ મેળવી હતી. એવા સદ્ભક્તોમાંથી બ્રાહ્મણ ભુમાનંદ, સૌરાષ્ટ્રના તુલસીશ્યામના આહિર ભુલાજી, સિંધમાંના નગરઠઠ્ઠાના બાબા મહિપતરામ તેમજ ધોરમજી સુમરા, કચ્છ અંજારના દેવજી ઠક્કર, ભૂજના ભક્ત ખેમાજી, ભક્ત સોયાજી, જેસલમેરના રોહિતસેન પરમાર, મારવાડમાંના સાંગાનેરના તિકમચંદ વણિક વગેરે કેટલાય ભાગ્યશાળી સદ્ભક્તો સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના સાનિધ્યથી અને સમાગમથી પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવી ગયા.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજની દિવ્ય શક્તિથી અનેક ચમત્કાર તેમના જીવનમાં જાણતાં અજાણતાં બની ગયા. સંતને તેની જાણ હોતી નથી. કારણ કે તેઓ અતિન્દ્રિય જ્ઞાનથી ઈશ્વર સાથે તાદાત્મ્ય પામતા હોય છે. ભગવાનની ચિદ્શક્તિ વડે એવા મહાત્માઓ કાર્ય કરાવી લે છે, તેને જ આપણે ચમત્કાર કહીએ છીએ. એ પ્રકારની અમુક દૈવી લીલા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ દ્વારા થઈ હતી. અન્નકોષના ભંડાર અખૂટ રહેવા, દુષ્કાળનું નિવારણ કરવું, કોલેરાના રોગચાળાને

નિર્મૂળ કરવો, અસાધ્ય રોગથી પીડિતોને નિરોગી બનાવવા, મહારોગીને રોગમુક્ત કરવા, ગણિકાઓનો ઉદ્ધાર, ગાયિકાઓને ભક્તિપારાયણ કરવી, મેહાજી જેવા લૂંટારાને સન્માર્ગ પર લાવ્યા વગેરે અનેક ચમત્કાર તેમના દ્વારા બની ગયા. એ તમામ પ્રસંગો તેમના પરમ સેવક ચિતોડગઢના સદ્‌ભક્ત ગંગાસિંહ ગોહિલે શબ્દાંક્તિ કર્યા હતા અને સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પછી પહેલા ગાદીના વારસ તરીકે ગંગાસિંહ ગોહિલ જ થયા હતા.

એક સમયે સંત શ્રી નાયાંજી મહારાજે પોતાના સર્વ ભક્ત સમુદાય અને સત્સંગી લોકો સમક્ષ પોતાના હૃદયની વ્યથા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું કે: 'કુકસ ગામમાં લગભગ અંદાજે સુડતાલીસ વર્ષ થયાં, હવે તો મારા સ્વામી મને યાદ કરી રહ્યા છે, મને બોલાવી રહ્યા છે. અનેક વખત તેઓએ મને સંદેશા મોકલ્યા છે. પરંતુ લોકકલ્યાણના કર્તવ્ય માટે હું સ્વામીના આદેશોને આટલા દિવસ વિલંબમાં રાખતો આવ્યો છું. હવે તો મારા હૃદયમાં મારા સ્વામીના મિલન માટે ખૂબ જ આતુરતા જાગૃત થઈ છે.' આ સાંભળી બધાને બહુ જ દુઃખ થયું. સત્સંગી લોકોએ અનેક રીતે વિનંતી કરી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને બ્રહ્મધામ ન જવા માટે પ્રાર્થના કરી. લોકોના હિત ખાતર તેઓએ વધુ એક વર્ષ પૃથ્વી પર રહેવાનું પસંદ કર્યુ, આખરે ભાદ્રપદ શુદ્ધ (સુદ) બીજના દિવસે બ્રહ્મધામ જવાનું તેઓએ નક્કી કર્યુ. તે દિવસે તમામ જનસમુદાય તેમને મળવા આવ્યો.

राजपूता अरु जाट, ठाकरडा धाये ।
स्मृति मंदिर बनाय, गुरु आज्ञाये ।।

मेवाडी कळा देख, नैना छक जाये ।
बडे घुमट मंदिर, ध्वजा फव्हराये ।।

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે બ્રહ્મધામ જવાનો દિવસ અને સમય જાહેર કરવાથી ભક્તોના હૃદયમાં ઘણી જ ઉદાસીનતા આવી ગઈ હતી. રાજપૂત, જાટ, મેવાડી, ઠાકરડા, કિરાત વગેરે અનેક કારીગરોને બોલાવી સ્મૃતિ મંદિર કલાકૃતિ પૂર્ણ બાંધવાનું નક્કી થયું. સ્મૃતિ મંદિર કેવું સુંદર, ભવ્ય અને અપ્રતિમ બનાવવું તેનો ભાવિક ભક્તોમાં ઘણો જ વિવાદ થયો. આ જોઈ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ખૂબ વ્યથિત થઈ ભાવિ સંકટ જોઈ શાંતિથી બોલ્યા: 'મારા પ્રેમી ભક્તો ! તમારા પ્રેમનું હું કેવી રીતે કથન કરી શકું. લોક કલ્યાણ માટે મારું

આગમન થયું છે અને તમે જ મારા સુહૃદયી છો. હું સદૈવ સૌનો જ બની રહ્યો હતો અને પછી પણ તમારા સૌથી દૂર રહી શકું નહીં. લોકોના હૃદયમાં મારી ભાવના દૃઢ થઈ ગયેલી છે. તમારા આ દિવ્ય પ્રેમને આધિન થઈ હું સદૈવ તમારી પાસે જ રહીશ. તમે મારા છો તેથી મારા હૃદયનું ગૂઢ રહસ્ય હું તમને કહું છું.

कुकसमें क्या बीत गये, ताको करो विचार ।
जैसे राजा ऐसी प्रजा, यवनको कहां इतबार ।।

बड़े मंदिर यहां बने, मानो कलामय धाम ।
पातशाही ले कहारसे, आखिर नाश करे धाम ।।

એક બાજુ તમારી અભિલાષા અને બીજી બાજુએ ભૂતકાળની યાદ જીવંત થઈ રહી છે. વિચાર આવે છે કે એક સમયે આ કુકસના આ સંત ધામ પર શું શું વીતી ગયું હતું. તમારામાં દીર્ઘદૃષ્ટિ હોય તો વિતેલી ક્ષણોનો વિચાર કરો. 'જેવો રાજા તેવી પ્રજા.' આપણે પણ આ પ્રમાણે જ રહેવું. વિધર્મી - યવનરાજાઓનો વિશ્વાસ ક્યારેય કરશો નહીં, પછીથી તમને લાગે તો આ જગ્યાએ ભલે મોટું વિશાળ મંદિર બંધાવજો. કલાપૂર્ણ ધામ બનવા છતાં પણ સુલતાનના જુલમથી તે ટકી શકશે નહીં. અંતે તેનો નાશ થશે.'

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું ભાવિ ભયાનક્તાનું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વર્ણન સાંભળી તમામ લોકો ઉદાસ થઈ ગયા, પરંતુ સર્વ શક્તિમાન સમર્થ ગુરુ સમક્ષ દૃઢ વિશ્વાસથી ભક્તોએ દીન યાચના કરી.

स्मृति स्थान अचल रहे, भक्तनकी अभिलाष ।
करुणा करो गुरुदेवजी, पहुंचे मनकी आश ।।

'ગુરુદેવ ! આપ કહો છો તે પ્રમાણે થવાનું હોય તો પણ અમારા હૃદયની અભિલાષા એવી છે કે કોઈ પણ ઉપાયથી આ આપનું સ્મૃતિ સ્થાન અચલ-કાયમ-અખંડ રહે અને સર્વ લોક આપનાં દર્શન કરી પાવન થાય અને સૌની ભાવનાઓ પૂર્ણ થાય. આપ સર્વજ્ઞ છો, કૃપા કરી એનો ઉપાય જણાવો.'

ભાવિકોનો અતિ પ્રેમભાવ જોઈ સંત નાયાજી બોલ્યા, -

जैसा शासनकाल है, ऐसा स्थान विचार ।
सोही स्थान कायम रहे, साच लिखो निरधार ।

सद्‌गुरुके बेणको, सब हि लीये शिरधार ।
स्मृति स्थान बनाईया, शासनकाल अनुसार ॥

આ સમયે જેની આણ પ્રવર્તમાન છે તે મુજબ સ્થાન બનાવવું તો જ તે કાયમ ટકશે. વિધર્મી શાસનકાળ હોવાથી ગુરુની સૂચના પ્રમાણે સેવકોએ "જેવો દેશ કાળ તેવો વેશ" ભજવવા તૈયારી દર્શાવી અને સમય અનુસાર સ્મૃતિ સ્થાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું. ભવ્ય ઘુંમટદાર સ્મૃતિ મંદિર બંધાઈને તૈયાર થયું. હિંદુ સ્થાપત્ય અનુસાર સ્મૃતિ મંદિર બનાવ્યું હોત તો તે ક્યારનુંય જમીન સરસું થયું હોત. ગુજરાતના સુલતાનોએ હિંદુ મંદિરોનો વિધ્વંસ કર્યાના ઘણા પ્રમાણો મળે છે.

સર્વજ્ઞ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે ભવિષ્યકાળને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી જે કાર્ય કર્યું તે યથાર્થ જ હતું. વિધર્મી શાસનથી બચાવ કરવા માટે ઘણા સ્થાનોનું આ પ્રકારે પરિવર્તન થયાનું જણાઈ આવે છે.

જ્યારથી ગુરુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે બ્રહ્મધામ પ્રયાણનું વૃત્તાંત જાહેર કર્યું ત્યારથી જ ભાવિક સેવકોના હૃદયમાં ગહન ફાળ પડી ગઈ હતી. એવા સંત પુરુષનું પ્રયાણ થાય તો આપણે કોના આધારે રહેવું. લોકો વ્યાકુળ બની સંત ધામ ઉપર આવવા લાગ્યા અને દીનતાથી પોતાની વ્યથા કથન કરવા લાગ્યા.

संत पुरुषके चरणमें, सब दुःख जात बिलाय ।
साया हमरी कौन गत, किनसे व्यथा सुनाय ॥

लोगनके हित आईया, योगी धरे अवतार ।
मैं लोगनका बनी रहुं, संशय नाही लगार ॥

તમે એવું સમજો છો કે મારા અહીંના પ્રયાણથી તમારાથી દૂર જઈશ, પરંતુ હું સદા સર્વદા તમારી પાસે જ તમારો જ થઈને રહીશ, કારણ કે જનકલ્યાણ માટે જ યોગીઓ અવતાર ધારણ

કરે છે. આજે તો હજુ હું તમારી સાથે જ બેઠો છું. તમને જે કંઈ માગવાનું હોય તે ખુશીથી માગી લો.' ધન, દોલત, પુત્ર, જમીન, સુખ વગેરે જેને જે માગવાનું હોય તે માગી શકો છો. જેને જે માગવાનું હતું તેઓએ તે તે માગ્યું, સંસાર આસક્તિના લાલચુ જીવાત્માઓએ જે જે માગ્યું તે તેમને મળ્યું. તેની સાથે નિર્લોભી અનાસક્તોએ સદ્‌ગુરુના ચરણ પાસે બેસી મુક્તિના લાભ માટે જ્ઞાનની યાચના કરી તો તેમને તે મળ્યું. અમુક સદ્‌ભાગીઓએ વૈરાગ્યની માગણી કરતાંની સાથે તે તેમને મળ્યું. કોઈએ ભક્તિ, કોઈએ મુક્તિ તો કોઈએ યોગ યુક્તિની યાચના કરી. તે તે બધું તેમને પ્રાપ્ત થયું. સંત પોતાની પાસેનું સર્વસ્વ આપી હળવા બની ગયા.

હરણની ચપળ ગતિ મુજબ એક વર્ષનો સમય થોડીક ક્ષણની માફક નીકળી ગયો. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો નિશ્ચિત કરેલો સંવત ૧૫૮૯ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ (સુદ) બીજ (ઈ.સ. ૧૫૩૩)નો દિવસ આવી પહોંચ્યો.

सब लोग रोने लगे, रोवे कुकस गाम ।
नायाजीके नैना रुवे, लोगनके विश्राम ।।

प्रहरी होवे गुरु द्वारपे, गंगा रुवे चोधार ।
दूरसे दिखे गुरुदेवको, ह्रदय लगी कटार ।।

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બ્રહ્મધામ જવા તૈયાર થયા હતા. કુકસ ગામના સર્વ લોકો નાના બાળકની માફક આકુળ વ્યાકુળ બની રડવા લાગ્યાં. તેમનો પ્રેમ જોઈ નિર્મોહી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના નેત્રોમાંથી પણ અશ્રુધારાનો પ્રવાહ શરૂ થયો. અશ્રુ સાથેના નયનથી દૂર સુધી જોયું તો મંદિરના દ્વાર પર પહેરેદાર ગંગાસિંહ ગોહિલ તો અનાથ બાળકની માફક વ્યાકુળ બની અશ્રુપાત કરતો હતો. પોતાના પરમ પ્રેમાળ અનુજ ગંગાસિંહની આ દશા જોઈ સંતના હૃદયમાં ખૂબ જ વજ્રઘાત લાગ્યો. તેઓ વ્યથિત હૃદયે તેમની પાસે ગયા.

आसनसे उठ धाइया, गंगा मेरा क्यों रोई ।
साया बुलावा भेजीया, मंगल बेरन होई ।।

आनंदके दिन आइया, कैसे बहावत नैन ।
गंगा मोहे तेरे बीना, कबहु न पावै चैन ।।

गंगा मेरा बनी रहे, गंगा हिया समाय ।
गुरुदेवको बडे हेत से, गंगा हिया लगाय ॥

'ગંગાસિંહ ! તું રડે છે શું કામ... આજે તો આનંદનો દિવસ છે. પરમાનંદ પ્રભુના મિલનનો મંગલ દિવસ આજે ઊગ્યો છે. આ અત્યંત દુર્લભ મહત્ત્વપૂર્ણ ક્ષણે તું અશ્રુપાત કેમ કરે છે ગંગા ? મને તારા સિવાય ક્ષણ માટે પણ ચેન પડતું નહોતું ! તું મારો જ છે અને સદૈવ મારામાં જ સમાઈને રહીશ ! એવું બોલી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે ગંગાસિંહને પોતાના હૃદય સાથે લગાડયો. એ ભાવપૂર્વકનું ગુરુ-શિષ્યનું મિલન ખરેખર અનુપમ જ હતું. બંનેની આંખોમાંથી વહેતા પ્રેમાશ્રુને કઈ ઉપમા આપી શકાય ! તે જોઈ લોકોની આંખોમાંથી વધુ જોરથી અશ્રુ પ્રવાહ શરૂ થયો. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ ગંગાનો હાથ પકડી પોતાના આસન પાસે લઈ આવ્યા.

गंगाजीको कर ग्रही, आसन समीप लाय ।
नायाजी अपने हाथसे, आचार्य तिलक लगाय ।

गंगाजी गुरुदेवका, आसन बिराजो आप ।
संत धाम संभारीयो, सद्‌गुरुके प्रताप ॥

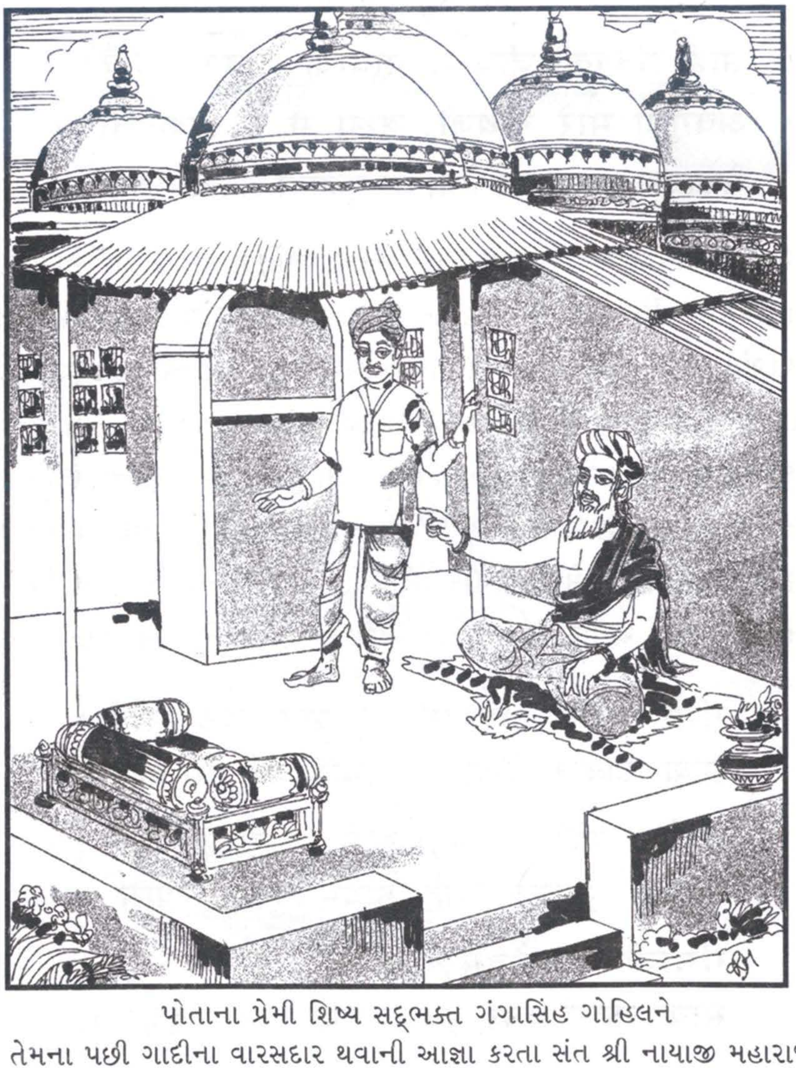
સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે ગંગાસિંહને પોતાના હાથ વડે ગુરુપદનું આચાર્ય તિલક કર્યું અને હાથ પકડી ગુરુ ગાદી પર બેસાડયો અને કહ્યું - 'ગંગાજી ! તું આ સંત ધામની સંભાળ રાખ. સદ્‌ગુરુના પ્રતાપથી તને સદૈવ સુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થશે !'

ગુરુદેવના શબ્દ સાંભળી વ્યથિત બનેલો ગંગાસિંહ બોલ્યો: 'ગુરુદેવ ! હું તો એક સેવક છું, પહેરેદાર છું, મને ગાદીની જરૂર નથી ! મારા જેવા પહેરેદારને આ ગાદી સંભાળવી શોભતું પણ નથી ! મને મુક્ત કરો, મને અધિકારી બનવું નથી ! મને આપના દ્વારે પહેરેદાર જ રહેવા દ્યો અને હંમેશાં પ્રભુ ભક્તિમાં લીન રહું એવો આશીર્વાદ મને આપો !

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યા: 'ગંગાસિંહ ! જીવનભર તે એક પણ વખત ગુરુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યુ નથી ! તું બહુ જ વિવેકી અને વિનયી છો, તેથી જ હું તને આ કાર્ય સોંપી રહ્યો છું. ગુરુના વચન પર વિશ્વાસ રાખ, હું સદૈવ તારી પાસે જ રહીશ !' એવું બોલી

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે તેના શિર પર પોતાનો પ્રેમાળ વરદ્ હસ્ત મૂક્યો. અત્યંત ભાવથી ગંગાસિંહે ગુરુની આજ્ઞા સ્વીકારી.

पंद्रहसो नव्वासी भादो, शुकला दूज निर्वाण ।
संत नायाजीने कीये, यहां से महा प्रयाण ।
अवनि तलपे आयके, योगी लीला बखान ।
लोगनके बडे लाडीले, चल गये महेमान ।।



પોતાના પ્રેમી શિષ્ય સદ્‌ભક્ત ગંગાસિંહ ગોહિલને
તેમના પછી ગાદીના વારસદાર થવાની આજ્ઞા કરતા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ.

સંવત ૧૫૮૯ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ (સુદ) બીજના દિવસે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ યોગ સમાધિથી દેહ વિલીન થયા. એક યોગી મહાપુરુષ અવનિ તલ પર આવી પરહિત કાજે અગમ્ય લીલા કરી, લોકોના વહાલા બની મહાન સંતે આલોકમાંથી મહાપ્રયાણ કર્યુ.

पंद्रहसो नव्वासी भादो, शुक्ल दूज बखानजी ।
ब्रह्मधाम प्रयाण संतको, यहांसे बडे महेमानजी ॥
सोही संतनकी जीवनी, शायरके जीवन प्राणजी ।
अवगुण मोरे नाथजी, बक्षो मै हुं नादानजी ॥
सेवक्लाल चरणनका चेरा, संत पुरुषकी लीला बखानगी ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પદ્માસન બનાવી સ્મૃતિ ધામમાં સમાધિસ્થ બિરાજમાન થયા અને પ્રજ્વલિત દિવ્ય જ્યોતિ માંહે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો સ્થૂળદેહ વિલીન થઈ ગયો. જ્યાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સમાધિસ્થ બિરાજમાન હતા ત્યાં માત્ર ફૂલની ઢગલી જ દૃશ્યમાન થઈ રહી. સત્‌પંથ ધર્મનો એક દૈવી વિરલ તારલો અસ્ત પામ્યો. સ્મૃતિ સ્થાન સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના આદેશાનુસાર બનાવવામાં આવ્યું હતું. 'સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો જય ! સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો જય !!' જય જયકાર કરતો અશ્રુપાત વહાવતો માનવ મહેરામણ સંત ધામમાંથી ધીમે ધીમે વિખેરાઈ ગયો. ગંગાસિંહના હૃદયમાંની વિરહ વેદના હજી શાંત થઈ ન હતી. અધીરો બનીને તે તો આસન પર બેસીને જ અશ્રુપાત કરતો હતો.

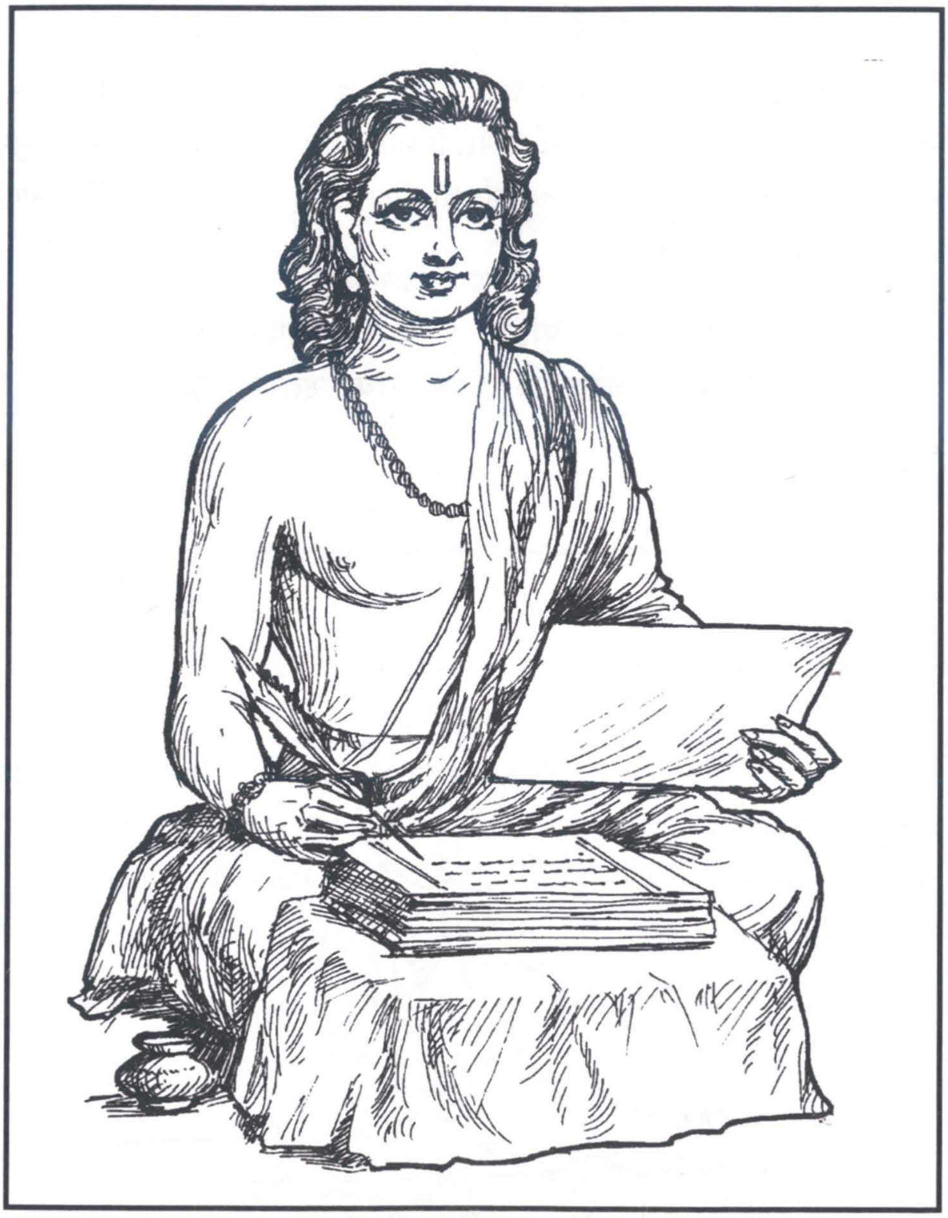
गंगा गुरुके विरहमें, आसन बैठे रोई ।
साया अकेला क्यों रहे, यहां नहीं मेरा कोई ॥
गुरुदेव मोहे संगमे, रखों प्रहरीको पास ।
गंगाजी आवन चाहे, नाया गुरुकी पास ॥
गंगाजी गुरुदेवसे, कबहु रहे न दूर ।
साया न्यारा क्यों हुवे, मोहे रहो हजूर ॥

नाया गुरुदेवजी, मोहे दिये विश्वास ।
गंगा तुं काहे रुवे, मै हुं तिहारी पास ॥

અશ્રુપાત કરતા ગંગાસિંહને જોઈ ગુરુદેવ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું હૃદય દ્રવી ગયું. તેઓ પ્રગટ થયા. ગંગાસિંહને મળ્યા. વિયોગિનીને પતિનું દર્શન થાય તેમ ગુરુદેવ અને શિષ્યનું પુનર્મિલન થયું. ગુરુના દર્શનથી ગંગાના હૃદયમાં જે વિરહ અગ્નિ સળગતો હતો તે કાયમનો વિલીન થયો.

खोजनहारको पाइया, पियरा अपनी पास ।
गंगाको गुरुदेवजी, मिल गये खासो खास ॥





૪.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

સત્પંથ સંપ્રદાયના પ્રવર્તક સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સદ્‌ભક્તો અનુસાર ત્રીજા ભક્ત સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ છે. તેમની જીવનલીલા વિષે થોડું અવલોકન (વર્ણન) કરીએ.

ગુજરાતના ચરોતર પરગણાના એટલે કે હાલના ખેડા જીલ્લામાંના 'વસો' ગામે, પાટીદાર જ્ઞાતિમાં કેશવદાસ નામના કુળવાન ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેઓ ધર્મનિષ્ઠ રાજપુરુષ હતા. કાશી ક્ષેત્રથી નિયમિત રીતે સાંઢણી દ્વારા ગંગાજળ લાવી તેઓ સ્નાન કરતા હતા. તેમના આંગણામાં સદૈવ સદાવ્રત અને આતિથ્ય સત્કાર થતાં હતાં. કેશવદાસ તાલુકા (પરગાણા) પ્રમુખ હોવાથી જમીન મહેસૂલ વસૂલ કરી અમદાવાદના સુલતાનના દરબારમાં જતા હોવાથી બાદશાહી દરબારમાં તેમનું ઘણું જ માન અને પ્રતિષ્ઠા હતી.

કેશવદાસને વિમળાદેવી નામનાં પતિવ્રતા શીલવાન ધર્મપત્ની હતાં. તે બંને જણાંએ અનેક તીર્થ યાત્રાઓ પણ કરી હતી. કેટલાક દિવસ કાશી ક્ષેત્રમાં રહી ભાવથી સાધુ-સંતોની સેવા પણ કરી હતી. કેશવદાસ અને વિમળાદેવી હંસ-હંસણીની જુગલજોડી હતી. જીવીબેન નામથી તેમને એક કન્યા રત્ન હતું. ત્યારપછી તેમને કોઈ સંતાન ન થયું. ઘરમાં ઘણા નોકર ચાકર હતા, પરંતુ અતિથિ-સંત-અભ્યાગતોનું તેઓ પોતે જાતે જ આતિથ્ય સત્કાર કરતાં હતાં.

વિમળાદેવી એક દિવસે બહુ બીમાર પડયાં અને અનંતની ચિરનિદ્રામાં પોઢી ગયાં. જોગાનુજોગ તે જ સમયે અચાનક એક મહાપુરુષનું આગમન થયું. તેઓએ બહારથી જ જોરથી

'ગંગામૈયા' એવી બૂમ પાડી, ઘરમાં તે વખતે સૌ આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયાં. સર્વે શોકસાગરમાં ડૂબી ગયાં હતાં. એક સેવકે રડતાં રડતાં મહાપુરુષને કહ્યું: 'મહારાજ, જે ગંગામૈયાને આપ બોલાવી રહ્યા છો તે હવે ક્યારેય ઊઠી શકશે નહીં. તેઓ તો મૃત્યુ શય્યા પર છે.

સેવકના શબ્દ સાંભળી મહાપુરુષ ઘરની અંદર આવ્યા અને વિમળાદેવી પાસે જઈ પોતાના કમંડલનું જળ વિમળાદેવીના મુખ પર છાંટી બોલ્યા: 'ગંગામૈયા, અહીંથી ક્યાંય જવું નથી. અહીંથી જતી રહીશ તો અતિથિ-અભ્યાગતનો સત્કાર કોણ કરશે ? માતા ! સંતોનો સત્કાર કરવા તને અહીં જ રહેવું પડશે. ઊઠ, ઊભી થા !' એમ કહી તેઓએ હજી વધુ જોર જોરથી તેણીના મુખ પર જળ છાંટયું. ત્યાં આશ્ચર્ય થયું ! વિમળાદેવી ઊંઘમાંથી ઝબકીને જાગીને ઊઠીને બેસી ગયાં હોય તે રીતે તેમને આંખો ખોલી અને સંતના ચરણે નમી પડયાં. સંત પુરુષે વિમળાદેવીના શિર પર વરદ હસ્ત મૂક્યો અને '**मैया तुम्हारा जय जयकार हो !**' એવો શુભાશીર્વાદ આપી ત્વરાથી બહાર નીકળી ગયા. કેશવદાસ ત્વરાથી તેમની પાછળ દોડયા પરંતુ સંતપુરુષ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયા તે સમજ જ ન પડી. કેશવદાસ નારાયણ મહાપ્રભુજી કૃપા સમજી ભાવવિભોર બની ગયા. વિમળાદેવીના પુનર્જીવનથી આનંદિત થઈ ગયા.

साधु जावत देखके, उठकर मिलीये धाय ।
क्या जानु उस वेशमे, नारायण मिली जाय ।।

કેશવદાસ ધર્મ પરાયણ હોવાથી તેમણે સાધુ-સંતો તેમજ અભ્યાગતોની સેવા તેમજ સદાવ્રત ચાલુ જ રાખ્યાં હતાં. એક સમય કુંભ મેળાના સમયે હરિદ્વાર જઈ ત્યાંના સંત પુરુષોની ઘણી સેવા કરી હતી. તેમાંથી એક મહાપુરુષે તેમની સેવા જોઈ આશીર્વાદ આપ્યો હતો.

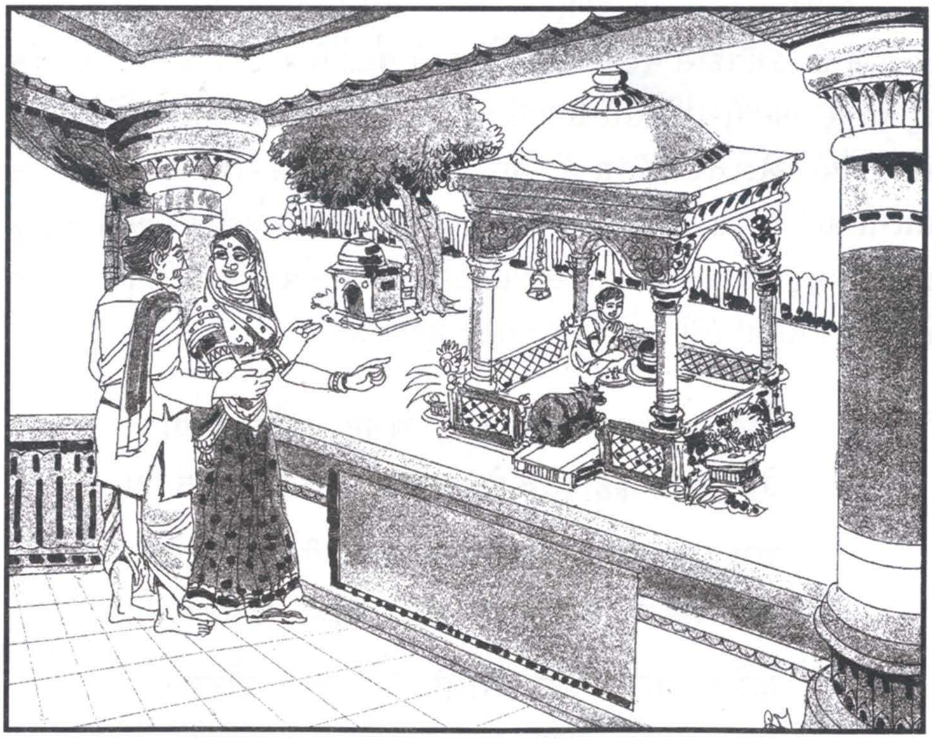
केशव तेरे घर आयेगे, योगी पुरुष अवतारजी ।
सोही संतसे होयेंगे, कुणबी कुल उजीयारजी ।।

बडे प्रभावी महात्मा, लोगनके हितकारजी ।
कुणबी तेरे कुलमे, होयेगे जयजयकारजी ।।

'બેટા ! કેશવદાસ તારા ઘેર એક યોગી પુરુષ અવતાર ધારણ કરશે અને તારું કુળ ઉજ્જવલ કરશે. તે મહાન પ્રભાવી મહાત્મા, લોક કલ્યાણ માટે અવનિ તલ પર અવતરશે ! તારું જીવન પણ ધન્ય બનશે ! તારું કલ્યાણ થાવ !' એવા આશીર્વાદ આપ્યા. તે સાંભળી

કેશવદાસનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેઓએ મહાત્મા પુરુષના ચરણે દંડવત્ પ્રણામ કરી ચરણ રજ શિર પર ચઢાવી આશીર્વાદ લીધા અને ત્યાં થોડા દિવસ હરિદ્વાર રોકાણ કરી પછી વસો આવવા પ્રયાણ કર્યુ.

થોડા સમય પછી વિમળાદેવી ગર્ભવતી બન્યાં. તેનું તમામ ચિત્ત ઈશ્વર ભજન પ્રત્યે અને સંત મહાત્માઓની સેવામાં જ લાગી રહેલું હતું. સમય આવ્યે મહાપુરુષના શબ્દ સત્ય થયા. વિ.સ. ૧૫૦૫ (ઈ.સ. ૧૪૪૯)માં માતા વિમળાદેવીના કૂખે એક સુંદર તેજસ્વી બાળકનો જન્મ થયો. અંશાવતારી યોગી પુરુષે આ પૃથ્વી પર અવતાર ધારણ કર્યો. આકાશમાં મંગળ વાદ્યો વાગ્યાં, ચંદન અને પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ. સર્વત્ર આનંદ આનંદ પ્રસરી ગયો. કેશવદાસના આંગણે શુભ ચોઘડીયાં વાગવા લાગ્યાં. દીપોત્સવી જેવો આનંદોત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો. કેશવદાસે યાચકોને સંતુષ્ટ કર્યા, ચારણ, ભાટ, બ્રાહ્મણો વગેરેને અપાર દક્ષિણા આપી. કુળપુરોહિતને બોલાવી નામાભિધાન થયું. 'ભાભારામ' આ પવિત્ર નામ બાળકનું રાખવામાં આવ્યું.



બાલ ભાભારામની મંદિરમાં દેવભક્તિ વિષેની બાલક્રીડા જોઈ તેમનાં માતા-પિતા વિસ્મય પામે છે.

હર્ષથી ભરેલા અંતઃકરણથી માતાપિતા બાળ ભાભારામનું લાલનપાલન કરવા લાગ્યાં. બાળલીલાએ ભાભારામ બધાને આનંદ આપતા. બાળપણથી જ દેવધર્મ અને મંદિર પ્રત્યેનું ભાભારામનું વર્તન જોઈ કેશવદાસજી સમજી ગયા કે મહાપુરુષના કૃપાશીર્વાદ મુજબ આપણો આ બાળક અંશાવતારી યોગી જ હોવો જોઈએ. પાંચ વર્ષની ઉંમરે ભાભારામને વિદ્યાભ્યાસ માટે નિશાળમાં મોકલવામાં આવ્યો. પૂર્વભવે સુસંસ્કારી રહેલા તે પ્રગટ આત્માને જાગૃત કરવાની જરૂર જ રહી નહીં. લૌકિક દૃષ્ટિએ શાળાનું શિક્ષણ પૂર્ણ કરી તેઓએ તમામ વિદ્યામાં પ્રાવિણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું.

તરુણ અવસ્થામાં પદાર્પણ થતાંની સાથે જ ભાભારામનો પેટલાદના પેથાભાઈ પટેલની સુંદર કન્યા રોહિણી સાથે વિવાહ થયો. સ્વર્ગ સમાન સુંદર સંસારમાં આનંદ માણતાં તે પ્રેમી યુગલને એક રૂપાળા પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. રોહિણી માતા બની. પુત્રનું નામ શંકર એવું રાખવામાં આવ્યું.

આખું કુટુંબ આનંદ વિભોરમાં સમય પસાર કરતું હતું ત્યારે એકાએક અઘટિત ઘટના બની. કેશવદાસ મરણાસન્ન થયા અને થોડા દિવસોમાં જ તેમને સ્વર્ગમાંથી તેડું આવ્યું. ભાભારામ પિતાની પાસે જ બેઠા હતા, તેમનું મુખ જોઈ પિતાને પરમ સંતોષ થયો. એકોત્તેર પેઢીઓનો ઉદ્ધાર કરનારા કુલદીપક અંશાવતારી પુત્રનાં દર્શન થતાંની સાથે જ કેશવદાસના હૃદયની વ્યથા દૂર થઈ ગઈ અને હર્ષ ભર્યા અંતઃકરણે તેઓ કાળપુરુષને આધીન થયા. સ્વામીના સ્વર્ગારોહણ પછી સતી વિમળાદેવીએ પણ થોડા દિવસમાં પતિની પાછળ સ્વર્ગ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

पिव मरणकी बातको, सुनते छांडे प्राण ।
ऐसी सती इह लोकमे, जुग जुग रही बखान ॥

जुग जुग रही बखान, सुफळ करती जग जाना ।
पद पंकज बलिहार, बुझे कहा बैगाना ॥

कहेत माधवदास आयो, मै तोरे शरणा ।
सुन तही छांडे प्राण, सती मत दिखे पिव मरणा ॥

પતિના નિધન પછી સતી આ લોકમાં રહી શકે નહીં, એમ પોતાના પતિ પછી થોડા દિવસમાં જ તેને પણ જગતમાંથી પ્રયાણ કર્યુ. સતી વિમળાદેવી આ પ્રકારે પોતાના સ્વામી સાથે મહાપ્રયાણ કર્યુ. સંત ભાભારામને આ દુ:ખમય વિયોગ અસહ્ય થયો. સર્વ પ્રકારના સાંસારીક ભોગોથી તેઓ વિરક્ત બન્યા. સંસારમાંથી તેમનું મન ઊઠી ગયું. હવે તો તેઓ આ અસાર સંસારથી દૂર જવાની ઈચ્છા કરતા હતા. તેઓએ પોતાની અઢળક સંપત્તિનો સન્માર્ગે સદુપયોગ શરૂ કર્યો. સમાજની સેવા માટે તેઓએ અનેક તળાવ, કૂવાઓ બંધાવ્યાં. ગરીબો માટે મફત ઔષધોપચાર કેન્દ્રો શરૂ કર્યાં. તેઓ પોતે સંસ્કારી હોવાથી સમાજનાં નાનામાં નાનાં કુમળાં બાળકોને સારા પ્રકારના સંસ્કાર મળે તે માટે પાઠશાળાઓ શરૂ કરી. તેના આચાર્યની જવાબદારી પોતે વહન કરી. અનેકાનેક તીર્થક્ષેત્રોમાં ધર્મશાળાઓ બંધાવી, યાત્રિકોની સેવા કરી. એવાં કેટલાંય લોકોપયોગી કાર્યો કરી પોતાની સંપત્તિનો તેઓએ સદુપયોગ શરૂ કર્યો. તેની સાથે જ પોતાના જીવનનો પણ સદુપયોગ કરવા લાગ્યા. કાશી, હરિદ્વાર, બદ્રીનાથ, કેદારનાથ વગેરે અનેક ક્ષેત્રોમાં જઈ અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, દ્રવ્યદાન કરી સત્પુરુષોની સેવા કરતાં કરતાં તેમના સત્સંગમાં પરોવાઈ જવા લાગ્યા.

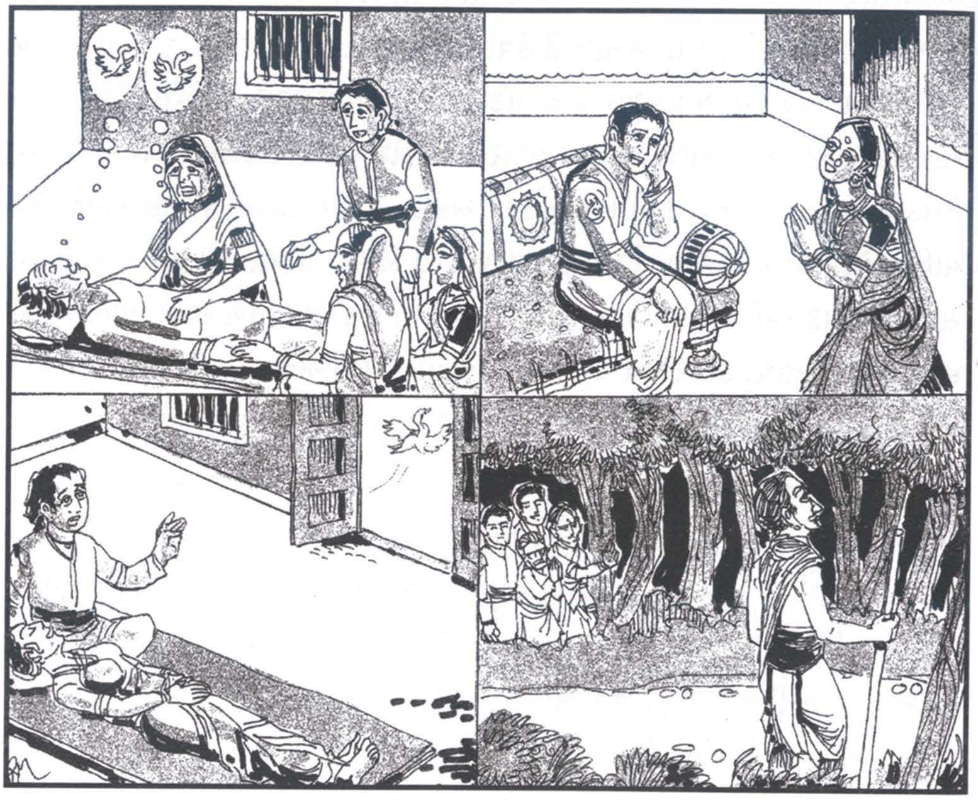
તેનું મન વૈરાગ્યના વિચારથી અસ્વસ્થ બની ગયું. જગતનો અસત્ વ્યવહાર જોઈ અને સ્વાર્થી વ્યવહાર જાણી વિરક્ત સંત ભાભારામનું મન અતિશય ઉદાસ બની ગયું. તેનો યોગભ્રષ્ટ યોગીનો જ અવતાર હોવાથી અધૂરો રહેલો યોગ પૂરો કરવા માટે ઘણો સંઘર્ષ શરૂ કર્યો. માર્ગમાં જે અમુક સાંસારિક બંધનો હતાં તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા તેમજ દૈવયોગે તે એની મેળે જ દૂર થવા લાગ્યાં. સ્વર્ગ ભૂમિ સમાન કાશીપુરીથી ઘેર એટલે કે વસોમાં આવતા હતા ત્યારે તેમનું મન ભગવાન સદાશિવના વિયોગથી તડપતું હતું.

काशी दिलमे बस गई, अब ना वसो रहाय ।
भाभाराम तुने क्या कीया, पछ पछ हिया झुराय ॥
वसो नगरमे आइया, भाभाराम मन भंग ।
कबहु चेन न पाइया, सदा रहे असंग ॥

જેના હૃદયમાં કાશી વસેલું હોય છે, તેને વસો કેમ ગમે. તેનું મન ઘરબાર કે સંસારમાં ચોટે નહીં. પોતાના પતિની આવી દશા જોઈ રોહિણી જાણી ગઈ કે હવે સમય થવા આવ્યો છે પોતાના સ્વામીને આ મૃગજળ જેવા સંસારમાંથી મુક્ત કરવાનો !

रोहिणी नैना दिखे, अपने पियुका हाल ।
यह संसार मानसर, पियरा मेरा मराल ।।

हंसा सोही मोती चुंगे, कबहु न आन लुभाय ।
पियरा मेरा हंस है, सोही हंस रहाय ।।



(૧) ભાભારામનાં માતા-પિતાનાં નિર્ગમન.
(૨) ભાભારામની સાંસારિક ઉદાસિનતા.
(૩) પત્ની રોહિણીનું નિર્ગમન.
(૪) ભાભારામનો ગૃહત્યાગ અને વૈરાગ્યધારણ.

અર્ધાંગના રોહિણી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પાસે આવીને વિનયથી બોલ્યાં: 'સ્વામીનાથ ! તમે મારાથી હમણાં હમણાં મોઢું કેમ વિમુખ કર્યું છે ? મારો કોઈ અપરાધ છે ? મારાથી દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કેમ કરો છો ?'

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યા: 'રોહિણી ! તું સમજે છે તેવું કંઈ નથી પણ મારું મન હવે આ અસાર સંસારમાં રહેવા માગતું નથી. મારા હૃદયની આ વ્યથા કેવી રીતે દર્શાવવી એ જ મને સમજાતું નથી !'

પોતાના સ્વામીની આ દશા જાણી રોહિણી તેમના પગ પકડીને બોલ્યાં: 'પ્રાણનાથ ! તમે સદૈવ મારા જ થઈને રહો. મને કેવળ તમારી જ અભિલાષા છે. આ રોહિણીને આપના ચરણમાં સ્થાન આપો. સ્વામી ! હવે હું અહીંથી આપની વિદાય લઈ રહી છું, મને આજ્ઞા આપો. એક સમયની આ પદ્મરેખા અપ્સરા આ જન્મે રોહિણી રૂપે આવી અને પૂર્વ સંકેત અનુસાર આપને આવી મળી હતી. હે પ્રાણેશ્વર ! મારો સમય પૂરો થયો છે. તેથી આ લોકમાં મારાથી હવે રહેવાય તેમ નથી, તેથી હસ્તામુખે મને અહીંથી જવા માટે વિદાય આપો. જતાં જતાં મારી એક વિનંતી સાંભળો. સ્વામી ! હું જાણું છું કે આપ યોગી છો અને યોગી જ રહેશો. પરભવના સમયમાં આ યોગ સાધનામાં ચોવીસ વર્ષ વ્યર્થ ગયાં. તમારી તપશ્ચર્યા વ્યર્થ ગઈ હતી. નાથ ! આ પરાભૂત થયેલી બાજી જીતવા માટે હવે ક્યારે કટિબદ્ધ બનશો ? આ સમયે જ જાગૃત થઈ યોગી બની આ જગતને પાવન કરો.' એવું બોલી પોતાના પ્રાણપતિની ગોદમાં મસ્તક મૂકી જાણે સ્વર્ગીય સ્વપ્નમાં લીન બની ગઈ હોય એવા અલૌકિક આનંદ સાગરમાં ડૂબકી લેતી હોય એવા ભાવથી રોહિણી ચિરવિશ્રાંતિમાં પોઢી ગઈ. મધુર મંદ હાસ્ય કરતી કોઈ એક હંસિણી ધીમેથી પાંખો ફડફડાવી ઊડી જાય તે પ્રમાણે રોહિણીદેવીનો પંચપ્રાણ જગત રૂપી માનસરોવરમાંથી ઊડી ગયો.

अपने पियुकी गोदमे, रोहिणी सोई उमंग ।
प्रेम दिवानी क्यों जगे, रखे प्रेमको रंग ॥
विरक्त भाभारामको, ता दिन लगेरी घाव ।
रोहिणी तुम जीत गई, हार गया मै दाव ॥

રોહિણીએ અત્યંત આનંદથી પોતાના સ્વામીની ગોદમાં ચિરવિશ્રાંતિ મેળવી. ધનુષ્યમાંથી બાણ છુટે તે પ્રમાણે તે પ્રેમ દિવાનીએ અંતિમ પ્રયાણ કર્યું. સંત ભાભારામના હૃદયને મોટો અસહ્ય આઘાત લાગ્યો. પ્રાણ પ્યારી અર્ધાંગનાનો વિયોગ તેને અસહ્ય થયો. 'રોહિણી ! તારી અકળ ગતિ આ ભાભારામ ક્યારેય ઓળખી શક્યા નહીં. સ્વર્ગલોકમાંથી તું આવી, માયા લગાડી ક્ષણમાં નીકળી ગઈ. એવો અસહ્ય વિયોગ આ ભાભારામ સહન કરી શકશે નહીં. આ પ્રકારે શોકમગ્ન સંત ભાભારામે રોહિણીના પાર્થિવ દેહના અંતિમ સંસ્કાર પૂરા કર્યા.

હવે તેમના હૃદયને શાંતિ ક્યાંથી મળે ! તીર્થયાત્રામાં જવા માટે જ્યારે તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા ત્યારે તેમનો પુત્ર શંકરદાસ સાશ્રુનયને સામે આવ્યો. સંત ભાભારામે શંકરને કહ્યું: 'બાળ શંકર, રડ નહીં. શાંત રહે. ઈશ્વર તને સદૈવ સુખમાં રાખે. મને પરમ પાવન એવા વૈરાગ્ય માર્ગે જવા માટે તું રજા આપ. પ્રભુ ભક્તિથી મને જીવન સફળ કરવા દે.' એમ કહી અપાર પ્રેમથી તેના શિર પર હાથ ફેરવી આશીર્વાદ આપ્યો. તે થોડો શાંત થાય કે ન થાય એટલામાં તેની બહેન જીવીબેન રડતી રડતી આવી. સંત ભાભારામે જીવીબેનને પણ સમજાવી. ભાભારામે પોતાની સંપત્તિનો અમુક ભાગ પોતાના દીકરા માટે રાખી બાકીનો ભાગ પોતાની બહેનના બે છોકરાઓ પ્રેમજી અને હીરજીને વહેંચી આપ્યો અને પોતે મુક્ત થયા.

સંસારની મૃગજળ જેવી માયા ત્યાગી, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ગૃહ ત્યાગ કરી દેવા ગામમાં આવ્યા. ત્યાં પણ સ્થિર થઈ શક્યા નહીં, ત્યાંથી વનખંડીમાં આવ્યા. તેને ચંપકવન પણ કહેવાતું હતું. ત્યાં એક તળાવના કિનારે સુંદર એવી વનરાઈમાં સંત ભાભારામ મહારાજે પોતાની યોગ સાધના શરૂ કરી.

ध्यानी भाभारामको, हरिसे लगन लगाय ।
रसना लग गई नामसे, हरिमे रहे लुभाय ।।
योगीकी गति को बुझे, टाळी लागी दिन रेन ।
हरिसे लगे हरिके हो, हरि बीन पावे न चेन ।।

હરિ સ્મરણ કરતાં કરતાં સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ એકાગ્ર થઈ હરિમય બની જતા. રાત દિવસ તેઓ ધ્યાન મગ્ન રહેવા લાગ્યા. આહાર નિદ્રાનો ત્યાગ કરી સુરતા શ્રી હરિના ધ્યાનમાં લાગી જતી. એમ કહે છે કે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે બાર વર્ષ પર્યંત લીલાં પાંદડાઓ ખાઈ અને પછીનાં બાર વર્ષ સૂકાં પાંદડાં ખાઈ નિર્વાહ કર્યો હતો.

मस्त दशा योगीकी, कोन रखे संभाल ।
पिवजी योग निभाइयो, सांया कीये प्रतिपाल ।।
बारा बरस पिछे बने, बहेनी मिलनको योग ।
नटपुरसे आ गई, कीकीबाई हरि योग ।।

વિરક્ત દશામાં ધ્યાનમગ્ન બનેલા યોગીની દેખભાળ કોણ રાખે ! તેઓ પોતે પરમાત્માના ધ્યાનમાં મગ્ન હતા, તે જ ભક્ત વત્સલ ભગવાન તેમની સંભાળ રાખી શકે. એક દિવસ ઘટીત

ઘટના ઘટી. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની પૂર્વભવની જીવભાવની એક બહેન નટપુર નડીયાદથી દૈવ યોગે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ચંપકવનમાં જ્યાં તપ કરતા હતા ત્યાં નજીકથી જતી હતી ત્યારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે યોગબળથી તેણીને ઓળખી હતી. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે તેણીને કોઈ પણ પ્રકારનું અંતર ન રાખતાં પોતાની પાસે રાખી હતી. આ કીકીબાઈ ખરેખર મહાસાધ્વી વિદુષી અને સદ્ભક્ત હતી. સંત સેવાથી આગળ જતાં વંદનીય બની હતી.

सजनी संतके चरणमें, पाया परम सोहाग ।
उद्धारण मोहे मिल गये, भय उबारनको लाभ ॥

અલિંદ્રા કીકીબાઈનું જન્મ સ્થળ હતું. તેમનાં લગ્ન નટપુર નડીયાદના માંડણ પટેલ સાથે થયાં હતાં. કાળક્રમે તેણીને બે પુત્રો થયા પરંતુ કમનસીબે પતિના નિધનથી વૈધવ્યનું દુઃખ તેના શિર પર આવી પડ્યું. ઉપરાંત તે સમયે મહા ભયંકર દુષ્કાળ પડયો અને તેના દુઃખમાં વધારો થયો. દુષ્કાળના દુઃખના દિવસોમાં તેને કોઈ મદદ કરવા તૈયાર નહોતું. સગાં-પરિવાર પણ દૂર થઈ ગયાં. હવે કરવું શું ? સંસારથી એટલે કે ઘરબારથી તેનું મન ઊઠી ગયું. બંને છોકરાઓને બળદગાડીમાં બેસાડી ગાડી પોતે હાંકી નટપુર નડીયાદને રામરામ કર્યા. ક્યાં જવું એ અનિશ્ચિત હતું. રસ્તે જતાં ચંપકવનની નજીક આવી પહોંચ્યાં.

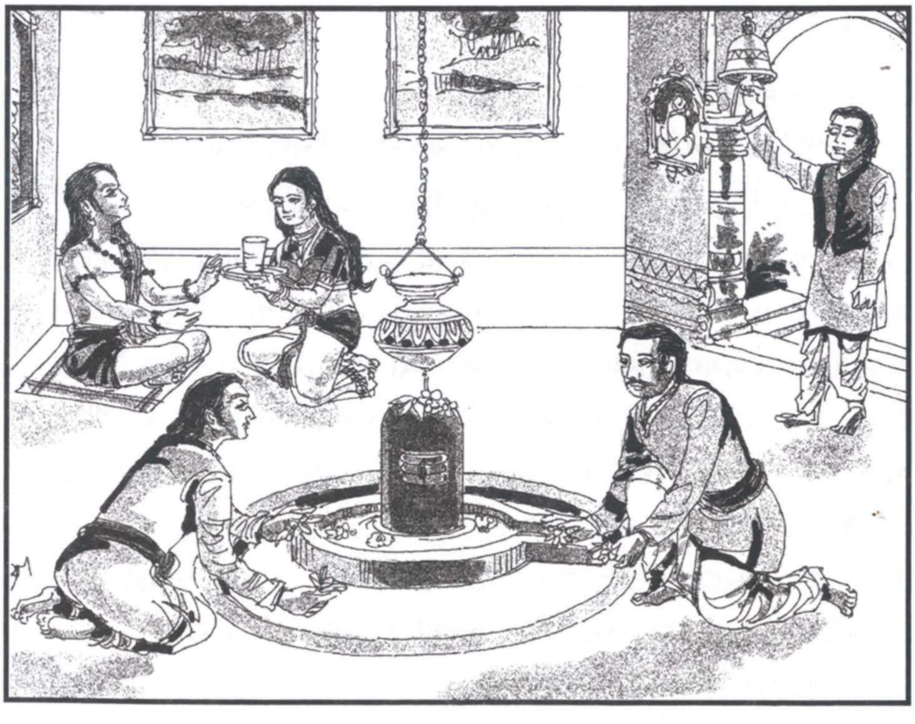
ઉનાળાના દિવસો હતા. ભરબપોરે સૂર્યની પ્રખર ગરમીથી બંને દીકરા અને તે પોતે ઘણાં જ આકુળ વ્યાકુળ થતાં હતાં, પાણીની તરસથી મોઢાં સૂકાઈ ગયાં હતાં. દીકરા પાણી પાણી કરતા હતા. ત્યારે નજીક એક કૂવો દેખાયો. પાણી કાઢવા માટે તેની પાસેના ઘડાને દોરી બાંધી પાણી ખેંચવા લાગ્યાં. અર્ધોભાગ ખેંચ્યો એટલામાં દોરી તૂટી ગઈ. ઘડો કૂવામાં પડી ગયો. કીકીબાઈ બેબાકળાં બની ગયાં. હવે પાણી કેવી રીતે કાઢવું એ વિચારથી આજુબાજુ જોવા લાગ્યાં. અચાનક એક વિશાળ વૃક્ષ નીચે નાની પર્ણકુટી દેખાઈ અને એ કુટીરમાં એક તપસ્વી મહાત્મા બેઠેલા જોયા. તરત જ તેમની પાસે જઈ દીનતાથી પ્રણામ કરી કીકીબાઈએ પોતાની મુશ્કેલી કહીઃ 'મહારાજ ! ઘણી તરસ લાગી છે. પાણી કાઢવા ગઈ પણ દોરી તૂટી ગઈ અને ઘડો કૂવામાં પડી ગયો. મારી પાસે અન્ય કોઈ સાધન નથી. દીકરાઓ તરસથી આકુળ વ્યાકુળ થાય છે. આપની પાસે કૂવામાંથી પાણી કાઢવા કોઈ સાધન હોય તો આપવા વિનંતી કરું છું.'

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પોતાની પાસેનું શીતળ જળ તેણીને આપ્યું. તે યોગે કીકીબાઈ અને બંને દીકરાઓ પાણી પીને તૃપ્ત થયાં.

કીકીબાઈએ વિનયથી સંત ચરણે નમસ્કાર કર્યા અને બંને બાળકોને સંત ચરણે નમન કરાવ્યું. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે કીકીબાઈ તરફ નિરખીને જોયું અને અત્યંત ઉલ્હાસિત અંતઃકરણથી બોલ્યા : કીકીબાઈ, હું તારી જ રાહ જોતો હતો. આખરે મારી બહેન મને આવી મળી. હવે તને અહીંથી ક્યાંય જવાનું નથી, કારણ કે આ સ્થળે તારું ઋણ છે. પૂર્વજન્મના આ ઋણ સંબંધને તું ક્યારેય તોડી શકીશ નહીં. તેથી હવે આગળ ન જતાં શાંતિથી અહીં જ રહે.'

મહાપુરુષની આ દિવ્ય વાણીથી કીકીબાઈ વિચારમગ્ન બની એકદમ વિચારમાં પડી ગઈ. આખરે ધીમા અવાજે બોલી: 'મહારાજ ! પૂર્વભવનો સંબંધ એટલે શું ? આપણી સાથે મારો પૂર્વજન્મનો શું સંબંધ હતો ? આ તો મને કંઈ સમજાતું નથી. કૃપા કરી પૂર્વજન્મની ઋણાનુબંધની કથા મને સમજાવીને કહો.'

કીકીબાઈના શબ્દો સાંભળી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ થોડા સ્વસ્થ થયા. ધીમેથી તેઓએ પૂર્વ જન્મની કથા કહેવાની શરૂઆત કરી.



સદ્‌ભક્ત યુવક હરિરાયની ઉજ્જૈનના મહાકાલેશ્વરમાં તપશ્ચર્યા અને કરુણામૂર્તિ બહેન તેમની સેવા કરે છે.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ત્રણ જન્મોની કથા મળે છે. તેમનો પ્રથમ જન્મ ઉજ્જૈન શહેરમાં દિનકરરાય નામના બ્રાહ્મણના ઘેર થયો હતો. તેમનું નામ હરિરાય હતું. તેઓ ભગવાન સદાશિવના અનન્ય ભક્ત હતા. મહાકાલેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા તેઓએ ઘણી સેવા કરી હતી. સેવા કરતાં કરતાં બાર વર્ષ પૂરાં થયાં. છેલ્લે એક રાત્રે સ્વપ્નમાં શિવજીએ દર્શન આપી કહ્યું: 'હે બ્રાહ્મણ ! તારી ભક્તિ જોઈ હું પ્રસન્ન થયો છું, પરંતુ હું તને આ જન્મમાં નહીં મળી શકું પરંતુ પછીના જન્મે હું તને અવશ્ય મળીશ.' હરિરાયની આંખો ખૂલી ગઈ અને સ્વપ્નનો વિચાર કરવા લાગ્યા. જ્યારે આ જન્મે ઈશ્વર મળશે નહીં તો જીવતા રહીને શું કરું ? દૃઢ નિશ્ચયથી હરિરાયે અન્નજળનો ત્યાગ કર્યો. મહાકાલેશ્વરના મંદિરમાં જઈ શાંત ચિત્તે, એકાગ્ર મને ધ્યાનમગ્ન બન્યા. અન્ન જળના ત્યાગના લીધે શરીર દુર્બળ હાડપિંજર જેવું થઈ ગયું. તે સમયે તેની બહેન ત્યાં આવી. હરિરાયની આવી દશા જોઈ તેને ઘણું જ દુઃખ થયું અને રડવા લાગી. પછી બહેન ઘેર જઈ ખાંડ નાખેલું દૂધ લાવી અને ભાઈને પીવાનો ઘણો આગ્રહ કર્યો. પ્રથમ ભાઈએ તેનો ઈન્કાર કર્યો, પરંતુ બહેનની આંખમાં અશ્રુ જોઈ દૂધ પી ગયા અને ફરીથી કંઈ પણ ન લાવવાની વાત કરી. બહેનની અપાર માયા પ્રેમ જોઈ તેમનું હૃદય દ્રવી ગયું. તેઓ બોલ્યાઃ

બહેની મારી નિરખી તમારું મુખ, દિલના દુઃખ ગયા રે લોલ,
ભવોભવ રહે સંગાથ, આ ભવ ભેળા થયા રે લોલ.
વીરા મારા લીધો યોગીનો વેશ, જીવને તારવા રે લોલ,
કરી બહેનીને યાદ, ભવજળ ઉગારવાને રે લોલ.

એ જ આ સંત શ્રી ભાભારામની બહેન, આ જન્મે કીકીબાઈ રૂપે આવી મળી. કીકીબાઈ ખરેખર ધન્ય બની ગઈ અને તેણીનું જીવન મંગલમય બની ગયું. તેણીએ બળદગાડું ત્યાં જ છોડયું અને બંને બાળકો સાથે સંતની કુટીર પાસે જ નિવાસ સ્થાન બનાવ્યું. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ધ્યાન સાધના કાળમાં કીકીબાઈએ અપાર પરિશ્રમ કરી સંતની સેવા કરી. સમય સંજોગે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની કીર્તિની સુગંધ ચારેબાજુએ પ્રસરવા લાગી. અનેક પીડાયેલા જીવાત્માઓ પોતાના ભૌતિક સુખની અભિલાષાએ સંત ચરણે દર્શન માટે આવવા લાગ્યા. તે સર્વનો દુઃખ ભાર ઓછો કરવા બંને બંધુ-ભગિની દિવસ-રાત પ્રયત્ન કરતાં રહ્યાં. પરદુઃખ જોઈ તેમનાં હૃદય ગદ્ગદીત થઈ જતાં. લોકોનાં દુઃખ દૂર કરવા બંને ભાઈ-બહેન સદાય તત્પર રહેતાં.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ એક સમયે ધ્યાનમગ્ન અવસ્થામાં હતા ત્યારે કેટલાક યોગી લોકો રસ્તા પરથી જતા હતા. આશ્રમની નજીકમાં જ વિશ્રાંતિ માટે થોડા સમય માટે રોકાયા હતા. ધ્યાન મગ્ન સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને જોઈ તેમાંનો એક યોગી બીજાને કહેવા લાગ્યો; 'અરે આ તો આપણા ઇંદ્રકીલ પર્વત પરના તપેશ્વર યોગી ! પોતાનો ચોવીસ વર્ષનો તપશ્ચર્યાનો અધૂરો રહેલો યોગ પૂરો કરવા માટે અહીં આવ્યા છે.' એવું કહી તે યોગી અડબંગનાથે પોતાના સર્વ સાથી યોગી જાન્હવીદાસ, યોગી સતાનંદજી, યોગી રસીકનાથ વગેરે સર્વ યોગી સંઘને ભાભારામના પરભવનું વૃતાંત કહી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને યોગનિંદ્રામાંથી જગાડયા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને સર્વ સિદ્ધ પુરુષ યોગીનાં દર્શનથી ઘણો જ આનંદ થયો. અત્યંત આનંદથી તેઓ સૌને મળ્યા અને ઘણી જ્ઞાનચર્ચાઓ કરી.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે જીજ્ઞાસાથી પોતાના પૂર્વ જન્મની હકીકત પૂછયા બાદ યોગી અડબંગનાથે પૂર્વ જન્મની સર્વ વાત કરતાં કહ્યું : 'ભાભારામ ! તારા એક જ કેમ પણ ત્રણ જન્મોની હું તને સ્મૃતિ કરી આપું છું. તેમાંથી પ્રથમ જન્મ તારો ઉજ્જૈન શહેરમાં દિનકરરાય બ્રાહ્મણના ઘરે હરિરાય નામથી થયો. બાળપણથી જ ભગવાન સદાશિવના દર્શનનો અનુરાગ થયો. ભગવાન મહાકાલેશ્વરના મંદિરમાં જઈ ઘણી તપશ્ચર્યા ધ્યાન ધારણા કરી પણ ભગવાને સ્વપ્નમાં આશીર્વાદ આપ્યો કે એના પછીના જન્મે તને મારું દર્શન થશે. ભગવંતના વિરહથી વ્યથાપૂર્વક ઝૂરતાં ઝૂરતાં અંતે તે દેહત્યાગ કર્યો. તે સમયે આ તારી બહેને તારી સાધના કાળમાં અપાર પરિશ્રમ કરી તારી સેવા કરી હતી અને વારંવાર તારી યોગ સાધનામાં વિક્ષેપ ન પડે તે માટે તને સદૈવ જાગૃત રાખ્યો હતો. તેણીએ ધૈર્ય આપી તને ઘણો સમજાવ્યો હતો પણ અન્નજળનો ત્યાગ કરી તે તારો દેહ છોડી દીધો, તે આ સાધ્વી કીકીબાઈ પણ યોગભ્રષ્ટ થઈ પોતાનું ઋણ પૂર્ણ કરવા અહીં ત્રીજા જન્મમાં તારી પાસે આવી છે. તારો બીજો જન્મ ભગવાન સદાશિવના વિરહથી ઝૂરતાં ઝૂરતાં શરીર ત્યાગ કરવાથી મોક્ષધામ એવા કાશીપુરીમાં પંડિત અનંતાનંદના ઘેર પુત્ર કરુણાનંદના નામથી થયો. ભગવાન સદાશિવના દર્શનની અભિલાષાથી તે જ્યોતિર્લિંગ કાશી વિશ્વેશ્વરની પૂજા શરૂ કરી. અનન્ય પ્રેમભાવથી ભગવાનની આરાધના કરી. આખરે કૃપાળુ ભગવાને દર્શન આપી તને કહ્યુંઃ 'બ્રાહ્મણ ! હું તારા પર પ્રસન્ન છું. તને જે માગવાનું હોય તે માગી લે.' તે કહ્યુંઃ 'પ્રભુ ! હું બીજું શું માગું ? ફક્ત આપના દર્શનની અભિલાષા હતી. મારો આ મૌલિક મનોરથ આજે સિદ્ધ થયો. ભગવાન હું એકાગ્રતાથી તમારું ધ્યાન કરી શકું એટલો મારો મનોરથ પૂર્ણ કરો.' આ યાચના તે ભગવંતને કરી હોવાથી ભગવાન

શંકરે આ તારો મનોરથ પૂર્ણ થવા માટે કહ્યું: 'કરુણાનંદ ! તારી અભિલાષા પૂર્ણ થશે. ઉત્તરાખંડમાં જઈ એકાગ્રતાથી ધ્યાનમગ્ન બન. તું યોગી બનીશ અને સદૈવ મારો અનુરાગી રહીશ.' એવા શુભાશીર્વાદ આપી ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા.

ભગવંતના સંકેત મુજબ તે ઇંદ્રકીલ પર્વત પર જઈ તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. સમયનું ભાન ન રહ્યું. દિવસ રાત એક સરખો ધ્યાન યોગ તે શરૂ કર્યો. આહાર નિદ્રાનું નિયંત્રણ કર્યુ, યોગી પુરુષ પ્રમાણે ચોવીસ વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરી. તારી યોગ સાધનાથી ભગવાન શંકર ભોળાનાથનો તને દર્શન આપવાનો સમય નજીક આવ્યો પરંતુ તે જ સમયે એક આકસ્મિક ઘટના ઘટી. સ્વર્ગલોકથી પદ્મરેખા નામની અપ્સરા ઇંદ્રકીલ પર્વત પર ઉતરી આવી. કર્મ ધર્મ સંજોગે ફરતાં ફરતાં તું જયાં તપ કરતો હતો ત્યાં જ આવી. એ સમયે તેણીએ તારી તરફ જોયું અને તે વિહ્વળ બની. તને યોગમાંથી જગાડવા અને પ્રસન્ન કરવા તેણીએ બહુ પ્રયત્ન કર્યા. હાવભાવ, નૃત્ય ઝંકાર, રાગ-તાન, આલાપ, ગાયન સર્વ પ્રકાર કરી જોયા. આખરે તાલબદ્ધ નૃત્ય અને નુપૂરના ઝંકારથી તારી યોગતંદ્રા તૂટી. અચાનક આંખો ખૂલી ગઈ. જીવનમાં સ્ત્રીને પાપ દૃષ્ટિથી જેણે જોયું ન હતું તે યોગી પુરુષ તે અપ્સરાની મોહિની મૂર્તિ જોતાં જ મોહાંધ બન્યો અને કંઈપણ વિચાર કર્યા વગર તેં એ મન મોહિનીને બાહુપાશમાં જકડી લીધી. અપ્સરાને તે જ જોઈતું હતું. તેણીનો મનોરથ પૂર્ણ થયો. તે યોગીના હૃદયમાં સમાઈ ગઈ.

वेरण वासना विषय किटमें बोया, चोवीस सालकी तपसी तपस्या खोया ।
योगी अपने कर्मपे बहुरी रोया, बम्मन तुम बीरथ आयु बिगोया ॥
योगी तुं फिर भी योगी रहाया ॥

વેરી વિષય વાસનાના કીચડમાં ડૂબવાથી પરમાનંદ પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે કરેલી તપશ્ચર્યા વ્યર્થ બની ગઈ. ઘડીભરના ક્ષુદ્ર વિષયાનંદમાં ચોવીસ વર્ષની તપશ્ચર્યા વેડફાઈ ગઈ. નશાબાજ માણસ નશો ઉતર્યા પછી જે રીતે પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તેવી રીતે સ્વસ્થ થયા બાદ તારા હૃદયમાં પણ અત્યંત સંતાપ થવા લાગ્યો; 'યોગી તે ભોગી બની આ શું કર્યુ ? ચોવીસ વરસની તપશ્ચર્યા પર પાણી ફરી ગયું. આ શું વિપરીત સૂઝયું ?' પોતાના કર્મ પર ચિડાઈ માથું કૂટી પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો, નયનોથી અપાર અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

યોગીને પ્રાપ્ત કરી આનંદસાગરમાં ડૂબેલી પદ્મરેખા નજીકમાં જ શાંત બેઠી હતી. યોગીનો દુ:ખદ સંતાપ જોઈ તેણીના હૃદયમાંથી પણ ઘડીભરનો આનંદ વિલાઈ ગયો, કારણ

યોગીનો યોગ ભ્રષ્ટ કરવાના ઉદ્દેશથી તે આવી નહતી. અનાયાસે તેના પર તેણીની દૃષ્ટિ પડી. યોગીની દિવ્ય તેજપ્રભા જોઈ તેણીના સ્ત્રીહૃદયમાં પણ કામનાનો ઊભરો આવ્યો એટલે પ્રાપ્ત કરવા નૈસર્ગિક અભિલાષા જાગૃત કરવાનો તેણીએ પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં તે સફળ બની, પરંતુ મહાપુરુષના આત્મ કલ્પાંતથી તેણીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, પરંતુ હવે શું કરવું ? અચાનક અલ્પ વાસના જાગૃત થઈ. કોને શું ખબર કે પાછળથી પશ્ચાતાપ થશે !

जो मै ऐसा जानती, प्रीत कीये दुःख होई ।
नगर ढंढोरा फेरति, प्रीत कीयो मत कोई ॥



(૧) પદ્મરેખા અપ્સરાથી મોહિત થવાથી યોગી કરુણાનંદનો તપોભંગ.

(૨) યોગી અડબંગનાથનો કરુણાનંદને ઉપદેશ.

(૩) ભાભારામ રોહિણીના વિવાહ.

(૪) ભાભારામ-રોહિણીનું સુખી ગૃહસ્થ જીવન

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

'બ્રાહ્મણ ! તેં આ શું કર્યું ? કાશીથી હિમગિરિમાં આવ્યા ! યોગભ્રષ્ટ થયો ! જો આવી જ રીતે જીવન જીવવું હતું તો સંસારમાં રહી કાળ નિર્ગમન કર્યું હોત તો શું ખોટું હતું. બ્રાહ્મણ ! તે પોતાનું અમૂલ્ય જીવન વ્યર્થ વિતાવ્યું !' આ પ્રકારે પોતાના કર્મને દોષ આપી રુદન અને વિલાપ કરતાં કરતાં તું પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો, તે જ વખતે યોગી પુરુષના આ કલ્પાંતના વલોપાતથી જાગૃત થઈ હું ત્વરીત તારી પાસે આવ્યો. તારી પીઠ પર હાથ ફેરવી તને ધીરજ આપી કહ્યું: 'યોગી પુરુષ ! ગભરાઈને રડવાનું છોડી દે. યોગ ભ્રષ્ટ થયો તો શું થયું. જ્યાંથી ભૂલો પડ્યો છે ત્યાંથી ફરી માપી લે ! જાગૃત થા ! તું યોગી છે, ફરી યોગી જ બનીશ, તારી ક્યારેય અધોગતિ નહીં થાય.' મારું આ આશ્વાસન સાંભળી તારા હૃદયનો સંતાપ ઓછો થયો.

તને પાછો ધ્યાન મગ્ન થવા માટે સ્વસ્થ થયેલો જોઈ અપ્સરા વંદન કરી બોલી: 'યોગીરાજ ! હું જાણી જોઈને આપનું તપોભંગ કરવા માટે આવી ન હતી પરંતુ આપનું દિવ્ય સ્વરૂપ જોઈ મારા હૃદયમાં કામ જાગૃત થયો અને આપને પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ અભિલાષા જાગૃત થઈ અને આખરે તમે મને પ્રાપ્ત થયા પણ હવે આપ ધ્યાન મગ્ન થાવ છો તો મારું શું થશે ? આપણું ફરીથી મિલન ક્યારે થશે ?'

તું બોલ્યો; 'દેવી, એક વાર ભ્રષ્ટ થયો પણ હવે આ દેહ તને ફરીથી પ્રાપ્ત થનાર નથી. તારો પ્રબળ અનુરાગ હશે તો પછીના જન્મે તે પૂર્ણ થશે, એવું કહી તું ધ્યાન મગ્ન થઈ ગયો.

ભગવાનનો એક વાર હું પથ ભૂલી ગયો પરંતુ હવે હું ભૂલીશ નહીં, મને ક્ષમા કરો.

પછી હરિ સ્મરણ કરતાં કરતાં તે દેહ ત્યાગ કર્યો. એ જ કરુણાનંદ યોગી આ જન્મે કણબી કુળમાં જન્મી ભાભારામ આ નામે અવતર્યો. ભાભારામ આ તારો ત્રીજો જન્મ છે. પદ્મરેખા તે જ તારી રોહિણી હતી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના વચન પ્રમાણે તું યોગી જ રહેલો છે. ઇંદ્રકીલ પર્વત પર ચોવીસ વર્ષની બાજી જે તું હારી ગયો હતો, તે તપશ્ચર્યા કરી તે પરમાનંદ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરી પરિપૂર્ણ કરી છે. અત્યાર સુધી તું આ બધું ભૂલી ગયો હતો પણ હવે તને તારા તમામ અવતારોનું યથાર્થ દર્શન થયું છે. હવે તારા પરમ મિત્ર સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ તારી પાસે આવી યોગ સાધના વિષે ચર્ચા કરશે. અમે જઈએ છીએ. એવું બોલી સંત શ્રી ભાભારામને પ્રણામ કરી યોગી અડબંગનાથ તથા અન્ય યોગીઓએ આગળ જવા પ્રયાણ કર્યું.

સંત બીજ પલટે નહીં, જો જુગ જાય અનંત,
ઊંચ નીચ ઘર અવતરે, પણ આખિર સંત કો હી સંત.

તીર્થાટન માટે નીકળેલા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પાવન પર્યટન કરતા કરતા ચંપકવનમાં આવ્યા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના સ્થાને આવી યોગી પુરુષનું દર્શન કર્યુ. બંને યોગીઓ એકબીજાને મળ્યા, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની યશોગાથાનું વર્ણન કર્યુઃ-

धन्य चरोतरकी भूमि, धन्य भोम वसो गाम ।
धन्य जो कुलमे उपने, योगी संत भाभाराम ॥

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પ્રતિ જવાબ આપ્યો :-

नायाजी तुमी भी योगी हो, फिरते पर हितकार ।
योगी क्या सुनाईये, किस विध हुआ उध्धार ॥

'નાયાજી મહારાજ ! આપ પણ યોગી પુરુષ છો. કેવી રીતે આપનો ઉદ્ધાર થયો અને આપને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ કેવી રીતે થયું, એ કથા મને સંભળાવો. આપનું પાવન ચરિત્ર સાંભળવાની મને બહુ ઈચ્છા છે.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની જિજ્ઞાસા જાણી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'ભાભારામ ! હું તો એક અધમમાં અધમ લૂંટારો હતો. કોળી કુળમાં જન્મી લૂંટફાટનો ધંધો કરવા લાગ્યો. કર્મ ધર્મના સંયોગથી અનુગ્રહના દિવસો નજીક આવ્યા અને સદ્‌ગુરુશ્રીનું આગમન થયું. તે મહાપુરુષે મને લૂંટફાટનો ચોરીનો ધંધો છોડવાની સમજ આપી. મારા મૂળ સ્વરૂપનું ભાન કરવા માટે મારા પૂર્વ જન્મનો વૃત્તાંત કહ્યો.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'નાયાજી મહારાજ ! એ સદ્‌ગુરુ કોણ ? તેમનું નામ શું ?'

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'ભાભારામ ! મારા સદ્‌ગુરુની ગતિનું વર્ણન મારાથી યથાર્થથી થઈ શકશે નહીં. મારા જેવા અગણિત પાપીઓનો પણ અપાર કરુણાથી તેમને ઉદ્ધાર કર્યો છે. મને પણ જાગૃત કરી સત્માર્ગે લાવ્યા. તે મહાપુરુષનું નામ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ છે. તેઓએ મને નરાધમમાંથી નરોત્તમ બનાવ્યો. મારા પરમ પ્રેમાળ સદ્‌ગુરુએ મારા પહેલાંના ત્રણ જન્મોનું દર્શન કરાવી ભગવંતના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન અપાવ્યું અને મને ધન્ય કર્યો. ત્યાંથી જ હું જાગૃત બની સદ્‌ગુરુની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલા આ દિવ્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ સર્વત્ર પ્રસરાવી લોકોમાં ધર્મ જાગૃતિ કરાવતો ફરી રહ્યો છું.'

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'નાયાજી, મને આપનો પરમ પાવન પૂર્વ જન્મનો વૃત્તાંત સાંભળવો છે. કેવા પ્રકારે સદ્‌ગુરુએ કહ્યો તે મને પહેલાં કહો.'

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'સાંભળો યોગીરાજ ! મારવાડમાં 'જાયલ રિયાસત' માં દેવાનંદ સ્વામીનું પુરાતન સ્થાન છે. તે મહાપુરુષે જ્યારે મહાપ્રયાણની તૈયારી કરી ત્યારે વ્યાકુળ બનેલા લોકોને આશ્વાસન આપી કહ્યું; હવે તો હું તમારી દૃષ્ટિ બહાર જઈ રહ્યો છું પરંતુ સોળમી પેઢીમાં અવતાર ધારણ કરી હું પુનઃ આ સ્થળે આવીશ. મૂલસ્થાન શહેરમાં એક વણિક ગૃહસ્થ સંતાન પ્રાપ્તિ માટે સંતોની સેવા કરતા હતા ત્યારે એક મહાપુરુષે તેને આશીર્વાદ આપ્યોઃ 'બેટા, તારો મનોરથ પૂર્ણ થશે. તને એક પુત્ર થશે પણ તે સાધુનો લાલ હોવાથી તે વૈરાગ્યના રસ્તે નીકળી જશે.

મહાપુરુષના આશીર્વાદ પ્રમાણે તે વણિક ગૃહસ્થને ત્યાં પુત્ર અવતર્યો. તેનું નામ સોહંનાથ રાખ્યું. બાર વર્ષનો થયા બાદ એક મહાપુરુષનું ત્યાં આગમન થયું. તેમની સાથે સોહંનાથ પણ ઉત્તરાખંડ હિમાલયમાં નર નારાયણ પર્વત પર જઈ ધ્યાન મગ્ન થઈ બેઠો. કેટલાંક વર્ષે ધ્યાન મુક્ત થયા બાદ યોગીરાજ સોહંનાથ પોતાના સ્થાન પરથી ઊઠી ગિરિકંદરામાંથી નીચે ઊતર્યા. માનવ કલ્યાણ માટે વિરાટ માર્ગે વિચરણ કરવા લાગ્યા. તે સોહંનાથનું મારવાડમાં આગમન થયું.

મારો પ્રથમ જન્મ મરુ ભૂમિ મારવાડમાં રાઠોડ કુળમાં થયો હતો, તે સમયે મારું નામ ઝુઝારસિંહ હતું. સત્સંગ અને સંત સેવામાં મને અનન્ય પ્રેમ રહેતો. એક દિવસ સોહંનાથ ગુરુદેવનું અચાનક અમારા ઘેર આગમન થયું. મારું ભાગ્ય જાગૃત થયું, મેં તે મહાપુરુષનું સ્વાગત સત્કાર કરી પ્રેમથી સેવા કરી. તેમનાં ચરણ ધોઈ ચરણામૃત લીધું. મારા ઘરનાં બધાં જ લોકો તે દિવસે પાવન બન્યાં. પ્રસન્ન બની યોગીરાજે મને મનોવાંછિત વરદાન માગવા જણાવ્યું. મેં કહ્યુંઃ 'મહારાજ ! કેવળ એક જ વર હું માગું છું. મને આવાગમનમાંથી મુક્ત કરો. આ જન્મ-મરણ બહુ દુઃખદાયક છે તેથી લક્ષચોર્યાસીના ફેરામાંથી છોડાવો.'

મારી આ યાચના શ્રવણ કરતાંની સાથે જ સંત અવાક્ થઈ ગયા. અમુક સમય પર્યંત ધ્યાન મગ્ન બની બોલ્યાઃ 'રાઠોડ ! તે જે યાચના કરી તે આ જન્મે સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં, કારણ કે તું જે વચન આપી આવેલો છે તે પૂર્ણ કરવાનો સમય નજીક આવી ગયો છે. તે બંધનમાંથી તું છુટી શકીશ નહીં.

राठोड अगले जनममे, योगी थे ब्रह्मानंदजी ।
बडी तपस्या कीनी, ताहरे उत्तरा खंडजी ॥
पर्यटनमे वामा मिले, कीये कोल धरे ही पिंडजी ।
राठोड अब तो राह चूके, पूर्व जन्म मिटे फंदजी ॥
मुरधर देशसे गुर्जर धरामे, ज्ञानी संतका हुवे मिलनजी ॥

ઝુઝારસિંહ ! તું ગત જન્મે બ્રહ્માનંદ સ્વામી નામનો યોગી પુરુષ હતો. મહાન તપસ્વી થયો હતો. હિમાલયની ગિરિ કંદરામાં મહા કઠિન તપશ્ચર્યા કરી હતી. કેટલાક વર્ષો પછી તપશ્ચર્યા પૂર્ણ કરી નીચે ઉતરી પાવન માર્ગથી પ્રયાણ કર્યુ. તે સમયે એક તરુણીએ તારી પ્રેમથી મનોભાવે સેવા કરી. પ્રસન્ન બની તે તેણીને મનોવાંછિત વરદાન માગવા જણાવ્યું. તે બોલી: 'મહારાજ ! આપ મારા પર પ્રસન્ન થયા છો તો મારા સ્વામી બનો. પતિ રૂપે આપની સેવા કરવી એ જ એક માત્ર મારી ઈચ્છા આપ પૂરી કરો.' યુવતીની ઈચ્છા સાંભળી તું સ્તબ્ધ બની ગયો. તે તરુણીએ તને ધર્મસંકટમાં મૂક્યો, વચન તો આપેલ હતું. તે પૂરું કરવું કર્તવ્ય હતું. તે તેણીને કહ્યું: 'દેવી ! આ જન્મે મેં યોગીનો દેહ ધારણ કરેલો છે. હું યોગ ભ્રષ્ટ થઈ શકું નહીં. પરંતુ આગલા જન્મે હું તને જરૂર મળીશ અને તારી યાચના પૂરી કરીશ. એવું તેણીને આશ્વાસન અને વચન તે આપ્યું. અત્યંત હર્ષ પામીને તે યુવતી ત્યાંથી નીકળી ગઈ. પછી તને પ્રાપ્ત કરી લેવા તેણીએ તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. શેષ જીવન હરિસ્મરણમાં વિતાવવા લાગી.

એ ભાગ્યવાન યુવતીને આપેલ વચન પૂર્ણ કરવા માટે તે આ જન્મે અહીં અવતાર ધારણ કર્યો છે. તે યુવતી થોડા દિવસોમાં જ તને આવી મળશે. તે રૂપવતીના પ્રેમમાં તું ભાન ભૂલી સંસારમાં પૂર્ણ - બદ્ધ બનીશ તેથી આવાગમનના ફેરામાંથી મુક્ત થઈ શકીશ નહીં. પરંતુ પછી તારો જન્મ ગુજરાતમાં થશે. ત્યાં એક મહાપુરુષના દર્શનથી તું ખરેખર પાવન બનીશ. તે સંત પુરુષ તારા પર અનુગ્રહ કરશે અને સત્યનું સુદર્શન કરાવશે ત્યારે તને યોગી સ્વરૂપનું ભાન થશે અને તું મુક્ત બની જઈશ. બેટા ! ઝુઝારસિંહ ! આ પ્રકારે તારો અનુગ્રહનો સમય હજી દૂર છે.

આ પ્રકારે વૃતાંત કહી યોગી નીકળી ગયા. સમયના પ્રવાહમાં તેમણે કહેલું બધું સત્ય બન્યું. તે દેવાંગના ભટ્ટી વંશમાં રંભાદેવી નામથી જન્મી, વચન પ્રમાણે ઝુઝારસિંહના સંસારમાં આવી. કાળનું નિર્ગમન થતાં રંભાદેવીના પ્રેમ સાગરમાં ડૂબેલા ઝુઝારસિંહ મુગ્ધ બની પરવશ બન્યા.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

એક સમયે રણશિંગુ સાંભળી સર્વ રાજપૂત યુદ્ધ પર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ઝુઝારસિંહે પણ રંભાદેવીને મળી યુદ્ધ પર જવાનું પ્રયાણ કર્યુ. રંભાદેવીએ પ્રેમથી પૂજન કરી પોતાના સ્વામીને યુદ્ધ પર જવા રજા આપી. તેમાં રાઠોડ વીરગતિ પામ્યો અને આગલા જન્મે ગુજરાતમાં કોળી કુળમાં આવી લૂંટારો બની ગયો. તેનું નામ નાયાજી લૂંટારો. એ જ લૂંટારાને સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજ આવી મળ્યા અને તેઓએ આ નાયાને નરમાંથી નરોત્તમ બનાવ્યો.

હે ભાભારામ ! એવી છે મારી અવતાર કથા. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે મને મારા દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન કરાવી ત્રણ અવતારોનું ભાન કરાવ્યું અને મને યુગધર્મનું જ્ઞાન થયું. તે યોગે હું જાગૃત બન્યો. ભાભારામ ! તમે પોતે યોગી છો તેથી જ મને યથાર્થતાથી ઓળખ્યો. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના અનુગ્રહથી લૂંટારામાંથી સંત બન્યો અને હવે માનવ કલ્યાણ માટે વિરાટ પંથથી પાવન પર્યટન કરી રહ્યો છું. ભવાટવીમાં ભૂલેલા અજ્ઞાની જીવાત્માઓને જગાવી ફરી માર્ગ પર લાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું. ભાભારામ ! આપણા જેવા યોગી પુરુષના સમાગમથી હૃદયમાં અવર્ણનીય આનંદ થઈ રહ્યો છે. સાચું કહું તો આપણે બંને ગુરુબંધુ આ જન્મે તો મળ્યા છીએ અને પૂર્વ જન્મે પણ મળ્યા હતા. હવે આ જન્મે તો આપણે એકબીજા વગર ક્યારેય રહી શકીશું નહીં. આપણે બંનેને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અનુગ્રહથી સોંપેલ લોક જાગૃતિનું કાર્ય પૂર્ણ કરી એક જ સમયે આ દુનિયાથી પ્રયાણ કરવાનું છે.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'નાયાજી મહારાજ ! આપને જે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો મેળાપ થયો તે પાવન પુરુષનાં દર્શનની અભિલાષા છે તેથી એક વખત એ સંત પુરુષનાં દર્શન થાય એવો યોગ ફળીભૂત થાય તેમ કરો.'

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ કહેઃ 'ભાભારામ મહારાજ ! આપની અભિલાષા વહેલામાં વહેલી તકે સિદ્ધ થશે. એક દિવસ આપના આ સ્થાનમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું જરૂર પદાર્પણ થશે. તે દિવસે આપના હૃદયમાં ખરેખર અદ્‌ભુત પરમાનંદ પ્રકટ થશે.' એવું કહી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સંત શ્રી ભાભારામના આશ્રમમાંથી પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા ત્યાં જ પોતાના પરમ સેવક ચંદનવીર સાથે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો રથ ત્યાં દાખલ થયો.

भाभारामको भेटिया, सद्‌गुरु सधीर ।
सोही संतके चरणमे, वंदहु गुण गंभीर ।।
नायाजीकी संगमे, आये सद्‌गुरु महाराज ।
भाभाराम के धाममे, बैठ गये सत्‌पंथके शिरताज ।।

અચાનક રીતે ત્રણે યોગીઓનો સમાગમ થવાથી સર્વને અતિ આનંદ થયો. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બંને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ચરણમાં નમી પડયા. બંનેને પોતાના હાથે ઉઠાડી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પોતાના હૃદય સાથે લગાડયા.

जा घर योगी अवतरे, धन्य माता पिताय ।
धन्य धन्य तेही कुळको, धन्य वे धरती माय ॥

भाभाराम तुम योगी हो, धन्य तेरो अवतार ।
योगीको तुमी पेखिया, योगी सोही निर्धार ॥

સદ્‌ગુરુ શ્રીહંસતેજજી મહારાજે આપણને યોગી તરીકે સંબોધ્યા, આ સાંભળી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ સદ્‌ગુરુ દેવ ! મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે હું યોગી ન હોવા છતાં આપ મને યોગી કહો છો એ કેવું ?'

मोहे बडो अचरज भयो, सुने गुरुके वेन ।
मोहे योंगी कैसे लिखे, हियरा होत बेचेन ॥

संत वचन पलटे नहीं, भाभा तुं मत भूल ।
योगी सोही योगी बने, तामें न संशय शूल ॥

सद्‌गुरु वानी आपकी, हियरा हुई निश्चिंत
रोम रोम ही रम रही, खटक रही दिल चंत ॥

'ભાભારામ ! સંત પુરુષના મુખેથી અસત્ય વચન ક્યારેય નીકળતું નથી. તું યોગી હતો અને આ જન્મે પણ યોગી જ છો. આ વાતનો જરા પણ સંશય નથી.'

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'સદ્‌ગુરુ નાથ ! આપણી વાણી શ્રવણ કરતાંની સાથે જ મારું હૃદય આનંદ વિભોર બન્યું અને રોમરોમમાં આપના શબ્દો રમી રહ્યા છે.'

योगी जनके संगमें, योगी पावे मोज ।
सद्‌गुरु बडे महाभाग, कीये प्रभुकी खोज ॥

भाभारामकी संगमे, लगे संतको रंग ।
ज्ञान गोष्ठि बहुरी कीये, हियरा जगे उमंग ॥

યોગી પુરુષ સાથે યોગી પુરુષને જ આનંદ થાય છે. તે પ્રમાણે મહાપુરુષ સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજ પણ યોગ સિદ્ધ પુરુષ હતા, તેથી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને પાસે બેસાડી તેની સાથે જ્ઞાનની વાતો કરી. અત્યંત આનંદમય સાથે અર્થ સભર એવી પરમાત્મા પ્રાપ્તિ માટેની યોગ ધર્મની ગોષ્ઠિ કરી.

सद्‌गुरु महाराजको, अथर्ववेदका ज्ञान ।
सोही भाभारामसे, संते कह्यो बखान ।।

योग वासिष्ठ बखानके, भगवंत दियो सुनाय ।
ता दिन भाभारामको, अखंड आनंद पाय ।।

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ અથર્વવેદના જ્ઞાતા હતા. અથર્વવેદયોગ, સમાધિયોગ, રાજયોગ, ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ, ધ્યાન, બ્રહ્મવિદ્યા, આત્મશોધન વગેરે સંબંધી ઘણી જ્ઞાન ચર્ચા થઈ. યુગધર્માનુસાર પ્રચલિત ધ્યેય પુરુષની ઉપાસના, ઉપાસનાનું માધ્યમ કળશપૂજા - વારિયજ્ઞ, જ્યોતિ સ્વરૂપ આત્માનું ધ્યાન ચિંતન અને લયયોગની ચર્ચા થઈ અને કાળની અપરિમિત ગતિ, માયાનું સ્વરૂપ, માયાપતિનું રહસ્ય વગેરે બાબતોની યોગવાસિષ્ઠયમાંની જ્ઞાનચર્ચા વગેરેના સત્સંગથી સર્વનું મન તૃપ્ત થયું. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ એમના હૃદયમાં અખંડ આનંદ થયો. ઘણા દિવસો પર્યંત શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો નિવાસ ત્યાં રહ્યો. આજુબાજુના પંથકોમાંથી અનેકાનેક વિદ્વાન લોકો આ જ્ઞાનચર્ચા સાંભળવા માટે આવતા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના આશ્રમને યાત્રાનું સ્વરૂપ મળ્યું. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું મન વારંવાર ગુરુ પ્રેમથી અને તેમના પ્રભાવથી મોહિત થઈ જતું, તેમના જીવનનો આ અદ્‌ભુત આનંદ અપૂર્વ હતો.

वंदहुं सद्‌गुरु महाराजको ज्ञानीकी गति ओर ।
ऐसे संतके चरणमें, सदा रहुं करजोर ।।

सद्‌गुरुके चरणमें, झुक गये भाभाराम ।
प्रगट स्वामीको पेखलो, जो चाहो आराम ।।

સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજનું સાચું સ્વરૂપ યોગી સંત શ્રી ભાભારામે તત્કાળ જાણી લીધું. તેઓ વારંવાર તે મહાપુરુષના ચરણમાં પ્રણામ કરવા લાગ્યા. જ્યારે સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજે ત્યાંથી પ્રયાણ

કરવાની તૈયારી કરી તે સમયે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે તેમના ચરણોમાં દીનતાથી પ્રણામ કર્યા. તેમના વિનય અને નમ્રતાથી શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ પ્રસન્ન થયા અને શુભાશિષ આપી ત્યાંથી પ્રસ્થાન કર્યું. તે મહાપુરુષના આશીર્વાદથી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે જગતને સમજાવ્યું કેઃ તમે પ્રકટ બ્રહ્મને જાણો. બ્રહ્મ સ્વરૂપ મહાપુરુષને જાણો તો જ તમને જીવનમાં સાચી શાંતિ પ્રાપ્ત થશે. તમને ખરેખર શાંતિ જોઈતી હોય તો, એટલે કે જન્મ મરણમાંથી નિવૃત્ત થવાનું હોય તો એવા બ્રહ્મ રૂપ સદ્ગુરુને જરૂરથી ઓળખી લો. તેમના શરણે જાઓ. તેમના જ ચરણની પૂજા કરો.

प्रत्येक पात्र परखीने, प्रेमे पूजो पाये ।
चौद भुवननो धणी, प्रगट छे जुग मांहे ॥

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના આ શબ્દો હૃદયમાં અંકિત રાખવા જેવા છે.

साधु संत संसारमे, आये परहितकार ।
ज्ञानी मुह मत मोडीये, देखत कीजे जुहार ॥

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સમાગમ બાદ બ્રહ્મમય થયેલા સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના જીવનમાં ઘણું પરિવર્તન આવી ગયું. તેમની કીર્તિ રૂપી સુગંધ દશે દિશામાં કસ્તૂરીની જેમ પ્રસરવા લાગી. સંપૂર્ણ માનવ માત્ર સાથે જ નહીં પણ સંપૂર્ણ ભૂત પ્રાણીમાત્રના ચૈતન્ય સ્વરૂપ સાથે તે સમરૂપ બની ગયા. તેમના આશ્રમમાંથી વેરભાવ, રાગદ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, તિરસ્કાર વગેરે વિકાર નષ્ટ થયા અને સમતા, શાંતિ અને આનંદના સામ્રાજ્યનો પ્રચાર-પ્રસાર થયો. અનેકાનેક સંત મહાત્માઓ, સાધુ-યોગીઓ, વિદુષી-સાધ્વીઓ તેમની પાસે આવવા લાગ્યાં. દરેકે તે લોકોત્તર વિભૂતિ પાસે હૃદયપૂર્વક જ્ઞાનચર્ચા કરી પોતાનું મન શુદ્ધ, પવિત્ર, પાવન કરી લીધું. પારસમણિના સંપર્કમાં આવેલ કટાયેલું લોખંડ પણ પોતાનો સ્થાઈ ભાવ છોડી સુવર્ણમય બની જાય છે ત્યારે આ ચૈતન્ય સ્પર્શમણિના સાનિધ્યમાં આવ્યા પછી કોણ અતૃપ્ત રહી જાય?

સાધ્વી કીકીબાઈ પણ શક્ય બને એટલી સેવા ચાકરી કરી આવતાં જતાં દર્શનાર્થીઓનાં સ્વાગત-સત્કાર કરતાં. ભૂખથી પીડિતોનો પોતે ખ્યાલ રાખી બધાને જમાડતાં અને તૃપ્ત કરતાં. સૌને જ્ઞાનબોધ આપી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ તૃપ્ત કરતા અને ભૂખ્યાને ભોજન આપી સાધ્વી કીકીબાઈ તૃપ્ત કરતાં. આ પ્રકારનું આશ્રમ જીવન અત્યંત સુખમય ચાલતું હતું.

ચરોતર વિભાગમાંના પેટલાદ ગામે સુનીતિદેવી અને નિજાનંદ આ બ્રાહ્મણ દંપતિ રહેતું

હતું. ઘણાં વર્ષ પર્યંત તેઓ સંતાનહિન હતાં. મનોભાવથી સંત પુરુષોની સેવા ચાકરી કરી સમય વ્યતિત કરતાં હતાં. આ પતિ-પત્ની સદૈવ સેવા પૂજા, ભજન, કીર્તન, સ્વાધ્યાય કરતાં હતાં. સંતોના આશીર્વાદથી ઘણા દિવસો પછી તેમના મનની ઈચ્છા ફળીભૂત થઈ. સુનીતિદેવી સગર્ભા બની પરંતુ નવ માસ, દસ માસ, એક વર્ષ થયું પણ પ્રસૂતી થતી ન હતી. માતાની વેદના તીવ્ર થતી હતી. ઘણા ઉપચાર કર્યા પણ વ્યર્થ. એક નહીં, બે નહીં, પૂરાં સાત વર્ષ નીકળી ગયાં, મોટા મોટા વૈદોએ, દેવભક્ત ઋષિઓએ વગેરેએ ઘણા ઉપચાર કર્યા પણ વ્યર્થ. આખરે કોઈ અનુભવી વ્યક્તિએ ચંપકવનમાં જવાની સલાહ આપી. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના શરણે આવી તે સુનીતિદેવીએ પોતાની દારુણ વ્યથાનું નિવેદન કર્યુ.

सप्त साल प्रसव नहीं होवे, गर्भ बसेरा है दुःखदाय ।
ज्ञानी पुरुष वे मायासे, भाग रहे सदा मुक्ताय ।।

'મહારાજ ! દુઃખની વાત કોને જઈને કહેવી. સાત વર્ષનો ગર્ભ પેટમાં છે. પણ પ્રસવ થતો નથી. કોઈ દૈત્ય તો આ ગર્ભમાં વસેલો નહિ હોય ને ? મહારાજ ! હવે તો મૃત્યુ આવે તો સારું, કારણ આ વેદના મને અસહ્ય થઈ રહી છે.'

'માતે ! દુઃખ વિહ્વળ બની આવું બોલવું ન જોઈએ જે તું બોલી રહી છે. તારા ગર્ભમાં દૈત્ય નથી પણ કોઈ એક દેવપુરુષ - સંત પુરુષે નિવાસ કરેલો છે. માયાથી હંમેશાં મુક્ત રહેનારા આ મહાપુરુષ મોહમયી મનોહારી માયાથી દૂર રહેવા તેઓ ગર્ભથી બહાર આવવાની ઈચ્છા કરતા નથી. માતે ! બોલ, તારી શું ઈચ્છા છે ? આવનાર બાળકને મુક્ત રાખવાની તારી ઈચ્છા હશે તો તેઓ જરૂર બહાર આવશે. જ્યાં સુધી તું એ આશ્વાસન આપીશ નહીં ત્યાં સુધી તેઓ ગર્ભમાંથી બહાર નીકળશે નહીં. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના આ શબ્દો શ્રવણ કરી સુનીતિદેવીએ દઢતાથી જવાબ આપ્યો.

मुक्त मेरे लालको, संतनको अर्पायजी ।
अपने घर सिधाइये, बंधन देहो छुडायजी ।।

'મહારાજ ! આપ કહો છો તે બધું જ મને માન્ય છે. મારા ઉદરથી પુત્રનો જન્મ થશે એટલે હું તેને સંત ચરણે અર્પણ કરીશ, હું આપની સાથે વચનથી બંધાયેલી છું.' એવો તે માતાએ સંત પાસે વચનનો સ્વીકાર કર્યો.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'માતાજી ! હવે તું નિશ્ચિત બની ઘેર જા. જે મહાપુરુષે તારા ઉદરમાં આશ્રય લીધો છે તે મહાત્મા મુક્ત બની હવે જન્મ ધારણ કરશે.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને વંદન કરી બંને પતિ-પત્ની ઘેર પેટલાદમાં આવ્યાં. ઘેર આવતાંની સાથે જ સુનીતિદેવીએ એક સુંદર પુત્રનો જન્મ આપ્યો. પુત્રનું મુખ જોઈ બંનેને અપાર આનંદ થયો. થોડા દિવસ પછી તે બંને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના આશ્રમમાં આવ્યાં. બાળકને જોઈ આનંદીત બનેલા સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે બાળકને પોતાના હૃદય સાથે લગાડયો અને કહ્યું: 'માતાજી, જે માયામાંથી મુક્ત બનવાની ઈચ્છા કરી રહ્યો છે તે આ બાળકનું નામ મુક્તિરામ એવું રાખવું. સંતે તેને મુક્તિરામ નામથી જ સંબોધ્યો. બે ઘડી સંત ચરણે બેસી શુભાશીર્વાદ લઈ બંને પતિ-પત્ની પોતાના ગામ પાછાં આવ્યાં.

बारा बरसके लालको, गुरु चरणमें लायजी ।
भाभारामके लाल सोही, मुक्तिराम कहायजी ।।

બાળક મુક્તિરામનું લાલન પાલન કરવામાં માતાએ અપાર આનંદમાં દિવસો વ્યતિત કર્યા. તે સુખના દિવસો ક્યાં નીકળી ગયા તેનો ખ્યાલ પણ ન રહ્યો અને અચાનક દુઃખ અને શોકનો સમય નજીક આવ્યો. બાળક મુક્તિરામ બરાબર બાર વર્ષનો થયો તે સમયે તેણે પોતે જ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના દર્શનની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. માતા સજાગ બની ગઈ. તેના હૃદયમાં પ્રથમથી જ એ ભય હતો. બાળક પોતે જ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના દર્શનની ઈચ્છા વ્યક્ત કરતો હોવાથી તેની ઈચ્છાને તે ટાળી શકતી ન હતી. તેણીના હૃદયમાં ઘણો જ ઉત્પાત મચી ગયો. બાળકની ઈચ્છાનો અનાદર કરવો તે સારું ન હતું. હૃદયનું દુઃખ દબાવી રાખી માતા બાળકને લઈ સંતના દર્શન માટે નીકળી, નિજાનંદ બ્રાહ્મણ પણ સાથે હતા.

બાળક મુક્તિરામ માતા-પિતા સાથે ચંપકવનમાં સંત ચરણે આવ્યો. આશ્રમમાં પ્રવેશતાં જ મુક્તિરામે દોડતા જઈ ધ્યાન મગ્ન બેઠેલા સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ચરણે મસ્તક નમાવી દીધું તે ઊંચું કર્યુ જ નહીં. મહાપુરુષે ધીમેથી આંખો ખોલીને જોયું તો મુક્તિરામ પોતાના ચરણોમાં પ્રણામ કરી રહ્યો છે. અપાર વાત્સલ્યથી તેના શિર પર હાથ ફેરવી સંત બોલ્યાઃ 'બેટા મુક્તિરામ ! તું આવ્યો, એવું બોલી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે તેને હૃદય સરસો લગાડયો અને સંતનો તે લાડકવાયો સુપુત્ર ખરેખર સંતના હૃદયમાં સમાઈ ગયો. થોડા

સમય પછી સ્વસ્થ બની સંતે તેને પોતાના ખોળામાં બેસાડયો અને પૂછ્યુંઃ 'મુક્તિરામ ! તું શા માટે આવ્યો છે ? સુખમાં આનંદમાં છો ને ?'

મુક્તિરામ બોલ્યોઃ 'મહારાજ ! ઘણા દિવસથી મારું મન અસ્વસ્થ બન્યું હતું, આપના દર્શનની ઈચ્છા મનમાં થતી હતી. હૃદયની આ વ્યથા માતાને કહી. માતાજી સંમત થયાં અને આપના ચરણે આવવાની અભિલાષા પૂર્ણ થઈ. આપના દર્શનથી હૃદયમાં અપાર આનંદ થયો. હવે આપના આ પાવન ચરણથી દૂર જવાની ઈચ્છા થતી નથી. આપના ચરણ પાસે જ રહી સમય પસાર કરવો એ જ મનોકામના છે ! મહારાજ, આપ મને આપના ચરણમાં રાખશો ને ?'

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'મુક્તિરામ, તને અહીં મારી પાસે રહેવું છે ?'

'હા મહારાજ, મને અહીં રહેવું બહુ ગમશે. અહીંથી હવે હું ક્યારેય મારે ગામ જઈશ નહીં.' બાળક મુક્તિરામના આ શબ્દો સાંભળી માતા સુનીતિના હૃદયમાં જાણે કોઈએ ધારદાર છરીનો ઘા કર્યો હોય તેમ લાગ્યું. તેની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. માતાની આ વ્યથા સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે દૂરથી જોઈ અને મુક્તિરામને બોલ્યાઃ

'બેટા મુક્તિરામ ! તું આ આશ્રમમાં રહેવાની ઈચ્છા કરે છે પણ તારી માતાની શું હાલત થશે ? બાળક, જરા માતાની વેદનાનો વિચાર તો કરી જો.'

માતાનું નામ સાંભળતાં જ બાળકે માતા તરફ જોયું. જોતાંની સાથે જ વ્યાકુળતાથી માતા પાસે ગયો અને માતાને ગાઢ આલિંગન કરી બોલ્યોઃ 'માતાજી, માતાજી, તમે રડો છો ? શા માટે રડો છો ? તમારા હૃદયમાં આટલી વેદના શાની ? માતે ! સંતના ચરણે રહેવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરતાંની સાથે તમને આટલું દુઃખ થાય છે, તો હું ન રહું ! હું અહીં રહીશ નહીં ! પણ તમે ન રડો ! શાંત થાવ ! હું તમારી સાથે જ ઘેર આવું છું ! માતે ! તમને મારા શપથ છે તમે ન રડો ! હું સદૈવ તમારો જ છું અને તમારો જ થઈને રહીશ.' એવું કહી મુક્તિરામે માતાનાં અશ્રુ લૂછ્યાં. અપાર વાત્સલ્યથી માતાએ પોતાના સુપુત્રને હૃદય સરસો લગાડયો. તે સમયે માતાના હૃદયમાં જે આનંદનું મહાપૂર ઉમટયું તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે.

ઘડીભર પછી અપાર આનંદના સુખસાગરમાંથી જાગૃત થયેલી માતાને ભૂતકાળનું સ્મરણ થયું. જ્યારે ગર્ભ છુટતો ન હતો ત્યારે સંત ચરણે આવી અમે પતિ-પત્નીએ વ્યથા કથન કરી હતી. સંતે કહ્યું હતું કેઃ - 'માયા રહિત એવા મુક્તાત્માનો જન્મ થવાનો છે. તે બાળકને જો તું સંસારમાંથી અલિપ્ત રાખવાના શપથ લેતી હોય તો જ તેનો જન્મ થશે.' તે સમયે અમે પતિ-પત્ની

સંમત થયાં હતાં અને વચન આપ્યું હતું કે તે બાળકને હું આપના ચરણે અર્પણ કરીશ. આજે તે જ બાળક પોતે સંત ચરણમાં રહેવાની ઈચ્છા કરે છે ત્યારે મારે આ બાળકનો અને મારા વચનનો વિચાર કરવો જોઈએ. સમય સ્વરૂપે પ્રભુની અકળ ગતિને ન જાણીએ તો વિકટ માનવ જન્મારામાંથી મુક્તિનો સમય આવશે નહીં. આમ વિચાર કરી માતા સુનીતિદેવી તરત જ સચેત બની. વાત્સલ્ય પ્રેમના અમૃતથી ભરેલા હૃદયને તેણીએ વજ્રની માફક કઠોર બનાવ્યું અને બોલીઃ

'દીકરા મુક્તિરામ ! તને આ જગ્યાએ રહેવું ગમે છે ! બોલ બાલુડા, તને અહીં રહેવું છે ?' માતાએ બાળકને બહુ લાડથી પૂછયું. બાળક કશું બોલ્યો નહીં. તે ફરીથી બોલીઃ 'બેટા, તું બોલતો કેમ નથી ? મને જવાબ આપ.' તેમ છતાં બાળક બોલ્યો નહિ. ત્યારે વ્યાકુળતાથી માતા બોલીઃ 'બેટા, તું બોલતો ન હોય તો તને આ તારી માતાના શપથ છે. તને સંત પુરુષના ચરણે રહેવું ગમે છે ને ? હું તને જરૂર સંમતિ આપીશ. દીકરા ! નિખાલસ હૃદયથી તને જે કહેવાનું છે તે કહે. હું તારી ઈચ્છાને અવગણીશ નહીં. તારી ઈચ્છામાં હશે તેમજ વર્તીશ.

'માતાજી ! હવે પૂછવા જેવું શું બાકી છે ? મને પૂછવાની કોઈ આવશ્યક્તા જ નથી. તમારા હૃદયમાં જે વેદના થઈ રહી છે, અંતરમાં જે દુઃખ થઈ રહ્યું છે અને સંતાપની વ્યથાથી તમે મને પૂછી રહ્યાં છો, માટે આ સ્થાને રહેવાની વાતને જ ભૂલી જાવ.' બાળક મુક્તિરામના આ શબ્દો સાંભળી માતા અવાક્ બની ગઈ. થોડું મૌન રાખી ફરીથી બાળકને સમજાવવા માટે પોતાના હૃદયની વ્યથા વ્યક્ત કરવા લાગી !

'બેટા ! એક સમયે તું મારા ઉદરમાં હતો. તારો જન્મ થતો ન હતો, સાત વર્ષ નીકળી ગયાં પણ તારો જન્મ થતો ન હતો, ત્યારે આ મહાપુરુષના શરણે અમે આવ્યાં હતાં. પ્રાર્થના કરી ત્યારે સંતે કહ્યું હતું કેઃ આ બાળક કોઈ ભક્ત બનશે એવું જણાય છે. તમે એને સંસારથી મુક્ત રાખવાની વાત સ્વીકારતા હો તો જ તેનો જન્મ થશે. અમે તે સમયે તને માયાના બંધનથી મુક્ત રાખવાનું વચન આપ્યું હતું, ત્યારે આ સંતના આશીર્વાદ અને કૃપાથી તારો જન્મ થયો. બેટા ! તું આ મહાપુરુષનો જ લાલ છો, તેથી જ તે અહીં આવવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરતાંની સાથે જ તને અહીં લઈ આવી છું. જો તારું મન અહીં રહેવા કહેતું હોય તો તું અહીં ખુશીથી રહે. જ્યારે અમને તને મળવાની ઈચ્છા થશે ત્યારે અહીં આવી તારાં અને સંત પુરુષનાં દર્શન કરી જઈશું. હવે તને ખાત્રી થઈને કે તું એક સંત પુરુષનો લાડકવાયો લાલ છો. તું સંત જ થવાને લાયક છો, એમાં નવાઈ નથી.'

બાળક મુક્તિરામ બોલ્યોઃ 'માતાજી, તમારી સંમતિ છે એ જાણી મને આનંદ થયો. તમે રાજીખુશીથી મને સંતના ચરણે અર્પણ કરી જતાં હોવ તો જ હું અહીં રહેવા ખુશ છું. પરંતુ શરત એટલી જ કે ઘેર જઈ તમારે રડવું નહીં, શોક કરવો નહીં.'

'દીકરા ! રાજી ખુશીથી જ અમે તને સંત ચરણે અર્પણ કરવા માટે આવ્યાં છીએ. અમને ખરેખર આનંદ જ છે. અમારો પુત્ર સંત બનશે, દેવભક્ત થશે એનું અમને કેટલું બધું ગૌરવ રહેશે. જગત કાર્ય કરવા માટે, લોક કલ્યાણ માટે એક જીવન પુષ્પ સમર્પણ ભાવથી અમે ઈશ્વર ચરણે સમર્પિત કર્યુ તેની ઉજ્જવલ કીર્તિ રૂપ સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરે તો અમારા મનને કેટલો આનંદ થશે. દીકરા ! તારું હૃદય સંતનું છે. ઈશ્વર કાર્ય તારા હાથથી થવાનું છે. અમે પામર જીવ એક સાધન માત્ર છીએ, પરંતુ દીકરા ! તારા જીવન સાથે તું અમારો જન્મારો પણ ધન્ય બનાવજે ! તારા જેવા કુળ દીપક પુત્રનાં માતાપિતા થવાનું ભાગ્ય અમને મળ્યું છે. અમારું જીવન ધન્ય બન્યું.' હર્ષાતિરેકથી માતાનું હૃદય ભરાઈ ગયું. હવે તેણીના નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ વહેતો હતો. પોતાના બાળકને હૃદય સાથે આલિંગન કરી અપાર પ્રેમની ચુંબન કર્યુ. આખરે તેનો હાથ પકડી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પાસે મુક્તિરામને લાવી બોલીઃ

'મહારાજ ! ઘણાં વર્ષો પહેલાંની માનતા પૂર્ણ કરવાનો સુયોગ અવસર આજે આવ્યો છે. આ બાળક આપનો જ છે. આપે જ અમને આપ્યો હતો. આ બાળકને આપના ચરણાવિંદે અર્પણ કરવામાં અમે ઘણી ધન્યતા અનુભવીએ છીએ. મહારાજ ! આજથી આ પુત્ર આપનો છે. તેની આપ સંભાળ કરો. માતાએ મુક્તિરામનો હાથ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના હાથમાં આપ્યો અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પણ અપાર મમતાથી તે બાળકને પોતાના ખોળામાં બેસાડયો. માતાપિતાએ સંત ચરણને પ્રણામ કરી ઘેર જવા સંતની અને બાળકની રજા લીધી.

ગુરુના આશ્રમમાં રહી મુક્તિરામને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ. એક સમયનો પુણ્યશાળી આત્મા યોગી બન્યો. સોળ વર્ષની ઉંમરે મુક્તિરામે સંત ચરણે વંદન કરી આજ્ઞા માગી કેઃ 'ગુરુજી ! મને ધ્યાન મગ્ન થવું છે.'

ગુરુજીએ કહ્યુંઃ 'બેટા, તું ગિરનાર જા, ગુરુ દત્તાત્રેયને પ્રસન્ન કરી યોગ સાધના પૂર્ણ કરી લે.'

सोला बरसकी उंमरमें, जाय पहूँचे गिरनार ।
ध्यानी बैठे ध्यानमें, रिझे दत्त गुरु दातार ।।

ભક્ત મુક્તિરામે તપશ્ચર્યાથી ગુરુ દત્તાત્રેયને પ્રસન્ન કર્યા. પ્રસન્ન થઈ ગુરુ દત્તાત્રેયે મનોવાંછિત વરદાન માગવા જણાવતાં મુક્તિરામ બોલ્યોઃ 'મહારાજ, આપ સદા સર્વદા મારા પર પ્રસન્ન રહો.' એ જ મારી માગણી છે.

ગુરુ દત્તાત્રેય બોલ્યાઃ તથાસ્તુ, અને મુક્તિરામના શિર પર વરદ્હસ્ત મૂકી આશીર્વાદ આપ્યા. એ જ મુક્તિરામ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનો પરમ શિષ્ય બન્યો. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પોતાની પશ્ચાત મુક્તિરામને ગાદી અર્પણ કરી હતી.

એક સમયે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પોતાના આશ્રમમાં ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા ત્યારે એકાએક તેમને અવાજ સંભળાયો; 'ભાભારામ ! આપ મળવા માટે કુકસમાં આવવાના હતા પરંતુ હજુ સુધી આવ્યા નહીં. હમણાં જ આવો, વિલંબ કરશો નહીં.' આ અગમ્ય અવાજ સાંભળી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે તાત્કાલિક કુકસ જવા માટે પ્રયાણ કર્યુ. આદેશ થવાથી કંઈક વિશેષ હશે એવું જાણી સંત સાધ્વી કીકીબાઈ પણ તેમની સાથે નીકળ્યાં. ત્યાં જઈને જોયું તો સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ અને સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ સાથે કંઈ અગમ્ય જ્ઞાન ગોષ્ઠિ કરતા જણાયા.

सद्गुरु संगमें, शाणाजी आये तेही ठाम ।
भाभारामको देखते, हियरा पहूँचे हाम ।।
सद्गुरु महाराजके चरणमें, बैठे शिर झुकाई ।
सद्गुरुको भली भातसे, दिलकी गति सुनाई ।।

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ સાથે તેમના પ્રેમાળ શિષ્ય સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ પણ કુકસ આવેલા હતા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને જોતાંની સાથે જ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજના હૃદયમાં અપાર આનંદ ઊભરાયો. તેમની સાથે બહેન સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને પણ જોઈને તે સર્વેને અત્યંત આનંદ થયો. સર્વ અધિકારી જીવન મુક્ત મહાત્માઓનું તે અદ્ભુત ભાવ મિલન હતું. સર્વ યોગીશ્વરોનું આ પ્રેમ મિલન સંત શ્રી નાયાજી મહારાજની ઈચ્છાનુસાર કુકસના તેમના આશ્રમમાં થયું હતું. તેનાથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને વિશેષ આનંદ હતો.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ચરણે સાષ્ટાંગ નમન કરી યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ તેમની પાસે બેઠા. અપાર વાત્સલ્ય ભાવથી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમને ક્ષેમકુશળના સમાચાર પૂછયા અને પછી હૃદયની વાત કરીઃ

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

હે 'પ્રિય ભાભારામ ! પ્રિય નાયાજી ! પ્રેમી શાણાજી ! પ્રેમી હાજરવીર ! વિદુષી કીકીબાઈ ! તમે પાંચે જણ મારા પંચ પ્રાણ છો. અનંત કાળથી યોગ વિદ્યાની સાધના કરતાં કરતાં આજે આપણે આ સ્થળે એકત્ર મળ્યાં છીએ. આજે આ આપણું ભાવમિલન શા માટે થયું છે તે હું તમને જણાવું છું. આપણે જે સત્‌ધર્મનું નિશાન લઈ જગતમાં આજ પર્યંત વિચરણ કર્યું તે સનાતન સત્‌પંથ ધર્મને ઉજ્જવલ યશ પ્રાપ્ત થાય, આપણે સાથે મળી પ્રયત્ન કરીએ કે દુન્યવી લોક માનસ પર સત્‌પંથ ધર્મની સારી છાપ પડે, લોકોનું સત્‌ધર્મના તત્ત્વ અનુસાર જીવનની ઉન્નતિસર જીવન સાર્થક થાય અને સત્‌પંથ ધર્મના અનુયાયી બાંધવો પણ તેમના જીવનનો ઉત્કર્ષ કરી લે એ જ આપણો ઉદ્દેશ્ય છે.

ધર્મ તત્ત્વો બહુ ગહન હોય છે, બુદ્ધિની ચંચળતાથી માનવીનું મન અસત્યને જ સત્ય માની પોતે અને પોતાની સાથે બીજાને પણ ગુમરાહ કરે છે અને પરિણામે બધાં જ દુઃખી થાય છે. તેઓ સૌ સાથે નીચા સ્તરે જાય છે. આ માટે મિથ્યા અવિદ્યા, માયાવી વિકારોનો ત્યાગ કરાવવો. નિર્લોભથી રક્ષાયેલા લોકોની સેવા કરવી. આપણા પરમ ઉજ્જવલ વૈદિક સનાતન સત્‌પંથ ધર્મના તત્ત્વોની જાળવણી કરવી.

આજે સત્‌પંથ ધર્મ પર બહુ મોટા મોટા પ્રહારો થઈ રહ્યા છે. વૈદિક સનાતન ધર્મનો ક્ષણે ક્ષણે હ્રાસ થઈ રહ્યો છે. તેનો તમામ બાજુએથી વિકાસ રૂંધાઈ ગયો છે. ધર્મ રક્ષકોના આળસથી અને લોભીવૃત્તિથી ધર્મ અને કર્મ માર્ગમાં શિથિલપણું આવ્યું છે, વિધર્મીઓનો જોર જુલમ વધી રહ્યો છે. ધર્મ રક્ષકો ઐહિક અને પારલૌકિક સુખો માટે દોડે છે. તેથી સામાન્ય પ્રજાની પરિસ્થિતિ જાળમાં ફસાઈ ગયેલી માછલી જેવી થઈ ગઈ છે.

ભારતમાં સુલતાનશાહી અને જાગીરશાહીને પરિણામે તાનાશાહી વધુ પ્રબળ થતી જાય છે. સમય ઝડપથી બદલાઈ રહ્યો છે. પોતાની ઐહિક ઉન્નતિ જ નહીં પણ ભવિષ્યમાં સુખથી આપણું ઘરબાર પણ સંભાળી શકીશું કે કેમ એવી ભ્રમણામાં સર્વ પ્રજા પડેલી છે. પ્રજા અસ્થિર બની છે. લોકો વિધર્મીઓના ત્રાસ અને બળજબરી લીધે પીડિત થઈ રહ્યા છે. એવા સમયે પ્રજા સત્ય ધર્મ તરફ જાગૃત થાય તે જ લોક જાગૃતિનું કાર્ય આપણે કરવું છે. જનતાને ઐહિક, પારલૌકિક અને પારમાર્થિક સુખ મળે અને તેમની સર્વાંગી પ્રગતિ થાય, આપણા મૂળ સનાતન સત્‌પંથ ધર્મની જાણ થાય અને તે અનુસાર તેમને કર્મ-ભક્તિ-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય-મુક્તિ આ તત્ત્વ પ્રણાલીની જાણકારી મળી રહે, ધર્માચરણ સુલભ બને તે માટે તેઓ સમજી

શકે એવો સરળ, સાદી ભાષામાં ઉપદેશ તેમને કરવો પડશે. વર્ણાશ્રમ ધર્મ પદ્ધતિનું સ્વરૂપ લય પામેલું જણાય છે. તેને આપણા સનાતન ધર્મની આધુનિક વિચારના આધારે ઉજાશ આપવો છે. માનવ માનવોમાં પ્રેમભાવ, આત્મિયતા રહે તે માટે આપણે પ્રયત્નશીલ રહેવું પડશે. આપણા પ્રાચીન ઋષિવર, મુનિવર, ભક્તવર, યોગીશ્વર જે માનવ ધર્મનું આચરણ આપણને શીખવી ગયા તે જ 'સત્' માર્ગ આપણે સ્વીકારી તેનો જ પ્રચાર પ્રસાર કરવો જોઈએ.

આ ધર્મની ધૂરા આપણા ખભા પર લઈ આજથી જ, આ કાર્યમાં આપણે લાગી જવું. અર્થાત્ આ કાર્ય કરતી વખતે આપણને કઠિન અડચણો આવશે. લોકદ્વેષ, મત્સર, તિરસ્કાર, નિંદા થશે પણ સત્ય ધર્મની જાણ થતાં તેમને તેનું મહત્ત્વ જણાઈ આવશે, તે માટે આપણે કોઈનો પણ દ્વેષ કરવો નહીં. ખરાબ ભાવનાથી કોઈની સાથે પણ વર્તવું નહીં. આપણા તપશ્ચર્યાના બળ થકી પ્રયત્નથી, ચીવટથી અને ખંતથી આ કાર્ય કરવું એવી મારી આંતરિક અભિલાષા છે. પ્રિય યોગીશ્વર ભાભારામ ! પ્રિય યોગીશ્વર નાયાજી ! મેં કહ્યું તે આપના ધ્યાનમાં આવ્યું ને ?

योगीसे योगी मिले, मानो सुहागरात ।
ताथे भाभारामको, याद कीये भली भात ।।

अवनि तलपे आयके, सदा परहित कार ।
जात बरन कहा योगीको, बडो मानवसे प्यार ।।

યોગીશ્વરો યોગીશ્વરોનું મિલન થયા પછી રાત અને દિવસ સર્વ સમય તેમનો અમૃતમય જ્ઞાનચર્ચામાં પ્રસાર થઈ જાય છે, તેમને સમયનો જ્ઞાત પણ રહેતો નથી. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે ભાભારામને આ માટે જ અહીં બોલાવ્યા હતા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પરમ યોગી છે, એવું શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે જાણી લીધું હતું. તેથી ફરીથી ભાભારામને કહેઃ 'આ અવનિ તલ પર સિદ્ધ પુરુષ - સંત પુરુષ આ માટે જ અવતરે છે. તેઓ વંશ, વર્ણ, જાતિ કે કોઈપણ ભેદ ન જોતાં, પૃથ્વી મુજબ નિશ્ચલ સ્થિર રહી કાર્ય કરે છે. તેમને તો માનવજાત પર પ્રેમ હોય છે અને તે પ્રેમ ખાતર જ આપણો તમામ યોગીશ્વરોનો આ સ્થળે મેળાપ થયો છે.

संप्रदायकी झापटमें, योगी नहीं लिपटाय ।
दिल चाहे सोही नाम से, श्रीहरि के गुण गाय ।।

हरिके नाम हजार हैं, राम कहो या श्याम ।
जो तेरे दिलमें बसे, सोही तेरे गुणीजान ।।

'યોગી પુરુષોને મત મતાંતર, સંપ્રદાય-પંથ ભેદ હોઈ શકે જ નહીં. દુનિયામાં ઈશ્વર એક છે, ઈશ્વરને મળવાનો માર્ગ એક છે, તેનાં નામ અનેક છે, રુચિ મુજબ તેની ઉપાસનાના ભેદ અનેક છે. પરંતુ અંતિમ લક્ષ્ય માત્ર એક જ છે. તેથી યોગી પુરુષે અંતિમ ધ્યેય પ્રાપ્તિ માટે જગતના માયામય વિકારથી અલિપ્ત રહેવું એ જ ઠીક છે પણ ઈશ્વરોપાસનાનો ભેદ માનવ માત્રને કહેવા માટે - જગત કલ્યાણ માટે યોગીજનોએ નિર્લેપ ભાવે કર્મ ધર્મના માર્ગનું આચરણ કરવું. આખરે તમે સર્વ યોગી જ રહેવાના છો.'

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના મુખેથી આ દિવ્યોપદેશ સાંભળી તે સર્વ ભક્તમંડળને આનંદ થયો અને ધર્મ પ્રચારના કાર્યનું વહન કરવાનો નિશ્ચય કરી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ચરણને નમ્ર ભાવે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી મનના ભાવ પુષ્પ ગુરુ ચરણે અર્પણ કર્યા.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'કૃપાળુ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ ! આપે અંગિકાર કરેલ સત્યધર્મ સત્‌પંથનું ઉપદેશ કાર્ય જગતના કલ્યાણ માટે કરવા અમે કટિબદ્ધ છીએ પરંતુ મહારાજ, આપના કૃપાશીર્વાદ સિવાય તે પૂર્ણ થઈ શકે નહીં, અમને તે માટે સત્ પ્રેરણા આપો. સત્‌પંથની આચાર સંહિતા આપ અમને કહો. આહાર-વિહાર-વિવેક-વિચાર એની યોગ્ય મેળવણી કરી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો ઉપાય કથન કરો. મનુષ્ય કર્મ વિમુક્ત બની અંતે ઈચ્છિત ધ્યેય જે આત્મસાક્ષાત્કાર કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી લે છે અને નિષ્કામ કર્મબુદ્ધિથી જીવન મુક્ત અને વિદેહ મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકે છે, આ સર્વ અમને કહો. અમે આપના દાસ શરણાગત સેવક છીએ. દયાવાન નિર્લિપ્ત આત્મવાન ગુરુ મહારાજ, આપના ચરણે અમે તન, મન અને આત્યંતિક ઈચ્છાથી યાચના કરી રહ્યા છીએ તો અમારી અભિલાષા પૂર્ણ કરો. સર્વેએ સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજને ચરણે દંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

આપણા પરમ પ્રેમાળ ગુરુભક્ત અનુચરોની અભિલાષા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પૂર્ણ કરી. તેઓએ ઉપદેશ કરેલું તે અમૂલ્ય જ્ઞાન ગુરુવાણી, યોગવાણી, મન ચેતાવણી, શિક્ષાપત્રી, નિષ્કલંકી ગીતા વગેરે ગ્રંથોમાં ગ્રંથીત કરેલું છે. (ગદ્ય અને પદ્ય રૂપે અને અલંકારી ભાષાથી યુક્ત હોવાથી અને વરિષ્ઠ યોગીયો માટે તે સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ હોવાથી અને પૂર્ણ વિવરણ સિવાય સામાન્ય લોકોને તે સમજવા જરા કઠિન જણાય છે).

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના મુખારવિંદથી શ્રવણ કરેલું તે અમૃતબિંદુ સર્વ સદ્‌ભક્તોએ પોતાના શ્રવણેંદ્રિય દ્વારા હૃદયગ્રંથીમાં સંગ્રહીત કર્યું. સર્વ પરમાનંદના સામ્રાજ્યમાં મગ્ન બની ગયાં. પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની પરમ આદરથી સ્તુતિ કરી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યા :

सद्‌गुरु श्री देवका, पाया पवित्र विचार ।
भाभारामके हियरा, सचमुच हुवा-उजीयार ।।
जा दिन मिलके बिछरे, ता दिनकी रही याद ।
प्रगट सद्‌गुरु पायके, हम ही हुवे आबाद ।।

'સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું દર્શન ખરેખર મહાન પવિત્ર અને પાવનકારી છે. મારું આખું જીવન આજે ધન્ય બની ગયું. આ પહેલાં જ્યારે મને તેમનું થોડાક સમય માટે જ દર્શન થયું હતું અને પછી અનંતકાળનો વિયોગ થયો હતો ત્યારે જ તેમના દર્શન સત્સંગની ઉત્કંઠ ઈચ્છા મને થતી હતી. આજે પ્રગટ સ્વામીને પ્રાપ્ત કરી મારું જીવન ખરેખર ધન્ય થયું છે.'

सद्‌गुरु महाराजको पेखना, सुमत दिये किरतार ।
प्रमादमें मोल गमाइया, अवसर जै हो हार ।।
बेर बेर मत पाइये, पिव मिलनको दाव ।
पेखो सद्‌गुरु महाराजको, यही जीवनको लहाव ।।

જો તમને ઈશ્વરે ખરેખર સુમતિ આપેલી હોય તો તમે સદ્‌ગુરુશ્રી હંસતેજજી મહારાજને જાણી લો. અસાવધ રહી અમૂલ્ય તક ગુમાવી દેશો તો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો સમય આવશે. વારંવાર આવા અવતારી પુરુષનું મિલન થઈ શક્તું નથી. દર વખત એવો અમૂલ્ય સમય સાધી શકાતો નથી. તેથી ગમે તે પ્રયત્ને તમે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને જાણી લો, તેમાં જ આપણા અમૂલ્ય જીવનની સાર્થકતાનું મૂલ્ય છે. જે ભાગ્યવાન જીવાત્માઓએ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના અવતાર કાર્ય અને તેમના સદ્‌વિચારોને જાણ્યા તે સદ્‌ભાગ્યવંતોના ચરણે આ ભાભારામ નમન કરે છે. કારણ કે તેઓ ખરેખર શ્રેષ્ઠ છે. આ પ્રકારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે મુક્ત કંઠે સદ્‌ગુરુ મહારાજની સ્તુતિ ગાઈ અને આગળ બોલ્યા:

नायाजीकी संगमे, गुंज बोले सद्‌गुरु धीर ।
शाणीजीसे मिलीया, भाभा गुण गंभीर ।।

नायाजी से बहुरी मिले, स्वामीका दर्शन पाय ।
शाणाजी तोहे मिलनको, हियरा रहे तडपाय ।।

શાણાજી, આપ ખરેખર ભાગ્યવાન છો. યોગી નાયાજીનું અને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું મિલન થયું હતું પણ આપણું મિલન થવું અશક્ય હતું, તે મારું ભાગ્ય આજે ઉદય પામ્યું, તમને જોઈ આજે ખરેખર મને સ્વર્ગીય આનંદ થયો છે.

आज अचानक मिल गये, हियरा हुआ मगन ।
शाणाजी तोहे धन्य है, गुरु से लगी लगन ।।

भाभाराम गुरुदेवकी, गति न जाने कोई ।
जेही गुरुका बनी रहे, सोही गुरुका होई ।।

'પ્રેમાળ ગુરુ બંધુ શાણાજી ! આપ સદ્‌ગુરુમાં અનન્ય પ્રીતિ લગાડી ધન્ય બની ગયા છો.'

સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'ભાભારામ ! સદ્‌ગુરુની ગતિ કોઈ જાણી શકતા નથી. પણ જે સદ્‌ગુરુના પ્રેમી બની રહે છે તે જ સદ્‌ગુરુનો અનુજ (શિષ્ય) બને છે.'

योगी होकर आईया, भाभा परहितकार ।
मैं तो गुरु चरणमें, बैठ रह हुं निरधार ।।

गुरु बीन मेरा कोई नहीं, सोही बडे खेवनहार ।
नैया बहे मजधारमें, सद्‌गुरु उबारनहार ।।

હે ભાભારામ ! આપ તો યોગી પુરુષ છો. જગતના કલ્યાણ માટે આવેલા છો અને હું તો ફક્ત સદ્‌ગુરુના ચરણે શાંતિથી બેસી રહેનારો છું, કારણ કે મારા માટે અન્ય કોઈ જ હિતકારી નથી. આ વિકટ ભવસાગરમાં સદ્‌ગુરુ સિવાય અન્ય કોઈ પણ તારણહાર નથી.

गुरुको कबहु ना भूलो, गुरुसे बड़ा न कोई ।
शाणीजी सत्य कहे, गुरु करे सो होई ।।

मेरे गुरु सद्‌गुरु, मैने पेख लिया निरधार ।
सोही समर्थ खेवैया, पहूँचाए वही भवतार ।।

તેથી તો કહું છું કે; આ સત્ય સદ્ગુરુને ક્યારેય ભૂલશો નહીં. તેમનાથી કોઈ પણ મોટા નથી. એ સદ્ગુરુ જે કરે છે, જે કહે છે, તે જ બને છે, અગમ્ય આગમ-નિગમનું રહસ્ય તે જ જાણી શકે છે, તે જ પ્રેરણા આપી પ્રાણીમાત્ર દ્વારા જગત કાર્ય કરાવી લે છે, દીન દુર્બળ લોકોની પીડા મટાડે છે, તેથી તેમને સદ્ગુરુ કે યુગગુરુ પણ કહે છે. ભવરોગથી વ્યથીત થયેલા રોગીઓને પણ તેઓ આત્મકલ્યાણના બોધ દ્વારા આશીર્વાદથી સુધારે છે, તેથી તેમને ભવતારણહાર પણ કહે છે. આ તેમની વિવિધ ભૂમિકાઓ જાણી મેં તેમના ચરણ પાસે જ નિવાસ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. તેઓ સર્વ સમર્થ છે. હું એક પામર જીવાત્મા સૂર્ય સામે આગીયા સમાન છું, પણ તેમનો જ અંશ હોવાથી તેઓ મારો બાહુ પકડી ઉદ્ધાર કરશે જ એવી મને ખાત્રી છે. આ પ્રકારે શાણાજી મહારાજે મુક્ત કંઠે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પાસે સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું યશોગાન ગાયું.

पतित पावन पिवजी, मोरे सद्गुरु श्याम ।
शाणाजी मत भूलीयो, सद्गुरुके नाम ॥
सत्संग सद्गुरु महाराजका, सारी रेन बीताय ।
भोर ही शिर झुकायके, योगी हुवे बिदाय ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના ધામમાં બેસી સત્સંગ કરી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સંગમાં રહી યોગી ભાભારામે આખી રાત્રિ પસાર કરી. મહાપુરુષની સાથે બેસી અગમ્ય જ્ઞાન સમજી લેવામાં રાત્રિ ક્યારે પૂરી થઈ ગઈ તેની પણ ખબર ન પડી. અરુણોદય થયો ત્યારે જ બધાને સ્મૃતિ થઈ કે રાત્રિ પૂર્ણ થઈ છે. સદ્ગુરુશ્રીના મુખારવિંદમાંથી ઝરતાં જ્ઞાન અમૃત સરોવરમાં યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સત્ તત્ત્વ જાણનારી યોગીની સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ, સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજ અને અન્ય સદ્ભાગ્યવાન જીવાત્માઓ યથેચ્છ વિહાર કરતા હતા. ત્યારે સૂર્યોદય થયો અને ભગવાન સહસ્ત્ર રશ્મિ સવિતા નારાયણ પોતાના સહસ્ત્ર લક્ષાવધી કિરણો વડે અવનિ તલ પર અંધકાર દૂર કરી ચિન્મય પ્રકાશ પ્રસરાવતા આવ્યા. ત્યારે સંપૂર્ણ યોગી મંડળ-સત્સંગી મંડળ વિસર્જન થવાની તૈયારી કરવા લાગ્યું. સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ચરણે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ સદ્ગુરુશ્રી મહારાજની રજા લઈ ચંપકવન તરફ પ્રયાણ કર્યું. અપાર વાસ્તલ્ય ભાવે અશ્રુપૂર્ણ દૃષ્ટિ સદ્ગુરુ મહારાજે એ બંને બંધુ- ભગિની પર

ફેરવી. પછી તેઓ પણ પોતાના રથમાં બેસી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજની રજા લઈ પોતાના ધામ પ્રેરણાપીઠ તરફ જવા પ્રસ્થાન કર્યું.

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના મિલન પછી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પાવન તીર્થ પર્યટન શરૂ કર્યું. સર્વ તીર્થક્ષેત્રમાં જઈ તેઓએ અનેક સાધુ-સંતો, સત્‌પુરુષો સાથે મેળાપ કર્યો. સુલતાનશાહીના જોર જુલમથી ત્રસ્ત થયેલી પ્રજાનું કલ્યાણ કેવી રીતે કરવું એ અનુસંધાનમાં સૌ સંતો ફરતા હતા ત્યારે ભાભારામે અનેક દીન-દુ:ખીજનોને સાંત્વના તેમજ હૈયાધારણ આપી કે આપણે જ આપણી ઉન્નતિ કેવી રીતે કરવી. તેમને અનેક ધર્માદા સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી તે મારફતે દીનજનોની સેવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. ગામેગામ ફરી લોકજાગૃતિ કરી મંદિરો, દેવઘરો, પૂજાગૃહોની સ્થાપનાઓ કરી. લોક શિક્ષણ અને ધર્મ શિક્ષણનું કાર્ય શરૂ કર્યુ. સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજે આ સોંપેલી કાર્યવાહીની જવાબદારી નિભાવી તેઓએ સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ, ઉત્તર ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ, ખાનદેશ-મહારાષ્ટ્ર, દક્ષિણ ગુજરાત વગેરે પ્રદેશોમાં લગભગ બાર વર્ષ પર્યંત ધર્મ પ્રચારનું કાર્ય કર્યુ. માર્ગમાં તેમને અનેક યોગીઓ, સંત મહાપુરુષો મળ્યા. બધાએ તેમના કાર્યનું સન્માન કર્યું અને તેમના હિત-યશ માટે પ્રાર્થના કરી.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના જીવનમાં અનેક કસોટીના પ્રસંગ પણ આવ્યા હતા. ભગવંતના અનેક મોહિની માયા સ્વરૂપોએ તેમને આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેમનું વ્રત-નિયમ એકનિષ્ઠ નિશ્ચલ હોવાથી તેમજ મનનો દૃઢ નિશ્ચય હોવાથી સર્વને સદ્‌માર્ગે લાવી ઈશ ભજનમાં લગાડયા. અનેક સતી પતિવ્રતા ભક્તિમયી સ્ત્રીઓને પ્રભુ પ્રાપ્તિનો માર્ગ દર્શાવી પરમ જ્ઞાની બનાવ્યાં. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈની સાથે રહેવા બાબતે પણ અનેક લોકાપવાદ સહન કરવા પડયા હતા, પરંતુ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સર્વ વાતોથી અલિપ્ત રહી નિર્વિકાર અને નિરિચ્છ બુદ્ધિથી તેઓએ કર્તવ્યની ધૂરા પોતાના શિર પર જ વહન કરી.

જીવનની સંધ્યા સમયે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સંદેશાનુસાર સર્વ સદ્‌ભક્ત સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજના શ્રી નિવાસ સ્થાને ફરી એક વખત મળ્યા. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે પોતાના પ્રેમાળ આજ્ઞાધારી સદ્‌ભક્તગણનો બહુ આદર કર્યો. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજની અપેક્ષાઓ બધાએ પૂર્ણ કરી હતી. લોકજાગૃતિ, સદ્‌ધર્મપ્રચાર, વૈદિક પુરાતન સંસ્કૃતિનો પ્રસાર એ કાર્ય તેમના બધા સદ્‌ભક્તોના પ્રયત્નથી ઠેર ઠેર શરૂ થયું હતું. ઘણા સ્થળે ધર્મશાળા, મંદિરો, પૂજાગૃહો, દેવઘરોની સ્થાપના થકી સનાતન સત્‌પંથ સંપ્રદાયમાં વૈદિક ધર્મ પદ્ધતિનુસાર ઘટપાટ મહાપૂજા વારિયજ્ઞ

વિધિ શરૂ થયાં હતાં. સત્સંગ, ધર્મસભા, ધર્મચર્ચા, કથા-કીર્તનો, ધાર્મિક મેળાવડાઓ દ્વારા ગુરુદ્વારે સનાતન સંસ્કૃતિનું શિક્ષણ કાર્ય શરૂ થયું હતું. સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે અપેક્ષિત કરેલાં સર્વ કાર્યની પરિપૂર્તતા થઈ હતી. અત્યંત આનંદથી તેઓએ સૌ સદ્ભક્તોનો ભાવપૂર્વ આદર કરી આશીર્વાદ આપ્યા. કર્તવ્ય પૂર્તિનો સંતોષ સર્વના ચહેરા પર દેખાતો હતો.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની વિદાય લઈ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પોતાના આશ્રમે આવ્યા.

ઘણો સમય પસાર થયા પછી સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ, તેમના પરમ સેવક સંત શ્રી ચંદનવીર, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ યથાયોગ્ય સમયે બ્રહ્મધામ ગમન બાદ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું મન પણ હવે વિરક્ત અને મુક્ત થવાની ઈચ્છા કરતું હતું. તેમની આ મન સ્થિતિ જોઈ સાધ્વી સંત શ્રી કીકીબાઈ અને તેમના બધા સદ્ભક્તો ઉદાસ થઈ ગયા.

जनता तब रोवन लगी, भक्त रूवे चोधार ।
दयानिधि गुरुदेवजी, ता दिन कीये निरधार ।।

भक्त हेत सदा रहे, हम ही बारह मास ।
पिछे भादो पंचमी, निर्वाण करही खास ।।

સંત યોગી શ્રી ભાભારામ મહારાજે ધ્યાનાવસ્થામાં સમાધિસ્થ થઈ આ જગતની વિદાય લેવાની વાત કરવાથી સર્વ લોકો ખૂબ ઉદાસ બની અશ્રુ સારવા લાગ્યા. લોકોએ અનેક વિનંતીઓ કરી. ત્યારે તેમને દિલાસો આપતાં સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે કહ્યું કેઃ તમારા આગ્રહ ખાતર હું વધારાના થોડા દિવસો થોભું છું પરંતુ આવતા ભાદ્રપદ શુદ્ધ (સુદ) પંચમી-ૠષિપંચમીના દિવસે હું અહીંથી મહાપ્રયાણ કરીશ. જન હિત માટે સંતે પોતાનું મહાપ્રયાણ થંભાવ્યું એ સત્ય જાણી ભાવિક લોકો સમજી ગયા કે હવે જો આપણે સ્વનું હિત સાધીશું નહીં તો પસ્તાવો કરવો પડશે.

सद्गुरु यहाँसे जायगे, फिर नहीं एसो दाव ।
भाभाराम के चरणमे, मनवांछित फल पाय ।।

दुःखियन बहुरी आयके, गुरुको अरज सुनाय ।
कृपानिधान गुरुदेव, करुणा मेह बरसाय ।।

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

ગુરુદેવના ચરણે નમન કરી મનોવાંચ્છિત કાર્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે ભાવિક હરિભક્તો અધીરા થયા. અનેક દીન-દુઃખીજનો આવ્યાં અને પોતાની વ્યથા કહી. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે તેમનાં દુઃખ દૂર કર્યાં. કેટલાક અનુરાગી એવા હતા કે તેમના હૃદયની વ્યથા શાંત થતી ન હતી. તેઓ તો ગુરુજી અમને તમારી સાથે લઈ જાવ તેવી વિનંતી કરતા હતા. ભાવિકોની આ વેદના જાણી સંતે સૌને હૃદયથી મનોવાંચ્છિત માગવા કહ્યું. આશાવાન જીવ સમયાનુસાર ઐહિક, પારલૌકિક સુખની અપેક્ષા કરતા હતા, કોઈ ધર્મ, અર્થ, કામની અપેક્ષા વ્યક્ત કરતા હતા, કોઈ રોગમુક્ત થવાની તો કોઈ સંકટ મુક્ત બનવાની અપેક્ષા કરતા હતા. તે સર્વની ઐહિક મનોકામના પૂર્ણ થવાનો આશીર્વાદ સંતે આપ્યો. કેટલાક સદ્‌ભાગ્યવાન જ્ઞાન, ભક્તિ, મુક્તિની અપેક્ષા કરતા હતા. તેમને પણ ગુરુજીએ દિલાસો આપ્યો. કેટલાક અભાગીઆ સંત પાસે આવીને ખાલી હાથે પાછા પણ ગયા. પૂર્વ જન્મનું પુણ્ય જેનું બલવત્તર હોય છે તેને જ આવા સંતનો સહવાસ પ્રાપ્ત થાય છે અને પોતાની મનોકામના પૂર્ણ બને છે. અભાગીઆઓને તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના સદ્‌ભક્તોના હૃદયમાં બહુ સંતાપ થવા લાગ્યો કે-ગુરુદેવની સાથે આપણું પણ પરમાત્માના ધામમાં ગમન થાય તો કેટલા ભાગ્યવાન કહેવાઈએ એવું તેને લાગતું હતું. આ હૃદયદ્રાવક સમાચાર સાંભળી તેમનો પરમ પ્રેમી સદ્‌ભક્ત મુક્તિરામ તરત જ ગુરુજી પાસે આવ્યો. અત્યંત અધીરો બની તે ગુરુજીના ચરણે પ્રણામ કરી અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગ્યો.

भादोके दिन आ गये, लगा कलेजे तीर ।
मुक्तिराम गुरु चरणमें, बैठ बहावत नीर ।।
गुरुजी मोहे छांडके, कैसे अकेला जाय ।
अनुजको छांडो नहीं, संग ही रखो गुरुराय ।।
गुरु बीन यहां कैसे रहु, ज्यो जळ बीछरो मीन ।
भाभाराम गुरुदेव बीन, मुक्ति मरै छीन छीन ।।

પ્રિય અનુજ મુક્તિરામના હૃદયની વ્યથા જાણી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'બેટા મુક્તિરામ ! તું શું કામ રડે છે ? હું તારાથી અલગ નથી. તું જ્યારે મળવાની ઈચ્છા કરીશ ત્યારે હું આવી મળીશ. જ્ઞાની પુરુષ શોક કરતા નથી. ભગવંતના મંગલ મિલન સમયે દુઃખ-શોક શા માટે કરો છો ?'

भाभारामके रूपको, बुझे सोही गुणवान ।
ऐसै मुक्तिरामको, बुझे मेरे दिलजान ।।

मुक्तिरामके चरणमें, सब कुछ पावही साज ।
जाके हिये विश्वास है, ताको मिले महाराज ।।

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે લાડકા શિષ્ય મુક્તિરામને ઘણી ગૂઢ વાતો સમજાવીને કહી. આશ્રમ વ્યવસ્થા અંગે ત્યાંના સદાવ્રત, નીતિ-રીતિ, સદાચાર વિષે, સાધુ-સંત અતિથિ-અભ્યાગતોના આદર સત્કાર વિષે માર્ગદર્શન આપ્યું અને આખરે એવું પણ કહ્યું કેઃ 'મુક્તિરામ, જયાં સુધી અહીં સાધુ-સંત, સત્‌પુરુષોનાં સ્વાગત, સત્કાર-સેવા થશે ત્યાં સુધી ઐશ્વર્ય રહેશે. તેમાં વિક્ષેપ જો પડયો અથવા આળસ થયું અથવા તેમનાં અપમાન થયાં તો આ તમામ ઐશ્વર્ય લય પામશે. આ માટે બેટા, આ ધામનું મહત્ત્વ જાણી તું વ્યવહાર ચલાવ, મારો તને પૂર્ણ આશીર્વાદ છે.'

ભક્ત મુક્તિરામ, સંત ગંગાસિંહ ગોહિલ, સતી મેઘાવતી, સંત ભોજરાજ, સાધ્વી સંત શ્રી કીકીબાઈ વગેરે બધાને પ્રેમનો સંદેશ આપી અને શુભ આશીર્વાદ આપી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બ્રહ્મધામ મહાપ્રયાણની તૈયારી કરવા લાગ્યા. સાધ્વી કીકીબાઈને તેઓએ ચંપકવનમાં આશ્રમ બાંધવા જણાવ્યું કારણ કે ત્યાં જ તારું ઋણ હતું માટે ત્યાં જ તું કાર્ય કર, એવો આશીર્વાદ આપ્યો.

ઈ.સ. ૧૫૩૩, સંવત ૧૫૮૯ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ (સુદ) ચતુર્થીના દિવસે ભાવિકજનોનો અને ભક્તોનો ભાવ વિરહ હૃદયમાં સમાવી ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સ્વસ્થ ચિત્તે સ્મૃતિ મંદિરમાં ગયા અને શાંત ચિત્તે આસન માંડયું. મંદિરનો અંદરનો દરવાજો બંધ કરી ધ્યાનસ્થ બેઠા. તે દિવસે સર્વ લોકો ગુરુદેવનાં સ્તુતિગાન, ભજન, પૂજન, અર્ચન, સ્મરણ કરતા રહ્યા. પ્રાતઃકાળ થયો અને માનવ મહેરામણ ઊભરાયો. સવારે એક પ્રહર થયા પછી જ મંદિરનો દરવાજો ખોલવાની ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની આજ્ઞા હતી.

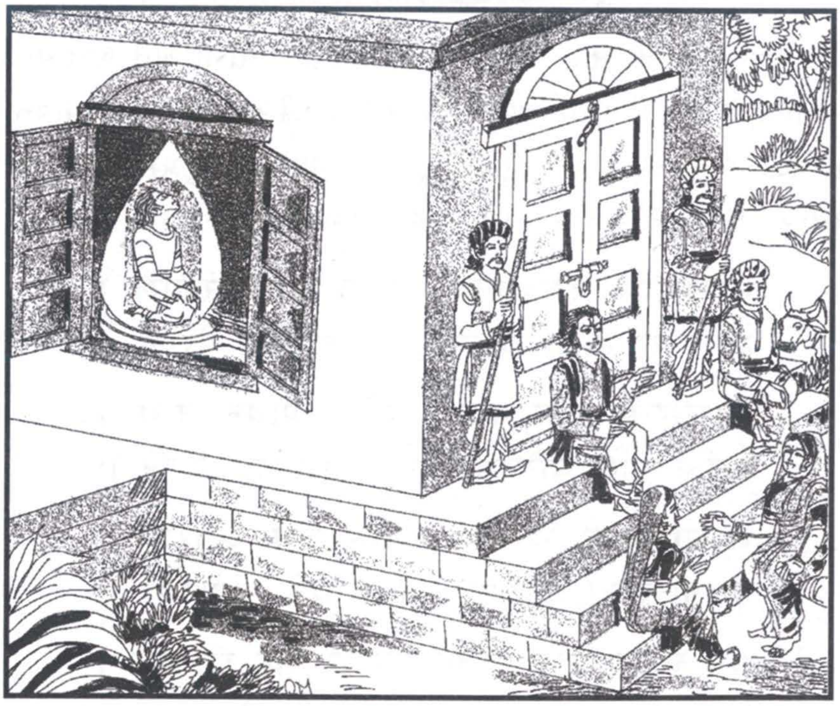
प्रहर बीते गुरुदेवकी, आज्ञा कीये अनुसार ।
स्मृति मंदिर के द्वारको, भोज खोले तेही ठार ।।

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ

सत्गुरु ताहा दिशे नहीं, फूलका ढेर जेही ठार ।
प्रगट ज्योति जली रही, ज्योति रूप निरधार ।।

એક પ્રહર પછી દરબાર શ્રી ભોજરાજજીએ સમાધિ મંદિરનો દરવાજો ખોલ્યો. ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ક્યાંય દેખાયા નહીં. ફક્ત ફૂલની ઢગલી અને દિવ્ય અખંડ જ્યોત ઝગમગ ઝગમગ પ્રકાશતી હતી.

पंचतत्त्वमें मिला दिये, अपना स्थूल शरीर ।
ज्योति रूपे हो गये, भाभाराम गुरु सधीर ।।
लोगन आये धायके, दिखे न भाभाराम ।
ज्योति रूपे निहारके, बोले जय जय गुरुदेव श्याम ।।



સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ મહાનિર્વાણ પામ્યા અને જ્યોતિ સ્વરૂપે પ્રગટ રહ્યા.

ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પોતાનું શરીર પંચતત્ત્વમાં વિલીન કર્યું અને જ્યોતિ સ્વરૂપ બની ગયા. તેમના દર્શન માટે અધીરો બનેલો ભાવિક માનવ મહેરામણ દોડતો આવ્યો. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનાં સ્થૂળ દેહે દર્શન ન થયાં પરંતુ જ્યોતિ સ્વરૂપનાં દર્શન કરી સૌ જયજયકાર કરવા લાગ્યાં.

जय गुरु भाभारामजी, ज्योति स्वरूप भगवान ।
प्रभुजी दर्शन दीयो, बड़े हो कृपा निधान ।।

જ્યોતિ સ્વરૂપ ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને વંદન કરી સર્વ જન સમુદાય પરત જવા લાગ્યો. ઋષિપંચમીના દિવસે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અંતર્ધાન થઈ જ્યોતિ સ્વરૂપે ભૂલોકમાં બિરાજમાન રહી બ્રહ્મધામમાં નિવાસ કર્યો.

ऋषिपंचमी भोर देखन नहीं पाये, चकित हुई देवाकी जनताय ।
आसन तहां एक फूलोका, ज्योति स्वरूप दिखलाय ।।

ब्रह्मका अनुरागी ब्रह्ममें समाय, तहां प्रगट ज्योत पिछनाय ।
ज्योति स्वरूप गुरु भाभारामको, जनता देख ही पाय ।।

જન્મજન્માન્તરનો સદા પરમ તત્ત્વનો અનુરાગી યોગી અંતે પોતાના પ્રેમાળ પરમાત્માના પરમ તત્ત્વમાં સમાઈ જ્યોતિ સ્વરૂપથી પ્રગટી રહ્યો. એક પરમ પાવન ચરિત્ર અનંતમાં વિલીન બની ગયું. તેમની સ્મૃતિની સુમધુર સુગંધ ચારેબાજુ પ્રસરી રહી. આજે પણ તે સ્મૃતિની સુગંધ મહેંકતી અનુભવાય છે કારણ કે તે અમર છે.

भाभाराम गुरुदेवका, पावन चरित रसाल ।
क्षीर नीर न्यारा हो रखे, पीवत सोही मराल ।।

भाभाराम गुरुदेवका, पतित पावन नाम ।
दुर्लभ साध चरितसे, पूरण होत सब काज ।।

भाभारामके चरणमें, धन्य जगे अनुराग ।
सजनी साच बखानहु, सोही बने महाभाग ।।

संत चरित प्रभु भजन, मानो एक ही सार ।
संत भाभाराम से, पावन करै हो प्यार ।।

भाभाराम गुरुदेवकी, जिसको करूणा होई ।
संत पुरुष के चरितको, मानो वरनै सोई ।।

૫.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

વસોની નજીકમાં જ આવેલા અલિંદ્રા ગામે હરસુખભાઈ નામના પાટીદાર પટેલ પોતાના કુટુંબ સાથે સુખેથી રહેતા હતા. તેમના પત્નીનું નામ મણીબા હતું. પ્રૌઢ ઉંમર થવા છતાં તેમને સંતતિ સુખ મળ્યું નહોતું. લોકોના મોઢેથી નિઃસંતાન (વાંઝિયા) એવું સાંભળી તેમને ઘણી મહાવ્યથા થતી હતી. તેમના કોઈ ભાવિક હિતેચ્છુ સંબંધીએ કહ્યું કે; તમારી પાસે ધન છે. તે શું ઉપયોગમાં આવવાનું છે, તે કરતાં તમે એ ધનથી સંતોની સેવા કરો તે યોગે સંતોના આશીર્વાદથી તમારા મનોરથ પરિપૂર્ણ થઈ શકશે.

હરસુખભાઈના મનને આ સલાહ અનુકૂળ લાગી. તેઓએ આ વાતનો સ્વીકાર કરી આંગણામાં આવનાર સાધુ-સંતોની સેવા કરવાનું વ્રત લીધું અને તેમણે સદાવ્રત ચાલુ કર્યું અને તે યોગે સંતો-અભ્યાગતોનાં તેમના ઘેર આગમન થવા લાગ્યાં. પતિ-પત્નીએ સાધુ-સત્‌પુરુષોની સેવા શરૂ કરી. યથાશક્તિ દાન આપવું અને આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરવો, આ સત્કર્મ જીવનમાં વણી લીધું. આ પ્રકારે ઘણો સમય પસાર થયો. ભક્તિયોગ ધીમે ધીમે જીવનના ઊંડાણમાં વિકસિત થયો અને તેના ફલ સ્વરૂપે એક દિવસ સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો. સિદ્ધ પુરુષ અડબંગનાથનું તેમના ઘેર આગમન થયું. આવા પુરુષો મોટા ભાગે કોઈના ઘેર જતા નથી, પરંતુ તે ભક્ત પરિવારનું ભાગ્ય ઉદય પામ્યું હતું તેથી યોગી પુરુષનું આગમન થયું અને તેઓએ અલખ જગાડયો.

'આવો આવો મહારાજ ! બોલી મણીબાએ આદરપૂર્વક સંતને ઘરની અંદર આવવા વિનંતી કરી. આસન આપી બેસાડયા અને પૂજન અર્ચન કરી ચરણામૃતનું પાન કર્યુ. તે સમયે તેમના હૃદયમાં ઈશ્વરીય સંકેત થયો કે આજે આપણા આંગણામાં સાક્ષાત્ ઈશ્વરનું આગમન થયું છે અને જો આપણે આ તક હાથમાંથી જવા દઈશું તો આજીવન મનની અભિલાષા પૂર્ણ થશે નહીં. આપણે કેટલા અભાગી છીએ એવો વિચાર તેમના મનમાં આવી ગયો અને નેત્રમાંથી અશ્રુ ટપકવા લાગ્યાં. તે જોઈ જ્ઞાની સંત યોગી અડબંગનાથ મણીબાના હૃદયની વ્યથા સમજી ગયા. તેઓ બોલ્યાઃ 'માઈ ! તારા હૃદયની શું ઈચ્છા છે ? આંખોમાંથી અશ્રુ કેમ વહે છે ?'

'મહારાજ ! આપ તો સર્વજ્ઞ છો. શેર માટીની ખોટ છે. લોકો વાંઝિયા કહી ઉપહાસ કરે છે. સંસારી જીવને એ કરતાં વધુ દુઃખ તે કયું હોઈ શકે ! હરસુખભાઈ બોલ્યા.

હરસુખભાઈના આ શબ્દો સાંભળી સંત બોલ્યાઃ 'બેટા હરસુખ, તારા નસીબમાં પુત્ર સુખ દેખાતું નથી માત્ર એક કન્યા યોગ છે. તને એક પુત્રી જન્મશે જે તારા કુળને ઉજ્જવલ કરશે. આટલું જ નહીં પણ તે તમારી એકોત્તેર પેઢીઓનો ઉદ્ધાર કરશે એવી સતી થશે. 'સંત પુરુષોના વચન પર વિશ્વાસ રાખજો. તમારા બધા મનોરથ પૂર્ણ થશે.' એવો આશીર્વાદ આપી રમતા યોગી ત્યાંથી વિદાય થયા.

ત્યારબાદ બંને પતિ-પત્ની સ્વસ્થ બન્યાં અને વિચાર કરવા લાગ્યાં કેઃ આટલા મહાન સંતનું આગમન થયું, પરંતુ આપણે તેમની પાત્રતા જાણી ન શક્યાં એ ખેદજનક કહેવાય. આ યોગી પુરુષ કોણ હશે ! એવા વિચાર કરવા લાગ્યાં, પરંતુ અલ્પબુદ્ધિ જીવાત્માઓને યોગીની ઓળખાણ અને તેમનાં શુદ્ધ ચરિત્રની ક્યાંથી ખબર પડે. આખરે ઈશ્વર ભજન કરી પોતે સ્વીકારેલું સંત સેવાનું વ્રત ચાલુ રાખ્યું.

યથા સમયે તેમના ધ્યાન પર આવ્યું કે મહાપુરુષની વાણી પ્રમાણે પોતાનું વાંઝપણ મટી ગયું છે. તેમના આશીર્વાદની ફલ પ્રાપ્તિ થઈ. મણિબાને પ્રૌઢ ઉંમરે ગર્ભ રહી ઈ.સ. ૧૪૫૩, વિ.સં. ૧૫૦૯ ના શ્રાવણ શુદ્ધ (સુદ) સપ્તમીની મધ્ય રાત્રે કન્યા રત્ન પ્રાપ્ત થયું. સાક્ષાત્ આદ્ય શક્તિના અંશમાંથી ઉતરી આવે એ પ્રમાણે દિવ્ય ક્રાંતિમાન દુહિતાનું આગમન થયું. આ તેજસ્વી સ્વરૂપે ભવસાગરમાં પીડાતા જીવાત્માઓના કલ્યાણ માટે જ સાક્ષાત્ ભગવતીનું જાણે અવનિ તલ પર અવતરણ થયું. હરસુખભાઈએ પુરોહિતને બોલાવી પોતાની

કન્યાની જન્મપત્રિકા બનાવી. કન્યાના ભાવિ મહત્તાનું યશ ગુણગાન કરીને કુળપુરોહિતે કહ્યું :-

भावि को बरनी शके, धन्य तिहारे भाग ।
सती योग शुभ लक्षणी, कुल तारण सुभाग ।।

कुंडली ऐसी ना दिखे, लाखनमे कोई एक ।
धन्य तुम्हारे भाग्य को, दुहिता पाई विवेक ।।

'ભાવિ તો સંપૂર્ણ રીતે કોઈ જાણી શકાય નહીં પરંતુ એટલું તો સ્પષ્ટ થઈ રહ્યું છે કે તારા ભાગ્યની બલિહારી છે. તારી કન્યા સતી સન્નારી બનશે અને તે તારું કુળ ઉજ્જવલ કરી કુળનો ઉદ્ધાર કરશે. આવી કુંડલી મેં મારી હયાતીમાં અન્ય કોઈની જોઈ નથી. આ તારી કન્યા ખરા અર્થે રત્ન છે.' આ પ્રકારે તે કન્યાનું ગુણગાન કરી કુળ પુરોહિતે કન્યાનું નામ 'કીકીબાઈ' એવું સૂચવ્યું.

धन्य दुहिता आपकी, महिमा बरनो न जाई ।
सतीपनको पुकारीयो, शुभ नाम कीकीबाई ।।

દિનપ્રતિદિન ચંદ્રકળા પ્રમાણે વધતી જતી કીકીબાઈ પાંચ વર્ષની થઈ. સવારે સૂર્યોદય પહેલાં ન્હાઈને મંદિર જતી. મંદિરમાં ઘંટનાદ, નોબત, પ્રાતઃ આરતી થતી. બાલિકા કીકીબાઈ હર્ષથી આરતીનો આનંદ લેતી હતી. આંગણામાં કોઈ સાધુ-સંત આવે તો બાલિકા પોતાના હાથે તેમને ભોજન-પાણી પીરસતી હતી, ગામનાં બધાં જ બાલિકાને વહાલ કરતા. તે જોઈ મણીબા અને હરસુખભાઈ આનંદ વિભોર બની જતાં અને આવી સુસંસ્કારી કન્યા પ્રાપ્ત થઈ તે માટે પોતાને પરમ ભાગ્યવાન સમજતાં.

સાધુ-સંતોની સેવા તો કોઈ ભાગ્યશાળી જીવાત્મા જ કરી શકે છે અભાગીથી નહીં. સત્યનો માર્ગ હતભાગીને સૂઝતો જ નથી. દયા, દાન અને સત્યનો માર્ગ સદ્દભાગી માટે છે. અભાગી માટે સન્માર્ગ કલેશદાયક છે. આ બધું દરેક જીવાત્માના મનની ગતિ પર અવલંબે છે. જેનું મન નિર્મળ હોય, પવિત્ર હોય તેના માટે સત્કાર્ય સરળ હોય છે અને જેનું મન મલિન સંકુચિત રહે છે તેના માટે પરમાર્થ વિષમ હોય છે. જ્યારે અહીં તો માતાપિતા સુસંસ્કારી હોય ત્યારે પૂર્વ ભવની સદ્દભાગ્યવાન યોગભ્રષ્ટ કન્યા તેમના જીવનમાં પોતાના સદ્દગુણોથી

કેમ આનંદિત ન કરે. બાળકીની બાળલીલા અને તેની પાસે દેખાતી પારમાર્થિક બુદ્ધિ જોઈ માતાપિતા પોતાના ભાગ્યને ધન્ય સમજતાં હતાં.

કીકીબાઈની ઉંમર હવે બાર વર્ષની થઈ. તે સમયે વંદનીય સંત શ્રી અડબંગનાથનું પુનરાગમન થયું. જેમના કૃપા આશીર્વાદથી બાલિકાનો જન્મ થયો તે જ સંત પુરુષ આવ્યા હતા. માતા-પિતાએ તેમનો આદર સત્કાર કર્યો.

સંતે કીકીબાઈ પર ઉપદેશની અમૃતમય વાણીનો વર્ષાવ કરી તેના હૃદયને પાવન કર્યું.

પવિત્ર સંત પુરુષોની પાવન વાણીનું હૃદયમાં સતત કાળજીપૂર્વક ચિંતન કરવું જોઈએ. કારણકે આ માનવ સૃષ્ટિમાં વારંવાર જન્મ મળતો નથી. અન્ય પ્રાણી સૃષ્ટિમાં ગમે તેટલા જન્મ થયા હોય તેમ છતાં આત્મ કલ્યાણની દૃષ્ટિએ તેનું કોઈ મહત્ત્વ નથી, તેથી આપણે આપણા જ મનથી ઈશ સ્મરણ નિયમિત કરવું જોઈએ. કારણ ભગવાનનું પવિત્ર મીઠું મધુર નામ એ જ આ અસાર સંસાર સાગરનું પરમ સુખદાયક અમૃત ફળ છે. બાકી તો આ સમગ્ર સંસાર તો દુઃખ રૂપ છે.

सुखदुःख संसारमें, रेन दिनको मेल ।
ताको देखके मन रुवो, अविगतका यही खेल ॥

जीवन हरिके हाथमे, एक आवे एक जाय ।
कैसे रोना रोइये, जा विध हरिको भाय ॥

સુખ અને દુઃખ એ તો સંસારનું સમય ચક્ર છે તે કાયમી ફરતું જ રહે છે. દિનમણિ ઊગે છે, અસ્ત પામે છે. દિવસ પછી રાત, રાત પછી દિવસ આવે જ છે. આનંદના સુખના દિવસ આવે એટલે હરખાઈ ન જવું. દુઃખના કઠણ દિવસ આવે તો હતાશ ન થવું જોઈએ. એ તો અવિગત પ્રભુનો ખેલ છે. એવું જાણી નિત્ય ઈશનું સ્મરણ કરવું, કારણ આપણા જનમ-મરણની દોરી તે જ અવિનાશીના હાથમાં છે. હરિ ઈચ્છાના આધીન થઈ રહેવું. આપણા કર્મોના આધારે તે જે પ્રકારની સ્થિતિ બનાવે તે પ્રકારે રહેવામાં જ સાચું સુખ છે. અજ્ઞાન અંધકારમાં ગોથાં ખાઈ રહેલો માનવ પોતાના ધારણાનુસાર કાર્ય કરે છે પરંતુ ભગવાને ધારેલા કાર્ય પ્રમાણે જ થાય છે. માનવ બળ કે ઈચ્છા તે જગ્યાએ ચાલી શકે નહીં.

સુખ-દુઃખની આ દશાનું વર્ણન સંત ગુરુએ કેમ કર્યું ? તેની કીકીબાઈને સમજણ પડી નહિ, પરંતુ કીકીબાઈ હૃદયમાં આ દિવ્ય અલૌકિક ઉપદેશ તીરની માફક જડાઈ ગયો. કાર્ય સિદ્ધ કરી સંત અડબંગનાથ થોડો સમય રોકાઈ આશીર્વાદ આપી વિદાય થયા. જેવા આવ્યા તેવા પાવન પંથે જતા રહ્યા.

भ्रमर भोरींगा ने संत जन, दंशी दंशी दूर थाय ।
मगर मकोडा ने कामिनी, पची पचीने खाय ॥

કીકીબાલાની હવે સોળ વર્ષની ઉંમર થઈ હતી. ત્યારે તેના માતાપિતાએ તેણીના વિવાહની તૈયારી કરી. નટપુર-નડિયાદના સુખડજી પટેલના પુત્ર માંડણ પટેલ સાથે તેણીનો સંબંધ કર્યો. નિયુક્ત દિવસે કુળ રીતિ પ્રમાણે તેમનો વિવાહ થયો, યોગ્ય વરદક્ષિણા આપી કન્યાદાન કરી માતાપિતાએ મંગલ કન્યા વિદાય કરી. નિરાધાર બાળકની માફક કીકીબાઈની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેલા લાગ્યાં.

જે ઘરમાં જન્મ થયો. બાળપણનો નિર્દોષ આનંદ અનુભવ્યો અને યૌવનનું આગમન થયું, માતાપિતાના લાડકોડમાં મોટી થઈ તે ઘરનો ત્યાગ કરી નટપુર સાસરે જવાનો સમય આવ્યો. જે આપણાં હતાં, નિત્ય આંખ સામેથી દૂર થતાં ન હતાં, તેમનાથી દૂર જઈ હવે પારકાના ઘરમાં જવાનું છે. અલિંદ્રા ગામ હૃદયમાં સંપૂર્ણ વસેલું હતું તે ધરતીનો ત્યાગ કરી, હવે તો નટપુરમાં મન લગાડવું પડશે એવી આશા નિરાશાની ઊર્મીઓ હૃદયમાં ઉછળતી હતી. કીકીબાઈ શ્વસુર ગૃહે પહોંચી ગયાં.

કુમકુમ પગલાંએ કુલવધૂએ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો અને મંગલ આનંદ પ્રસરી ગયો. સર્વ વાતાવરણ મંગલમય બની ગયું. કીકીબાઈના પગલાંએ જાણે લક્ષ્મીદેવીનું આગમન થયું શ્વસુર ઘરના સર્વેને આનંદોલ્લાસ થયો.

એક સમયે અલિંદ્રા ગામના મુક્ત વાતાવરણમાં રહેલાં કીકીબાઈને હવે નટપુર સૌભાગ્યદાયક અને આનંદમય લાગવા માંડયું. સ્વામીના ઘરમાં પ્રેમ મૂર્તિ થઈ રહેવું એ સૌભાગ્ય અને સદ્ભાગ્યનું લક્ષણ છે. સતી સન્નારીના મનને સ્વામીનું ઘર એ જ તીર્થધામ અને મોક્ષનું ધામ છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ તીર્થ કે અનુગ્રહનું સ્થાન તેને નથી. કીકીબાઈ એવા સ્વર્ગીય સ્થાનમાં રહી આનંદમય બની સમય વ્યતીત કરતાં હતાં. પતિ પ્રેમ અને સુખી શ્વસુર

ગૃહના લાભથી કીકીબાઈ સુખી હતાં. ભગવત્ કૃપાથી થોડા સમયે તેઓ બે દીકરાઓનાં માતા બન્યાં. સુવર્ણમાં સુગંધ આવે તે પ્રમાણે મૂળ સુખી સંસારમાં આનંદ આનંદ થઈ ગયો. બંને પતિ-પત્ની પોતાના બાળકોના લાલન-પાલનમાં અને લાડ કરવામાં મગ્ન બની ગયાં હતાં.

कर्म गति कैसे मिटे, जो विधियन को लेख ।
होनी सोही होती रहे, को नहीं मारत मेख ॥
सुखके दिन बीत गये, दुःख के दिन आये धाय ।
पियरा परवश हो गये, देख हिया तडपाय ॥

કર્મની ગતિ અતિ ગહન છે. વિધિએ લખેલા લેખ મટાડવા કોઈ સમર્થ નથી. જે ઘટના બનવાની હોય તે બની જ રહે છે. કીકીબાઈના જીવનમાં અચાનક અત્યંત દુઃખદ ઘટના બની ગઈ. દુઃખની કાળી છાયા અચાનક કીકીબાઈના સુખી સંસારમાં પ્રસરી ગઈ. તેના પતિ અચાનક વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ પથારીવશ થયા. તેની આવી પરિસ્થિતિ જોઈ કીકીબાઈનું હૃદય કંપાયમાન બન્યું.

मत छांडो मोहे नाथजी, यह संसार मझधार ।
पियरा संगमे ले चलो, तुम्ही हो प्राणाधार ॥
छोटे दो संतानकी, रक्षा करो तुमी मात ।
तुमी बीना जीवन नहीं, जल बीना मीन तडपात ॥

મૃત્યુ આસને સૂતેલા પતિની સ્થિતિ અતિ દારુણ બની. અશ્રુપૂર્ણ નજરથી પતિની સ્થિતિ જોતાં કીકીબાઈ પાસે બેસી વિનવે છેઃ 'સ્વામી ! આપ એકલા ન જતા. આપની સાથે મને પણ લઈ ચાલો. મને આપના વગર આ દાવાનલ રૂપી સંસારમાં એકલીને રહેવું નથી. આપ જ મારા પ્રાણાધાર છો, તેથી મને એકલીને છોડી જશો નહીં.' અતિશય દારુણ વલોપાત કરતાં કરતાં કીકીબાઈ નાના બાળકની માફક રડવા લાગ્યાં.

ત્યારે કીકીબાઈને દૃઢ આશ્વાસન આપતાં માંડણ પટેલ ધીમા સ્વરે બોલ્યા : 'દેવી ! તું મારી સાથે આવીશ તો આપણા આ બે દીકરાઓની દશા કેવી થશે ? કોણ એમની સંભાળ કરશે ? માતા સિવાય આ બાળકો કેવી રીતે જીવન પ્રસાર કરી શકશે ? પાણી વગર માછલી તરફડી મરે છે તે પ્રમાણે માતા સિવાય બાળકો ઝૂરતાં ઝૂરતાંને મૃતપ્રાય બનશે. તેથી દેવી, મારી સાથે આવવાની વાત છોડી દો અને આ બાળકોની સંભાળ કરો !' ભગ્ન હૃદયે માંડણ પટેલે પોતાની પત્નીને સાંત્વના આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

'મનમાં ધૈર્ય રાખો. નિર્બળ બનવું નહીં અને ભગવાનમાં પ્રીતિ રાખો. તે જ તમારો સહાયક, મદદગાર બનશે. જીવન નિર્વાહ માટે આપણી પાસે ખેતી છે.તેથી કોઈ મુશ્કેલી આવે એવું નથી. હિંમત રાખો. હૃદયનું દુઃખ ધીમે ધીમે ભૂલી આપણા આ પુત્રરત્નોનું પાલન કરો.' એ જ આપણી સ્મૃતિ છે, સંપત્તિ છે તેમનું પરિપાલન કરો.' એવું બોલી માંડણ પટેલે પરમાત્માને યાદ કરી અંતિમ શ્વાસ લીધો.

સ્વામી માંડણ પટેલ કીકીબાઈને એકલી છોડી શ્રીહરિના દેશમાં પ્રયાણ કરી ગયા. સતી કીકીબાઈના હૃદયમાં તેનાથી અતિશય દુઃખ થયું. સ્વામી સિવાય એક ક્ષણ માટે પણ આ અસાર સંસારમાં જીવતા રહેવાની ઈચ્છા નહોતી પણ અંત સમયે પતિએ વ્યક્ત કરેલી ઈચ્છા ખાતર પુત્રોનું જતન કરવાની જવાબદારી નિભાવવી અને આવનાર દિવસોને પાર કરી જીવન પસાર કરવું પડશે. સમય સંજોગે અનેકાનેક વિચારો તેણીના મનોબળને અસર કરી નાખતા હતા. મન વ્યથિત બની જતું હતું. આંખોમાંથી અશ્રુધારાનો પ્રવાહ શરૂ થતો. અત્યંત કઠણ હૃદય કરી પોતાના બંને બાળકોનું પાલનપોષણ કરતાં કરતાં દુઃખના દિવસો પૂરા કરવા લાગ્યાં.

પતિ નિધન બાદ ચારે તરફથી કીકીબાઈને કઠિનાઈઓ આવવા લાગી. જાણે પતિ ગયા તો બધું જ ગયું. ઈશ્વર પણ રીસાઈ ગયા, કેમ કે ખેતીની પણ વિકટ પરિસ્થિતિ બની ગઈ. વરસાદ ન થયો. ભયંકર દુષ્કાળ પડયો. અનાજ ન થવાથી દુઃખદ દિવસો આવ્યા. હવે તો નટપુરમાં રહેવું અશક્ય બની ગયું. કર્મભૂમિનો ત્યાગ કરી જવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો. પણ ક્યાં જવું ? કઈ જગ્યાએ આપણું અન્ન-જળ લખેલું હશે ? શું કરવું ? કોના આશ્રયમાં જવું ? એવા વિચાર કરવા લાગ્યાં.

એક દિવસે ઘરની સર્વ વસ્તુઓ ભેગી કરી જરૂરી સામાન બળદગાડીમાં મૂક્યો અને બંને દીકરાઓને ગાડીમાં બેસાડી કીકીબાઈ પોતે ગાડી હાંકવા લાગ્યાં. ક્યાં જઈ રહ્યાં છીએ તેનું પણ તેને ભાન નહતું. અલિંદ્રા તરફ જવાનો તેનો ઈરાદો હતો. આ દુઃખમય દિવસોમાં પિયરમાં જ આશ્રય મળશે આ આશા હતી. ઘણા વર્ષો પછી કીકીબાઈએ અલિંદ્રાના રસ્તે પ્રયાણ કર્યું હતું. પરંતુ સર્વ કર્તાહર્તા ભગવાનની લીલા કોણ જાણી શકે છે ! પોતે ક્યાં જવા નીકળી હતી અને ભગવાને તેને ક્યાં પહોંચાડી દીધી ! કઈ ધરતી પર તેણીનું અન્ન-જળ લખેલું હતું એ તો ઈશ્વર જ જાણતા હતા.

मेरे मन कुछ और है, कर्ता के मन ओर ।
ओधो कहे माधो सुणो, जूठी मनकी दोर ॥

लगी प्यास बिकल भये, रोने लगे दो तन ।
धूप देख जल भरन को, जाय कीकी तेही दन ॥

માર્ગે જતાં જતાં કીકીબાઈ વસોથી ત્રણ માઈલ દૂર રહેલા ચંપકવન નજીક આવી પહોંચ્યાં. ગ્રીષ્મ ઋતુના દિવસો હતા, માથા પર સૂર્ય તપતો હતો. એવા મધ્યાહ્ન સમયે બંને દીકરાઓને તરસ લાગી અને પાણી પાણી કરી રડવા લાગ્યા. માતૃ હૃદય વ્યાકુળ થયું. નજીકમાં કોઈ જગ્યાએ પાણી ન હતું. એટલામાં થોડે દૂર એક કૂવો દેખાયો. તેણીના હૃદયમાં થોડો સધીયારો આવ્યો. ગાડી ઊભી રાખી, ઘડો અને દોરી લઈ પાણી લાવવા કૂવા પર ગયાં.

कूवे पाणी लेने गई, तूटी हीरनी दोरी रे ।
नयने आंसु पोछतां, नारी गागर फूटी रे ॥

आज नो ल्हावो लीजिये, काल कोणे दीठी रे ।
तेडां आव्या श्रीरामनां, एना जोर न चाले रे ॥

કીકીબાઈની એવી જ ગતિ થઈ. પાણી વગર દીકરા તલસતા હતા. કૂવો જોઈ તેમાંથી પાણી કાઢવા ગયાં, ઘડાને દોરનો ફાંસ બાંધ્યો અને કૂવામાં પાણી માટે ઉતાર્યો. પાણી ભરાયા પછી ધીમે ધીમે દોર ખેંચવા લાગ્યાં પણ કમનસીબે અર્ધે ઘડો આવતાંની સાથે જ દોર તૂટી ગયો. ઘડો કૂવામાં પડી ગયો. હવે શું કરવું. અરેરે દૈવ ! હે પ્રભુ ! શું તમે કસોટી કરો છો ! હવે પાણી કેવી રીતે કાઢવું. કીકીબાઈ વ્યાકુળ બની ગયાં, નિરાશ બની ગયાં, બહાવરાં બની આજુબાજુ કોઈ વસ્તી છે કે કેમ તે જોવા લાગ્યાં. અચાનક દૂર એક વૃક્ષ નીચે નાની કુટીરમાં એક તપેશ્વરી મહાત્માને જોયા. ત્વરાથી કીકીબાઈ તેમની પાસે ગયાં અને દીનતાથી તેણીએ મહાત્માના ચરણે પ્રણામ કરી પોતાની વ્યથા કહી.

'મહારાજ ! અત્યંત તરસ લાગી હતી અને પાણી કાઢવા કૂવા પર ગઈ પણ દૈવ સંજોગે દોર તૂટી ગયો અને ઘડો કૂવામાં પડી ગયો. બે દીકરા છે, તરસથી વ્યાકુળ બનેલા છે. પાણી કાઢવા કોઈ સાધન હોય તો આપો. પાણી પીને શાંત થયા બાદ આગળના માર્ગે ચાલી જઈશ. હું એક દીન અબળા છું. આટલી કૃપા કરો મહારાજ !'



દુષ્કાળ પીડિત કીકીબાઈનું સ્થળાંતર અને અગમ્ય રીતે ભાભારામ સાથે મેળાપ.

સંત યોગી શ્રી ભાભારામ મહારાજે પોતાની પાસેનું ઠંડું પાણી તેમને પીવા માટે આપી તૃપ્ત કર્યાં. 'મહારાજ ! અમ દીન દુર્બલ પર આપે બહુ ઉપકાર કર્યો.' કીકીબાઈએ એવું બોલી મહાત્માના ચરણો પાસે પોતાના બંને પુત્રોને બેસાર્યા અને પોતે સંત ચરણો પાસે પ્રણામ કરી બેઠાં. મહાત્માએ પણ અનિમેષ દૃષ્ટિએ કીકીબાઈ તરફ નિરખીને જોયું અને ધ્યાનસ્થ બની અતિશય ગહન વિચારમાં મગ્ન થયેલા દેખાયા.

એકાએક આંખો ખોલી આનંદ વિભોર બની સંત સ્વરૂપ શ્રી ભાભારામ મહારાજે અત્યંત સ્નેહપૂર્વક વાણીથી કહ્યું; **'बहेनी मेरी आ गई, परभवकी सगाईजी !'** અહાહા, બહેન મારી કીકીબાઈ, તું આવી ગઈ ! હું તારી જ રાહ જોઈ અહીં બેઠો છું. આખરે મારી બહેન મને આવી મળી છે, હવે તને અહીંથી ક્યાંય જવાનું નથી. કારણ આ જગ્યાએ તારું ૠણ છે. પૂર્વ જન્મનો આ ૠણ સંબંધ તું ક્યારેય તોડી શકીશ નહીં, તેથી બીજે કોઈ જગ્યાએ ન જતાં હવે તું આ સ્થળે નિવાસ કર. 'મહાપુરુષના મુખેથી આ શબ્દ સાંભળી કીકીબાઈ વિચારમગ્ન બની ગયાં.

'કાલે બનેલી વાતનું આજે આપણને સ્મરણ રહેતું નથી અને આ મહાપુરુષ તો ગત જન્મની વાત કરે છે. મને તો કંઈ પણ યાદ નથી. હું તો એક સામાન્ય અબળા છું ! આ મહાપુરુષ કોણ હશે ? તેઓએ કેવી રીતે જાણ્યું ? બહુ વિચાર કરી તે થોડાં સ્વસ્થ બન્યાં. આ અતિ દુઃખદ સમય પસાર કરવા હું પિયરે જવાનો વિચારમાં છું. પરંતુ પિયરની સ્થિતિ આજે પણ ક્યાં સારી રહી છે ? પહેલાંની માફક ત્યાં સુખેથી રહી શકાશે નહીં અને અહીં આ મહાત્મા પ્રેમભાવથી રહેવા માટે આગ્રહ કરી રહ્યા છે, ત્યારે સંત પુરુષના પ્રેમાગ્રહનો અનાદર કરી આગળ જવું યોગ્ય નથી. કીકીબાઈ ઘણાં સમજુ હતાં. સંતના શબ્દો શિરોમાન્ય માની તેમને દૂર ઊભી રાખેલી બળદગાડી લાવી બળદોને છોડી મૂક્યા અને પોતે સંત ચરણની સેવા કાર્ય માટે પ્રવૃત્ત બન્યાં.

संत चरण सुखदायना, मानो सजनी ठोर ।
दावानल संसार है, संत चरण सुख ओर ।।

સંતપુરુષોના શરણે નિવાસ કરવો અતિ સુખદાય છે. સંસાર દાવાનલ છે તો સંતોના ચરણે જે સુખ છે તેનું કોઈ વર્ણન ન કરી શકે. ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ચરણો નજીક રહેવાથી કીકીબાઈના હૃદયમાં જે શોક સંતાપ હતો તે દૂર થઈ ગયો. તે પરમ શાંતિથી દિવસો પસાર કરવા લાગ્યાં.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ આખો દિવસ ધ્યાન મગ્ન જ રહેતા હતા. એકાગ્રતાથી અવિનાશી પરબ્રહ્મ સાથે લીન થઈને રહેતા. સ્વને પણ ભૂલી જતા. આ પ્રેમલય સ્થિતિ જોઈ કીકીબાઈ વિચાર મગ્ન બની ગયાં. આવી ધ્યાનાવસ્થામાં આ મહાપુરુષના દિવસો કેવી રીતે

વ્યતીત થતા હશે ? એમની સેવા કરવા કોણ આવતું હશે ? જેમને પોતાની કોઈ પરવા નથી. આહાર, નિદ્રા અને તૃષાનું કોઈ ભાન ન રાખનાર એવા યોગી પુરુષની સેવા કોણ કરતું હશે ? સંત પુરુષની આ સ્થિતિ જોઈ કીકીબાઈનું હૃદય ભરાઈ ગયું. તેથી ત્યાં જ તે મોટેથી રડવા લાગ્યાં. બરાબર તે જ સમયે મહાત્માની આંખો ખૂલી અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતાં કીકીબાઈ પર દૃષ્ટિ જતાં જ બોલ્યા :-

'બહેન કીકીબાઈ, તું કેમ રડે છે ? શા માટે રડે છે ? તારા હૃદયમાં શું વ્યથા છે ? સંતના સ્થાને રહી અશ્રુ ઢાળવાનાં હોય નહીં. તારી આંખોમાં અશ્રુ છે તેનું શું કારણ ?' સંતે પ્રશ્ન પૂછ્યો, એટલે કીકીબાઈ અશ્રુ લૂછી ધીમી વાણીથી બોલ્યાં :

'મહારાજ, મારા હૃદયમાં આપની આ સ્થિતિ જોઈ દુઃખ થયું. મન વ્યથિત બની ગયું. મને રડવાનું બીજું કોઈ કારણ નથી.'

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ કહે : 'બહેન કીકીબાઈ ! યોગી પુરુષ ઈશ્વર ચિંતનમાં એકાગ્ર બની સર્વ દુનિયા ભૂલી જાય છે. દુનિયાની તેને જાણ રહેતી નથી, ત્યારે પોતાના દેહનું ધ્યાન કેવી રીતે રાખે ? તારા હૃદયમાં જે વ્યથા જાગૃત થઈ તે સહજભાવ હતો. પરંતુ, યોગી ખરેખર તેના અવિનાશી સ્વરૂપના રંગમાં લીન બને એટલે પોતાને પણ ભૂલી જાય છે. બહેન ! તું જ્યારે આ અનુભૂતિ આનંદ અને અમૃતમય સ્થિતિ સમજી શકીશ તો તારા હૃદયમાં એવી વ્યથા જાગૃત થશે નહીં. સર્વ યોગી પુરુષના હૃદયની ગતિ આ પ્રકારની જ હોય છે.

યોગીએ બાંધી અલખ સાથે પ્રીતડી,
ભૂલી ગયા આ દાવાનલ સંસાર જો.
અવિનાશી સંગાથે બાજી લગાવી પ્રેમથી,
હારજીતની હોડ માંડી આ વાર જો.
આસન માંડી યોગી બેઠા ધ્યાનમાં,
પિયુ સંગાથે બની ગયા એક તાર જો.
આહાર નિદ્રાને ક્ષુધા પ્યાસ ભૂલી ગયા,
અલખની સુરતા રહ્યા નિહાર જો.
ધૂણી તપે ને અજપા આરાધતા,
યોગી જનને હરિ દર્શનની આશ જો.

અવિનાશી વિના નહીં કોઈ આશરો,
અલખ ધણી આવી બેસે એની પાસ જો.
યોગી ને અવિનાશી બેઉ ભેળા મળ્યા,
અંતર માંહી જાગી રહે ઉલ્લાસ જો.
પરમાનંદ શું પ્રીતિ લાગી રહી ઉરમાં,
પ્રભુજી એના બની ગયા છે દાસ જો.
યોગી મારો ને હું યોગીનો બની રહું,
ન્યારો કદી નહીં રહું એની પાસ જો.
પ્યારાની સંગાથે પ્રીતે રહું,
યોગી મારો ને હું યોગીનો દાસ જો.
યોગીની ગતિ કોઈ નહીં વર્ણવી શકે,
અકળ ગતિ બૂઝે કોઈ હરિના દાસ જો.
હરિરાય યોગીના ચરણમાં રાચતા,
પૂરણ થાયે અંતરની અભિલાષ જો.

યોગી પુરુષની અકળ ગતિ વિષે ગુરુ મહારાજ સંત શ્રી ભાભારામે કીકીબાઈને યથાર્થ રીતે સમજાવ્યું. ગુરુ વૃત્તિ જાણ્યા બાદ સાધ્વી કીકીબાઈના હૃદયમાં રહેલો સંશય નીકળી ગયો અને તે વિનમ્ર બની બોલ્યાં: 'ગુરુદેવ ! મારામાં ખરેખર અજ્ઞાન હતું તેથી મારી આંખોમાંથી અશ્રુ વહેતાં હતાં. આપની અમૃતમય કૃપા દૃષ્ટિથી મારામાં સમજણ આવી. હવે અજ્ઞાન અંધકારમાં ક્યારેય અથડાઈશ નહીં.' આ પ્રકારે ગુરુદેવના જ્ઞાનથી કીકીબાઈના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રકટ થયો.

गुरुदेवके प्रतापसे, हुवा ज्ञान उजीयार ।
कीकीबाइके हृदयमे, दर्शीया तत्त्वसार ॥

એક દિવસ કીકીબાઈએ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને પૂછ્યું: 'ગુરુદેવ ! આપે તે દિવસે મને કહ્યું હતું કે; તું મારી પૂર્વ જન્મની બહેન છો. ઘણા દિવસોથી હું તારી રાહ જોતો હતો. તે સમયે ખરેખર મને આશ્ચર્ય થયું હતું પણ હું બોલી શકી ન હતી પરંતુ આજે આપને પૂછું છું કે; એ પૂર્વ જન્મ કયો ? મને તો ગઈ કાલે બનેલી વાતોની યાદ આવતી નથી, આપ તો ગત્ જન્મોની વાત કહો છો. મને તો આ કાંઈ જ સમજાતું નથી. કૃપા કરી મને સમજાવીને કહો.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા અંતર્જ્ઞાનથી અને ગુરુદેવે દિગ્દર્શન કરેલ તેમના ત્રણ જન્મોની કથા કીકીબાઈને નિવેદન કરી. ઉજ્જૈનમાં હતા ત્યારે મહાકાલેશ્વરના મંદિરમાં કીકીબાઈએ કરેલી સેવાનું અને પ્રેમભાવનું વર્ણન કરી કીકીબાઈને પોતાના પૂર્વ ઋણાનુબંધની જાણકારી આપી. હવે આ ત્રીજા જન્મમાં કણબી કુળમાં સંત શ્રી ભાભારામ નામથી અવતાર લીધો છે. સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી ધ્યાન મગ્ન બેઠો હતો ત્યારે તારું આગમન થયું. કીકીબાઈ, આ રીતે તું મારી પૂર્વજન્મની બહેન હતી. ગત્ જન્મના વચનાનુસાર મારી બહેન મને આવી મળી છે. એ તો ઋણાનુબંધનો એક યોગ છે અને તે તને વચન આપ્યા મુજબ આખર સુધી નિભાવવાનું છે. આ પ્રકારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે કીકીબાઈ સામે ગત્ જન્મનું જીવંત સ્મરણ કરાવી સત્યનું યથાર્થ દર્શન કરી આપ્યું. પૂર્વજન્મની જીવંત યાદ થતાં સાધ્વી કીકીબાઈ ખરેખર હર્ષોલ્લાસમાં આનંદ વિભોર બની ગયાં.

એક સમય એવો હતો કે યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ એકાંતમાં ધ્યાન મગ્ન થઈ બેસતા હતા ત્યારે તેમના તરફ ખાસ કોઈનું ધ્યાન રહેતું ન હતું. પરંતુ જ્યારે સાધ્વી કીકીબાઈનું આગમન થયું ત્યારથી સંતધામનો પ્રભાવ (મહિમા) બદલાઈ ગયો. એક નાની કુટીરમાં યોગી આસન માંડી ધ્યાનસ્થ બેસી રહેતા હતા. તેમને પોતાના ખાવાપીવાની સૂધ નહોતી ત્યારે તે સ્થાનને સુંદર બનાવવાની વાત જ ક્યાંથી હોય, પરંતુ હવે સાધ્વી કીકીબાઈ આવી અને તેમના પાવન સ્પર્શે તે ભૂમિમાં નવ ચૈતન્યનું નિર્માણ થયું. સંત સાધ્વી કીકીબાઈએ પોતાની જાતે પ્રયત્ન કરી ત્યાં એક સુંદર આશ્રમ બનાવ્યો. રમણીય ફૂલછોડ-ફળઝાડ ઉછેરી તેમની માવજત કરી મોટાં બનાવ્યાં. આગંતુક દર્શનાર્થીઓની આવન-જાવન વધી ગઈ. આશ્રમની વિશ્રામ ભવન જેવી રમણીયતા જોઈ ત્યાં જ બેસી રહેવાનું મન થાય. દર્શનાર્થીઓનાં મન આનંદથી પ્રસન્ન બની જતાં અને સંત દર્શનથી તેમના ત્રિવિધ તાપ ઓછા થઈ જતા. લોકોનું આવવાનું એટલું બધું વધી ગયું કે મહાપુરુષના આ સ્થાનને દેવમંદિરનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. શ્રદ્ધા ભાવનાથી લોકોની મનોકામના પણ પરિપૂર્ણ થતી હતી. એક સમયે અતિ ભયાનક જણાતી આ ચંપકવનની ભૂમિ સંત પુરુષોના નિવાસથી પરમ પાવન બની ગઈ અને હવે યોગમાયાના અવતાર સ્વરૂપ સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના મંગલમય પ્રયત્નથી પરમ મંગલદાયી દેખાવા લાગી, સંત પુરુષોનાં દર્શન અને સહવાસ આનંદદાયક હોય છે. જગતમાં તે અદ્વિતિય હોય છે.

સતત અહર્નિશ ધ્યાન મગ્ન રહેતા યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ તો આંખો બંધ કરી આત્મ- સ્થિતિમાં જ પૂર્ણ ધ્યાનસ્થ રહેતા હતા. પરંતુ પૂર્ણ ઈચ્છા હૃદયમાં રાખી

બેઠેલા દુઃખી લોકોનાં તારણહાર તો સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ જ બનતાં હતાં. દરેકની વ્યથા તે જાણી લેતાં. તેમને સહાનુભૂતિ દર્શાવી, સમજ આપી ગુરુદેવ કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્યજ્ઞાનના વચનામૃત પીવડાવી તૃપ્ત કરતાં. તેટલામાં તેમનું સમાધાન ન થાય તો ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું ચરણ તીર્થ આપી તેમનાં દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં. પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કરેલું કોઈ પણ કાર્ય સફળ થઈ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ લોકો સંત ચરણામૃતથી પરમ પાવન બની તેમની પીડા દૂર થતાં શાંત ચિત્તે પાછા જતા. દિવસે દિવસે તે સંતધામમાં સાધુ-સંત, યોગીઓ અને અતિથિઓનું આવવું વધી ગયું. સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પોતે શક્ય બને તેટલી સેવા કરી તેમને સંતોષ આપતાં હતાં. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ દ્વારા તેમની પરમ વાણી પ્રસાદ રૂપ બનવા લાગી.

ભગવાન ભરોસે તે અતિથિધામ ચલાવવા લાગ્યાં. આજે રસોઈ બની શકી પણ આવતી કાલે શું થશે ? અરે, હા આ ચિંતા કોણ રાખે. જેનું સદાવ્રત હશે તે ચિંતા રાખશે. સદાવ્રત તો સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું છે અને એ મહાત્મા તો હરહંમેશ ધ્યાન મગ્ન જ રહે છે. તેનાથી અતિથિધામ અથવા આશ્રમની વ્યવસ્થા કેવી થાય ? ભગવદ્ગીતામાં ભગવાને આશ્વાસન આપેલું છે ને કે, 'જે મારો અનન્ય ભક્ત હશે તેનો હું બનીને રહીશ.' ગીતાના તે મહાનાયક ભગવાન મનમોહન જ સંત ધામ ચલાવવા કટીબદ્ધ હતા. સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પણ તેની આ લીલા જોઈ દંગ બની જતાં હતાં. વસ્તુઓ ક્યાંથી આવે છે ? કોણ મોકલે છે ? તે તો ભગવાન જ જાણે. પરંતુ જે કંઈ જોઈતું હોય તે આવી જતું અને તેથી આતિથ્ય ધામની વ્યવસ્થા સારી રીતે ચાલવા લાગી.

કેટલાક લોકો સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની તપશ્ચર્યાની બલિહારી માનતા તો કેટલાક સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલતા કે; આ માતાજી ખરેખર શક્તિનો અવતાર છે. આ યોગમાયાના પુનિત પગલાંના પરિણામે જે જોઈએ તે મળી જાય છે. પરંતુ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પોતે આ વિષે કંઈ જ સમજી શકતાં ન હતાં. તે માત્ર એટલું જ જાણતાં હતાં કે સંત ચરણનો જ આ પ્રતાપ છે. નવ નિધિ અને અષ્ટ સિદ્ધિ સંત ચરણોની દાસીઓ થઈને જ રહે છે. યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના આશ્રમમાં પ્રત્યક્ષ અન્નપૂર્ણા દેવી આવીને રહ્યાં હતાં એ સાચું જ લાગતું હતું.

સંત સેવા કરતાં કરતાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ સંત સ્વરૂપ જ બની ગયાં. પારસમણિના સ્પર્શથી લોખંડનું સુવર્ણ બને છે તે રીતે સંત સાધ્વી કીકીબાઈમાં પણ દિવ્ય

પ્રભાવ પ્રગટ થવા લાગ્યો. આશાપૂર્ણ અંતઃકરણથી લોકો આશ્રમમાં આવતા. પરંતુ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સદૈવ ધ્યાન મગ્ન અવસ્થામાં રહેતા. તેમને દર વખત ધ્યાનમાંથી જગાડવા યોગ્ય ન હતું. કેટલાક લોકો તેમના દુઃખોના નિવારણ માટે આવતા, કેટલાક તેમની અભિલાષાની પૂર્ણતા માટે આવતા, જેમની મૂંઝવણ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ જોઈ શકતાં ન હતાં. પણ જયારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ધ્યાનમાંથી જાગૃત થાય પછી સ્વસ્થ હોય ત્યારે સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પોતાના હૃદયની વ્યથા સમજાવીને કહેતાં.

એ સાંભળી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ કહેતા :-

संतको बिरद बखानके, संत बनो कीकीबाई ।
लोगनके दुःख द्वन्द्वको, भेटन करो उपाई ।।
योगी बैठे ध्यानमें, करो जनताकी प्रतिपाल ।
दुःखीयन के दुःख दूर करो, बनो लोगनके रखवाल ।।

સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ! તું પણ સંતની બહેન છો, દુઃખિયારાના દુઃખનું નિદાન કરી ઉપાય તારે જ દર્શાવવો. જ્યાં સુધી હું ધ્યાન મગ્ન રહું ત્યાં સુધી મારું આ કામ તારે જ કરવાનું છે.' સંતના આ આદેશથી સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈમાં એક સબળ પ્રેરણા જાગૃત થઈ અને લોકોનાં સર્વ દુઃખોનું નિવારણ કરનારાં, તેમની તમામ આશા અરમાનો પૂર્ણ કરનારાં પ્રેરણામૂર્તિ તે બની ગયાં.

દિવસે અતિથિ-અભ્યાગતોની, સંતોની સેવા અને રાત્રે ભગવત્ ધ્યાન. આ પ્રકારનો તેમનો નિત્ય કાર્યક્રમ બની ગયો. અજપા જાપના ધ્યાન યોગ દ્વારા તે પણ યોગી રૂપ બની ઘણી જ ઊંચી કક્ષાએ પહોંચી ગયાં.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે બાર વર્ષ સાધનામાં વ્યતીત કર્યા હતાં. તો પણ તેમની સાધના સફળ થઈ નહોતી, તેમ છતાં તેઓ ભક્તિથી ચલિત થયા નહોતા. પોતાના સાધના માર્ગમાં નિશ્ચલ જ રહ્યા. સાધ્વી કીકીબાઈ પણ તેમના સાનિધ્યમાં ધ્યાન સાધના અને સેવા કાર્ય કરતાં હતાં. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનાં ધ્યાન સાધનામાં ચોવીસ વર્ષો પરિપૂર્ણ થયાં અને પરમાનંદ પ્રભુ પુરુષોત્તમનું આગમન થયું ત્યારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અત્યંત પ્રેમ વિભોર બની અત્યાનંદથી હર્ષઘેલા થઈ નાચવા લાગ્યા, તે સમયે ભગવંત સાથે તેઓએ ઘણી વાતો કરી. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પોતાની તમામ શંકા કુશંકાઓનું નિવારણ કર્યું.

ધ્યાનાવસ્થામાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સાથેના ભગવાનના મેળાપનો ગૂઢ સંવાદ શ્રવણ કર્યો. જતાં જતાં ભગવંતે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને પણ સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં અને સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનો પ્રેમયોગ - હરિસાધના સાર્થક કરી. ભગવંતે અત્યંત પ્રેમથી તેને મુક્ત હૃદયે મનોવાંછિત વરદાન માગવા કહ્યું, ત્યારે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ ભગવંતને કહ્યું: 'પ્રભુ ! આપની પાસેથી મનોવાંછિત વરદાન પ્રાપ્ત કરવા જેટલી મેં કોઈ ભક્તિ સાધના કરી નથી. કેવળ આપના દર્શનની અભિલાષા હતી તે આજે પૂર્ણ થઈ. હે દયાનિધિ ! આ ભાવ નિત્ય રહે, આપની કરુણા દૃષ્ટિ આ સેવિકા પર સદૈવ રહે અને આપનું મનોહારી દર્શન સતત થતું રહે.' એ જ મારી આપને પ્રાર્થના છે. નિઃસ્વાર્થ સાધ્વી કીકીબાઈએ ભગવંત પાસે કંઈ પણ માગ્યું નહિ. જેના હૃદયમાં કોઈ પણ અભિલાષા નથી તેને શું માગવાનું હોય ? અતિશય પરિશ્રમથી કરેલી કિંમતી ભક્તિ લોભ લાલસામાં વેડફી ન દેવાય. સંતોનું હૃદય એવું નિર્લોભ અને નિષ્કામ હોય છે. જેને પ્રેમાળ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થઈ તેમના હૃદયનો આનંદ અકથ્ય - અવર્ણનીય છે. સંત સાધ્વી કીકીબાઈએ એ આનંદ સાગરમાં ડૂબકી મારી એક પદમાં ગાયેલું છે :-

મૈં તો સમર્યા સુંદર શ્યામ, વ્હાલા વનમાળી રે,
નિશ દિન ધરતી ધ્યાન, ભક્તોના પ્રતિપાળ રે.
અજપા જપ્યા દિન રેન, અલખને આરાધ્યા રે,
હરિ મુખ જોવા કાજ, પ્રેમ યોગ સાધ્યા રે.
અંતરની અભિલાષા આઘી આઘી જાયે રે,
મારા પ્રભુજીનો પંથ, કેમ કળાયે રે.
વીતી ગયા દિવસને માસ, વરસો વાયા રે,
જોતી હતી જેની વાટ, એ હરિ નવ દેખાયા રે.
આશાનો ગઢ ઊંચો, લાગ્યો અવિનાશી રે,
તેમને ભજતાં લાગી રહી આજ, જનમની પ્યાસી રે.
હવે જીવન તમારે હાથ, રાખો તો રહીએ રે,
વાદીગરના ખેલ, ખેલાવો ત્યાં જઈએ રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

બાનાની પત નહિ જાય, પ્રભુજી એવા પ્યારા રે,
યુગ વીત્યો ને આણ્યા ધામ, નામથી ન્યારા રે.
પ્રથમ દર્શન દીધાં ગુરુદેવ, ભાભારામે ભાળ્યા રે,
કર જોડી રહે કીકીબાઈ, અવિનાશી પ્રભુ આવ્યા રે.

ઘણા વર્ષોએ ભક્ત અને ભગવંતનું મંગલ મિલન થયું હતું. પ્રથમ ગુરુ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને ભગવાને દર્શન આપ્યાં અને પછી સાધ્વી કીકીબાઈ પર અનુગ્રહ થયો. ભગવાનનું પરમ પાવન દર્શન થતાંની સાથે જ તેમના સર્વ મનોરથ પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થયા. જગતના પાલનહાર મનમોહનને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તેને માગવાનું શું બાકી રહે ? જેને જગતનો નાથ મળી ગયો તેને સાંસારિક તુચ્છ વૈભવની શું કામના હોય ?

ભગવદ્ દર્શન પછી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના જીવનમાં ઘણો જ ઉત્સાહ-આનંદ અને મનોબળ- ધૈર્ય આવી ગયાં. પછી તેમણે દૃઢ મનોબળ કરી આશ્રમના આતિથ્યધામ અને સદાવ્રતની ખૂબ જ પ્રગતિ કરી. સદાવ્રત હતું તેથી ક્યારેક પંદર, ક્યારેક પચાસ તો ક્યારેક ક્યારેક સો-બસો માણસો પણ આવતાં હતાં. આટલા બધા લોકોની રહેવાની, જમવાની, સ્નાનાદિની સર્વ વ્યવસ્થા જોવાનું કાર્ય એકલાં સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને જ કરવું પડતું. પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારનું આળસ ન કરતાં તેમણે પોતાનું જીવન આ કાર્ય માટે સમર્પિત કરી દીધું હતું.

એક સમયે સદાવ્રતમાં અનાજ ખૂટી ગયું. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ચિંતામગ્ન બની ગયાં. તાત્કાલિક બહારથી ગમે ત્યાંથી સગવડ કરવી પડે તે માટે બારણા પાસે જવા નીકળ્યાં. તે જ સમયે એક માણસ હાથ જોડી સામે આવ્યો અને બોલ્યો: આ અનાજની ગુણો લાવ્યો છું કંઈ જગ્યાએ ઉતારવી છે તે કહો. સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ભાવવિભોર બની ગયાં અને કરજોડી પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં કે - 'હે શામળીયા ! તે આજ આશ્રમની અમારી લાજ રાખી !'

એક વખત ઘણા સંતો જમતા હતા તે જ વખતે સો-દોઢસો સાધુઓનો સંઘ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના દર્શન માટે પધાર્યો. માતાજીએ તે જ પંગતમાં બધાને બેસાડી જમાડી તૃપ્ત કર્યા. બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. આ માતાએ આટલી રસોઈ આટલા મિષ્ટાન્ન સાથે ક્યારે બનાવી હશે ! આટલા લોકોને જમાડી તૃપ્ત કર્યા પરંતુ રસોઈનાં વાસણો તો કોઈ દેખાતાં નથી ! સાધ્વી કીકીબાઈના હાથનું તે અમૃત સમાન ભોજન લઈ સર્વ સંતજન પોતાને ભાગ્યવાન માનવા લાગ્યા.

સંત સાધ્વી કીકીબાઈને ભગવાને મુક્ત હસ્તે અપ્રતિમ સૌંદર્ય આપ્યું હતું. સંતના ધામમાં અનેક પ્રકારના માણસો આવતા. એક દિવસે ફરતો ફરતો એક સાધુ આવ્યો. સાધુ હોવા છતાં તેના હૃદયમાં વિષયોનું વિષ મટી ગયું ન હતું. તે પંગતમાં જમવા બેઠો પરંતુ જમી શકતો ન હતો. કારણ કે તેનું ધ્યાન તો સંત સાધ્વી કીકીબાઈ પર જ હતું. તદ્દન નિષેધ (હલકી) દૃષ્ટિથી તે સંત સાધ્વી કીકીબાઈને નિહાળતો હતો. સાધુની તે વિષયાસક્ત નજર જોઈ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ધીમેથી તેની પાસે આવ્યાં અને થોડા આવેશથી બોલ્યાં:

બેટા, તને દૂધ પીવડાવી, ધવરાવી મોટા કર્યો તે દિવસો તને યાદ નથી આવતા ! તું આ દૂધને ભૂલી ગયો તો વાંધો નથી પણ જેણે તને જન્મ આપ્યો તે માતાને પણ ભૂલી ગયો ?' સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના આ શબ્દ પ્રહારથી ભાન ભૂલેલો સાધુ શુદ્ધિમાં આવ્યો. આકસ્મિક રીતે અચંબામાં પડી તે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ તરફ જોવા લાગ્યો, તો સાક્ષાત્ તેની માતા સામે ઊભો રહેલો દેખાયો. સાધુ ત્વરાથી ઊભો થઈ માતાના ચરણમાં દીનતાથી નમન કરી બોલ્યો:

'માતાજી ! મને ક્ષમા કરો, મારો અપરાધ માફ કરો. હું તમારો અધમ પાપી પુત્ર છું. પુત્ર કુપુત્ર બન્યો, હે માતે ! તમે આ ગરીબ, હીન, દીન, પાપી, ચંડાળ પર કૃપા કરો. માતે ! હું ખરેખર માર્ગ ભૂલ્યો હતો. તમે મને ઠેકાણે લાવ્યાં, તમે સાક્ષાત્ ભગવતી છો !' એવું બોલી તે સંત સાધ્વી કીકીબાઈના ચરણમાં નમી પડયો.

અપાર વાત્સલ્યથી તેને ઉઠાડી અને સાધ્વી કીકીબાઈએ કહ્યું: 'બેટા, તું ભૂખ્યો છે. શાંતિથી ભોજન કર.' એવું કહી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ તેને બેસાડયો અને સ્વ હસ્તે ભોજન પીરસી તૃપ્ત કર્યો.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની કૃપા દૃષ્ટિથી વાંઝિયાપણું મટી પુત્રરત્ન પ્રાપ્ત થયેલાં એવાં એક કણબી શેઠ અને શેઠાણી માનતા-બાધા પૂર્ણ કરવા માટે એક કુશળ કારીગર પાસેથી ચાંદીનો ઝૂલો તૈયાર કરાવી સંત ધામમાં લઈ આવ્યાં. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ તો ધ્યાન મગ્ન હતા. તેઓએ આશ્રમમાં આવી ગુરુગાદી પર ફૂલહાર ચઢાવી, શ્રીફળ ધરાવી અને ચાંદીનો ઝૂલો ગાદી સામે મૂકી પોતાના નાનકડા દીકરાને ગાદી સામે સૂવડાવી અને હાથ જોડી વિનયથી બોલ્યાં: 'મહારાજ ! અમે તો વાંઝિયાં હતાં, પણ આપે અમારા પર કરુણા કરી પુત્ર રત્ન આપ્યું અને દુનિયાના મેણાં-ટોણાંથી અમને મુક્ત કર્યાં. આ પુત્ર આપે આપેલ છે.

માનતા માની હતી તે અનુસાર આ ચાંદીનો ઝૂલો અહીં ચઢાવી અને આપના કૃપા પ્રસાદ તરીકે પુત્રને લઈ જઈએ છીએ.' એવું બોલી માતાએ તે બાળકને ઊંચકી ખોળામાં લીધો.

એટલામાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ત્યાં આવ્યાં. તેઓ ચાંદીનો ઝૂલો ત્યાં મૂકેલો જોઈ બોલ્યાં: 'બહેન, સાધુના સ્થાનમાં આવા ચાંદીના ઝૂલાની કોઈ જરૂર નથી. ઉલટાની એવી વસ્તુઓથી ઉપાધિ વધે. તમારી માનતા ફળી ગઈ હવે આ ઝૂલો ઘેર લઈ જાઓ. બાળક જ્યારે રમવા જેવડો થાય ત્યારે તેને રમવા માટે આપજો.' એવું કહી ઝૂલો પાછો લઈ જવા આગ્રહ કર્યો. પરંતુ કણબી શેઠે ના કહી અને કહ્યું કે: અમે આજે બાધાના બંધનમાંથી મુક્ત થયાં છીએ તેમ છતાં પણ આ ઝૂલાને પાછો ઘેર લઈ જઈશું નહીં. એવું બોલી તે દંપતી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને વંદન કરી ત્યાંથી ઘેર જવા નીકળી ગયાં.

સંત ધામમાં અનેક પ્રકારના સાધુ-સંતો આવતા હતા. આ વખતે ચાંદીનો ઝૂલો ભેટ તરીકે આવેલો છે એ જોઈ એક સાધુના મનમાં તે ઝૂલો લઈ જવાની દુર્બુદ્ધિ આવી. લાગ મળવાથી રાત્રિના સમયે ચૂપચાપ ઊઠી ઝૂલો ઊંચકી તે પલાયન થઈ ગયો. બીજા દિવસે સવારે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને ઝૂલાની ચોરી થયાનું ધ્યાનમાં આવ્યું. તે પોતે નિરપેક્ષ હોવાથી ખાસ દેખભાળ રાખી ન હતી. આ બાજુ ચોર સાધુ એકાદ કોસ ગયા બાદ એક માણસે તેને પકડી તેની ઝોળીમાંથી ચાંદીનો ઝૂલો કાઢી લીધો અને તેને અતિશય માર મારી અધમૂવા જેવો કરી નાખ્યો. સાધુ પોતાના હૃદયમાં પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો. મનોમન તેણે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને સંત સાધ્વી કીકીબાઈની ક્ષમા માગી.

એક વખતે રાત્રિનો પહેલો પ્રહર પૂરો થયા બાદ આશ્રમમાં એક યોગી પુરુષ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના દર્શન માટે આવ્યા. તે યોગીની ભવ્ય, દિવ્ય, તેજસ્વી મૂર્તિ જોઈ અને આગંતુક રાત્રિના સમયે આવેલા હોઈ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને આશ્ચર્ય થયું. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ વિનયથી યોગીને કહ્યું: 'મહારાજ ! આપ બહુ દૂરથી આવેલા જણાવ છો. થોડોક સમય વિશ્રાંતિ લો ત્યાં સુધીમાં હું આપના માટે ભોજનની વ્યવસ્થા કરું છું. ગુરુજી તો હમણાં ધ્યાન મગ્ન બેઠેલા છે અને કોણ જાણે ક્યારે તેમની ધ્યાનાવસ્થા છુટે !'

આગંતુક યોગી યોગી બોલ્યા: 'માતાજી ! યોગી પુરુષની ગતિ જ અકળ હોય છે. તે તો પોતાના જ પ્રભુના ધ્યાન ચિંતનમાં આનંદ અનુભવી રહ્યા હોય છે. મને તો ફક્ત તેમના દર્શનની જ ભૂખ છે. તેથી એકવાર તે જ ધ્યાનાવસ્થામાં મને તેમનું દર્શન કરાવી આપો.

માતાજી, હું નિત્ય તૃપ્ત જ છું મને ભૂખ નથી. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનાં દર્શનની જ ફક્ત તૃષા છે, તેમની પાસે મને લઈ ચાલો.'

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ તે યોગીશ્વરને લઈ ગુરુના આસન પાસે ગયાં, ત્યાં જઈ તે ધ્યાનમૂર્તિને નિહાળી યોગીએ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા અને અત્યંત ભાવપૂર્ણ નયનોથી તે મૂર્તિ જોઈ પરમ આનંદમાં પ્રસન્નતા પામી નજીકમાં જ ઊભાં રહેલાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના ચરણને નમન કરી બોલ્યા: 'માતાજી ! આજે આપનાં દર્શનથી ખરેખર ગંગામૈયાનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો. સાક્ષાત્ ભગવત્ સ્વરૂપ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને આપના પાવન દર્શનથી આજે હું તૃપ્ત થયો. માતે ! હું જ્યારે જ્યારે અહીં આવું ત્યારે ત્યારે આ બાળક પર આપણી કૃપા દૃષ્ટિ રાખજો.' એવું બોલી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈની ચરણ રજ મસ્તકે ધારણ કરી જેવો આવ્યો હતો તેવો જ જતો રહ્યો.

योगी प्यासा दरशनका, आया गुरुके धाम ।
गुरुदेव अरू साध्वीको, झुक झुक कीये प्रणाम ॥

એક વખત યોગી અડબંગનાથ, જાન્હવીદાસ, સતાનંદજી અને રસિકનાથ આ ચારે સિદ્ધ પુરુષો માનવ કલ્યાણ માટે પોતાના પવિત્ર સ્થાનકેથી પ્રયાણ કરી જગતમાં તીર્થાટન પર્યટન કરતા કરતા ચંપકવનમાં આવ્યા. યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ સામે ગયાં અને અત્યંત વિનમ્ર ભાવથી પ્રણામ કર્યા. સિદ્ધ પુરુષ અડબંગનાથે સાધ્વી કીકીબાઈ તરફ ગહન દૃષ્ટિથી જોયું ત્યારે તેમને ભૂતકાળનું સ્મરણ થયું. અલિંદ્રા જઈ આપણે જેમને વરદાન આપી જેમનું વાંઝિયાપણું મટાડયું હતું તેની જ આ કન્યા છે. આ અહીં કેવી રીતે આવી હશે ? યોગી, અનિમેષ દૃષ્ટિથી નિરખવા લાગ્યા તે સાથે જ કીકીબાઈને પણ જ્ઞાન થયું કે એ જ ગુરુદેવે આપણને બાળપણમાં સંસારની અસારતા સમજાવી હતી. તે ગુરુવર્યને જાણી સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ અડબંગનાથના ચરણે દંડવત્ નમન કરતાં પડી ગયાં. હર્ષાશ્રુ વડે યોગીના ચરણ ધોઈ પ્રક્ષાલન કરવા લાગ્યાં. ત્યાગમૂર્તિ યોગી પુરુષના નેત્રોથી પણ જલબિંદુ ટપકવા લાગ્યાં. તે મહાપુરુષે તેમના શિર પર વરદ્‌હસ્ત મૂકી પોતાના હાથથી સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને ઊભી કરી અને કહ્યું: બાલિકે ! ઊઠ, આ જગતમાં સેવામાં જ આપણા જન્મનું કલ્યાણ છે. તું ચિંતા ન કર. યોગીશ્વર સંત શ્રી ભાભારામના સાનિધ્યમાં તારું જીવન પરમ ઉજ્જવળ બની ઝળકશે. શિર પર જે કર્તવ્ય

કર્મની જવાબદારી ઉઠાવી છે તે સેવિકા પ્રમાણે પાર કર. તારો ભાવિ સમય ઉજ્જવળ છે. એમ કહી અડબંગનાથે સાધ્વી કીકીબાઈને આશીર્વાદ આપ્યો. ગુરુનો અને શિષ્યાનો આ અદ્ભુત અનુરાગ અનુપમેય જ હતો. તે જોઈ બધા આશ્ચર્યથી દિગ્મૂઢ થઈ ગયા.

સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ સ્વસ્થ બન્યાં. અન્ય ચારે યોગીઓના ચરણાવંદી તેણીએ લીનતાથી પ્રણામ કરી, સર્વને ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ધ્યાન મગ્ન હતા તે આસન પાસે લઈ ગયાં. યોગીઓને યોગી મળ્યા અને આનંદનું પૂર ઉમટ્યું, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ધ્યાનમાંથી જાગૃત થયા. યોગી અડબંગનાથ અને સર્વ યોગીઓનો યોગીશ્વર સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સાથે સત્સંગ થયો. તેઓએ સાથે બેસી અગમ્ય જ્ઞાન વાતોની ચર્ચા કરી. સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ પણ એકાગ્ર અંતઃકરણથી તે ચર્ચા સાંભળી અને તેણીના અંતઃકરણમાં પ્રેમ સાગર ઉછળી આવ્યો. જ્યારે તેઓ પાછા જવા માટે તૈયાર થયા ત્યારે એ મહાપુરુષનાં હૃદય તેમનો વિયોગ સહી શકતાં ન હતાં. તેમ છતાં હૃદય કઠણ કરી તેઓ ઊઠયા. ત્યારે કીકીબાઈ દૂર ઊભાં રહી ડૂસકે ડૂસકે રડતાં હતાં. તે જોઈ સિદ્ધ પુરુષ અડબંગનાથનું હૃદય દ્રવી ગયું. તેઓ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પાસે ગયા. તેણીના શિર પર વરદહસ્ત મૂકી બોલ્યાઃ 'બાલિકે ! યોગી પુરુષની માફક માનવ કલ્યાણના વ્યવસાયમાં પ્રવૃત્ત રહો. તારું નામ સદા સર્વદા અમર બની રહેશે.' એવું બોલી આશીર્વાદ આપી યોગી પુરુષો વિદાય થયા. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ નીચે નમી તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા.

આ અલૌકિક પ્રસંગ જોઈ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પણ આશ્ચર્યચકિત બની ગયા. શું કીકીબાઈ પણ યોગી અડબંગનાથને જાણે છે ? એવો પ્રશ્ન તેમના ચિત્તમાં ઉદ્ભવ્યો. પણ યોગીઓના વિરહની વ્યથામાં એ પ્રશ્ન ભૂલાઈ ગયો. મહાપુરુષોના મિલનથી થનારો આનંદ અને તે પછી થનાર વિયોગના દુઃખનું વર્ણન થઈ શકે જ નહીં, પણ તેમના સંગથી પ્રાપ્ત થનારો આનંદ કંઈ અલગ જ હોય છે.

योगी जनके मिलनकी, योगी को अभिलाष ।
भाभारामको देखते, पहुँची मनकी आश ।।

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે એક વખત પ્રશ્ન કર્યોઃ 'બહેન કીકીબાઈ, તું યોગી અડબંગનાથને ક્યારથી જાણે છે ? તારા વિષે આટલા આત્મિયતાથી યોગીએ પ્રેમભાવ વ્યક્ત કર્યો તે જોઈ મને ખરેખર આશ્ચર્ય થયું.' સંત ભાભારામ મહારાજના આ પ્રશ્નનો જવાબ

નહીં આપતાં સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ તેમને જ ઉલટાનું કહ્યું: 'મહારાજ ! મને પણ એ જ આશ્ચર્ય થાય છે કે યોગીરાજ અડબંગનાથ સાથે આપનો પણ સંબંધ શું છે કે આપણને મળવા માટે દૂરથી દોડતા આવ્યા ?

• પદ •

અડબંગનાથજી ગુરુજી તમને ઓળખે, સિદ્ધ પુરુષ મળવાને કેમ ધાય જો,
અસલ નાતો શું છે તમારો એમનો, કહોને ગુરુજી પૂછું લાગી પાય જો.

પૂર્વ જન્મમાં ઉત્તરાખંડમાં બેસીયા, તપેશ્વરી થઈ ધરે પ્રભુનું ધ્યાન જો,
અડબંગનાથજીના સંગમાં જઈને બેસતા, યોગીજનો થઈ જાતા તરબોળ જો.

સિદ્ધ પુરુષે મુજને ઘણી વાતો કહી, યોગી પુરુષ પ્રગટે પરહિતકાર જો,
અવનિમાં જઈ અધમને ઓધારતા, ભક્તજનોની નિશ દિન કરતા વહાર જો.

ગિરિ ગુફામાં બેસીને તમે શું કરો, ભાવ કરીને ભજવાને કિરતાર જો,
અવિનાશીના બાળ જગતમાં આથડે, નાગા ભૂખ્યા લોક રડે હજાર જો.
દુઃખિયાના બેલી થઈને રહો, આંસુ એના લૂછી નાખો આ વાર જો,
પરમાર્થમાં પાછા ડગ ભરશો નહીં, અફળ જાશે યોગીનો અવતાર જો.

ગુરુ અડબંગનાથના શબ્દો હૃદયમાં લાગીયા, ઉતરી ગયા છે માનો આરપાર જો,
ઈંદ્રકીલથી આ અવનિમાં આવીયા, માંડી બેઠા છે પરમાર્થનો વેવાર જો.

રિદ્ધિ સિદ્ધિ યોગીના ચરણની દાસી છે, ભાવ કરી એને વાપરો પરહિત કાજ જો,
યોગીની લીલા જોવાને આવીયા, ગુરુદેવ અડબંગનાથ મહારાજ જો.

પરમાર્થની પૂજા ભાભારામની જોતાં, હરખીયા યોગી પુરુષો ચંદ જો,
દુઃખિયારાના દુઃખ સદા હરતા રહો, જોતાં અમને હૈયે થયો આનંદ જો.

કીકીબાઈ આ કથની છે ગઈ કાલની, યોગી પુરુષનો ત્રીજો છે અવતાર જો,
ભક્તોને કાજે અવનિમાં વસી રહ્યું, મુખથી કદી માગું નહીં ઉધાર જો.

ગુરુદેવ હેતે હૈયાં ખોલીયાં, નિરખી ગુરુની આંખે આંસુ ધાર જો,
કીકીબાઈએ ગુરુના ચરણ ગ્રહી લીધા, માફ કરી દો મુજને દેવ મોરાર જો.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

'બહેન કીકીબાઈ ! આ સિદ્ધ પુરુષ સાથે મારો બહુ જૂનો સંબંધ છે. પૂર્વ જન્મમાં ઉત્તરાખંડમાં ઇંદ્રકીલ પર્વત પર તપશ્ચર્યા કરતો હતો ત્યારે આ મહાપુરુષ સાથે મેળાપ થયો હતો. તે સમયે આ મહા યોગીએ મને આદેશ આપ્યો હતો કેઃ 'હે તપેશ્વરી ! ગિરિ ગુફામાં બેસી શું કરશો ? ફક્ત એકલાએ જ હરિ સાધના કરવાનો શું અર્થ ? યોગીનું પ્રાગટય જન હિત માટે થતું હોય છે. પાપી જીવાત્માઓનો ઉદ્ધાર, ભક્તજીવોની અહર્નિશ સંભાળ કરવા માટે અને જગતમાં ભગવંતના લાડકા બાળકો ભૂખી-દુઃખી અવસ્થામાં ફરતા હોય છે, તેમનાં તપ્ત અશ્રુ લૂછવા પાવન તીર્થાટન કરી ભગવંતનું કાર્ય કરવું જોઈએ. કેવળ ગિરિકંદરામાં એકલાએ બેસી જગત કાર્ય થઈ શકે નહીં. પરોપકારી બની દુઃખિયાનાં દુઃખ કરવાં જોઈએ. પરમાર્થના આ વ્યવહારમાં ઊણપ ન આવવી જોઈએ અને જો કદાચ તેવું બને તો યોગીનો અવતાર પૂરો થયેલો ન જ ગણાય. તેથી જો હવે માર્ગ ભૂલી ગયા તો મુક્તગામી નહીં બનતાં અધોગામી બનશો.'

ગુરુવર્ય અડબંગનાથનો આ અમૂલ્ય ઉપદેશ આ ત્રીજા જન્મમાં યથાર્થ કરવા માટે આ પાવન કાર્ય શરૂ કર્યું છે. આપણને કરેલા ઉપદેશનું યથાર્થ પાલન થાય છે કે નહીં તેનું નિરિક્ષણ કરવા માટે એ સિદ્ધ પુરુષ પોતાના ત્રણ સહયોગીઓને સાથે લઈ અહીં આવ્યા હતા. પરમાર્થનું આ પાવન કાર્ય જોઈ યોગી પરમ આનંદ પામ્યા.' ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામના મુખેથી આ અલૌકિક સંદેશ સાંભળી સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈની આંખોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તેણીએ પોતે સામે પ્રશ્ન પૂછી ગુરુદેવના હૃદયને વ્યથા કરવા બદલ તેમની ક્ષમા માગી.

ચંપકવનના આશ્રમમાં દેવાના રાજદરબાર ભોજરાજ ઠાકોર હંમેશાં ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના દર્શન માટે આવતા હતા. કેટલાક વર્ષોથી તેમનો આ નિયમ અખંડ રીતે ચાલુ હતો. હવે તેમની ઉંમર પણ ઘણી થઈ હતી. વૃદ્ધાવસ્થાથી પગે ચાલી શકાતું ન હતું. મનમાં જીવન પર્યંત ગુરુના દર્શનની ઘણી અભિલાષા હતી તે પૂર્ણ થઈ શકશે કે નહીં એવા સંશયમાં હતા. એક દિવસ તેઓ ગુરુના ચરણાવિંદમાં ભાવથી નમી રહ્યા. આંખોથી અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલુ હતો પણ મુખેથી એક શબ્દ નીકળતો ન હતો. કારણ ત્રિભુવનતારણ ગુરુ મહાત્મા સર્વના અંતરની વાત જાણતા હોય છે પછી બોલીને શું કરવું. ગુરુએ પોતાના હાથે તેમને ઉઠાડી કહ્યું: 'ભોજરાજજી, તમે અશ્રુ ઢાળી રહ્યા છો ! કેમ ? મુખેથી વાણી

ઉચ્ચારો ! દરબાર ! બોલો, આપના પર એવું શું સંકટ આવી પડયું છે ? ભગવંતની કૃપાથી તેનું નિવારણ થશે. આપની જે કંઈ મનોવાંછિત ઈચ્છા હશે તે પૂર્ણ બનશે. વિના સંકોચે વિદિત કરો.'

ગુરુની આ આશ્વાસન રૂપી વાણી સાંભળી દરબાર હળવા થયા અને બોલ્યાઃ

ગુરુજી મુખથી શું બોલવું, જીભ ઝાલી રહું, કેમ કરીને બોલું કિરપા નાથ જો.
હૈયું મારું રાત દિવસ રડી રહે, ગુરુને તેડી લાવું સંગાથ જો.
દયા કરીને દેવામાં આવી રહો, ભાંગે મારા મનડા કેરી ભ્રાંત જો.
ભક્તજનો સહુ આવીને ભેળા થાશે, ટાળજો એના તનડાના સંતાપ જો.

'મહારાજ ! શું બોલું ! બોલતાં બોલતાં મારી જીભ અચકાય છે, મારું હૃદય તદ્દન વ્યાકુળ થઈ જાય છે. દિવસ રાત એક જ વાત મનમાં ઘોળાય છે કે કોઈ પણ પ્રકારે ગુરુજીને દેવામાં લઈ જવા. ગુરુદેવ ! હું દીન હીન આપનો દાસાનુદાસ છું. મારા મનની અભિલાષા પૂર્ણ કરો ! આપ દેવામાં આવી નિવાસ કરો. જે રીતે અહીં ભક્તજન ભેગા થઈને આવે છે તે પ્રમાણે ત્યાં પણ આવશે. આપ તેમના હૃદયનો સંતાપ ઓછો કરો. સેવકોના સંતાપને દૂર કરો. દેવામાં રહી લોકોનું કલ્યાણ કરો. એ જ મારી પ્રાર્થના છે. આ મારી યાચના પૂર્ણ કરો !'

ભોજરાયની વિનંતી સંતે સાંભળી,
ભક્ત હેતે એને ખાલી કીધાં ધામ જો.

દયાનિધિ દેવામાં આવી વસ્યા,
દેવા તે દિન બની ગયું સંત ધામ જો.

ચરોતરના લોકોને અચરજ થયું,
ભોજજી પર રિઝીયા ભાભારામ જો.

ચંપકવનથી ગુરુજી પ્રેમથી પરવર્યા,
જઈને કીધો દેવામાં નિવાસ જો.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે વચન આપ્યું હતું અને ભવિષ્યકાળ પર નજર રાખી મહાપુરુષ જે કંઈ ઘટનાઓ નિર્માણ કરાવે છે તે અત્યંત ગૂઢ હોય છે. સર્વ સામાન્ય માણસ તે સમજી શક્તો નથી. યોગી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે ભોજરાજ ઠાકોરની વિનંતી પરથી દેવામાં મોટો આશ્રમ બાંધી સ્થાયી નિવાસ કર્યો. ખરેખર મહાપુરુષ આશ્રમ, મઠ, મંદિરો વગેરે બાંધવાના અને આશ્રમ ચલાવવાની ઉપાધિમાં પડતા નથી પરંતુ ઈશ્વર જ તેમના દ્વારા તેવું કાર્ય કરાવી લે છે, કારણ ઈશ્વરનો તેમાં કોઈક ઉદ્દેશ રહેલો હોય છે.

એક વખત ચંપકવનથી દેવા તરફ આવતા હતા ત્યારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનું મંગલ મિલન થયું. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ યોગી પુરુષ હતા. તેમના પણ ત્રણ જન્મ થયા હતા. ત્રીજા જન્મમાં કોળી કુળમાં તેમનો જન્મ થયો હતો અને લૂંટારુનો ધંધો કરતા હતા પણ સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના મેળાપથી તેઓ સંત બની ગયા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અત્યંત પ્રેમ આદર ભાવે તેમને પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયા. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના દર્શનથી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને પણ પરમ આનંદ થયો. સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનું પ્રાગટય યોગીવર અડબંગનાથના શુભ આશીર્વાદથી થયું હતું. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પણ તે જ સિદ્ધ પુરુષના શુભ આશીર્વાદથી પ્રગટ થયા હતા. જ્યારે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો મેળાપ અને યોગીશ્વર સોહંનાથનો શુભ આશીર્વાદ મળ્યો હતો. આ પ્રકારે આ સર્વ યોગીશ્વરોનો પૂર્વ ઋણાનુબંધ હતો તેથી મૃત્યુલોકમાં તેઓનું આ રીતે મિલન થયું હતું. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ એ પૂર્વ સંબંધ જાણતાં હતાં તેથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના આગમન સાથે તેમને મંગલ ગીત ગાઈ તેમનું સ્વાગત કર્યુ.

● પદ ●

આવ્યા આવ્યા નાયાજી મહારાજ, દુર્લભ દર્શન કીજીયે રે,
આ તો યોગી જનનો દેશ, ઓળખીને લ્હાવા લીજીયે રે.
યોગી થઈને અવનિ માંય, આવ્યા છો અવતાર ધરી રે,
ભૂલ્યા ભટકયા જીવ, એના પર મહેર કરી રે.
ગુરુજી જુગ જુગની સગાઈ, અડબંગનાથ ઓળખે રે,
એમાં સોહંનાથ સોહાય, અવતાર સઘળા એ લખે રે.

નાયાજી બેઠા છે આસનવાળી, યોગી આવે મળવા રે,
હૈયામાં હરખાય, ધન્ય ધન્ય યોગી અવતાર રે.

નાયાજી આવ્યા અમ ઘર આજ, દિવાળી દન ઊગીયો રે,
પરભવ કેરી સગાઈ, આનંદ ઉરથી ઉછળ્યો રે.

ગુરુજી ભાભારામ મહારાજ, અડબંગનાથને વિનવે રે,
કીકીબાઈ બેઉ કરજોડ, નાયાજી ચરણે નમે રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને જન્મોજન્મના જૂના પ્રેમ સંબંધોનાં વર્ણન કરી કહ્યાં અને તેમનો યોગ્ય આદર સત્કાર અને સન્માન કર્યું. પછી તેણીએ આપણને જે ગુરુ મળ્યા તે કેવા છે તે વિશે જીજ્ઞાસુ બુદ્ધિથી પ્રશ્ન કર્યો :-

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ :-

કહોને ગુરુજી એક વાર, સદ્‌ગુરુ કેવા મળીયા રે,
અકરમ કીધા દૂર, ભક્તિમાં કેમ ભળીયા રે.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ :-

મારા ગુરુજી દીનદયાળ, જગજીવન સાચા રે,
ક્ષણમાં છોડાવ્યા ફંદ, આપી મુજને વાચા રે.

વસતા પ્રેરણાપીઠ માંહી, સદ્‌ગુરુ મહારાજ રે,
એમના ચરણકમળની માંય, પરચા અથાગ રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ :-

પરચા બતાવે મોરાર, દુનિયા વખાણે રે,
મને ગુરુના દર્શન કેરી આશ, કયારે ગુરુ આવે રે.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ :-

મોંઘો અવસરીયો આવે, ગુરુનાં દર્શન થાય રે,
વિનય કરીને મહારાજ, આરત વાણી ગાય રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ :-

નાયાજી તમારા ગુરુદેવ, નીરખવા છે નૈને રે,
કીકીબાઈ કહે અમ ઘેર, તેડી લાવો એમને રે.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે પોતાના ગુરુદેવના યશ ગાયા તે સાંભળી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ તેમનાં દર્શનની અભિલાષા વ્યક્ત કરી અને પ્રેમાગ્રહથી કહ્યું કે: 'એક વખત આપના ગુરુદેવનું દર્શન કરી તેમનો આદર સત્કાર કરવાની મનમાં બહુ ઈચ્છા છે.

ત્યારે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યા:-

આવશે આવશે મારા ગુરુદેવ, આંગણીયે તમારા રે,
તે દિ ઉજળા હોશે તન મન, ચેતાવન હારા રે.

ગુરુજી બુડતાની ઝાલે બાંય, તાર્યા કઈ જીવન રે,
એના ગુણલા વખાણ્યા કેમ જાય, પેખી લેજો ભવને રે.

જંબુદ્વીપની માંય, થંભ એમને રોપ્યો રે,
પ્રગટ પ્રેરણાપીઠ મોજાર, સ્વામીજી આવ્યા રે.

મારા ગુરુજી અગમના ભેદ, ભાખે જો ને ખડા રે,
સુગરા દર્શન પામે, ભાગે નર કૂડા રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ :-

ગુરુજીના વખાણ, કરો છો તમે પૂરા રે,
અમને મળવાની હોશ, પરખીયે શૂરા પૂરા રે.

નાયાજી અમારા બોલ, ઉરમાં લખી લેજો રે,
એક દિન ગુરુનાં દર્શન, અમને દેજો રે.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનો ઘણા સમય સુધી વાર્તાલાપ થયો. સત્સંગની જ્ઞાનચર્ચામાં ત્રણે જણાં ન્હાઈ રહ્યાં છે. તેમની જ્ઞાન ચર્ચાની વિમલ કથાઓની સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના પરમ શિષ્ય ગંગાસિંહ ગોહિલે યથાર્થ નોંધ કરી રાખેલ છે.

અત્યંત પ્રેમથી ઉલ્હાસમય બનેલાં બંને બહેન-ભાઈ મનોમન સદ્‌ગુરુનાં દર્શન અને મિલન માટે અત્યંત આતુર બની ગયાં. તેમને પોતાની આંતરિક અભિલાષા સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પાસે ફરી વિદિત કરી.

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'ભાભારામ ! કીકીબાઈ ! આપની અભિલાષા ટૂંક સમયમાં જ પૂર્ણ બનશે. એક દિવસ આપણા આ સ્થાનમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનું આગમન જરૂર થશે. તે દિવસે આપણા હૃદયમાં અદ્‌ભુત પરમાનંદ પ્રગટ થશે.' એવું કહી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ આશ્રમથી પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરતા હતા તે જ સમયે પરમ સેવક ચંદનવીર સાથે સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજનો રથ ત્યાં દાખલ થયો.

અણધારી રીતે સર્વ યોગીઓનો મેળાપ થવાથી બધાને ખૂબ જ આનંદ થયો. સૌએ સદ્‌ગુરુ ચરણે સાષ્ટાંગ નમન કર્યાં. સર્વેને અત્યંત પ્રેમથી ઉઠાડી સદ્‌ગુરુએ પોતાના હૃદય સાથે લગાડયા અને પોતાનાં અમૃત વચનથી સર્વેને શાંત કર્યા. સાત દિવસ પર્યંત સદ્‌ગુરુ મુખેથી અમૃતધારા વહી. શ્રીમદ્ ભાગવત, મહાભારત, રામાયણ,યોગવાસિષ્ઠય, ગુરુગીતા, ભગવદ્‌ગીતા, વૈરાગ્યશતક, ગર્ભોપનિષદ વગેરે અનેક વિષય પર પ્રવચનો થયાં. સંત શ્રી ભાભારામને સંબોધી સદ્‌ગુરુએ અનેક પદો ગાયાં. એ તો ઠીક પણ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજનો તત્ત્વોપદેશ જે ઘણો જ વિસ્તૃત છે. તે દેવ દુર્લભ સત્સંગ સાંભળીને સાધ્વી કીકીબાઈએ પોતાનું જીવન ધન્ય માની લીધું. સંત સેવા સાથે સાંભળવા મળેલો તત્ત્વોપદેશ ગ્રહણ કરી તેમનું મન તૃપ્ત બની ગયું. સદ્‌ગુરુના ચરણ પાસે બેસી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ તેમની સાથે જે જ્ઞાનચર્ચા કરી તે વિશેષ છે. મહાપુરુષનું મંગલ આગમન થયું તે સમયે સાધ્વી કીકીબાઈએ એક મંગલ ગીત ગાયું :-

સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજ પધારીયા, આનંદ અંગ ન સમાય,
ધન્ય ધન્ય દિન આજનો, મળી સાહેલી મંગલ ગાય.

પ્રગટ્યા સંત પાવન દેશમાં, આવી વસ્યા ગુજરાત,
પ્રેરણાપીઠ ગાદી કરી, આપે બીરાજ્યા સાક્ષાત.

નાયાજીને વિનંતી કરી, ગુરુને તેડી લાવો આ ઠામ,
ખેપ કરીને ગુરુજી આવ્યા, ચંપકવન ધામ.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

ભાભારામને ગુરુ ભેટીયા, સત્સંગ કીધો સપ્ત રાત,
જ્ઞાન અમીરસ પીવડાવીયાં, ગર્ભ ગીતાની કહી વાત.

એંસી પદો ભાભારામને, સંબોધી કહ્યાં સદ્‌ગુરુ દેવ,
શ્રોતા બની બેસી રહ્યા, ભાભારામ ગુણ ગંભીર.

અવસર મોંઘા મૂલનો, અમ ઘર આવ્યો આજ,
કર જોડી કીકીબાઈ વિનવે, સદ્‌ગુરુ દેવ શ્રી મહારાજ.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સાથે બેસી થતા સત્સંગમાં ઓતપ્રોત બનેલા સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને જ્યારે નવરાશ મળે એવો સમય જોઈ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પોતાના હૃદયની જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરી પ્રશ્ન પૂછી સદ્‌ગુરુજીના સમક્ષ ખુલ્લા હૃદયે જે કહેવાનું હોય તે સ્પષ્ટતાથી કહી તેમની પાસેથી તે ગૂઢ રહસ્ય ઉકેલી લેતાં હતાં. સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને સંબોધી એવો જ એક ગૂઢ પ્રશ્ન કહ્યો :-

ગુજરાતમાં સદ્‌ગુરુ પધારીયા, દીધો ભાવિકોને ઉપદેશ,
સત્‌પંથ માર્ગ બતાવીયો, એના કાપી નાખ્યા કલેશ.

પૂજા વિધિ ઘટ પાટની, ઉત્તમ ધર્મ કહેવાય,
આદિ કાળથી આવીયો, એવું શાસ્ત્ર માંહી ગવાય.

અનુરાગીને સેવક કર્યા, તમે સત્‌પંથીઓના યુગરાય,
શ્રદ્ધાળુને સત્‌પંથ આપીયા, એની વાતો કૈ વખણાય.

જાત્રાળુનો સંઘ આવીયો, કાશી તીરથ કરવા જાય,
રોકી દીધા તમે નાથજી, કાશી ધામ બતાવ્યાં ત્યાંય.

આત્માર્થીને આપ્યો બોધ, એની જનમજનમની મટી ભ્રાંત,
સેવા કીધી તે ભલી કરી, એને શિષ્ય કીધા કિરતાર.

સત્‌પંથ ધર્મ દેખાડીયા, ગુરુ દેવ બન્યા છો આપ,
અન્ય મારગડે જો પડે, એ તો ડૂબે ભવ સંતાપ.

વાડા ધર્મના વેગળા, એમાં ઝાઝી છે ખેંચાતાણ,
કીકીબાઈ તમને વિનવે, સદ્‌ગુરુદેવ ધર્મના કહોને એંધાણ.

'શ્રી સદ્‌ગુરુજી મહારાજ ! આપ ધર્મ પ્રચાર કરતા કરતા આ ગુર્જર ભૂમિમાં આવ્યા અને અહીં સત્‌પંથના પ્રવર્તક તરીકે કાર્ય કરવા લાગ્યા. આપે અનેક ભાવિકોને શિષ્ય બનાવી વૈદિક સનાતન ધર્મનું જ્ઞાન તેમને જણાવ્યું, એ તો ઠીક પરંતુ કાશી યાત્રામાં જતા યાત્રાળુઓને કાશી વિશ્વેશ્વરનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવી તેમને સત્ય ધર્મની સમજ કેમ અને કેવી રીતે આપી ? તેમના મનમાં કોઈ અવઢવ નહોતી થઈ ? ગુરુજી ! હું આ વિષયથી અજાણ છું એટલે મને આ વિગત સમજાવીને કહો.

સદ્‌ગુરુએ સત્‌પંથ ઉજાળીયો, સત્‌પંથ ધર્મ મહાન,
આન કછુ ભાખો નહીં, જીવડા ઝાઝી છે એમાં ઠાન.

ધર્મ વિચાર કરતા રહો, ધર્મથી હોય કલ્યાણ,
ધર્મી થઈ ધર્મને ઓળખો, એવું સદ્‌ગુરુ કહે છે વાણ.

આન ધર્મીને ખેપથી,સમજાવો શુદ્ધ જ્ઞાન,
સત્‌પંથ માર્ગ બતાવીને, એને કરજો સાચું ભાન.

સંત સાધુને ઓલીયા, એ તો ધર્મના દૂત કહેવાય,
ધર્મ પ્રચાર ચાહે બધા, આન અધર્મી કહેવાય.

અવધૂતો યોગી જનો, જેના મનમાં નહીં ભેદભાવ,
ચાહે તે નામે ભજો, તમે લઈ લ્યો ભજીને લ્હાવ.

સદ્‌ગુરુ એવું નહીં દેખીયું, નિઃપક્ષ પેખાવો હિતકાર,
અકળ ગતિ અવધૂતની, એને નિરખ્યા ગુણ ગંભીર.

સંત સાધુના ઢંગને, તમે પેખી લીધા કીકીબાઈ,
દીનતા દાસ બની રહે, નિત દીન તણા યશ ગાઈ.

નિષ્પક્ષ કોઈ ન્યારા નહીં, શોધી જોયા બહુ સાથ,
કીકીબાઈ સદ્‌ગુરુને વિનવે, મારા સદ્‌ગુરુ રહોને અબાધ.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

ધર્મની કેવળ વાતો કહેનારા જોયા. તેમનાં રીત-ભાત, લક્ષણ નીરખીને જોયાં અને તેમનાં ગહન પ્રવચનો સાંભળ્યાં પરંતુ કેવળ ધર્મના પ્રચાર સિવાય અને પાંડિત્યની ભ્રામક વાતો સિવાય તેમની પાસેથી કંઈ પણ જોવામાં આવ્યું નહીં. અન્ય જનોને ધર્મ માર્ગ દર્શાવવો સુલભ છે પણ પોતે તે પ્રમાણે વર્તન કરવું દુષ્કર હોય છે, સર્વ ધર્મ પ્રવર્તક એ જ ગર્તામાં ફસાયેલા દેખાય છે. મહાપુરુષોની વાત અલગ છે પરંતુ કેવળ ધર્માંધતા અથવા અંધશ્રદ્ધા આત્મનાશનું કારણ નથી બનતી?

યોગી, અવધૂત, સાધુ, સંત, ઓલિયા જેવા મહાપુરુષ સદા સર્વદા નિષ્પક્ષ હોય છે. જેમને કોઈ વિશિષ્ટ ધર્મની ખેંચતાણ નથી તે તો કેવળ એક ભગવંતને જ ઓળખે છે. બાકી ગમે તે હોય - ઉત્તમ કર્મ અને માત્ર ઈશ્વરનું સ્મરણ, ચિંતન એ જ તેમની શિખામણ અને એ જ તેમનું આચરણ હોય છે. આ દ્વિધામાં તે અટવાઈ રહેવા ન જોઈએ. હે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ! તે ગમે તેમ હોય પણ આપના આશીર્વાદથી સદૈવ નિમગ્ન રહી નિરાભિમાન, નિરપેક્ષથી જનતા જનાર્દનના આત્મકલ્યાણનું જ માર્ગદર્શન અમારા હાથથી થાય એ જ મારા મનની અભિલાષા છે.'

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના એવા ઉચ્ચ, મહાન વિચાર અને માનવ માત્રના આત્મ વિકાસની ભાવના જાણી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેને દિલાસો આપ્યો અને કહ્યું :-

સત્‌પંથ મારગ સુગમ છે, એને સમજી લ્યો ને આ વાર,
ઘટપાટ પૂજન તમને સોપીને, અને અલગ થયા નિરધાર.

સાચી વસ્તુ સમજાવીને, કહી દીધું વારંવાર,
જૂઠ પ્રપંચ બહુ મળે, વહી જશો ન તેની લાર.

ઉત્તમ ધર્મ અભડાવીને, એમાં કરી દીધો કલેશ,
સદ્‌ગુરુ કહે એવા અસુરથી, દૂર રહેજો તમે હંમેશ.

કર્તા હોય તે કરી રહો, પૂજા ધર્મ અને નેમ,
સોહી સંગાથે આવશે, તમને રાખશે કુશળ ક્ષેમ.

સત્‌પંથ ધર્મને ઓળખો, તમે એના કરોને વખાણ,
પરમાર્થ ભય ઉપજે, એવી શ્રીમુખે ઓચરે છે વાણ.

અવનિમાં અસુરો પાકશે, તે તો કરશે ધર્મનો લોપ,
કીકીબાઈ કહે ગુરુદેવજી, તમે કેમ નથી કરતા કોપ.

સત્પંથ માર્ગ સુગમ છે. એવું હોવા છતાં તેનો ઉપહાસ કરનારા અસુરોને આપ શિક્ષા કેમ કરતા નથી ? ધર્મનો લોપ થાય એવા પ્રકારનું વર્તન કરનાર ધર્મદ્રોહી લોકોને આપ સજા કેમ કરતા નથી ? સ્વધર્મ મહાન છે. પરધર્મ લાયક નથી. આ તો ભગવાનના મુખેથી નીકળેલા શબ્દો છે. પણ સ્વધર્મ એટલે શું ? એનું સ્પષ્ટિકરણ કરી તેમાં રહેલા જ્ઞાનનું ચિંતન કરી આચરણમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન આપણે કરવો જોઈએ. સદ્‌ગુરુજી ! એ જ આપના સન્માર્ગનો સાર છે ને ? અહાહા ! ધન્ય આજનો દિવસ, ધન્ય આજની ઘડી. આપે અમને બંને બંધુ-ભગિનીને ખરેખર પરમ પાવન બનાવ્યાં.

જીવનના સાર સમજાવી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમને વધુ સંબોધન કરી અંતિમ બોધ કર્યો :-

સત્‌ની વાતો સાંભળો, એક નામ જપો સુખદાઈ,
નિશ દિન મારા નાથનું, સ્મરણ કરોને મારા ભાઈ.

સાચું નામ અવિનાશનું, અવિચળ રહે જુગમાંય,
દેખાય તે બધું નાશવંત, અહીં રહેવાનું નથી કાંય.

કોઈ આજે જશે કોઈ કાલે જશે, વરસ પાંચ પચીસ,
અમર કોઈ રહેવાનું નથી, તમે જપી લ્યોને જગદીશ.

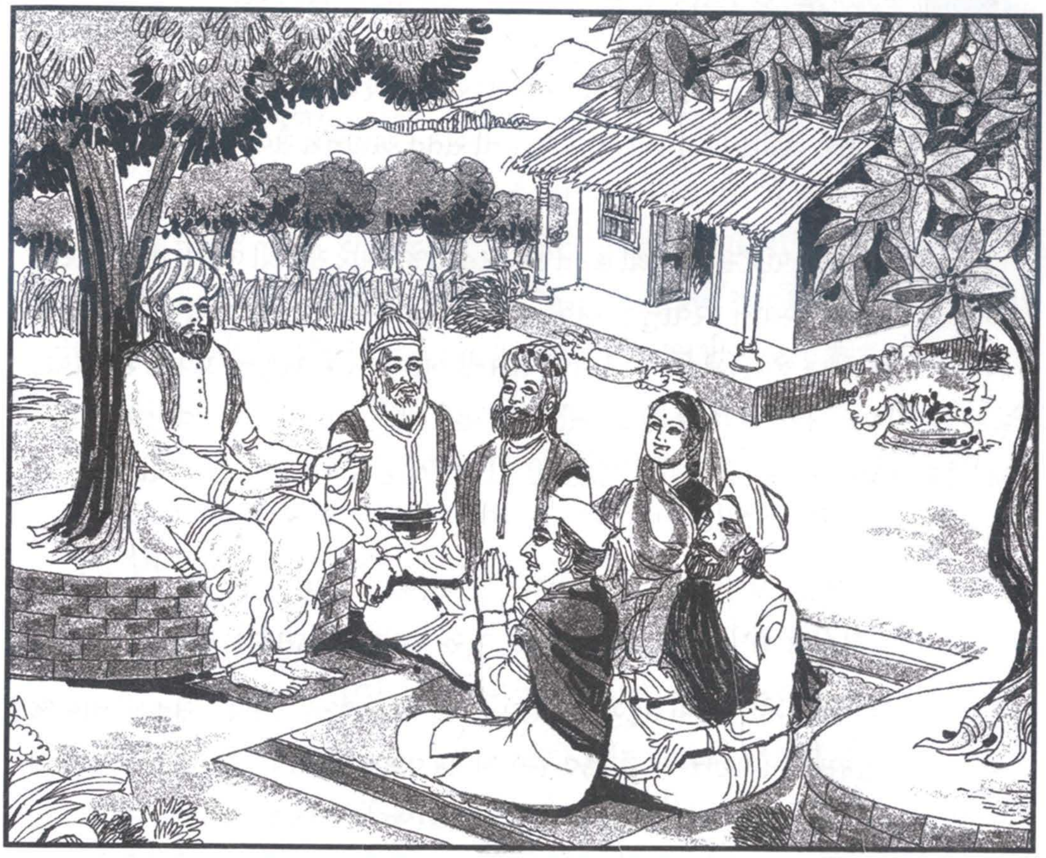
જૂઠા ફંદ તજી દીયો, સમરો સરજનહાર,
મારું મારું તમે શીદ કરો, અહીં તારું નથી તલ ભાર.

ન્યારા થઈને નાથજી, ઓળખી લ્યો એક સંત,
બોલનહારો કોન છે, એને ઓળખી લેજો મારા ભગવંત.

ધર્મની વાતો ભિન્ન છે, એના જૂજવા લાગે વિચાર,
સદ્‌ગુરુ એમ બોલીયા, કીકીબાઈ સમજી લ્યોને સાર.

અંતિમ બોધ આપતાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે સાધ્વી કીકીબાઈને ઈશ્વરના નામની મહત્તા વિષે જાણકારી આપી. ઈશ્વરનું નામ ચિંતન જ સત્ય અને અવિચળ છે. બાકી

તો બધું નાશવંત છે. તેથી તે અવિચલને જ જાણી લો. ધર્મની વાતો બહુ અલગ અલગ હોય અને પ્રત્યેક મન પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, તેથી મન જ્યાં ત્યાં ભટકે છે એટલે સારાસારનો વિચાર કરી માત્ર ઈશ્વરના થઈને જ રહો.



સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પોતાના પ્રિય સદ્‌ભક્તોને દિવ્ય જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે.

આ પ્રકારે સત્‌જ્ઞાન સમજાવી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તે સદ્‌ભક્તોને પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ, તેને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ, યોગ જ્ઞાન, આત્મ જ્ઞાન, જ્ઞાનોત્તર જીવાત્માઓનું કર્મ, જીવન મુક્ત અને વિદેહ મુક્ત અવસ્થા અને જીવાત્મા દ્વારા થનાર જગત કલ્યાણ, આત્મોન્નતિ વગેરે બાબતે સાત દિવસ પર્યંત ધર્મોપદેશ આપ્યો હતો. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ આ જ્ઞાનચર્ચામાં તો અતિશય તલ્લીન બની ગયા હતા. તેમને તો ભાવ સમાધિ લાગી ગઈ હતી. આખરે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે આપણા પ્રિય ગુરુબંધુને તે

ભાવતંદ્રામાંથી જાગૃત કરી સદ્‌ગુરુના વચનામૃત સાંભળવા કહ્યું ત્યારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ જાગૃત થયા, અને બોલ્યાઃ 'અહાહા, પ્રિય ગુરુ મહારાજ ! અમારો જ નહીં પણ અખિલ જગતનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ભગવાને આપના રૂપે આ અવતાર ધારણ કરેલો છે. જગત બાહ્ય ચિહ્નો ઉપર ભૂલી જાય છે, પરંતુ તેનું અંતરંગ સ્વરૂપ જ્યારે પ્રકાશીત થઈ જશે ત્યારે તેમના ચિત્તમાં રહેલું ઘનઘોર અંધકાર રૂપ અજ્ઞાન નષ્ટ થઈ જશે અને તેમને કેવળ અદ્વૈત, અભેદ્ય સ્વરૂપ ઈશ્વરનું સાક્ષાત્ દર્શન થશે. સદ્‌ગુરુ મહારાજ આ અજ્ઞાની બાળક પર આપે અનહદ કૃપા કરી. આ ઋણમાંથી હું મુક્ત ક્યારે થઈ શકીશ ! આપના ચરણકમળની સતત અહર્નિશ સેવા થતી રહે એ જ એક અભિલાષા છે.'

સાત દિવસ પછી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે જ્યારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પાસે હવે અહીંથી પ્રસ્થાન કરવાનું છે એવી વાત કરી ત્યારે સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની એક અનાથ બાળક જેવી સ્થિતિ બની ગઈ. તેમની આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ શરૂ થયો. સદ્‌ગુરુનો વિરહ તેમને સર્વથા અસહ્ય બની ગયો. પછી સદ્‌ગુરુએ પાછા આવવાનું આશ્વાસન આપ્યું અને પ્રસ્થાન કર્યું. તે સમયે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ પણ સાશ્રુનયનોથી સદ્‌ગુરુને વિનંતી કરી :-

પ્રગટ પ્રેરણાપીઠ ધામમાં, પરચા પૂર્યા અનેક,
કીકીબાઈ તમને વિનવે, સદ્‌ગુરુ રાખજો અમારી ટેક.

ત્યારપછી પ્રેરણાપીઠમાં સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના ધામ પર, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના કુકસ ધામ પર તેમજ ચંપકવનમાં અનેક વખત આ સર્વ સદ્‌ભક્તોનો સત્સંગ મેળાપ થવા લાગ્યો. સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ દ્વારા સર્વેને ઉત્તમ પ્રકારનું માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થતું. સત્પંથના ઈતિહાસમાં એ સમય અનન્ય અસાધારણ હતો. ઉજ્જવલ યશ અને કીર્તિ તે સમયે તે ભક્તમંડળને મળી અને સદ્‌ગુરુના સાનિધ્યમાં જ્ઞાન સાધના કરી સર્વેએ આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત કરી. તેની સાથે સાથે પરમાર્થીક સેવા પણ તેમના હાથે થઈ.

સાધ્વી કવયિત્રી શ્રી કીકીબાઈના જીવનમાં અનેક પ્રસંગો ઉદ્‌ભવ્યા છે. તેમાં તેણીના જીવનની કસોટીની ક્ષણો, તેણીના ઈશ્વર વિષયક શ્રદ્ધાના પ્રસંગ જેવા અનેક પ્રેરક પ્રસંગો છે. એમાંય એક પ્રસંગે વ્યાપારીના વેષમાં આવેલ ભગવત્ સ્વરૂપનો ન ભૂલાય એવો પ્રસંગ સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ પોતાના શબ્દોમાં આલેખીત કરેલો છે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

રૂડી રૂડી સત્સંગ કેરી રાત, ભક્તો થાય ભેળા રે,
સદ્‌ગુરુનો ઉપદેશ, ભક્તિમાં ભળીયો રે.

આંધળો આવે અર્ધી રાતે, ગુરુજી મુજને ભાળો રે,
બેઠા છે દયાનિધિ દેવ, દુઃખડાં મારાં ટાળો રે.

ગુરુજીએ કીધી મહેર, ચરણે હાથ ધરીયો રે,
પાંગળો પંથી જન, ત્યાંથી પરવરીયો રે.

સત્સંગની રમણીય રાત્રિઓમાં કેટલાક અલૌકિક પ્રસંગો બની ગયા. એક સમયે એક અંધ માણસ આવી પોતાનું દુઃખ દૂર કરવા વિનવવા લાગ્યો અને તેનું કાર્ય સંતના આશીર્વાદથી સફળ બની ગયું. તે આંખોથી જોવા લાગ્યો અને આનંદથી ઘેર ગયો. એક પંગુ માણસ આવ્યો. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ચરણ સ્પર્શ કરતાંની સાથે જ તેનું પંગુત્વ જતું રહ્યું. એક વખત એક વણઝારો (વ્યાપારી) મધરાતે માલ સામાનના કોથળા ભરી લઈ આવ્યો. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ ઊંઘી ગયેલા હતા. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ તેને મધુર શબ્દોમાં કહ્યુંઃ 'ભાઈ વણઝારા ! આટલી અડધી રાત્રે તું કેમ આવ્યો છે ? મહારાજ તો ઊંઘી ગયેલા છે. તારા માલના પૈસા કોણ આપશે ?'

વણઝારો ભરીને પોઠ, રાતલડીયે આવ્યો રે,
ગુરુજી સૂતા છે નિદ્રામાંય, રાતે સીધું લાવ્યો રે.

સુખે સૂવા દો મહારાજ, પોઠ ખાલી કરવી રે,
મારે પ્રભાતે થાવું છે વિદાય, ગુરુની સેવા કરવી રે.

'માતાજી ! આપવા લેવાનો હિસાબ તો સંત શ્રી ભાભારામ સાથે છે, તેની તમે ફીકર ન કરો. ગુરુજી ઊંઘી ગયેલા છે તો કોઈ વાંધો નથી તેમને ઊઠાડશો નહીં. મને તો આ અનાજના કોથળાઓ ક્યાં મૂકવા છે તે બતાવો, બીજું કંઈ જોઈતું નથી. એવું બોલી તેમને લાવેલ અનાજની ગુણો અને અન્ય સામાન ભંડાર ગૃહમાં વ્યવસ્થિત મૂકી નિશ્ચિત મને શાંતિથી બેઠો.

ખાલી કરીને પોઠ, વિદાય એને માગી રે,
નિરખી લીધો નૈન, સાગ્યા એ સોહાગી રે.

ચરણ ગ્રહી ગુરુદેવ, જળધારા વહાવી રે,
તમે અબળા જાત કહેવાય, ભક્તિ ક્યાંથી આવી રે.

પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું છે જોઈ પછી વેપારીએ જવા માટે રજા માગી. ત્યારે સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ તેના તરફ જોયું અને ચકિત બની ગઈ. ત્વરાથી તેણીએ તેમના પગ પકડી પ્રેમાશ્રુ વડે પ્રક્ષાલન કર્યુ અને ભાવવિભોર બની ગઈ. વેપારી આ અકલ્પિત પ્રસંગથી આશ્ચર્યચકિત થઈ કીકીબાઈને બોલ્યોઃ 'આ શું કરો છો કીકીબાઈ ! તમે તો એક અબળા છો અને આટલું વ્યક્તિત્ત્વ તમારામાં કેવી રીતે આવ્યું ? મને આ સમજાતું નથી, તમે આટલાં જ્ઞાની અને મહાનુભવી કેવી રીતે થયાં ?'

વેપારીનો આ પ્રશ્ન ગૂઢ અને સ્વાનુભવનો હતો, સાધ્વી કીકીબાઈએ ધીમેથી પ્રત્યુત્તર કર્યોઃ-

મહેર કરીને મહારાજ, ભાભારામ ભેટયા રે,
મારા દુઃખડા કીધાં દૂર, સંતાપ સમેટયા રે.
કાંઈ ન કહેશો કીકીબાઈ, અવિગત આવ્યા રે,
આ તો સંત પુરુષનું ધામ, ભક્તો મન ભાવ્યા રે.

'દયાનિધિ ! આપ પૂછો છો તે ભક્તિભાવ મને ગુરુદેવ સંત ભાભારામ પાસેથી મળ્યો છે અને તેમની કરુણા દૃષ્ટિને કારણે પ્રાપ્ત થયો છે. તે મહાત્માએ મારાં બધાં જ દુઃખો દૂર કરી દીધાં છે. એટલું જ નહીં પણ સંપૂર્ણ ભવસંતાપનું નિવારણ પણ કર્યું છે. પ્રભુ ! એવા યોગીની કૃપા થઈ પછી હજુ વધારે કઈ આશા રાખવી.'

ભગવાન કહેઃ 'ત્યારે તો તું ખરેખર મહાભાગ્યશાળી કહેવાય. એવા સંત પુરુષના સમાગમથી જ તું આ અવિગતનું રૂપ જાણી શકે છે. પરંતુ એક વાત ધ્યાનમાં રાખજે, હું આવ્યો છું તે વિષયે ભાભારામને કંઈ પણ કહેવું નહીં, જુઓ આ છે સંતનું ધામ. "ભક્ત મારા છે હું ભક્તોનો છું." તેમનો પ્રેમ-ભક્તિનો ભાવ મને અહીં ખેંચી લાવે છે. આ હૃદયની વાત ભાભારામને કરવી નહીં.

સાધ્વી કીકીબાઈ બોલ્યાંઃ 'કૃપાનાથ ! આપે મને આજ્ઞા કરી છે પણ આપની આજ્ઞાનો ભંગ થવાનો ભાસ થઈ રહ્યો છે. કારણ કે આ વાત તો પહેલાં જ ગુરુજીના કાને ગઈ હશે. જુઓ ગુરુજી જાગૃત છે અને અહીં જ આવી રહ્યા છે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

ભ્રાત જાગે છે ભાભારામ, નિદ્રામાં નથી સૂતા રે,
જપતા અજપા જાપ, યોગી અવધૂતા રે.

દોડી આવ્યા છે ભાભારામ, ચરણમાં પડીયા રે,
અમે વણઝારા લોક, ગુરુજી શાને અડીયા રે.

ઝડપથી દોડતા આવી સંત શ્રી ભાભારામ આગંતુક સ્વરૂપને ચરણમાં આળોટી પડયા. ત્યારે તેમનો હાથ પકડી ઊઠાડતાં - 'અરે, અરે, આ શું ? આવા મોટા મહાત્મા અમારા જેવા વણઝારાના ચરણે પડે છે, આ તો ખરેખર વિપરીત છે. કોઈ જુએ તો અનર્થ દેખાશે. યોગી પુરુષ માટે આ યોગ્ય નથી. જાત, કુળ, જોયા વગર કોઈના પણ ચરણે આમ નમી પડવું મહાપુરુષનું કર્તવ્ય નથી !' વેપારીના બોલ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ શાંત ચિત્તે સાંભળતા હતા. તે પછી બોલ્યાઃ-

મૂકી દોને મહારાજ, મમત જૂઠો જાણી રે,
યોગી પુરુષે વાત, આપણી સર્વે જાણી રે.

હેતે ઝાલ્યો હરિએ હાથ, આસને બિરાજ્યા રે,
નિરખી ત્રિલોકનાથ, જમડા લાજ્યા રે.

'પ્રભુ ! હવે આ માયાનો ખેલ છોડી દો, કારણ કે મેં આપની બધી વાતો જાણી છે. કૃપાનાથ ! આપ અમ આ આત્મીય સ્વજન સાથે આવું અલગપણું રાખશો નહીં. નાથ ! મારો શું અપરાધ કે, આપ મારાથી એવું અલગત્વ રાખો છો ! એવું બોલતાં બોલતાં સંત શ્રી ભાભારામના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તે જોઈ પ્રેમાળ પ્રભુએ તેમને પોતાના હૃદય સાથે લગાડયા. ભક્ત અને ભગવંતનું મંગલ મિલન થયું.

આ સમયે પ્રભુને વંદન કરી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ બોલ્યાઃ 'સર્વેશ્વર પ્રભુ ! આપ અગમ્ય છો. આપની રીત પ્રીત પણ ગૂઢ હોય છે. એવા અગમને કોઈક જ સમજી શકે છે. પ્રભુજી ! આપની કરુણાથી જ આપનું આ અવિગત સ્વરૂપ જાણવા સમર્થ બન્યો છું. નહીં તો મને પામરને આ ક્યાંથી ખબર પડે.' એવું બોલી બંને ભાઈ-બહેન ભગવંત સ્વરૂપના ચરણે નમી રહ્યાં. પરમ પાવક વરદ્હસ્ત બંને ભાઈ-બહેનના શિર પર મૂકી ભગવાન અંતર્ધાન થયા.

ગુરુજી ગેબી તમારી રીત, ગેબી કોઈ જાણે રે,
કર જોડીને કીકીબાઈ, ગુરુને ગેબી વખાણે રે.

સંત પુરુષોનું આગમન જગતના કલ્યાણ માટે જ થતું હોય છે, સંત પુરુષ જગતના મુક્તિ માર્ગનું એક સાધન છે. જેઓએ આંતરિક ઈચ્છાથી આ દેહ રૂપી સાધનોનો ઉપયોગ કરી આત્મોન્નતિ કરી લીધી તે જીવાત્માઓ ધન્ય ગણાય. જે ભાગ્યશાળી જીવાત્મા પર સંત કૃપા થઈ છે તેમના વિવિધ તાપ નષ્ટ થયા છે અને મહાપુરુષોના સંસર્ગથી અધમ, અભાગી પુરુષ પણ શ્રેષ્ઠ બની પરમ ગતિ પામ્યા છે. એવા ભક્ત ભાભારામને ભગવાન યમરાજના દૂતો સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના મહાપ્રયાણની સૂચના આપવા માટે આવ્યા. તેનું અકલ્પ્ય વર્ણન સાધ્વી કવયિત્રી શ્રી કીકીબાઈ પોતાના શબ્દોમાં કરે છે :-

ભાભારામ મહારાજ, ભલું તમે કીધું રે,
ગુરુજી ગરીબોના નાથ, દુઃખ હરી લીધું રે.

દેવા નગરના લોક, દર્શન કરવા આવ્યા રે,
નિરખી લઈને નાથ, કરુણા મેહ વરસાવ્યા રે.

કોઈ સભાગીને મળી જાય, કિરપા ગુરુ દેવની રે,
એના ત્રિવિધ તાપ દૂર થાય, લીલા કહું એમની રે.

ગુરુજીયે તાર્યા અભાગી જીવ, સભાગી એને કીધા રે,
પાપીને કીધા પાવન, નરોત્તમ બનાવી દીધા રે.

પરમાર્થમાં પ્રીત, ગુરુજીયે હાટ માંડયા રે,
કૂડા કર્મ તજાય, શ્રીહરિના રંગમાં લાગ્યા રે.

લેખ પર મારે મેખ, ભાભારામ યોગી રે,
ધર્મ રાયના દરબાર, વાતો થાય એવી રે.

ભાભારામની પાસે, જઈને તમે કહેજો રે,
પરમાર્થનો વેપાર, છોડીને તમે રહેજો રે.

કૂડા કર્મના ખેલ, એનાથી લોકો દુઃખી રે,
કરણીના ફળ પામે, બનાવો તમે સુખી રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

મૃત્યુ લોક આનું નામ, મરવાને સહુ આવ્યા રે,
વીરલા કોઈ જન, સ્મરણ મન ભાવ્યા રે.

પાત્ર કુપાત્ર નહીં જોઈ, સમદર્શી તમે એવા રે,
ભૂંડાને દયા શીદ હોઈ, કરો છો એની સેવા રે.

યોગી તમારી રીત, નિભાવી કેમ લઈએ રે,
લીલા તમારી જોઈ, અંતરમાં સમાવી દઈએ રે.

રિદ્ધિ સિદ્ધિ તમ ઘેર, દાનેસર બનીયા કહીએ રે,
આ તો કર્મભૂમિ કહેવાય, ચાલ્યા સૌ અહીંથી રે.

યોગીના હૈયા માંય, સર્વે લાગે પ્યારા રે,
પાપીને પુણ્યવાન, નીરખે નહીં ન્યારા રે.

તમે ચાહો તો જવાને તૈયાર, બેઠા અમે થઈએ રે,
વિદાય આપો મહારાજ, અહીંથી ચાલ્યા જઈએ રે.

રહી જાવો યોગીરાજ, પ્રભુજી તમને પરખે રે,
કીકીબાઈ ગુરુના યશ ગાય, હૈયા માંહી હરખે રે.

એક વખત સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને અને બધા જ સદ્દભક્તોને પોતાના પરલોકગમન વિષે જાણકારી આપી -

षड्मास पिछे हम जायगे, यहांसे उस देश ।
कीकीबाई जानत रहो, यह सद्गुरुका आदेश ॥

'કીકીબહેન ! આજથી છ માસ સુધી મને અહીં રહેવાનું છે. પછી અહીંથી વિદાય લઈ શ્રી હરિના દેશમાં પ્રયાણ કરવાનું છે. તું શાંત ચિત્તે અહીં રહી સત્કાર્ય અને ધર્મનો ઉપદેશ ચાલુ રાખજે. કારણ કે આ સદ્દગુરુનો આદેશ છે.' સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના મુખેથી આ શબ્દો સાંભળી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના શરીર પર જાણે કે વજ્રાઘાત થયો. અત્યંત વ્યથીત અંતઃકરણથી તે બોલ્યાં :-

ગુરુજી મહા પ્રયાણની વાત, તમે શીદને માંડી રે,
દુનિયા દુઃખની ખાણ, થઈ હું તો ગાંડી રે.

ગુરુજી પૂર્વ જન્મની સગાઈ, જુગતે તમે જોડી રે,
આવી વસમી વેળાએ દયાળ, શાને નાખો તોડી રે.

રહોને ગુરુજી દેવા માંહી, દુઃખીયા બહુ લોક રે,
તમને વિદાય થતા જોઈ, કરશે પોકા પોક રે.

પરમાર્થનો વેપાર, માંડયો હતો પ્રીતે રે,
મુખ મોડીને મહારાજ, થયા છો બે ચિત્તે રે.

દયાનિધિ દીનાનાથ, ઝાઝું શું કહેવું તમને રે,
રોતા મારગડાની માંય, શીદ છોડી જાવો અમને રે.

રૂઠયા છે ધરમરાય, વારીને શીદને તેડે રે,
એના દિલમાં નાહી ધ્યાય, ધાય છે યોગીના કેડે રે.

સમદર શી ગુરુદેવ, અમારી ગતિ શી થાશે રે,
જળ વિના તડપે જેમ મીન, ઝૂરીને મરી જાશે રે.

બાના કેરી પત જાય, તમે છો ટેક ધારી રે,
કીકીબાઈ કહે કરજોડ, રાખોને લાજ અમારી રે.

ગુરુદેવ સંત ભાભારામ મહારાજને વિનયથી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ અંતરથી વ્યથા કહી, ત્યારે સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના મનનું સમાધાન કરતાં સંત શ્રી ભાભારામે પોતાની ગતિ વિષયની વાત કીકીબાઈને કહી. આ અવનિ પર પોતાનું આગમન અને પરહિત માટે નિર્ગમન કર્યું હતું તે સમજાવ્યું, હવે તો સમય પૂર્ણ થયો એટલે અંતર્ધાન થવું જ જોઈએ. અવિગતની ઈચ્છાને આધીન થયા સિવાય ચાલે ખરું !

યોગી રમતા રામ, અવનિમાં અમે આવ્યા રે,
દીઠાં દુઃખિયારાં લોક, યોગીને મન ભાવ્યા રે.

ઉત્તરા ખંડની માંય, ઉગ્ર તપ અમે કીધા રે,
આવ્યા પરહિત કાજ, લાખેના લ્હાવા લીધા રે.

સ્વજન લાગે સંસાર, જલ કમલવત્ રહીયે રે,
મનવાંછિત દીધાં દાન, લોકોને અમે ચાહીયે રે.

જીવન નિચોવી દીધું, જન સેવા લાગી સારી રે,
ભૂલ્યાને બતાવી રાહ, ભક્તિ કરજો પ્યારી રે.

હળી મળીને રહ્યાં સંગાથ, ન્યારા નહીં થઈએ રે,
હૈયામાં રાખો વિશ્વાસ, સાથે અમે છૈઈએ રે.

અહીંથી થઈશું અરૂપ, ધોખા દઈશું જમને રે,
કરશો જ્યારે અમારી યાદ, આવી મળશું તમને રે.

સદ્‌ગુરુજીના એ વેણ, અંતરથી રૂડાં લાગ્યાં રે,
ભલી નિભાવી પ્રીત, હૃદયમાં અમને રાખ્યા રે.

કરજોડીને કીકીબાઈ, વધાવે ગુરુ મારા તમને રે,
લળી લળી લાગુ પાય, ભૂલશો નહીં ગુરુજી અમને રે.

'કીકીબહેન ! આ તો કેવળ યમરાજાને માન આપવા પૂરતું મારું પ્રયાણ છે. પછી તો મારું અહીં જ તારા સાન્નિધ્યમાં નિરંતર નિવાસ સ્થાન રહેશે. હમણાં સુધી હું સાકાર રહ્યો છું, હવે નિરાકાર રૂપે રહેવાનો છું. જ્યારે તું સ્મરણ કરીશ ત્યારે હું હાજર થઈ તારું કાર્ય કરીશ. તારા હૃદયથી હું દૂર જનાર જ નથી. તને શું એમ લાગે છે કે હું સ્વર્ગની સુંદરતાને અને સુખને આકર્ષાઈને ત્યાં જઈ રહ્યો છું ? એવું કશું નથી. કારણ યોગીઓને સ્વર્ગ દુઃખદાયક અને તુચ્છ લાગે છે. તને સ્વર્ગની અસારતા કહું છું તે શ્રવણ કર.'

દીઠો દુરીજન કેરો દેશ, સ્વર્ગ લાગે રૂડાં રે,
કડવાં જેનાં મૂળ, લોકો લાગે કૂડાં રે.

તમને સ્વર્ગે જવાની આશ, સુખ નહીં જોયું રે,
અહીં રહીને રિઝાવો રઘુનાથ, સ્વર્ગમાં મન શું મોહ્યું રે.

તપેશ્વરી પામે રાજ, કર્મ કરે ખોટા રે,
થાય નર્કમાં એનો વાસ, મારે જમડા સોટા રે.

સાચી સ્વર્ગ ભૂમિ સંસાર, નજરે અમે દીઠી રે,
તમે સમજ્યા નહીં સૂધ વાત, માયા લાગી મીઠી રે.

ભક્તિ પદારથ પામી, હરિને ભજ્યા જેણે રે,
ધન ધન એની કમાઈ, વખાણે દેવો તેણે રે.

હાથે કરોને તમે દાન, સુખીયા સંસારી રે,
આ તો કલ્પતરુની છાંય, માનો વાત મારી રે.

સ્વર્ગપુરીના દેવ, ઈંદ્રાદિક થાયે રે,
માનવ તન મોંઘુ રતન, માનો નહીં એને કામે રે.

જાગો ભાગો જંજાળી જીવ, ગફલત છોડો ઘેરી રે,
કીકીબાઈ ચેતાવે ગુરુદેવ, જમડા આવશે વેરી રે.

'ગુરુદેવ ! આપના પ્રયાણને હજુ છ માસ બાકી છે. મારા હૃદયનો સંતાપ હવે તદ્દન નીકળી ગયો. આપે ખરેખર મારા મનનું સમાધાન કર્યું. આ છ માસ છ યુગ જેવા બનો અને અમારી પાસેથી અખંડ સતત જનહિત થતું રહે એ જ પ્રાર્થના.

ભાભારામ ગુરુદેવજી, દિન્હા દૃઢ વિશ્વાસ,
મત ભૂલોરી બાવરે, મૈ હું તુમારી પાસ.
નુગરા સોહી ન્યારા રહે, સુગરા ગુરુકી પાસ,
કીકીબાઈ મત ભૂલો, તુમી ગુરુ ચરણ કી દાસ.

વિ.સં. ૧૫૮૯ ભાદ્રપદ સુદ-બીજ આ દિવસે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે મહાપ્રયાણ કર્યાના સમાચાર મળતાં જ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના હૃદય પર મોટો આઘાત લાગ્યો. તેઓએ તે મહાપુરુષ સાથે મહાપ્રસ્થાન કરવાનું વચન આપેલ હતું તેથી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે પણ મહાપ્રયાણની તૈયારી કરી.

તે સમયે અંતઃકરણથી વ્યાકુળ થયેલો તેમનો પટ્ટશિષ્ય મુક્તિરામ આવ્યો, પરમ પ્રેમથી હૃદય સાથે લગાડી મુક્તિરામને સાંત્વન આપ્યું. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો શિષ્ય ગંગાસિંહ ગોહિલ તો રડતાં રડતાં જ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ચરણે નમી રહ્યો. આંખોથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહે છે, આખું શરીર ધ્રુજી રહ્યું છે. એવી તેમની સ્થિતિ જોઈ યોગી

બોલ્યાઃ 'આવા સમયે જ્ઞાની માણસ ધીરજ છોડી ક્યારેય અશ્રુ વહાવતા નથી. માટે બેટા, ધીર-ગંભીર બન.' સૌ શાંત થયા. ત્યારપછી આહિર શિષ્યા મેઘાવતી આવી, તેણીના હૃદયની વ્યથા અત્યંત દારુણ હતી પણ ગુરુજીના મુખના શીતલ શબ્દ સાંભળી તે પણ શાંત બની ગઈ. એટલામાં દેવાના દરબાર ભોજરાજ આવ્યા અને નિરાધાર અનાથ બાળકની માફક ગુરુદેવના ચરણે પડી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગ્યા. તેમને હાથથી ઉઠાડી દૃઢતાથી આશ્વાસન આપી કહ્યું કેઃ આપ જે સ્વરૂપમાં દર્શન કરો છો તેવું સ્થાન બનાવી ગુરુની સેવા કરજો. તમારાં બધાં જ કાર્યો સફળ બનશે. ભોજરાજજીને આશ્વાસન આપી શાંત કર્યા. હવે સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ ગુરુ ચરણે મસ્તક મૂક્યું. કીકીબાઈના હૃદયની દુર્દશાનું તો વર્ણન કરી શકાય જ નહીં, પોતાની બહેનના હૃદયની વ્યથા જોઈ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પણ ગદ્‌ગદ બની ગયા. તેઓ બોલ્યાઃ-

कीकीबाई रोवत खडी, बरखा बहावत नैन ।
देखत विकल हो गयें, भाभाराम सुख दैन ॥

कीकीबाई कैसे रोवे, बडे सुभागी आप ।
भाभाराम गुरु देवका, तुम्ही बड़ा प्रताप ॥

'બહેન કીકીબાઈ, તું કેમ રડે છે ? સદ્‌ગુરુના કૃપાશીર્વાદથી તારું જીવન તો સફળ બની ગયેલું છે. સદ્‌ગુરુજી સદૈવ તારી પાસે જ છે. પછી અશ્રુપાત કરવાનું શું કારણ ?'

तुम से कभी न्यारे नहीं, सुनोरी कीकीबाई ।
दर्शन सद्‌गुरु देवका, तोहे पावे सुखदाई ॥

जैसा रूप यहां दिखे, वैसा धाम बनाय ।
चंपक वनमें जायके, सदा रहो सुखदाय ॥

वहाँ तुम्हारा ऋण है, देवा मन लुभाय ।
बड़ी कृपा गुरु देवकी, सब कुछ मिले ही त्यांय ॥

'કીકીબાઈ અહીં તું જે ધામનું દર્શન કરે છે એવું જ ધામ ચંપકવનમાં જઈને કર, કારણ કે ત્યાં તારું ઋણ છે. આથી હું કહું છું કે તું દેવામાં મોહિત થઈને રહીશ નહીં. ચંપકવનમાં તને બધું જ આવી મળશે. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે સરળતાથી કીકીબાઈના

હૃદયને દિલાસો આપ્યો અને અખંડ શાંતિના આસન પર બેઠા. ત્યારે સંત સાધ્વી કીકીબાઈના મનમાં એક જ વાત સાલતી હતી કે- ગુરુજીનું સ્થાન તો દેવામાં છે અને મને ચંપકવનમાં જ જવાનો આગ્રહ કેમ કરી રહ્યા છે ? મનની આ મૂંઝવણ એક પદમાં વર્ણન કરી તે ગુરુજીને કહે છે :-

અમને દેવાથી શીદને વળાવો રે ભાભારામ, ગુરુજી વિના કેમ ચાલશે રે.
વસમો તમારો વિયોગ રે ભાભારામ, હૈયા માંહી ઘણો હાલશે રે.
અબુધને અજ્ઞાની હતા અમે જીવડા રે, તમે ઉપદેશ અમને દીધા રે.
સત્‌નો મારગ અતિ દોહ્યલો રે, તમે અકરમ દીધા તજાવી રે.
ગુરુજી સત્સંગની વાતો સોહામણી રે, પાપી પાવન થાય રે.
ગુરુ દર્શન વિના નૈન બાવરી રે, તમને શોધતી ફરે ચોપાસ રે.
અલગાપણાની વાતો તમે કેમ આદરી રે, સન્મુખ રહોને સંગાથ રે.
સદ્‌ગુરુનો દેશ શાને અમે તજીયે રે, અમને રાખો તમારી પાસ રે.
કીકીબાઈ કર જોડી તમને વિનવે રે, આપો ચરણ કમંળમાં વાસ રે.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ (સુદ) ચતુર્થીના દિવસે પ્રેમીજન અને ભક્તજનોના હૃદયને વિરહનો વિયોગ લગાડી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સ્વસ્થ ચિત્તે આસન પર સ્થિર થયા. તે સમયે સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને લાગ્યું કે - ગુરુજી રથમાં બેઠેલા છે અને પ્રયાણ કરવા તત્પર થઈ ગયેલા છે. તે અત્યંત વ્યાકુળ બની દોડતી આવી અને કહેવા લાગીઃ ગુરુદેવ ! ઊભા રહો, આટલી ઉતાવળ કેમ કરી રહ્યા છો ! એવું બોલી પોતાના અંતરની વિરહ વ્યથા વ્યક્ત કરી ગુરુજી સમક્ષ પદ ગાવા લાગી :-

રથ રોકોને ગુરુદેવ, ઉતાવળ શીદ આવી રે,
મારે કરવી છે હૈયા કેરી વાત, દોડી હું તો આવી રે.

ગુરુજી અહીંથી થાવો છો વિદાય, ગતિ મારી શી થાશે રે,
તનડામાં તેલ ખૂટી જાય, દીપક બુઝાઈ જાશે રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

સંત શ્રી ભાભારામ ગુરુદેવ :-

સદ્‌ગુરુ નામનું તેલ, જ્યોતિ જલતી રાખો રે,
ન્યારા થયાની વાત, મુખથી નહીં ભાખો રે.

દેવામાં રહીને બહેન, તમે શું કરશો રે,
ચંપકવનમાં જઈ, ઠરીને ઠામ રહેશો રે.

એ ધરતી પર ઋણ, તમારું છે રૂડું રે,
જઈ વસજો ત્યાંય, કદી ન થાયે કૂડું રે.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ :-

ત્રણ ત્રણ વાર ગુરુદેવ, ઋણની વાતો કીધી રે
કીકીબાઈએ હૃદયમાંય, સહેજે લખી લીધી રે

સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ પોતાના મનનો સંશય ગુરુદેવના ચરણે રજૂ કર્યો. તે યોગે તેણીની શંકાનું સમાધાન થયું. ત્રણ ત્રણ વખત ગુરુદેવે પોતાને ચંપકવનમાં જવા માટે કહ્યું અને ત્યાં તારું ઋણ છે એવું કહ્યું તે પરથી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ગુરુજીનો હેતુ સમજી ગયાં અને તે આજ્ઞા શિરોધાર્ય ધરી વિનયથી ગુરુજીના ચરણે પ્રણામ કરી દૂર જઈ ઊભાં રહ્યાં. તે સમયે આસન પરથી ઊઠી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ સમાધિ મંદિરમાં જઈ પદ્માસન વાળી સ્થિર ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા.

ઈ.સ. ૧૫૩૩, વિ.સં. ૧૫૮૯ના ભાદ્રપદ સુદ-પાંચમના દિવસે ગુરુ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું મહાપ્રયાણ થયું. તેમનું સ્થૂલ શરીર પંચતત્ત્વમાં વિલીન થયું. સૂક્ષ્મ શરીર જ્યોતિ સ્વરૂપમાં વિલીન થયું. પછીના દિવસે સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ ગુરુજીના આદેશ અનુસાર ચંપકવનમાં જવા માટેની તૈયારી કરી પણ તેમના પગ ચાલી શક્તા ન હતા. હૃદયમાં ઘણી જ ઉથલપાથલ થતી હતી. થોડા સમય માટે તો ત્યાં જ બેસી રહ્યાં. તેણીનું હૃદય ભરાઈ ગયું. નેત્રમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ શરૂ થયો. વ્યથીત અંતઃકરણે તે બોલવા લાગ્યાં :-

ગુરુજી મુજને પોકારી મહારાજ, કહ્યું ત્રણ વાર રે,
તમે દેવાથી થાજો વિદાય, કહ્યું છે નિરધાર રે.

ગુરુજી અમે રહ્યા અબુધ, સમજ્યા નહીં વાતે રે,
તમે થઈ ગયા અંતર્ધાન, અવિગતના ઘાટે રે.

ગુરુજી દેવાથી કેમ જવાય, ચરણો નહીં ચાલે રે,
મારું હૈયું કરે વલોપાત, નૈના નીર વહાવે રે.

ગુરુજી અમથી અળગા થઈ, બેઠા છો અગોચર રૂપે રે,
તમથી નહીં રહીશું દૂર, શીદને છુપાયા છુપે રે.

બહેની રડે ચોધાર, ભાભારામ આવો રે,
મને દીધો બહુ ઉપદેશ, મિથ્યા ગયો માવો રે.

ગુરુજી વસમી વિદાય કેરી વાટ, મારગડો નહીં સૂઝે રે,
બાંય ઝાલીને મહારાજ, સૂઝાવો તો સૂઝે રે.

પ્રગટ થઈને ગુરુદેવ, વદી રહ્યા વાણી રે,
તમે શીદને કરો છો સંતાપ, સિધાવો નિરંવાણી રે.

ગુરુએ ઝાલ્યો સેવિકાનો હાથ, સાવધ થાવો બહેની રે,
કીકીબાઈ રહે કરજોડ, દેવાની વિદાયની કહેની રે.

દેવાથી જતાં હતાં ત્યારની મનસ્થિતિનું વર્ણન કરતી વખતે સાધ્વી કીકીબાઈ ગદ્‌ગદિત બની ગયાં. તેમનાં નેત્રોમાંથી સતત અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તે સમયે સાધ્વી કીકીબાઈના વિરહ સંતાપ જાણી સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનું હૃદય દ્રવી ગયું, ત્વરાથી પ્રગટ થઈ સાધ્વી કીકીબાઈને પોતાના હાથે ઉઠાડયાં અને જાણે કે માર્ગદર્શક બની સાધ્વી કીકીબાઈને સાથે લઈ ધીમે ધીમે ચલાવવા લાગ્યા. તે સમયે સ્વસ્થ બનેલાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈને ચિત્તની શુદ્ધિ આવી અને ગુરુજીને જોઈ પ્રેમાશ્રુ યુક્ત ગદ્‌ગદ્ વાણીથી બોલવા લાગ્યાં :-

દેવાથી વળાવો મહારાજ, વિદાય અમે થઈએ રે,
ચંપક વનની માંય, જઈને અમે રહીએ રે.

તમે કહેતા હતા ગુરુદેવ, નિરખો જેવું રૂપ રે,
તમે કરજો એ રૂપની પૂજાય, રીઝે ગુરુ ભૂપ રે.

ગુરુજી જ્યોતિ સ્વરૂપ થયા આપ, જ્યોતિ દર્શાયા રે,
તમે જ્યોતિ સ્વરૂપ ગુરુદેવ, ગુણલા ગાયા રે.

દેવાથી થઈને દૂર, ચંપકવનમાં જઈયે રે,
તમે ભક્તાધિન ભગવાન, જ્યોતિ રૂપ થઈયે રે.

જ્યોતિ રૂપે ગુરુદેવ, દેવામાં બિરાજે રે,
ચંપકવનમાં જ્યોતિ સ્વરૂપ, રહેજો મહારાજે રે.

પ્રગટ થયા છો આપો આપ, જ્યોતિ રૂપે સ્વામી રે,
કીકીબાઈ કહે ગુરુદેવ, પધારો અંતર્યામી રે.

'ગુરુદેવ ! આપ કહેતા હતા કે, જે સ્વરૂપે હું દર્શન આપીશ તે જ સ્વરૂપની તમે પૂજા કરજો. મહારાજ અમને જ્યોતિ સ્વરૂપમાંથી જ આપે દર્શન આપ્યું, હવે આપની આજ્ઞાનુસાર ચંપકવનમાં જવા માટે હું તૈયાર છું, પણ પ્રભુ ! આપ જે સ્વરૂપે અહીં બિરાજમાન છો તે જ જ્યોતિ સ્વરૂપે ચંપકવનમાં આપણા ધામમાં પણ બિરાજમાન થવું.' એવું બોલતાં બોલતાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ગુરુદેવના ચરણે માથું નમાવી પ્રણામ કરવા લાગ્યાં અને ઊઠીને જુએ તો ગુરુદેવ અંતર્ધાન થયેલા જણાયા.

હવે તેણીના ચિત્તમાં ધૈર્ય આવ્યું હતું. ધીમે ધીમે ચંપકવનનો રસ્તો પકડી ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં. તેને ચંપકવનની શોભા કંઈક અલગ જ જણાઈ. ચારે બાજુએ મંગલમય આનંદદાયક મધુરધ્વનિ, પશુ-પક્ષીઓનાં મધુર કલરવનું ગુંજન તેને સંભળાવા લાગ્યાં. સંપૂર્ણ પૃથ્વી જાણે કે સુગંધ સૌંદર્યથી વિભૂષિત, નવ ચૈતન્યથી પૂર્ણ છે એવી દશ્યમાન થઈ. તે દિવ્ય આનંદનું વર્ણન સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ એક પદમાં કરે છે :-

ગુરુ આજ્ઞા શિર પર ધારીને, દેવાથી થયાં વિદાય,
આંખેથી આંસુડાં ભરતાં, મારગ હાલ્યાં જાય.

ભલે પધારો માતાજી તમે, કોયલડી કરે કિલકાર,
બપૈયા પિયુ પિયુ પોકારે, મોર કરે ટહુકાર.

મંગલ ગીતો ગુંજી રહ્યાને, વનમાં મચી રહ્યો શોર,
આનંદ ઊર્મિ ઉરમાં વ્યાપ્યો, નાદ થયો ઘનઘોર.

કીકીબાઈ તુમ નૈન બહાવે, હરિસે મિલન મંગલ ઘડી આય,
ચંપકવન જહાં ધ્યાન લગાવે, વહાં ભલે રહો સુખદાય.

વહાં હૈ તુમ્હારા ઋણ સુખ પૈ હો, તુમી સે કૈસે ન્યારે રહાય,
જૈસા રૂપ દેખન પાવે, વહાં ઐસા ધામ બનાય.

તાપ હૃદયના દૂર કરીને, આવ્યાં છે ફરીને કીકીબાઈ,
ચંપકવનમાં આવી વસીયાં, તપોભૂમિની છાંઈ.

ગુરુજીએ મુજને આજ્ઞા દીધી, શિર સાવંદ્ય મેં તો કરી લીધી,
સ્થાન તમારું કયાં બનાવું, સૂઝતું નથી ગુરુરાજ.

ધ્યાન ધરી ગુરુદેવનું સૂતાં, સ્વપ્ન આપ્યું છે અવધૂત,
શીદને શોચ કરો કીકીબાઈ, સ્થાન બનાવો અહીં આય.

ગુરુજીયે સ્થાન બતાવ્યું, સુંદર ત્યાં મંદિર બનાય,
જ્યોતિ સ્વરૂપે પ્રગટ થઈને, આવી બિરાજ્યા અહીં આય.

પ્રગટ થઈને પધાર્યા સ્વામી, જ્યોતિ સ્વરૂપ આપે બહુનામી,
કીકીબાઈના કાજ સિધાર્યા, સદ્‌ગુરુ કૃપા નિધાની.

ગુરુજીએ સ્થાન દર્શાવ્યું તે સ્થળે થોડા જ દિવસો પછી મંદિર બંધાઈ ગયું. હવે તેના સંસ્થાપન વિધિનો સમય આવ્યો, તે સમયે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ દીનતાથી ગુરુના ધ્યાન માટે બેસી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં:-

'ગુરુદેવ ! દેવામાં આપ જ્યોતિ સ્વરૂપે સ્થિત છો અને આપે આશ્વાસન આપ્યા મુજબ અહીં પણ આપને જ્યોતિ સ્વરૂપે પ્રગટ થવું પડશે. તે સમય હવે નિકટ આવી ગયો છે. અમ ભક્તોની મનોકામના પૂર્ણ કરો.' મંદિરમાં પૂજા વિધિનો મંગલ દિવસ આવ્યો. તે દિવસે દીપકમાં દીવેટ વગેરે મૂકી સર્વ જણ ગુરુદેવના ધ્યાન ચિંતનમાં મગ્ન બની તેમના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યાં.

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ તો હાજર જ હતા. પોતાના ભક્તોની આ આર્તવાણી શ્રવણ કરતાંની સાથે જ તેઓ સ્વયં જ્યોતિ સ્વરૂપે પ્રગટ થયા. આખું મંદિર તે ઉજ્જવલ પ્રકાશથી દીપવા લાગ્યું. સર્વ મંદિર પરિસર ઘંટનાદ, નગારાં, ઢોલ, મૃદંગના નાદથી ગુંજી રહ્યું. ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ કી જય ! સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ માતા કી જય ! સર્વ સદ્‌ભક્તોના જયઘોષથી વાતાવરણ ભક્તિમય થઈ ગયું.

સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનાં પ્રેમ, કરુણા અને ભક્તિથી સર્વ ભક્તજન પ્રભાવીત થયા હતા. તે બધાં સાધ્વી માતાજીને બધી રીતે જાણતાં હતાં. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને સાધ્વી કીકીબાઈનો અભેદ્ય, નિર્મળ, વિશુદ્ધ પ્રેમતંતુ બંધાઈ ગયો હતો. તેણીના મુખેથી જે વાણી નીકળતી તે સદ્‌ગુરુની કૃપાથી સર્વ રીતે પરિપૂર્ણ બનીને નીકળતી. ચંપકવનની તપોભૂમિ હવે તીર્થભૂમિ બની ગઈ હતી. દર્શનાર્થી કેટલીય આશા આકાંક્ષાઓ ઉરમાં રાખી આવતાં હતાં અને સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના કૃપાશીર્વાદથી કૃતકૃત્ય બની પરમ ઉલ્હાસમય અંતઃકરણથી તે માતાજીના મહિમાનાં ગુણગાન કરતાં કરતાં જતાં હતાં.

કારતક પૂનમ, વસંત પંચમી, ધૂળેટી, ગુડીપડવો, હનુમાન જયંતિ, અક્ષય તૃતીયા, ગુરુપૂર્ણિમા, જન્માષ્ટમી, ઋષિ પંચમી, વિજયા દશમી, શરદ પૂનમ અને દીપાવલીના દિવસોમાં ભંડારો ભરાતો. સાધુ-સંત, યોગી, અભ્યાગત, ભક્તજનોના માટે મહાપ્રસાદની વ્યવસ્થા થતી હતી. જયાં માતા અન્નપૂર્ણા દેવી સાક્ષાત્ આવી ઊભાં રહેતાં હોય ત્યાં પ્રસાદ ઘટી જવાની વાત કેમ હોય ? હજારો માનવી આવી ભંડારામાં ભોજન જમી તૃપ્ત બની જતાં હતાં.

સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના મહાપ્રયાણ પછી બાર વર્ષ પર્યંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ ઋણમાં ગુરુધામ ચલાવ્યું. અનેકાનેક સ્મરણમાં રહે એવા પ્રસંગો તેમના જીવનમાં આવ્યા. અનેક સત્‌પુરુષો, સંતો, યોગીઓ તેમને મળવા કે દર્શન માટે આવતા. સદ્‌ગુરુ મહારાજ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય અમૂલ્ય જ્ઞાન દ્વારા સત્સંગ કરી સર્વેને સંતોષ આપતાં હતાં. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના મુખારવિંદમાંથી નીકળનારા જ્ઞાનામૃતનો અલભ્ય લાભ થયેલા ઘણા પ્રસંગો કવિ ગંગાસિંહ ગોહિલ અને શાયર બંસીલાલે કાવ્યમાં કથન કરેલા છે.

कीकीबाईके ऋणमे, सब कोई आवे लुभाई ।
भगिनी भाभारामकी, चरणा शिर झुकाई ॥

मेला के दिन आवते, होवे मंगलाकार ।
मेरामण उमटी रहे, करते जयजयकार ॥

कीकीबाई के धाममे, दर्शन के हित धाय ।
ऋषि पंचमी दिनको, महिमा लिखो नहीं जाय ॥

મેળાના દિવસે તો સર્વ વાતાવરણ તદ્દન મંગલમય બની જતું હતું. સર્વત્ર આનંદ મંગળ ઉલ્હાસ થઈ જતો હતો. ચારે બાજુથી દૂર દૂરના ગામોમાંથી આવી ભક્તજનોનો સમૂહ ભેગો થઈ બધા લોકો આનંદથી ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના અને સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના જયજયકાર કરતા હતા. ઋષિપંચમીના દિવસે ખાસ હર્ષોલ્લાસ રહેતો હતો. તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. આ રીતે અંતઃબાહ્ય મંગલ આનંદ વ્યાપી જતો હતો પણ સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના હૃદયમાં ઉદાસીનતાની ગાઢ છાયા પ્રસરી રહેતી હતી, તે પોતાના ગુરુ ભાભારામના વિયોગથી ઘણાં જ વ્યથિત રહેતાં હતાં.

ગુરુજી ઉજળા દિવાળીના દિન, કે હૈયે મારે હોળી બળે રે લોલ,
અમને તેડાવો તમ પાસ, દિલનાં દુ:ખ ટળે રે લોલ.

દિવાળી જેવા આનંદના દિવસે પણ સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના હૃદયમાં વિયોગની દારુણ વ્યથા કાયમ રહેતી હતી. ઋષિપંચમીના દિવસે તો વિરહના વિયોગના સંતાપથી અશ્રુભીની આંખે તે ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનાં ચરણ પાદુકા ભીંજવી નાખતાં. દરેક પ્રસંગે સંત ભાભારામને યાદ કરી તેમની આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ શરૂ થઈ જતો. વિ. સં. ૧૫૯૧ ના ઋષિપંચમીના દિવસે મંગલ સૂર્યોદયના સમયે તો વિરહાનલ તદ્દન અસહ્ય બની ગયો. તેઓ મંદિરમાં આવી અને ગુરુમહારાજને પ્રાર્થના કરતાં કહેવા લાગ્યાં :-

गुरुजी मैं आवन चाहु, मोहे बुलावो वीर ।
कीकीबाईके हृदयमें, अब तो धरत न धीर ॥

आ गई ऋषि पंचमी, मेरा गुरु हुवे विदाय ।
गुरुजी मोहे संग रखो, अब ना सहु जुदाय ॥

સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ

'હે ગુરુદેવ ! હવે મને આપની પાસે આવવું છે ! મને આપની પાસે બોલાવી લ્યો ! હવે મારા હૃદયમાં ધીરજ રાખી શકાતી નથી અને આપના આ મહાપ્રયાણના દિવસે જ મને બોલાવી આપની સાથે જ રાખી લો ! મને આપની પાસે જ આવવું છે ! હવે મારાથી આપનાથી અલગ રહી શકાતું નથી. તેથી હે ગુરુદેવ ! આ દાસી પર કરુણા કરો ! આ દાસીને આશરો આપો !' એવું બોલતાં બોલતાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ ખરેખર બેહોશ બની ગયાં, તેણીના હૃદયનો સંતાપ જાણી ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પણ દ્રવી ગયા. તેઓએ પોતાની પ્રાણ જ્યોતિ રૂપ બહેનને અગમ્ય વાણી સ્વરૂપે આશ્વાસન આપતાં કહ્યું :-

आवन आवन मत करो, आवन को अब देर ।
आवन घड़ी जब आयेगी, तब मत लगेरी देर ॥

दस साल आनंदमें रहो, जपो हरि को नाम ।
ता पावे हरि धाम में, कीकीबाई पाळो विराम ॥

'કીકીબાઈ ! ભાવનાવશ બની સંતાપ ન કર. મનને અંકુશમાં રાખ, તું જ્ઞાની છો, તું ભક્તિવાન છો, વિવેક રાખી શકે છે, ઈશ્વરની ઈચ્છા વગર કંઈ પણ થતું નથી. તને હજી દસ વરસ આ જગતના કલ્યાણ માટે જીવન પસાર કરવાનું છે, તેથી તું ચિંતા ન કર. ઈશ્વર કૃપા સ્વરૂપ તને આટલો સમય મળી રહ્યો છે ત્યારે આ અમૂલ્ય સમયનો સદ્ઉપયોગ કરી લે અને આનંદિત બની શાંત ચિત્તે શ્રી હરિનું સ્મરણ ચિંતન ધ્યાન કર. ભાવઘેલી ન બન, શાંત થા.' એવું કહી બ્રહ્મલીન સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે કીકીબાઈને શાંત કર્યાં. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનું અંતઃકરણ સ્વસ્થ થયું. વ્યથા દૂર થઈ, હવે તે પોતાનો સમય આનંદમાં વ્યતીત કરી જનહિતના કામો કરવા લાગ્યાં. ગુરુદેવની વિરહ વ્યથા, તેમના ઉપદેશથી કાયમ માટે દૂર થઈ ગઈ. કીકીબાઈને અખંડ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ. મહાસુખમાં દિવસો પસાર થવા લાગ્યા.

शोक संताप बिलाइया, सद्‌गुरुके उपदेश ।
कीकीबाई के हृदयसे, मिट गये सकल कलेश ॥

संत सेवा हरि भजनसे, निश दिन होत आनंद ।
कीकीबाईको दिन बीते, मानो महासुख कंद ॥

દસ વર્ષનો સમય હરણની દોડ જેમ પસાર થઈ ગયો. આ સમયમાં ઘણા સત્સંગના પ્રસંગો થતા હતા. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજનો પરમ શિષ્ય મુક્તિરામ, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજનો પરમ ભક્ત ગંગાસિંહ ગોહિલ, સદ્‌ગુરુ શ્રી મહારાજના પરમ શિષ્ય સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ, આ બધાનું મંગલ મિલન થોડા થોડા દિવસે ચંપકવન (ઋણ)માં થતું હતું. તે સર્વને સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ યથાશક્તિ સમજાવી પરમ યોગ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી સત્‌પંથ ધર્મનું માર્ગદર્શન કરતાં. મુશ્કેલીના સમયે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ તેમને સહાય પણ કરતાં હતાં.

बारा बरस बीत गये, ऋण में रहे सुखधाम ।
कीकीबाई गुरु चरणमें, अब तो दियो विश्राम ॥

व्यथा पुरानी फिर जगे, उरमें छाय उचाट ।
छीन मे वे दिन आ गये, लगे हरि का हाट ॥

દેવાથી ઋણમાં આવીને બાર વરસ પૂરાં થયાં હતાં. હૃદયની જે વિરહ વ્યથા હતી તે હવે શાંત બની ગઈ હતી, પણ નિયુક્ત સમય આવતાંની સાથે જ સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના હૃદયની જૂની વેદના જાગૃત થઈ, સામેનો કિનારો - હરિનો ઘાટ આવ્યો અને ઋષિપંચમીનો દિવસ પણ આવી ગયો.

सेवा किय गुरु देवकी, मानो हुवेरी भोर ।
गुरुदेव मैं आवन चहु, विनंती सुनोरी मोर ॥

भाभाराम गुरु चरण में, भोर ही निंद भर सोई ।
कीकीबाई की यो गति, देखत जनता रोई ॥

સૂર્યોદય પહેલાં એક પ્રહર રાત્રિ હોય ત્યારે એટલે કે બ્રહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠી સ્નાનાદિ કર્મોથી પરવારી સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ સેવા પૂજા કરવા તત્પર થતાં હતાં. પોતાના આ નિત્ય નિયમાનુસાર આજે પણ સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પ્રાતઃકાળે ઊઠી ખટકર્મથી નિવૃત્ત બની ગુરુદેવના ધામમાં જઈ સેવા કરવા લાગ્યાં, સેવા કરતાં કરતાં દીનતાથી યાચના કરવા લાગ્યાં:-

હે ગુરુદેવ ! હવે તો સમય પૂરો થયો ! હવે અહીં રહેવાની ઈચ્છા નથી ! મને આપના પાવન ચરણે સ્થાન આપો ! અત્યાર સુધી મારાથી આપ અલગ રહ્યા નથી ! મને

આપેલા વચન પ્રમાણે અનેક વખત દર્શન આપ્યાં છે ! મારા બધા જ મનોરથો આપે પૂર્ણ કર્યા છે ! હવે મારી અંતિમ યાચના છે કે મને આપના ચરણકમલમાં પૂર્ણ વિરામ આપો ! મને આપના સાનિધ્યમાં સ્થાન આપો !' એવી હૃદયના પૂર્ણ ભાવથી પ્રાર્થના કરતાં કરતાં સંત ચરણે પ્રણામ કરતાં કરતાં સદાયને માટે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ નમી રહ્યાં.

સુવર્ણમય સૂર્યોદય થયો. લોકો સંત ધામમાં દર્શન માટે આવવા લાગ્યાં. જોયું તો સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કરતાં નમેલાં સાધ્વી કીકીબાઈ હતાં. તેઓએ સાધ્વી કીકીબાઈને જગાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ સંત ચરણે તેણીએ ખરેખર આખરનો પૂર્ણ વિરામ લીધો હતો ! હવે તેને કોઈ જગાડી શકે તેમ નહોતું ! સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજના અનન્ય અનુરાગી ભક્તિમયી સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનું તે અંતિમ દૃશ્ય જોઈ ભાવિક હરિભક્તોની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગ્યાં. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ ખરેખર આલોકમાંથી દિવ્ય લોક પ્રતિ મહાપ્રયાણ કર્યું હતું.

भाभाराम गुरु देवकी, सेवा किन्ही सुखधाम ।
कीकीबाईने पाईया, संत चरण विश्राम ।।

संवत सोलहसो एकमें, ऋषिपंचमी बखान ।
गुरुदेवके विरहमें कीये, कीकीबाई गवान ।।

જીવનમાં અનેક વર્ષ પર્યંત સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજની જેમને પ્રાણાર્પણ ભાવથી સેવા કરી હતી, તે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ આખરે સંત ભાભારામના ચરણ કમળમાં અંતિમ પૂર્ણ વિરામ કર્યો. ઈ.સ. ૧૫૪૫, વિ. સં. ૧૬૦૧ ના ભાદ્રપદ સુદ-પાંચમ એટલે ઋષિપંચમીના જ દિવસે મંગલ પ્રભાતે તેણીએ આલોકમાંથી અંતિમ પ્રયાણ કર્યુ.

ऋषिपंचमी गुरुदेवजी, हो गये अंतर्धान ।
मंगल दिन सोही भोरको, कीये कीकीबाई गवान ।।

जनता रोवत आई री, कीकीबाई महाभाग ।
प्रयाण पंचम को, कीये धन्य तेरो अनुराग ।।

'સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ મહાપ્રયાણ કર્યુ !'

'ગુરુ સ્વરૂપમાં સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનો આત્મા પરમ વિરામ પામ્યો !'

આ ઘટના વાયુવેગે આસપાસના ગામોમાં ફેલાઈ ગઈ. આખું દેવા ગામ ચંપકવન (ઋણ)માં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યું. અન્ય ગામોગામના લોકોનો અગણિત સમુદાય આવ્યો. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનું અંતિમ દર્શન કરી તેમના ચરણે વંદન કરતે સમયે લોકોની આંખો ભીની થઈ જતી હતી. દરેકના મુખમાંથી એક જ શબ્દ નીકળતો કે - 'ગુરુદેવ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે ઋષિપંચમીના દિવસે મહાપ્રયાણ કર્યું હતું અને સાધ્વી કીકીબાઈએ પણ ઋષિપંચમીના દિવસે જ અંતિમ પ્રયાણ કર્યું.' ગુરુ અને પરમ અનુરાગ ધરાવતી શિષ્યાનો એક જ દિવસ અંતિમ યોગ બની ગયો. ધન્ય છે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનો ગુરુ પ્રતિ અનન્ય અનુરાગ !! ધન્ય છે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈની ભક્તિને !! ધન્ય છે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈની સેવાને !!

धन्य धन्य कीकीबाईको, धन्य तेरो अनुराग ।
भाभाराम गुरुचरणमें, अंत सोई महाभाग ॥



૬.

સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ

સત્પંથના સંત મંડળમાંના સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ એક સદ્ભક્ત હતા. સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના જ્ઞાનોપદેશથી પ્રભાવિત થઈ શાણાજી બાળપણથી તેમના સેવા કાર્યમાં સમાવિષ્ટ થયા હતા. ગુજરાતમાંના લેઉવા પાટીદાર જ્ઞાતિમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. બાળપણથી જ ધાર્મિક સંસ્કાર તેમનામાં કેળવાયેલા હોવાથી તારુણ્ય અવસ્થામાં પદાર્પણ કરતાંની સાથે જ સાંસારિક જીવનથી વિન્મુખ બની તેઓએ પોતાનું સર્વ જીવન સંત મહાત્મા સત્પુરુષોની સેવામાં જ વિતાવ્યું હતું. સંસાર સુખ ખારું છે એવું જાણી અને સંત પુરુષોના મુખારવિંદથી નીકળતા જ્ઞાનામૃતનું પાન કરી તેને જગતની અસારતાનું જ્ઞાન થયું હતું. તેના ચિત્તમાં વૈરાગ્યના વિચારો જાગૃત થયા હતા. સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના નિત્ય સાન્નિધ્યથી અને તેમના અનુગ્રહથી તેમને ઈશ્વર સ્વરૂપના ધ્યાન સ્વરૂપ-સ્મરણ ચિંતનનું જ્ઞાન થયું હોવાથી આત્મસાક્ષાત્કાર થયો હતો. સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ, સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ એમના સાન્નિધ્યમાં આવ્યા બાદ તો તે નર રત્ન ભક્તિ-જ્ઞાનમાં વિશેષ તેજસ્વી બન્યા હતા. સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ જ્યારે ધ્યાનાવસ્થામાંથી મુક્ત થતા ત્યારબાદના સમયમાં તેમના પરમ સેવક ચંદનવીર અને સંત શાણાજી મહારાજની વારંવાર જ્ઞાન ચર્ચા થતી હતી.

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સંપર્કમાં આવ્યા બાદ નાયા લૂંટારામાં થયેલું પરિવર્તન અને તેમને થયેલું યોગજ્ઞાન, એનો પ્રભાવ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ પર થયો

હતો. એ જ કારણે સદ્ગુરુ મહારાજનો પ્રભાવ પણ તેઓ જાણતા હતા. શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ એ પારસમણિ નહીં પરંતુ મહાતત્ત્વ ચિંતામણિ હોય છે. પારસમણિ તો ફક્ત લોખંડને સુવર્ણ બનાવી શકે પણ ચિંતામણિ તો દરેક વસ્તુને પારસમણિનું સ્વરૂપ આપે છે. શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજના સાન્નિધ્યમાં આવેલા દરેકને તેઓએ આત્મતત્ત્વના સાક્ષાત્કારી બનાવ્યા હતા. થોડા થોડા દિવસોના અંતરે એ સર્વે યોગીઓનું અલગ અલગ સ્થળે મિલન, સત્સંગ, જ્ઞાન ચર્ચાઓ થતી હતી. તે દરેક વખતે સદ્ભક્ત સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની સાથે રહેતા હતા.

એક વખત કુકસ ધામમાં સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના આશ્રમમાં સદ્ગુરુ શ્રી મહારાજનો નિવાસ હતો. તેમની સાથે સંત શ્રી ચંદનવીર મહારાજ અને સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ પણ હતા અને સંજોગવશાત્ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પણ ત્યાં આવી મળ્યાં.

सद्‌गुरुकी संगमें, शाणाजी आये तेही ठाम ।
भाभारामको देख ते, हृदयमें पहूँचे हाम ।।

सद्‌गुरु महाराजके चरणमें, बैठे शिर झुकाई ।
सद्‌गुरुको भली भात से, दिलकी गति सुनाई ।।

સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની સાથે તેમના શિષ્ય સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને જોઈ સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજને અપાર આનંદ થયો. તેઓ બોલ્યા : 'શાણાજી મહારાજ, તમને મળવા માટે હૃદયથી ખૂબ જ ઈચ્છા થતી હતી. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ સાથે તો ઘણા વખત મળવાનો યોગ આવ્યો તેમજ સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને પણ મળવાનો યોગ આવ્યો, પરંતુ તમને મળી શકાયું નહોતું. ત્યારે આજે અનાયાસે આ સંજોગ આવ્યો છે.

आज अचानक मिल गये, हृदय हुवा मगन ।
शाणाजी तोहे धन्य है, गुरुसे लागी लगन ।।

भाभाराम गुरुदेवकी, गति न जाने कोई ।
जेही गुरुका बनी रहे, सोही गुरुका होई ।।

'શાણાજી મહારાજ ! આપે શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ સાથે અનન્ય પ્રીત જોડેલી છે. એવી પ્રેમ લગની લગાડનાર તમને ધન્ય છે.'

સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ બોલ્યાઃ 'ભાભારામ મહારાજ ! સદ્‌ગુરુની ગતિ સમજી શકાય નહીં પરંતુ શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના થઈને રહે છે તે જ સદ્‌ગુરુને જાણી શકે છે.

योगी होकर आइया, भाभा परहितकार ।
मैं तो सद्‌गुरु चरणमें, बैठ रहा हूं निरधार ॥

गुरु बिन मेरा कोई नहीं, सोही बडे दातार ।
नैया बहे मझधारमे, सद्‌गुरु खेवनहार ॥

ભાભારામ ! આપ તો યોગી પુરુષ છો. જનહિત માટે આપે અવતાર ધારણ કરેલો છે. હું તો કેવળ એક સદ્‌ગુરુના ચરણારવિંદે શાંત ચિત્તે બેસી રહેનારો અલ્પજ્ઞાની જીવાત્મા છું. મારા જેવા પામર જીવાત્માનો સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ સિવાય કોઈ ઉદ્ધાર કરી શકે નહીં. આ વિકટ ભવસાગરમાંથી મારી જીવન નૌકા પાર લઈ જનાર સદ્‌ગુરુ શ્રીહંસતેજજી મહારાજ સિવાય અન્ય કોઈ નથી.

गुरुको कबहु ना भूलो, गुरुसे बड़ा न कोई ।
शाणाजी साची कहे, गुरु करे सो होई ॥

मेरे गुरु सद्‌गुरुको, मैंने जान लिया महाराज ।
सोही समर्थ संत है, पहूँचाये वही भव पार ॥

તેથી જ કહું છું સત્ય શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજને ક્યારેય ભૂલશો નહીં. તેમના સિવાય કોઈ મહાન નથી, તે જે કરે છે તે જ બને છે. તેમને મેં સદ્‌ગુરુ રૂપે જાણેલા છે. તેઓએ જ મારા હૃદયની માયા-મોહરૂપી પીડા મટાડી છે અને તેઓ જ મને આ ભવસાગરમાંથી પાર લઈ જશે, તેથી મેં મારા ચિત્તમાં નિર્ધાર કરેલો છે કે શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના નામ સિવાય બીજું કોઈ તત્ત્વ નથી અને બીજું કોઈ ગ્રાહ્ય પણ નથી. એ જ મને આત્મબોધ થયો છે.

पतित पावन सद्‌गुरु, मोरे गुरु वही ।
शाणाजी मत भूलीयो, सद्‌गुरुको नाम ॥

सत्संग सद्‌गुरु महाराजका, सारी रेन बिताय ।
भोर ही शिर झुकायके, योगी हुवे विदाय ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજના ધામમાં આખી રાત સત્સંગ, ભજન, પૂજન અને જ્ઞાનચર્ચાઓ થઈ, યોગીશ્વર સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ અને મહાસાધ્વી શ્રી કીકીબાઈએ સવાર થતાં જ સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજને પ્રણામ નમસ્કાર કરી પોતાના સ્થાનક પ્રતિ પ્રયાણ કર્યુ. સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ પણ તેમના પરમ સેવક ચંદનવીર અને સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને લઈ પોતાના ધામ તરફ ગયા.

सद्‌गुरु महाराज, अंतर्धान विचार कीया ।
सेवक सबही हाजर हुवे, दर्शन सद्‌गुरुका पाया ॥

સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ જ્યારે મહાપ્રયાણનો વિચાર કરવા લાગ્યા ત્યારે તેમના આંતરિક નજીકના શિષ્યો અને સ્નેહીઓને સંદેશો મોકલ્યો. તે સમયે કુકસથી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ શ્રી સદ્દગુરુ મહારાજના ધામ પર આવી પહોંચ્યા. પ્રાતઃવંદનીય સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના જીવનમાં ઘણી ચમત્કારીક ઘટનાઓ બની હતી. તેઓએ તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં પોતાનું સ્થાન બનાવ્યું હતું. સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને સાથે બેસાડી તેઓએ કહ્યું :

हम तो इकसठ साल रहेरी, तुमी शतदस साल जीयो ।
सद्‌गुरुकी बानी ज्ञान उपदेश, अमीरस पान कीयो ॥

'નાયાજી ! હું તો કેવળ એકસઠ વરસ જ આ દુનિયામાં રહીશ પણ તમને એકસો દસ વરસ અહીં રહી જગતની સેવા કરવી છે. સદ્દધર્મનો ઉપદેશ અને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરાવવાનું છે. જનતાનું સદૈવ કલ્યાણ કરવાનું છે !' સદ્દગુરુએ ઉપદેશની અંતિમ વાણી દ્વારા શુભાશીર્વાદ આપ્યા.

સર્વ ભક્તગણની સમક્ષ પોતાના ધામના ઉત્તરાધિકારી તરીકે સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને નિયુક્તિ કરી પોતાના હાથે તેમને ગાદી પર બેસાડયા. સર્વ વહીવટ તેમને સ્વાધીન કરી પોતે નિવૃત્ત થયા અને પછી તેઓએ બ્રહ્મધામ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે પોતાના શિષ્યને ગાદી અર્પણ કરી. સર્વત્ર તેમનો જયજયકાર થયો અને ધન્ય માનવા લાગ્યા. શ્રી સદ્દગુરુ મહારાજે સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને અધિકારી બનાવ્યા, તેથી કેટલાક વિરોધીઓએ બહુ જ વિરોધ ઉપસ્થિત કર્યો, સંત શાણાજી મહારાજના હૃદયમાં તે સમયે ઘણો ખેદ થયો.

ગુરુ મહારાજ આપે મને આપના ધામના અધિકારી કેમ બનાવ્યા ? મને પામરને આ અધિકારની કોઈ જ જરૂર નથી.

ગુરુદેવ ! હું તો આપનો સેવક છું ! દાસ છું ! મને તો ફક્ત આપની સેવા કરવા સાથે કામ છે ! દિવસ રાત આપની સેવા સિવાય અન્ય કંઈ જોઈતું નથી ! આપે તો મને જણાવ્યું છે કે ધન, દોલત, સંપત્તિ, વૈભવ, માન એ તો સર્વ ઈશ્વર ભક્તિથી પરાવૃત્ત કરનારા છે. મને ખરેખર આ કોઈની જરૂર નથી ! જીવનપર્યંત કેવળ આપની સેવા જ આ દાસ દ્વારા થાય એ જ અપેક્ષા છે. સદ્‌ગુરુદેવ ! મને આ ઉપાધિમાંથી છોડાવો. સદ્‌ગુરુનાથ ! મારા પર કરુણા કરો અને આ અધિકાર મારી પાસેથી લઈ લો અને શાંત ચિત્તે આપની સ્મરણ સેવા મને કરવા દો !

सद्‌गुरु मोपे करुणा करो, ले लो अपना अधिकार ।
शाणाको शान्ति मिले, करै स्मरण सेवा सार ॥

शाणाजी नैन बहावते, बैठे गुरुकी पास ।
सद्‌गुरु मोरे दयानिधि, मैं हुं तुम्हारा दास ॥

बरखो नैन बहावते, हो गई आधी रेन ।
सद्‌गुरु वानी ओचरे, सुनो शाणाजी वेण ॥

गुरु आज्ञा पालन करो, तुमी हो गुरुके दास ।
शाणा क्यों दिलमें डरै, मैं हुं तुम्हारी पास ॥

દુઃખ અને શોકથી વ્યાકુળ બનેલા સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ એક રાત્રે સદ્‌ગુરુની સમાધિ પાસે બેસી આંખોથી અશ્રુ વહાવતા પોતાના હૃદયની વ્યથા કહેવા લાગ્યા. આજે તેનું મન બહુ જ ખિન્ન બની ગયું હતું. અર્ધરાત્રિ પસાર થઈ હોવા છતાં તેમનો કરુણ પશ્ચાતાપ ચાલુ જ હતો. અચાનક તેને સદ્‌ગુરુશ્રી હંસતેજજી મહારાજની અગમ્ય વાણી સંભળાવવા લાગી - 'શાણાજી ! તું કેમ ગભરાય છે ? સતત સર્વ સમયે હું તારી પાસે જ છું. ચિંતા ન કર. તારા પર જે જવાબદારી સોંપી છે તે જ તું પૂર્ણ કર !'

शाणा शोच बिचारके, तुम्हे अपना बनाई ।
अब तो मेरा बनी रहो, कैसे चहो जुदाई ॥

शाणा कीसीसे मत डरो, शिर सद्गुरु को हाथ ।
तुम्हें अकेला क्यों रखे, मैं हुं सदा संगाथ ।।

सद्गुरु की वानी सुनी, शाणा बने निश्चित ।
ता दिन शोक विलाइया, गुरु वचन धरे चित ।।

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના આશ્વાસનના શબ્દો પર વિશ્વાસ મૂકી સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ શાંતિથી દિવસો પસાર કરવા લાગ્યા. પરંતુ વિરોધીઓના ચિત્તમાં ચેન ક્યાંથી હોય. એક દિવસે રાત્રે સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને મારવા માટે તેઓ દોડતા દોડતા આવ્યા પણ સદ્‌ગુરુએ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને અભય વચન આપ્યા મુજબ તેમનું રક્ષણ કર્યું.

एक दिन आधी रेनको, लोगन आये धाय ।
'मारो मारो' सब कहे, बहुरी शोर मचाय ।।

शाणाजी गुरु देवको, ता दिन कीये पुकार ।
सद्गुरु मोहे वचन दीये, प्रभु अब तो लीजे उबार ।।

आरत वानी सुनी के, आप घोड़े असवार ।
मार मार भगाइया, जूठे लोग तेही ठार ।।

ता दिनसे जूठे लोगके, मिट गये उत्पात ।
शाणाजी गुरु धामकी, सेवा करे भली भात ।।

વિરોધ કરનારા લોકો સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને ડરાવતા હતા. તેમને સદ્‌ગુરુએ એવી કંઈક સમજણ આપી કે પછી ક્યારેય તેઓ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ તરફ ગયા જ નહીં.

ગુરુબંધુ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પ્રત્યે સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને અપાર પ્રેમ હતો. તેથી ઘણી વખત તેવો કુકસના ધામ પર જઈ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજને પોતાના હ્રદયની ગૂઢ વાતો કરતા હતા -

नायाजी कैसे कहुं, मोरे सद्गुरु का हेत ।
बहुरी बिधन बिदारते, संग हो संग रहेत ।।

सद्‌गुरुको बुझे बीना, हम ही बड़े अज्ञान ।
नायाजी गुरुदेवको, लिखे कृपानिधान ॥

ता दिन द्वन्द्व बिलाइया, कोउ शके नहिं मार ।
भूंडे लोग भगा दिये, आये उबारनहार ॥

સંત શ્રી શાણાજી મહારાજે સદ્‌ગુરુનાં યશોગાન કરી પોતાનું હૃદય હળવું કરી પોતાના અનુભવો કહ્યા. તેવી રીતે સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે પણ સદ્‌ગુરુના અનેક પ્રેરક પ્રસંગોનું વર્ણન કરી સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને કહ્યા -

शाणाजी सोही पिवको, पेखत उपने ज्ञान ।
बडो महिमा सद्‌गुरुदेवको, कैसे बुझे अजान ॥

मोहे अधम लूंटेरेको, साया बना दिये संत ।
शाणा सद्‌गुरु देवको, महात्म बड़ो अनंत ॥

बेर बेर चेताइया, मोहे सद्‌गुरु महावीर ।
आफतमें अलगा नहीं, भांगे हमारी भीर ॥

સંત શ્રી નાયાજી મહારાજની સાથે સત્સંગમાં બેસી હળવા હૃદયે વાતો કરવાથી સંત શ્રી શાણાજી મહારાજનું હૃદય શાંત બની જતું. ગુરુબંધુના મિલનનું ખેંચાણ થતું ત્યારે તેવો કુકસના સંત ધામ પર જતા. આ રીતે જ સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ પણ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને મળવા માટે ગુરુદ્વારે તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં આવતા હતા. તેમાં તેમનો બમણો હેતું સફળ થતો. એક તો સંત શ્રી શાણાજી મહારાજનું મિલન અને બીજું જયોતિ સ્વરૂપ ગુરુમૂર્તિ અને સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સ્મૃતિ સ્થાનનું દર્શન થતું.

चलो सखी वहां जाइये, बसे ब्रीजराज ।
गोरस बेचत हरि मिले, एक पंथ दो काज ॥

સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ બ્રહ્મધામ પધાર્યા બાદ તેમના પરમ ભક્ત સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ પણ સમયાંતરે બ્રહ્મધામ પધારી ગયા. સદ્‌ભક્ત ચંદનવીર પણ અંતર્ધાન બન્યા હતા. એવા સમયે તેમના પરમ પાવક ચરિત્રની

યાદને તાજી કરી સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ એકાગ્ર ચિત્તે સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સ્મૃતિ મંદિરમાં બેસતા હતા. અનંત યાદોના પ્રવાહમાં તે ભૂતકાળમાં સરી પડતા. મધ્યરાત્રિ પ્રસાર થઈ જતી તો પણ તેમને ભાન રહેતું ન હતું. ક્યારેક ક્યારેક શ્રી સદ્દગુરુ મહારાજની અંતઃપ્રેરણાથી તેમને આત્મજ્ઞાનનું સ્ફુરણ થતું તો ક્યારેક ક્યારેક તેમની વિરહ વ્યથામાંથી જાગૃત બની રાત દિવસ તેમનું જ સ્મરણ રહ્યા કરતું. એવા પ્રકારે દિવસ વ્યતીત થતા હતા. હવે ફક્ત પોતાનું મન હળવું કરવા માટે એક જ સ્થાન હતું તે સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈનું ઋણ. વચ્ચે વચ્ચે ત્યાં જઈને મહાવિદુષી પાસે જ્ઞાનચર્ચા, સત્સંગ કરતા હતા. સંત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના વિચાર અને માર્ગદર્શન સાંભળી લેતા. એક વખત સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈ પાસે તેઓએ એક પાવન પ્રસંગનું વર્ણન કરી કહ્યો :-

तीनों प्रेरणापीठ बैठिया, जलवा दिखावत कौन ।
जंगाशाह येही चहे, फिर नहीं आवा गौन ।।

એક દિવસે રાત્રિના સમયે ઊંઘ આવતી ન હતી, તેથી ઊઠીને બહાર ચોકમાં આવ્યો. જોયું તો સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજ, સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજ, સદ્દભક્ત સંત શ્રી નાયાજી મહારાજ આ ત્રણે મહાપુરુષો એકત્ર બેસી સત્સંગ કરતા હતા. નજીકમાં જ તેમના પરમ સેવક ચંદનવીર મહારાજ પણ બેઠેલા જોયા. હું પણ તેમની પાસે થોડા અંતર પર ધીમેથી જઈ બેઠો. તે જ્ઞાન ચર્ચા અત્યંત ગૂઢ, અગમ્ય અને આનંદમય હતી. એવા તે મંગલ સમયે કોણ જાણે ક્યાંથી અને કેવી રીતે જંગાશાહ નામનો એક વિધર્મી સંત ત્યાં આવ્યો તે સમજવામાં પણ ન આવ્યું. પછી તે ત્રણેય મહાપુરુષો પાસે જઈ નમીને પ્રણામ કરી બોલ્યોઃ 'આજે ત્રણે તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠમાં એકત્ર આવી બેઠા છો પણ તમારા ત્રણેમાં પોતાનો પ્રભાવ કોણ દર્શાવે છે તે જોવું છે. બધાં જ સંતોની પાસે કેવળ એક જ આશા છે અને તે એ કે વારંવાર નશ્વર જગતમાં આવવું જવું ન બને તે જ છે. આવાગમનનો ફેરો મટી જવો જોઈએ એ જ મારી યાચના છે.' એવું બોલી વિધર્મી સંત શાંત ચિત્તે ત્યાં ઊભો રહ્યો.

એ વિધર્મી સંત હિંદુ સંત-સાધુઓમાં બહુ ફરેલો હોવાથી તે આવાગમનની વાતો કરતો હતો. સદ્દગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે તેમને કંઈ કહ્યું નહીં પણ એ સમયે તેમણે પોતાનો હાથ લાંબો કરી વિધર્મી સંતને એક માળા આપી. ત્યારપછી સંત શ્રી નાયાજી મહારાજે

તેને નજદીક બેસાડી તેના કાનમાં મહામંત્રનો ઉપદેશ કર્યો અને સંત શ્રી ભાભારામ મહારાજે તેના શિર પર પોતાનો વરદ્હસ્ત મૂક્યો. પછી તે વિધર્મી સંત ત્યાં જ માળા જપતો શાંત ચિત્તે બેઠો.

રાત્રિના ત્રણ પ્રહર પછી તે ત્રણે દિવ્ય મહાપુરુષો ચંદનવીર મહારાજ સાથે અંતર્ધાન પામ્યા. સવારે જોયું તો વિધર્મી સંત જંગાશાહ એકલો જ ધ્યાનસ્થ બેઠેલો જોયો. સાત દિવસ પર્યંત તે એ જ ધ્યાનાવસ્થામાં ત્યાં જ બેઠો હતો. આઠમા દિવસે તે ધ્યાનમાંથી જાગૃત થઈ આસન પરથી ઊઠી ઊભો રહ્યો અને સદ્ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજના સ્મૃતિ સ્થાન અખંડ દિવ્ય જ્યોતિ મંદિરમાં જઈ દીનતાથી પ્રણામ કરી બોલ્યોઃ 'મહારાજ, આપે ખરેખર જ મને આ ભવાટવીના ભવસાગરમાંથી ભટકતો બચાવ્યો છે. હવે મને રજા આપો.' એવું બોલી નમ્રતાથી તે ત્યાંથી જવા નીકળ્યો. તત્પશ્ચાત એ વિધર્મી સંતને ક્યારેય અને કોઈ પણ જગ્યાએ ફરતો કોઈએ જોયો નહોતો.

આ પાવન પ્રસંગ કહી સંત શ્રી શાણાજી મહારાજ ઋણથી સાધ્વી શ્રી કીકીબાઈના ચરણાવિંદે નમન કરી ત્યાંથી રવાના થયા અને તીર્થધામ પ્રેરણાપીઠના માર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

एक दिन दिखे भंडारमें, खूट गयेरी अनाज ।
शाणा रेन सुमिरन करे, रखो गुरुजी लाज ।।

भोर ही पोठ ले आईया, साद करे बनजार ।
शाणाजीके नामसे, पोठ भेजी यही ठार ।।

बुंदेल खंड से आइया, कंथड मेरा नाम ।
पोठ उतार दिजीये, अब तो मोहे आराम ।।

अपनी पोठ उतारके, कंथड मागे विदाय ।
बनझारा मोरा भाइया, रहो आज के दिन यहांय ।।

कंथड यहां कैसे रहे, जाना है दूर दूर ।
शाणा मेरा जुहार है, आगे मिलै हो जरूर ।।

बनजाराके वेणसे, शाणा अचरज पाय ।
नैनसे मिले नैनवा, गुरु मूरत दरशाय ।।

शाणा धाये दोड़के, चरणा शिर झूकाय ।
कंथड कहा बनजार, कहा काहु देख न पाय ॥

भंडार भरके चले गये, दानी गुरु दयाल ।
शाणाजी को सद्‌गुरु, सचमुच कीये निहाल ॥

नाथ मेरा बनी रहे, मोसे रहे न दूर ।
जब चाहु दर्शन की, सद्‌गुरु मिलै जरूर ॥

શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજે આશ્વાસન આપ્યા મુજબ વચ્ચે વચ્ચે ઘણી વખત ગમે તે રૂપથી આવી તેઓ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને માર્ગદર્શન આપતા હતા અને પોતાના પરમાર્થ માર્ગ પર સુદૃઢ કરતા હતા. સમર્થ સદ્‌ગુરુનો વરદ્‌હસ્ત તેમના શિર પર હોવાથી કોઈ પણ વિરોધી શક્તિ તેમનો વાળ પણ વાંકો કરી શકતી ન હતી. તેમ છતાં વિરોધી લોકોના મનમાં જે લાલસા હતી તે પૂરી કરવા માટે તેઓએ અમદાવાદના વિધર્મી રાજા પાસે ઊંધુ-ચત્તું સમજાવી ગાદીપતિ સંત શ્રી શાણાજી મહારાજને સતાવવા પ્રપંચ કર્યો અને તેમના કહેવાથી વિધર્મી રાજાએ તેમની કસોટી પણ કરી.

शाणा वे दिनको लिखे, रूठ गये विधर्मी राय ।
शाणाजीको ले आईयो, बहुरी सिपैया धाय ॥

शाणाजीको पकड़ने, आय खड़े गुरु धाम ।
काहु देख न पाईया, सिपैया तेही ठाम ॥

ता दिन सिपैया चल गये, लौटके आये दुबार ।
दिन पंच ऐसी बनी, शाणा न दिखे लगार ॥

लोगनको नैना दिखे, आसन बिराजे आप ।
सिपैयाको दिखे नहीं, उरमें जगे संताप ॥

सिपैया कहे सुनीयो हजूर, बड़ी नवाईकी बात ।
शाणाजीको सब ही देखे, हमको नहीं देखात ॥

विधर्मी राय अचरज हो गये, हम ही देखेंगे आज ।
शाणाजी वो कौन है, कैसे है हिंदवा महाराज ।।

विधर्मी राय आये गुरु धामसे, आप घोडे असवार ।
आगे कदम नहीं बढ़ सके, द्वार खड़े तोखार ।।

पैदल चलके आईया, विधर्मी राय गुरु धाम ।
आसन बैठे देखीया, शाणाजी सुख धाम ।।

दिलकी जलन सब मिट गई, अनुरागी हुवे राय ।
शाणाजीके चरणमें, आय झुके विधर्मी राय ।।

सत्ता मदमें भूलके, खोई बैठे इतबार ।
सद्‌गुरु मोहे कीजो क्षमा, बक्षो गुना हमार ।।

ભક્ત સંત શ્રી શાણાજી મહારાજની સતામણી કરવા માટે આવેલા વિધર્મી રાજા શાંત ચિત્તે તેમના ચરણે પ્રણામ કરી પાછા ગયા. સંત પુરુષને એવી વાતોની જાણકારી હોતી નથી અર્થાત્ તેઓ આ પ્રકારના લૌકિક વિષે અજાણ હોય છે, તેઓ તો પોતાના ઈષ્ટ દેવતા સાથે, આરાધ્ય મૂર્તિ સાથે તદ્રૂપ બનેલા હોય છે. આ મહાપુરુષના અંતર્ધાન વિષેની નોંધ એવી જણાઈ છે કે :-

शाणाजी पडदे हुआ, ता दिनका कहु बयान ।
अगली रैन गुरुदेवजी, दरशे कृपा निधान ।।

गुरुजी मैं आवन चाहुं, अब तो तुमारी पास ।
चरण कमलमे रखे, मैं हुं तुम्हारा दास ।।

शाणा सदा मेरा रहा, मुझसे कहा न दूर ।
मेरा सोही मेरा बने, मुझसे रहे न दूर ।।

એવી રીતે સંત શ્રી શાણાજી મહારાજે આત્યંતિક ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજના ચરણે તેઓ વિરામ પામ્યા. એવા આ નિરાભિમાની સંત સર્વેને કહેતા હતા કેઃ મારામાં કંઈ જ નથી, હું તો સદ્‌ગુરુનો સેવક છું. સર્વ કરુણા અને લીલા સદ્‌ગુરુની છે.

शाणाजीमें कुछ है नहीं, कर्ता सो सद्‌गुरुदेव ।
मैं तो सेवक उनही का, सदा उन्हीं की सेव ॥



પ્રકરણ - ૮

❖ સમાપન ❖

ભાઈ જેમ દૂધમાં ઘૃત છુપાયા, અને તેને પ્રગટ ન દેખે કોય રે,
પણ જો ન માંહેથી મંથી બાહેર કાઢીયે, તબ જા ઘૃત હોય રે.

'મુનિવર ચેતાવણી'

દૂધમાં ઘી છુપાયેલું હોય છે તે મંથન કર્યા સિવાય પ્રકટ થતું નથી. તે પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુ કે પ્રાણીમાત્રમાં આત્મ ચૈતન્ય રૂપે પરમાત્મા છુપાયેલા હોય છે, પરંતુ વિચાર મંથન કર્યા વગર તેઓની જાણકારી મળી શક્તી નથી. તે પ્રમાણે દરેક માનવમાં મહાન ધર્મ વ્યાપ્ત છે પણ વિચારોના મંથન સિવાય માનવતા ધર્મ પ્રગટ થઈ શકતો નથી. મહાન વિચારો બુદ્ધિ સિવાય આવે નહીં અને બુદ્ધિનું પ્રાબલ્ય મનોમંથન સિવાય થાય નહીં. મનમાં અખિલ વિશ્વનું ચૈતન્ય છુપાયેલું છે પણ સ્વને તેની જાણ થતી નથી, કારણ મન પોતે જડ છે. તેને આત્માનો ચૈતન્ય પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયા વગર તે પ્રકાશી શકતું નથી. એ આત્મિક ચૈતન્ય રૂપ પ્રકાશ પણ પ્રત્યેક મનમાં ભરેલો જ હોય છે પરંતુ અજ્ઞાન - અવિદ્યાનું કાજળ તે પર છવાયેલું હોય છે તેથી તે તેને સમજી શકતું નથી. વૈરાગ્ય, વિચાર અને સતત અભ્યાસ વડે આ અવિદ્યાનું કાજળ કાઢી શકાય છે. આકાશમાં છવાયેલું વાદળ દૂર થયા બાદ સૂર્ય જે પ્રમાણે દેદીપ્યમાન થાય છે તે પ્રમાણે અવિદ્યાના અસ્તિત્વને મિટાવ્યા પછી આત્મ ચૈતન્ય પ્રકાશ દેદીપ્યમાન થાય છે.

સત્‌પંથ પ્રેમી બાંધવો ! આ અવિદ્યા, માયા કે અજ્ઞાન નિવારવા માટે આપણા સત્‌પંથ પ્રવર્તક સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજે મહાન તત્ત્વજ્ઞાન ગ્રંથ સંપદા આપણા માટે નિર્માણ કરી રાખેલો છે. શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ પોતાના સદ્‌શિષ્ય રૂપ બાળકને જ્ઞાનામૃત પીવડાવવામાં ક્યારેય કમી રાખેલ નથી. બાળક રડવા લાગે ત્યારે જ માતા જે પ્રમાણે તેને સ્તનપાન કરાવે છે તે પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રાપ્તિની ભૂખ લાગે ત્યારે તે ભૂખ તૃપ્તિ માટે, યોગ્ય

અધિકારી વ્યક્તિ દ્વારા કે ગુરુ, સંત, મહાત્મા પુરુષ પાસે ગયા વગર આ જ્ઞાન ભિક્ષા તેને મળે નહીં. આજે આપણે ભૌતિક સુખમાં ગમે તેટલા પ્રમાણમાં આળોટતા હોઈએ (વસ્તુતઃ તે સુખ હોતું નથી, સુખનો કેવળ આભાસ હોય છે) તો પણ આત્મિક, માનસિક શાંતિ સિવાય બધા પ્રકારના સુખો ક્ષણિક હોય છે.

ભૌતિક અથવા લૌકિક સુખથી માનવ જીવનની પૂર્ણતા આવી શકતી નથી. આત્મિક કે માનસિક સુખથી માનવી પૂર્ણ તૃપ્ત બની શ્રેય લાભ નિર્માણ કરી શકે છે. સંસાર કાર્ય માટે, ઉદર નિર્વાહ માટે જે પ્રમાણે આપણે અવિશ્રાંત પરિશ્રમ કરતા હોઈ છીએ, તેમાં ઉણપ પડવા દેતા નથી. ખરેખર ઇંદ્રિયજન્ય સુખોની પૂર્તિ માટે જ આપણે પરિશ્રમ કરીએ છીએ, પરંતુ પરિણામ સ્વરૂપ ખોખોની રમત પ્રમાણે તે સુખ આપણા પલ્લે પડી શકતું નથી. કોઈ એક ભાગ્યવાનને જ તે સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, બાકી તો સંસારની રજળપાટમાં રગદોળાઈ જઈ તે સુખથી પણ વંચિત થઈએ છીએ અને પરમાર્થમાંથી પણ અલિપ્ત બની જવાય છે. આ વાતનો સત્પંથના સાધક બાંધવોએ વિચાર કરી સવેળા જાગૃત બની જવું જોઈએ. હાથમાં આવેલ મનુષ્ય જન્મ સ્વરૂપ અમૂલ્ય અવસરને એળે જવા દેવાય નહીં. ભૌતિક સુખમાં મગ્ન રહી શ્રેય પ્રાપ્તિને વેડફી ન દેવી જોઈએ.

પ્રેમી બાંધવો ! આપણા સર્વના સદ્‌ભાવ પ્રેરણાથી અને સહકાર્યથી સદ્‌ગુરુ શ્રી હંસતેજજી મહારાજની મોટા ભાગની સર્વ ગ્રંથ સંપદા એકેક પુષ્પ આપણા હાથમાં સમર્પિત કરવાનું કર્તવ્ય યથાશક્તિ, યથાબુદ્ધિ અને યથાપરિસ્થિતિએ કર્યુ છે. દરેક સત્પંથી બાંધવનું કર્તવ્ય છે કે આપણી આ ધર્મસંપદા, જ્ઞાનગ્રંથ સંપદા દરેકના ઘેર હોવી આવશ્યક છે. આપણને અને આપણી ભાવિ પેઢીને પરંપરાગત આ જ્ઞાન સંપદાનો લાભ થનાર છે તે નિશ્ચિત છે. ઘરમાં ધર્મગ્રંથ હોય તે ઘરનું ભૂષણ છે, એટલું જ નહીં પણ જે ઘરમાં ધર્મગ્રંથ, પોતાના ગુરુ, શ્રી સદ્‌ગુરુ મહારાજ અને ઈષ્ટ આરાધ્ય દેવતાનો ફોટો - પ્રતિમા હોય છે અને તેમની ધૂપ દીપ પુષ્પોથી દરરોજ પૂજા કરવામાં આવે છે તે ઘરમાં કોઈ પણ પ્રકારનાં વિઘ્નો પ્રવેશ કરી શકતાં નથી. એવું અનુભવ સિદ્ધ મહાપુરુષોનું વચન છે. આપણે પણ તેનો અનુભવ કરવો અને સુખ-સંપન્ન અને ઉન્નતમય થવું એ જ આંતરિક અભિલાષા અને શુભેચ્છા.

- પ્રકાશક

realpatidar.com

દુનિયામાં અનેક મહાપુરુષો થઈ ગયા છે. દરેકે પોતાનું જીવન એક વિશિષ્ઠ ધ્યેયને સમર્પિત કરેલું હોય છે. સાધુ-સંતો પણ પોતાનું જીવન ધર્મના કાર્ય માટે સમર્પિત કરતા હોય છે. પોતાના જીવનમાં અનેક કષ્ટમય સાધના કરીને તેઓ પોતાની આત્મોન્નતિ કરી લેતા હોય છે. તે પછી ચૈતન્યમય બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ તેમને પોતાનું જીવન કૃતાર્થ થયેલું જણાય છે. પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ આ અમૂલ્ય શાંતિનો લાભ અન્ય સામાન્ય લોકોને આપવાના ઉદ્દેશથી તેઓ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કરે છે અથવા લોકો તેમના પ્રત્યે આપોઆપ આકર્ષિત થઈ જાય છે. તેમના નિર્મળ આચાર-વિચારોનો લોકો પર પ્રભાવ પડે છે અને લોકો પરમાત્માની ભક્તિ કરવા લાગે છે. સામાન્ય લોકો ચમત્કાર જોઈને પ્રભાવિત થતા હોય છે જ્યારે આત્મોન્નતિ વિચારધારા વાળા લોકો આ સાધુ-સંતોના માર્ગનું આચરણ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરી લે છે.

:પ્રકાશક:

સત્પંથ પ્રકાશન સમિતિ

શ્રી નિષ્કલંકી નારાયણ તીર્થધામ - પ્રેરણાપીઠ

તા. દસક્રોઈ, જી.અમદાવાદ, ગુજરાત